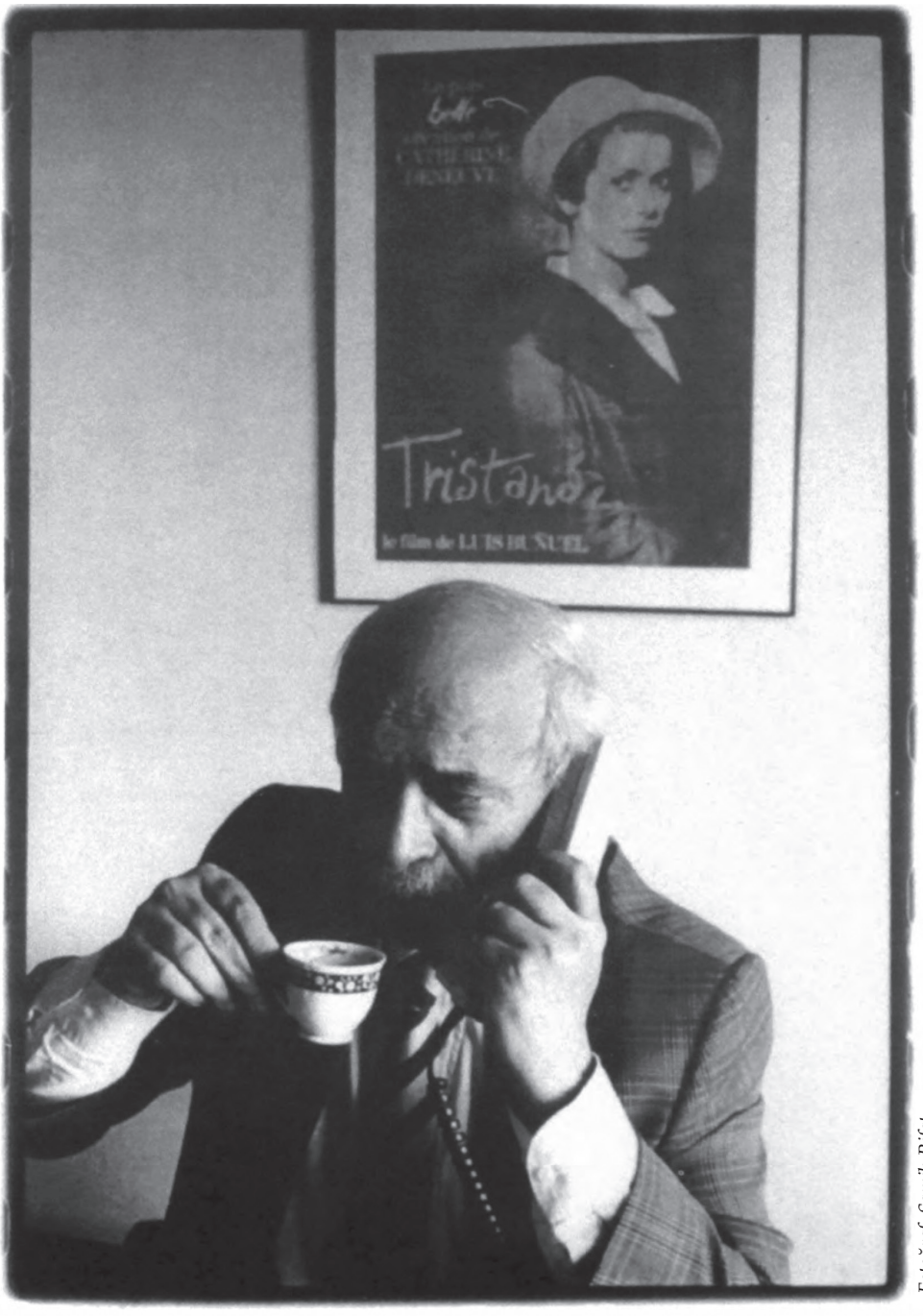
COGITO
3 aylık düşünce dergisi
sayı: 3 kış 1995
ISSN 1300-2880

barış ve savaş

İkinci baskı

Fotoğraf: Samih Rifat

(...)

Şimdi sessiz duruyoruz kıyısında bir düşüncenin
unutmamak için çünkü unutuşun kolay ülkesindeyiz
ölü balıklar geçiyor kırışık bir deniz sofrasından
ve ellerinde fenerlerle benim arkadaşlarım
durmadan düşünüyorum ne kadar çok öldük yaşamak için.

Onat Kutlar

Barış ve Savaş

Sayı: 3 Kış '95

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı 3 Kış 1995
ISSN 1300-2880

Kapak: Roy Lichtenstein: O.K. *Hot Shot*, 1963

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. Adına Sahibi: Ömer Kayalıoğlu
Editör: Işık Şimşek
Kapak Tasarım: Pınar Kazma Çınar
Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

Bu sayıdaki aforizmalar Karl Kraus'a ait olup, Faruk Ulay tarafından çevrilmiştir.

Bu Sayının Hazırlandığı Sıradaki
Yayın Yönetmeni: Hülya Tufan
Yayın Kurulu: Enis Batur, Turhan Ilgaz, Samih Rifat, Hülya Tufan, Mehmet Ulusel
Sanat Yönetmeni: Mehmet Ulusel

İstiklal Caddesi, 285-287 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0212) 293 08 24 (4 hat) Faks: (0212) 293 07 23

Hesap no: Yapı Kredi Beyoğlu Şubesi 56 00 87-9

Yurtiçi fiyatı: 1.500.000.- TL
Yurtiçi abone fiyatı: 5.000.000.- TL
Yurtdışı abone fiyatı (taahhütlü gönderi): 115 DM

3. baskı: 2000 adet, Şubat 1998

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Bu sayıda:

5 • Enis Batur • Barış Kefesinden

7 • Desiderius Erasmus • Dört Bir Yandan ve Tüm Uluslar Tarafından Kovulan Barışın Yakınması
13 • Desiderius Erasmus • Türklerle Savaşmalı mı?
21 • Aleksandr Zinovyev • Üçüncü Dünya Savaşı'ndan Sonra Dünya
25 • Bozkurt Güvenç • Barış Kültürü mü? Yoksa Barış İçin Kültür mü?
29 • Uğur Kökden • Barış: Bir Uygarlık Sorunu
35 • Ragıp Duran • Geçen Yılın Savaşları 17 Savaş ve Milyonlarca Ölü
43 • Murat Belge • Soğuk Savaş Sonrası Çatışmalar
55 • Edip Emil Öymen • Savaşmayı Reddeden Askerler
59 • Haluk Gerger • Barış Üstüne Hapishane Notları...
65 • Sıtkı M. Erinç • Benlikte Savaş ve Barış
71 • Orhan Bursalı • Yeni Dünya Düzeni, Bilim ve Savaş
79 • Sabiha Sertel • Harp ve Sulh (Savaş ve Barış) Üzerine Yazılar
85 • Mehmet Ali Kılıçbay • Von Clausewitz'in Bilimsel Savaşı
89 • Pierre-Joseph Proudhon • Savaş ve Barış

97 • Nermi Uygur • Felsefenin Yöntemi, Önyargılar ve Giderilme Doğrultuları
103 • Medar Atıcı • Batılı Kim, Batılı Nerde / Nermi Uygur'un Bir Kitabıyla Söyleşi
111 • Orhan Duru • Makine ve İnsan
114 • Cem Akaş • Turşu Kurmanın Elli Yolu
117 • Italo Lana • Antik Dünyada Özgürlük
132 • Cemal Bâli Akal • Amerika'nın Keşfi ya da Yeniçağ'dan Ortaçağ'a Dönüş
137 • Richard Wolin • Jürgen Habermas'la, Jean-Paul Sartre'ın Mirası Üzerine Söyleşi
141 • Fredric Jameson • Sartre "Out"!
150 • Cornelius Castoriadis • Entelektüeller ve Tarih
156 • Harun Tepe • Günümüz Sorunları Karşısında Etik
161 • Ayda Yörükân • Saldırganlık ve Yıkıcılık
175 • Kolektif Çalışma • Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri
191 • Levent Yılmaz • Eleştiriyle Yüzleşen Kronoloji: 17. Yüzyıl Avrupa'sında Saf İman'dan Bilgi/İnanç İkiliğine Geçiş
195 • Sivil Toplum Örgütleri Çevre Kirliliği Deklarasyonu / 2
200 • Onat Kutlar • Karmaşıklığın Kavranmasına Doğru

Barış Kefesinden

"Savaş ve Barış"la ilgili olarak Woody Allen'ın yaptığı espriyi bugünlerde buruk bir gülümsemeyle anımsıyoruz: Gerçekten de Rusya'da geçiyor şu an savaş, daha doğrusu Rusya'dan Çeçenistan'a uzanıyor.

Aslına bakılacak olursa, Savaş'la ya da Barış'la ilgili hiçbir espriye yer ayıracak halimiz kalmadı son yıllarda. Bir türlü bitmeyen XX. yüzyıl, baştan uca kan kokusuyla dolu. Yüzyılın ilk yarısını duman içinde bırakan iki dünya savaşı belli ki insanoğlunu değiştirmeye yetmedi: Vietnam'dan Nikaragua'ya, Kore'den Kuveyt'e, Rwanda'dan Bosna'ya uzanan dev bir mayın tarlasını andırıyor yeryüzü, yüzyılın ikinci yarısına bakarsak.

Ülkelerin ülkelere saldırılarıyla da sınırlı saymamak gerekir savaş sahnelerini: İrlanda, İspanya, Kamboçya ya da Türkiye'yi düşünecek olursak, ölüm mangaları şehirlerin sokaklarıyla dağların tepelerin kuytu köşeleri arasında mekik dokuyor; son yılları taradığımızda.

Gerçekte, üzerinde en sık ve kolay durulabilecek kutup Savaş ise, en seyrek ve güç kuşatılan konu Barış. Kimsenin, hiçbir devletin bütçe ayırmayı aklından geçirmeyi başaramadığı bir yatırım alanı bu. Barış, üzerinde konuşulan bir "şey" yalnızca; Savaş öyle değil oysa: Fabrikalar,

ulaşım sektörü, parlamentolar, bakanlıklar, temsilcilikler, aracılar, komisyoncular yoğun biçimde üzerinde çalışıyorlar.

Yoksa, sahiden de, yemek ve içmek, uyumak ve yürümek kadar olmazsa olmazlığı tartışılmaz bir fiil mi insan hayatında, savaşmak?

Yeryüzünde, tıp literatüründen silinip atılması olanaksız bir hastalık, sonsuz bir veba türü mü?

Ölmek kadar kaçınılmaz mı?

Güç dengeleri; çıkar ilişkileri; utku kazanma güdüsü; Öteki'ni bastırma, yenme, yoketme duygusu bunca belirleyici mi?

Barış kefesini seçenler doğal olarak silâhsızdır. Terazinin bu tarafında, Cogito'nun bu sayısında düşünmek, düşündürmek için hazırlandık. Ne aczdır!

Enis Batur

Dört Bir Yandan ve Tüm Uluslar Tarafından Kovulan Barışın Yakınması[1]

Desiderius Erasmus

Eğer faniler, masumluğuma ve kendilerine sunduğum avantajlara rağmen benden nefret ediyor, beni reddediyor ve yerden yere çalıyorlarsa, bana karşı takındıkları aşağılayıcı tavrı ve günahkârlıklarını esefle karşılamamam mümkün değil. İnsanların tüm mutluluklarının kaynağı olan bana, böylesi bir darbe indirmekle, bizzat kendi çıkarlarından uzaklaşıyor ve en kötü felaketleri üzerlerine çekiyorlar: İşte bu nedenle, biz, aslında onların bana saldırılarından çok kendi bahtsızlıklarına üzülmeliyiz; ben de, onlara öfkemi yönelteceğime, tam tersine yazgılarına üzülmek ve onlara merhamet etmek zorunda kalıyorum. Eğer size karşı yalnızca sevgi duyguları besleyen birini geri çevirmek insanlık dışıysa, size yardımda bulunmuş birisini küçük görmek nankörlükse, ananız olan ve tüm varlıklarınızı koruyan birine kötü davranmak da bir imansızlık (dinsizlik) ifadesidir. Ancak, gerçekte, benim taşıdığım onca güzel avantajın çekinceyle bakılarak reddedilmesi, insanın kendi yazgısına karşı kıskanç davranması ve bu iyilikler yerine, onca felaketin taşıyıcısı olan kara hydra'yı[2] üzerine çekmesi, her koşulda, cinnetin doruğu değil midir? İnsanın öfkesini kötülere yöneltmesi doğrudur: Ancak, böylesine öfkeyle dolu kişilere karşı, yazgılarını kınamaktan başka ne yapabiliriz ki?

1) Latince'den çeviren Jean-Claude Margolin, *Guerre et Paix dans la Pensée d'Erasme* (Erasmus'un Düşüncesinde Savaş ve Barış), Aubier- Montaigne, 1973, çeviri bu basım için yeniden gözden geçirilmiştir.
2) Herkül'ün üç yapıtından biri olan Lerna Hydra'sına gönderme yapılıyor. Bkz. özdeyiş, no. 27, *Lerna malorum* ve özdeyiş no. 3001 *Dulce Bellum.*

Bunlar, kendi durumlarından yakınmadıkları ölçüde daha da acınasıdırlar, kendi talihsizliklerinin bilincinde olmadıklarından dolayı daha da talihsizdirler, çünkü dünyada hiçbir şey onlara çılgınlıklarının büyüklüğünü ölçtürtemez ve onları iyileşmeye yönlendiremez.

Eğer ben, gerçekte, gerek tanrılar, gerekse insanlar tarafından onca övgüye boğulan barışsam, gökyüzünde ya da yeryüzünde mevcut olan tüm iyiliklerin kaynağı, anası, besleyicisi, müjdecisi ve koruyucusuysam[3]; eğer ben olmazsam, hiçbir şey gönenmezse, güvenli, saf ve kutsal olan, insanlara hoş gelen ve tanrıların minnettarlığını doğuracak olan hiçbir şey, bensiz, kurulamazsa; ve buna karşılık, eğer savaş, tartışmasız, orada ya da burada, tüm evreni etkileyecek tüm kötülükleri yayan bir tür okyanussa[4], eğer o felaket (savaş), yeşeren her şeyi aniden kurutuyor, gönenç anıtlarını yerle bir ediyor, sağlam yapıları sarsıyor, en iyi biçimde kurulmuş olan şeyleri yıkıyor ve tatlılığı acıya dönüştürüyorsa; kısacası, eğer o, anında yıkacak kadar büyük bir küfürse, dindarlığa ve dine el uzatan şeyse ve korkunç bir âfetse, yukarıdaki güçler açısından en nefret edilesi şeyse, ölümsüz Tanrı adına sorarım size: beni kovmak için ve bu kadar çok miktardaki felaketi bu kadar pahalı ödemek için, böyle büyük çabayla çalıştıklarını, böyle hazırlık yaptıklarını, onca para harcadıklarını, onca dikkat ve tehlikeyi göze aldıklarını gören kim, onu kışkırtanların insan olduğuna ve en minicik beyin parçasına sahip bulunduğuna inanır?

Bana karşı bunca kini biriktirmiş olanlar yırtıcı hayvanlar olsaydı, buna daha kolay katlanabilir ve maruz kaldığım küfrü onlara bu yaban özelliği vermiş olan doğanın hesabına yazardım. Benden nefret edenler, dilden yoksun yaratıklar olsaydı, kendi kendime kendilerine sunduğum avantajları değerlendirmelerini sağlayacak tek şey olan anlak gücünden yoksun olduklarını söyler, kinlerini bilgisizliklerine bağlardım. Ama heyhat ! Ah o büyük ve canavardan da öte talihsizlik ! Doğa akıl yetisine sahip ve kutsal kökenli bir anlağı harekete geçirebilecek bir tek hayvan doğurdu. İyilikseverliğe ve dirlik düzenliğe duyarlı olmak üzere doğan yalnızca odur, ama, ben yaban hayvanların ya da herhangi bir hayvan türünün yanına, insanlardan daha kolaylıkla sığınabiliyorum.

Gökküreleri, ne aynı harekete, ne de aynı güce sahip olmalarına rağmen, onca yüzyıldan beri, kendi aralarında bir uyum sunuyor ve kendilerini yöneten yasalara sadık kalıyorlar[5]. Birbirleriyle mücadele halinde olan öğelerin gücü, onları yine de istikrarlı bir dengende tutuyor ve birbirleri arasında sonsuz bir barışı koruyor; böylesi bir uyuşmazlığın içinde bir rıza ve karşılıklı mübadele sayesinde onların dirlik-düzenliğini besliyor. Canlı gövdeleri oluşturan organlar arasında nasıl da sadık bir uyum, birbirlerinin karşılıklı korunması yönünde ne güzel bir düzen vardır ! Birbirine ruh ve beden kadar benzemeyen iki şey var mıdır? Bununla birlikte onların birbirinden ayrı olması, tereddütsüz doğanın bu iki tözü sıkı bir akrabalık bağıyla nasıl da birleştirdiğini gösterir. Bunun sonucu olarak da eğer yaşam bedenle ruhun birliğinden başka bir şey değilse, sağlık da organizmanın tüm işlevleri arasındaki uyumun doğurduğu bir durumdur. Akıldan yoksun olan hayvanlar, her biri kendi türünün dahilinde, bir uyum ve anlaşma içinde yaşar. Filler sürü halinde yaşar, koyun ve domuz yavruları türdeşleriyle bir arada olmaktan hoşlanır, turnalar ve alakargalar da grup halinde uçar, bize dindarlığı öğretmiş olan leylekler[6], kendi öğütlerine uyar, yunuslar ise, birbirlerine yardım ederek

3) *Dulce bellum*'da da aynı ifade kullanılır.
4) Bkz. *Dulce bellum,* aynı ifade ("büyük bir kötülükler okyanusu")
5) Bildik bir Pythagoras ve Aristoteles deyimi
6) Bkz. *De pueris*

kendi kendilerini savunur. Karınca ve arılar da[7], kendi cemaatlerinde kurmuş oldukları uyumlu toplumsal örgütlenmeyi bilir.

Akıldan yoksun olsalar da, duyularını kullanmasını bilen bu hayvanların üzerinde neden böyle uzun uzadıya duruyorum ki? Ağaçlarda, bitkilerde, dostluk izlerine rastlanabilir. Bağ, üzümü, şeftali ağacı bağı sever. Huzurun iyiliğini hissetmezmiş gibi görünen duyarsız şeylere gitmemize gerek bile yok. Bunların duyumsama yetisi yoksa bile, yine de yaşamla donatılmış olduklarından ötürü duyan her şeyle yakınlıkları vardır. Hangi türden olursa olsun, taştan daha duyarsız bir nesne var mıdır? Yine de, taşın, belli bir huzur ve uyum duygusuna sahip olduğu söylenebilir. Böylece, mıknatıs demiri çeker[8] ve tutar.

Bu kendine çekme yetisi, yaban hayvanlarında da kendini gösterir. Aslanlar, ne denli yırtıcı olurlarsa olsunlar kendi aralarında dövüşmezler[9]. Yaban domuzu asla o ürkütücü dişleriyle bir başka yaban domuzuna saldırmaz. Vaşak, vaşakla huzur içinde yaşar. Ejderha, ejderhaya karşı gaddar değildir. Kurtlar arasındaki uyum ise atasözlerinde dile gelmiştir[10]. Daha da çarpıcı bir belirtmede bulunacağım: Gökyüzüyle insanlar arasındaki uyumu ilk kez bozmuş olan ve bugün de yıkımlarını sürdüren kötü ruhlar, kendi aralarında bir antlaşmayla bağlıdırlar ve ne olursa olsun, zorbaca dünyalarını sürdürmek için birbirleriyle anlaşırlar.

Kendileri için onca gerekli olan birliğe, tüm diğerlerinden daha yatkın olmaları gereken insanlar, başka yerlerde onca güçlü ve etkili olan doğanın sesine sağır kalır. başka hiçbir kurum da onları birleştiremez. Ne antlaşmalarından doğacak onca avantaj onları birleştirir, ne de savaşın doğurduğu felaketlerin duygu ve deneyimi kendilerini paylaşılan bir sevgiye iter. Halbuki tümü aynı fiziksel görünüme, aynı ifade biçimine sahiptir. Tüm diğer hayvan türleri, özellikle de bedenlerinin biçimiyle birbirlerinden ayrılırken, yalnızca insan türü akıl yürütme yetisine sahiptir ve bu yeti, onların öylesine ortak ve özgün bir özelliğidir ki, onlara, başka hiçbir hayvan türüyle paylaşmadıkları bir vergi sunmuştur: Bu, yalnızca insana özgü olan[11] ve dostluğu sağlamanın mükemmel yolu olan konuşmadır. Doğa, ayrıca, her birimize erdemin tomurcuklarını ve her türden bilgiyi de vermiştir[12]; insanları, benzerlerine karşı iyiliğe yönelten ve kendilerini sevdirmenin ve birbirlerine yararlı olmanın getirdiği hazzın cazibesinden yararlanmalarını sağlayan - tabii Kirke'nin iğrenç tutkuları ve küfürleriyle[13] bozularak, insanken yaban hayvanlara dönüşmedikleri takdirde- şefkatli ve yumuşak bir özellikle donatmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla, bireylerin birbirlerine karşı iyilikseverliğini amaçlayan her şeyin insani olarak adlandırılmasının nedeni buradan gelir[14]. Doğa, insana, bir de, duyarlılığının sarsılmaz kanıtı olan gözyaşlarını[15] bahşetmiştir: Bizi, erinci, herhangi bir bulut tarafından gölgelenen bir dostlukta etkilemiş olan saldırıları affetmeye iten de onlardır. Doğa bize uyumu ne çok yoldan öğretmiştir, değil mi? Ne var ki, o dostluğu,

7) Bkz. *Inst. princ. christ,* yay. haz. Herding. Bu örnek ve hayvanlara ilişkin diğer örnekler için, bkz. "*De l'amitié*" (Dostluk) Kolokyum'u (yay. haz. Halkin). Bu örneklerin tümü Plinius'un Doğa tarihi'nden alınmıştır.

8) Bkz. *Parab.,* yay. haz. Margolin

9) Bkz. *Dulce bellum,* ayrıca bkz. Plinius'un belirtmeleri, *Doğa Tarihi*

10) Bkz. Atasözü no. 1263 "Hırsız hırsızı, kurt kurdu tanır". tüm bu örnekler "Benzerini sevme (ya da arama)" izleği çevresinde kurulu atasözlerini dile getirir.

11) Dil ve akıl yeteneğine sahip olan insanın üstünlüğüne ilişkin sıradan izlek; bkz. örneğin *Dulce bellum*

12) ibid 952 E

13) Odysseus'a gönderme yapılıyor. Helios'un kızı Kirke, Ulyxes ve arkadaşlarını, önce nazikçe, sonra sert karşılar. Bu da, kaba içgüdülerinin dışavurulmasıyla birlikte yırtıcı hayvanlara dönüşen insanı, insanın manevi ya da fiziksel dejenerasyonunu işleyen klasik bir izlektir.

14) Erasmus'ta (ve genel olarak hümanistlerde) temel olan bir kavram: Humanitas (yani insanlık) doğal bir veri değildir, insan insan olarak doğmaz, insana dönüşür (*De pueris*'teki bir formüle göre). İyi çalışan bir akıl insanın gerçek doğasını yeniden keşfettirmelidir; bu da insana (güdüsel) doğasını denetleme ya da aşma olanağı sağlar.

15) Bkz. *Dulce bellum,* ayrıca bkz. Plinius, *Doğa Tarihi*

insana, yalnızca barışın cazibesinden ötürü zevkli kılmamış, aynı zamanda da bu duygunun bir gereklilik olmasını istemiştir[16]. İşte bu nedenle, doğa, bedenin yetileriyle, ruhun yetilerini, hiçbir insanın, ne denli aşağı düzeyde olursa olsun, kendi benzerlerinin yardımından arada bir yararlanamayacak biçimde dağıtmıştır. Öte yandan, doğa, herkese aynı yetenekleri vermemiş ve onları eşit bir biçimde dağıtmamıştır; bunun nedeni, o eşitsizliğin dostça mübadelelerle telafi edilmesine olanak sağlamaktır. Gerekliliğin insanları ticari mübadelelere zorlaması amacıyla, farklı bölgelerde farklı üretimler mevcuttur.

Yine aynı doğa, öbür hayvanlara, kendilerine uygun silahlar ve savunma araçları vermiştir. Güvenliğini ancak benzerleriyle birlik ve karşılıklı bir yardım antlaşmasıyla sağlayabilmesi için bir tek silahsız ve zayıf hayvan yaratmıştır; o da insandır[17]. Sivil toplumları ortaya çıkarmış olan gerekliliktir[18], insanlara, güçlerini birleştirerek kendilerini yaban hayvanlara ve eşkıyanın şiddetine karşı korusunlar diye kendi savunmaları için birleşmeyi öğreten odur. Bu öylesine doğrudur ki, insani işlere bakıldığında, bir bireyin kendi kendisine yettiği tek bir örnek bile yoktur. İnsan türü, eğer evlilik birliği türünü çoğaltmamış olsaydı, henüz başlangıcında ölür giderdi[19]. Gerçekten de insan, doğumunu bile görmez, ebelerin dost eli ve sütninelerin sevgi dolu bakımları küçük çocuğun yardımına gelmese, doğar doğmaz ölürdü. Doğa, aynı zamanda da, anababaların yüreğine çocuklarını, henüz yüzlerini bile görmeden sevmelerini sağlayan o şefkat kıvılcımlarını da salmıştır. Çocukları da, yaşa bağlı olan zaafları, anababalarının kendilerine gösterdikleri ilgiyle hafiflesin diye onlara karşı aynı türden bir şefkatle donatmıştır; öyle ki, hem anababalar, hem de çocuklarda, bu sevgi tezahürleri tam bir eşitlik düzeyinde hayranlığa layık olsun: Yunanlılar, bu durumu, son derece talihli bir biçimde **αντιπελάργωσις**[20] (kanbağı nimeti) terimiyle dile getirmişlerdir. Buna bir de akrabalık ve dostluk bağlarını ekleyelim. Gerçekten de, kimi insanlar arasında, doğalarının, entelektüel donanımlarının ya da fiziksel görünümlerinin uygunluğuna bağlı yakınlıklar vardır. Bunlardan pek çoğu, ruhun gizli bir duygusunun etkisini yaşar ve hayranlık uyandıracak bir yönlendirmeyle, eskilerin, coşkuları dahilinde tanrısal güçle bağlantılandırdığı bu karşılıklı sevgiye itilirler.

Böylece, sayısız tanıklıklar aracılığıyla, doğa barış ve uyumu öğretmiştir: Bizi kendi yoluna çekmek için bin bir cazibe sergiler, öyle çok bağ bizi ona iter, öyle çok neden bizi barışın yönüne sürükler ki ! Bundan sonra, bize, kötülük yapma yeteneği açısından çok güçlü, yıkıcı, parçalayıcı, her şeyi kıran ve insanların yüreğine doymak bilmez savaş çılgınlığını yerleştiren o Öfke'nin neyin nesi olduğunu söylesinler ! Öncelikle şaşkınlığımızı, sonra da kötülük bilincimize kadar her şeyi yok eden alışkanlık olmasa, bitmek bilmez anlaşmazlık, sorun ya da savaşlar aracılığıyla, o birbiriyle kavga eden, dövüşen, sorunlar yaratan insanlara kim inanabilirdi? Sonuç olarak, bunların tümü, yağma, kan, yıkım ve felaketten başka bir şey değildir: Her şeyi alt-üst ederler; kutsal şeyleri de, din dışı şeyleri de ve onları karşılıklı yitime götüren o öfke dolu çılgınlıklarını kesebilecek kadar kutsal bir antlaşma da yoktur. Ama, daha fazlasını söylemeye gerek kalmaksızın, salt insani sıfatı tüm insanlar arasında bir sözleşmenin yapılabilmesi için yeterli olmalıdır. (...)

Savaşmak için sabırsızlanıyor musun? İşe, önce barışın ve savaşın doğalarını, bu iki etkinlik türünün sonradan getirdikleri avantaj ve dezavantajları incelemekle başla; o zaman, kendi kendine, iyice düşündükten sonra, barışın yerine savaşı koymanın daha

16) a.g.y
17) Epymetheus efsanesi (Bkz. Platon, *Protagoras),* Erasmus buna sık sık değinmiştir (bkz. *De pueris),* ayrıca bkz. Dulce bellum
18) Bu Rousseau tarafından bol bol kullanılacak bir izlektir: insan topluluklarının doğal ve gerekli bir temeli vardır.
19) Genel geçer bir örnek, *Dulce Bellum*'da da kullanılmıştır.
20) Tam olarak akrabalığa bağlı kabul anlamını taşıyan bu Yunanca sözcük bir özdeyişi ortaya çıkarmıştır (no. 901). Bkz. Aristoteles'e, Plinius'a, vb. yapılan göndermeler.

avantajlı olup olmadığını soracaksın. Gerçekten hayranlık uyandırıcı bir tek şey varsa, o da bolluk, bereketin ortasında bir krallığın, sağlam biçimde yerleşmiş kentler, güzelce işlenmiş tarlalar mükemmel yasalarla gönendiğini, en soylu bilimleri geliştirdiğini ve kusursuz göreneklere sahip olduğunu görmektir. O zaman, kendi kendine düşün: Benim bu mutluluğu, savaşa başvurarak bozmaya hakkım var mı? Eğer tersine, gördüklerin, yok olmuş kentler, kül haline gelmiş köyler, yanmış-yıkılmış kiliseler, bozguna uğramış tarlalarsa ve bu görünüş sana da, gerçekte olduğu gibi, üzücü geliyorsa, o zaman bil ki bu savaşın ürünüdür. Eğer memleketine, paralı askerlerden oluşan o lanetli sürüleri[21] sokma, onları, kendi yurttaşlarının hakkını çalarak besleme, övgüye boğma, onların hizmetine girme, hatta daha da kötüsü kendini ve kendi güvenliğini kaprislerine teslim etme gereğinin üzücü olduğunu düşünüyorsan, bu talihsizliklerin savaşın ürünü olduğunu düşünmeye çalış. Eğer eşkıyaların eylemlerinden nefret ediyorsan, bil ki sana bunları öğreten savaştır. Eğer baba katilliği yapıyorsan, bunu da savaşta öğrenirsin. Gerçekten de, yüzlerce insanı öldürmemiz için küçücük bir maaş yeterliyse, bizi, öfkelendiğimizde benzerlerimizi öldürmekten ne alıkoyabilir ki? Savaş devletler için en kesin âfettir, adaletin unutulmasıdır: yasalar, silahların ortasında dilsizdir[22]. Ahlaksızlığı, ensesti, hatta daha da kötü edimleri iğrenç buluyorsan, düşün ki tüm bu suçları bize öğreten savaştır. Eğer dinsizlik, dini unutma, tüm bu bu talihsizliklerin kökeninde yer alıyorsa, bu iki kötülük, savaş kasırgasında en uç sonuçları doğurur. Eğer bir devletin durumunun, en kötü bireyler iktidarda olduğu takdirde, felaket olduğunu düşünüyorsan, savaş zamanında egemen olan ve efendilik taslayanlar en büyük vicdansızlardır ve barış zamanında çarmıha gerilecek tıynette olanlar, savaştaki başarıların en üst kademelerinde yer alırlar. Öyle ya, sürüleri, dolambaçlı yollardan en iyi kim götürür? Tabii ki, deneyimli haydutlar. Evleri en büyük soğukkanlılıkla kim yağmalar ya da tapınakları en rahat kim yıkar, tabii ki duvar deliciler[23] ya da kâfirler. Bir düşmanı, kılıcını hayati organlarına saplayarak kim vurur? Gladyatör ya da baba katili. Kentleri yakmakta ya da savaş makinelerini kullanmakta en usta kimdir? Kundaklayıcı. Denizin dalgaları ve tehlikelerini kim en küçük görür? Uzun zamandır, her tür yağma yaparak deneyim kazanmış korsan. Savaşın ne derece rezil bir şey olduğu konusunda daha kesin kanıtlar mı istiyorsun? O zaman kimin savaştığını dikkate al. (...)

Halkın büyük çoğunluğu savaştan nefret ediyor ve barış istiyor. Yalnızca küçük bir azınlık, lanet olası mutlulukları her zaman halkın talihsizliğiyle bağlantılı olan küçük bir azınlık savaşı temenni ediyor: Bu azınlığın insandışılığının tüm iyi insanların iradesinden üstün tutulması haklı bir şey midir yoksa tamamen haksız mı, bunu değerlendirmek size düşer. Şimdiye kadar, görmüş olduğunuz gibi, antlaşmalarla hiçbir şey kurulamadı; aile bağlarıyla da hiçbir şey kesinleşmedi, zorla ya da intikam duygusuyla hiç bir şey elde edilmedi. Ölümcül tehlike karşısında, siz, en iyisi tatlılığın, iyilikseverliğin ne yapabileceğini düşünün. Savaş savaşı getirir, intikam intikamı doğurur[24].

Erasme, Yay. haz. Claude Blum, André Godin,
Jean-Claude Margolin ve Daniel Ménager,
Editions Robert Laffont, Paris 1992.

Fransızca'dan Çeviren: Hülya Tufan

21) Bu yazarın "modern" orduların kamburu olarak gördüğü ve sürekli lanetlediği konudur (Bkz. "askeri" kolokyumlar, özellikle de "Askerin İtirafı" ve "Asker ve Din adamı"). Avrupa'nın güçlü devletleri, tüm XVI. yüzyıl boyunca meslek orduları beslemişlerdir. İtalya pek çok paralı asker çıkarmıştır, ardından Bohemya ve İsviçre gelir; İngiliz ve Fransızlar ise daha azdır. Askerlik ruhu, İsviçrelilerde en pahalılarından biri olan paralı askerlik nedeniyle gelişmiştir.

22) Bkz. Cicero, *Pro Milone*

23) Plautus'un kullandığı *(Pseud)*, Yunanca'dan gelen terim.

24) Bkz. Erasmus'ta *humanitas* kavramı.

Fotoğraf: Reza

Türklerle Savaşmalı mı?[1]

(Consultatio de bello turcico)

Desiderius Erasmus

Türklerin askeri başarılarını dinsel coşkularına mı bağlıyoruz? Kesinlikle hayır? Erdemlerine mi? Onlar, sefahattan dolayı kadınsılaşmış ve yalnızca eşkıyalıklarından dolayı ürkütücü bir halktır. Pekiyi, başarılarının nedeni nedir? Onlar, utkularını, bizim kötülüklerimize borçludurlar. Biz onlarla dövüştük ama –olay açıktır– Tanrı'mızın gazabını hiçe sayarak. Gerçekten de, silahlarımızı Türklere karşı çevirdiğimizde bizi harekete geçiren tutkular onların, yabancı toprakları işgal ettiklerinde duyduklarıyla aynıdır. Kendimizi iktidar hevesine kapıp koyveriyoruz, zenginlikler karşısında soluk soluğa kalıyoruz, kısacası Türklerle Türkler gibi[2] savaşıyoruz. Geçmişin tarihi bunu açıkça ortaya koyuyor: Geçimsizliklerimizle, hırsımızla, bizden olanların kalleşlikleriyle, her zaman en vahim felaketlere yol açmışızdır. Türklere Avrupa'nın yolunu açan Paleologos'la Kantakuzin'in sürekli rekabetidir. Eugenius'un garantisini taşıyan bir yeminin bozulması[3], bizi korkunç çatışmaların içine sürükledi; bir düşmana bile verilen sözün tutulması nasıl da doğrudur! Bayezid'in kardeşi Cem Sultan'ın zehirlenerek öldürülmesine gelince[4], bu bizim için önemli sorunla doğurdu: Kuşatma sırasında[5], Rodos şövalyeleri

1) Latince'den Fransızca'ya çeviren Jean-Claude Margolin.
2) Bkz. 3001 no'lu atasözü, *Dulce bellum inexperta*, LB, u, 966 DA. Ayrıca, bkz.ep. 858, L, 116-118
3) Sultan Murat'la Macarıistan Kralı Ladislas arasında Niş Savaşı sonrasında (1443) imzalanan antlaşmayı garanti altına alan Papa IV. Eugenius. Antlaşma, on yıllık bir ateşkes öngörüyordu ve İncil'le Kur'an üzerine yeminle benimsenmişti. Ancak, bir yıl sonra Ladislas ateşkesi ve yeminini bozdu.
4) II. Bayezid'in (1481-1512) erkek kardeşi olan Cem Sultan. Bu iki kardeş, İstanbul'u fetheden II. Mehmet'in iki oğluydu. Bkz. L.Thuasne, *Djem-sultan, fils de Mahomed II, frère de Bayezid II (1459-1495)*, Paris, 1892 ve *Djem* maddesi, Encylopedia of Islam, yeni basım II, Leyde, 1965, s.529-531. Bu kişi ve tarihine ilişkin daha fazla ayrıntı için, bkz. A.G.Weller'in ayrıntılı yayını, ASD, C.3, s.49
5) 1482'de

tarafından esir alınan Cem, Papa VI. Aleksandr'a teslim edilmiş[6], sonra, kendisini talep eden, Fransa kralı Charles'a[7] verilmişti; ancak, kendisine daha önceden zehir verilmiş olduğundan, Milano'ya varmadan öldü[8], tabii halk arasında yaygın olan bu söylenti beni yanıltmıyorsa. Eğer, bizzat bizim de tek bir yüreğimiz olsaydı, ruhumuz arınmış bir biçimde İsa'nın sancağı altında ve salt onun desteğinden güç alarak savaşıyor olsaydık, Türklere karşı savaşımız meşru olurdu ve Hıristiyanların sahip oldukları şeyler de böylesine küçük bir parçaya indirgenmemiş olurdu. Ancak bu konuyu, yeri gelince daha geniş ele alacağım. Şimdilik, iki rakip kategorisiyle polemiğe girmem gerekiyor: Bunların birincisi, Türklere karşı duydukları savaş ateşiyle kendilerini kaybetmiş olanlar[9], ikincisi ise onlara karşı silahlara sarılmamamız için bizi caydırmaya çalışanlardır[10]. Gerçekten de bu iki insan kategorisi bence, karşıt gerekçelerle de olsa, aynı hataya düşüyorlar. Evet, Türklere karşı girişilen her savaşın ille de meşru ve dindarca olmadığı doğruysa da, Türk'e karşı direnmemenin de Hıristiyanların kendilerini özel olarak gaddar düşmanlara teslim etmesinden, kardeşlerimizin, onlar tarafından dayatılan bir köleleştirmeye maruz bırakılmasından başka bir şey olmadığı durumlar da olur. Cahil halk Türk adını duyduğunda, katliam fikriyle ateşlenir, onlara küfreder, köpek olduklarını, Hıristiyan düşmanı olduklarını söyler; bunu yaparken onların öncelikle insan, sonra da yarı-Hıristiyan[11] olduklarını unutur ve kendi kendilerine, meşru bir savaş nedeni olup olmadığını[12], bir de çok daha feci karşılık verecek bir düşmanı sarsmak için silaha sarılmanın avantajlı olup olmadığını sormaz; bunlar, Kilise için, dinsizlerden –hele de bunlar o Kilise'ye dahilse– daha zararlı bir düşmanın olamayacağını düşünmezler; ve çoğu zaman bizim suçlarımızdan dolayı kendini saldırıya uğramış hisseden Tanrı'nın, bizi cezalandırmak için barbarların gaddarlığından yararlanmış olduğunu da anlamazlar. Ve bu arada, bize Türklerin yırtıcılığına örnekler gösterilir durulur. Halbuki biz, hangi halkla olursa olsun girişilen bir savaşın acı verdiğini biliyor olmalıyız. Gerçekten, yıllardan beri, biz Hıristiyanların, dinsizmişçesine, başka Hıristiyanlara karşı giriştiğimiz tüm savaşların ortak öyküsü budur. Tablolarda temsil edilen barbarlığı[13] lanetler, ancak Asperen'de[14], daha da gaddarca şeyler yapıldı, ama Türkler tarafından değil bizim ordularımız, hatta çoğu zaman da dostlarımız tarafından. Böylesi bir felaketin anısı, yarayı yeniden kanatmamıza gerek bırakmayacak kadar yenidir. Böylece, bu derece çarpıcı resimler bizi rahatsız ettiğinde, kolayca silahlara koşmamıza neden olan o hafifliği terk etmemiz gerekir. Başka yerlerde benzeri eylemler olsa da, Hıristiyanların Hıristiyanlara uyguladığı muamele daha da gaddarcadır. Gerçekte, kırk yıldır, Hıristiyanların başka Hıristiyanlara yapmış oldukları şeyleri, halkın seyrine sunmak için resimlerde temsil

6) 40.000 düka karşılığı.

7) 15 Ocak 1495'te

8) Bu yanlış bir bilgidir. Cem Sultan, 25 Şubat 1495'te, Napoli'de ölmüştür.

9) Tıpkı Viyana Piskoposu Johann Faber ya da Augsburg'un Katolik vaizi Mathias Kretz gibi.

10) Martin Luther gibi (Bkz. özellikle *Vom Kriege widder die Türcken*, 1958). Bu konuda bkz. Hermann Kunst, *Martin Luther und der Krieg. Eine historische Betrachtung*, Stuttgart 1968 ve Harvey Buchahan "Luther and the Turks, 1915-1929", *Archiv f. Reformationsgeschichte*, 47 (1956), s. 145-160.

11) Bu Erasmus tarafından sıkça kullanılan bir gerekçedir. Bkz. *Dulce bellum*, LB, u, 967 CD: "Halbuki bizim Türk dediklerimizin, büyük bölümü yarı-Hıristiyandır (semichristiani) ve belki de gerçek Hıristiyanlığa bizim çoğumuzdan daha yakındır."

12) Doğru (adil) savaş sorunu ya da savaşın meşruluğuyla iligili olarak bkz. E.H.Russel, The Just War en the Middle Ages, Cambridge 1975; J. Barnes'ın "The Just War" adlı makalesi, Cambridge History of Late Medieval Philosophy, Cambridge 1982, s.771-784. Ayrıca, bkz. Jose A.Fernandez "Erasmus on the Just War", in Journal of the History of Ideas, XXXIV (1973), No.2, s.209-226

13) Burada, muharebe, yangın, işkence, vb. sahnelerini temsil eden gravür ya da resimlere gönderme yapılıyor.

14) Burada, Aspera/aspera'ya ilişkin bir sözcük oyunu olabilir. Bu, Gueldre sınırında küçük bir Hollanda kentidir. Erasmus 9 Temmuz 1517'deki olaylara gönderme yapar. Savaşanlar Guemdre dükü, Karl von Egmont'un ve Nassau'lu Henri'nin hizmetindeydi. Erasmus aynı fikri, Georg Spalatin'e yazdığı 7 Ağustos 1519 tarihli (ep.1001) tarihli mektupta da ifade etmiştir. Bkz. Weiler'in uzun notu, a.g.y., s.53; ve James D.Tracy, *The Politics of Erasmus. A Pacifist Intellectual and his Political Milieu*, Toronto, 1978, s. 88

etseydik, ne manzara çıkardı ortaya! Evet. Ancak, "Türklere savaş, Türklere savaş" diye bağırmaktan başka bir şey bilmeyenlere karşı bu kadar konuşmak yeter.

Şimdi de, karşıt yönde bir hata işleyenlerle ilgilenelim; bu, belki daha zarif, ancak diğeriyle aynı derecede zararlı bir hatadır. Gerçekten de kimi insanlar vardır ki, bunların gözünde, savaş yapma hakkı Hıristiyanlar için mutlak biçimde yasaktır[15]. Bu benim, reddetmeye gerek görmeyecek kadar saçma bulduğum bir görüştür. Halbuki bu konumdan hareketle, yapıtlarımda pek sık barışa övgüde bulunduğum ve savaştan duyduğum dehşeti dile getirdiğim bahanesiyle, bana karşı karalayıcı gerekçeler öne sürenler eksik olmayacaktır[16]. Ancak benim yazılarımı okuyan dürüst insanlar, sustuğumda bile, beni suçlayanların açık hayasızlığını kolayca algılıyorlar. Benim öğrettiğim, tüm diğer girişimlerin başarısızlığı zorunlu kılmadıkça, hiçbir savaşa girişmemenin gerektiğidir: Bunun nedeni de şudur; savaş kendi doğasında o kadar alçaltıcı bir şeydir ki, hükümdarların en doğrusunun yönetiminde ve en doğru nedenlerle de olsa, komutanların ve askerlerin sapkınlığından ötürü, genelde iyilikten çok kötülük doğurur[17]. Milisin "monden" etkinliğini "kötülük" olarak niteleyen Aziz Bernard daha cüretli davranmıştır[18]; monden etkinlikten anladığı ise, hırsın, öfkenin ya da ganimet umutunun silahlara sarılmaya ittiği her sefer olan şeydir. Bu durumda, der, ölen sonsuzluk için ölür, öldüren ve utku kazanan ise bir insan katilidir[19]. Şimdi de, Türklere karşı harekete geçen isyancıların, onlar (Türkler) aracılığıyla bizim suçlarımızı cezalandıran Tanrı'ya isyan ettiklerini düşünen Luther'in[20] görüşünü onaylayanlara geliyorum. Paris'li tanrıbilimciler[21] böylesi bir görüşü çok sert bir biçimde dikkate aldılar "Genel olarak bu önerme, yanlış ve kutsal metinlere uygunsuz olarak yorumlandı[22]." Hedef alınan şey, bu görüşün dinden sapma göstermesi değil yanlışlığıydı; yalnızca mahkûm edilmedi, aynı zamanda da önerdiği gerçek evrensel olarak reddedildi. Çünkü, eğer fazla ileri gitmiyorsam, bu görüşün karşısında olanlar, Türklerle savaşmanın, koşullara göre kimi zaman iyilik, kimi zaman da kötülük olduğunu düşünüyorlar.

15) Bu, temel bir siyaset felsefesi ve tanrıbilim sorunudur. Bkz. özellikle Aiquino'lu Tomasso'nun görüşü, *Somme Théologique,* Ila, Ilae, q.40 a.2. Bkz. G.H.Williams, *The Radical Reformation; Philadelphia,* 1962, s.225. Bkz. J.Wimpfeling, *Agatarchia, id est bonus principatus: vel epithoma condicionium boni principis,* Strasbourg, 1498. Aynı biçimde, Thomas More, Utopia, Yale Baskısı, 1965, s.498-499. Erasmus da *Dulce Bellum*'da kendi kendine aynı soruyu soruyordu, LB, u, 963 E.

16) Tıpkı, Erasmus'un *Barışın Yakınması*'ndaki tutumunu mahkum eden Sorbonne'lu tanrıbililmciler gibi. Bkz. Walther F.Bense "Parisian theologians on war and peace, 1521-1529", in *Church History* 41 (1972), s.180-181; ve J.K.Farge, *Orthodoxy and Reform in Early Reformation France. The Faculty of Theology of Paris,* 1500-1543, Leyde, 1985, s.186-196.

17) Aynı gerekçelendirme *Dulce Bellum*'da da vardır, LB u, 969 E. Bkz. A.F. Holmes, yön. *War and Christian Ethics,* Grand Rapids, 1975 ve Robert Regout'nun, Hollanda'ca araştırması, *Erasmus ve Doğru Savaş Kuramı,* 1936.

18) Bkz. Aziz Bernard, *De laude movae militae templi liber,* böl. II "*De militia seculari*", Migne, PL, 182, 923 B "...de secularis nujus, non dico militae, sed malitae..." (Fransızca'da da "milice" -milis- ile "malice" -kötülük- arasında aynı sözcük oyunu yapılır). Aziz Bernard'ın aynı anlamlı sözcük oyunu PL, 182, 566 C'de vardır.

19) Tam olarak şöyle yazar (PL, 182, 923 A):"Eğer bir adamı öldürme niyetiyle, tesadüfen, tam tersine sen öldürülürsen, bir insan katili olarak öleceksin. Eğer üstün gelir de utku kazanırsan, bir insan katili olarak yaşayacaksın."

20) Luther fikirlerini bir başka metinde dile getirmiştir. *Eine Heerpredigt widder den Türcken,* 1529 (2. Basım Ocak 1530), Macaristan'lı Fr. Georgius'un kitabı, *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcurum*'a yazdığı (yaklaşık 1481) Önsöz'de de aynı fikri işler.

21) Parisli tanrıbilimciler, Luther'in konumunu o "Determinato theologica"'da mahkûm ederler. Erasmus bu metnin yaklaşık başlığını aktarır. Bkz. Louis Christiani "Luther et la faculté de théologie de Paris", *Revue d'histoire de l'Eglise de France,* 32, 1946, s.53-83; David Hempsall, "Martin Luther and the Sorbonne, 1519-1521", *Bulletin of Institute of Historical Research,* Londra 46 ((1973), s.28-40.

22) *Détermination*'un tam başlığının Latincesi "*determinatio theologiae facultatis Parisiensis super doctrina Lutheriana hactenus per eam visa*"dır. Caeser E.Bulaeus'un *Historia Universitatis Parisiensis*'inde yayımlanmıştır, Paris 1665-1673, VI, s.116-127 (yeniden bas. Francfort/Main, 1966). Luther şöyle demiştir: "Türkler, Tatarlar ve diğer barbarlar; hiç kimse, eğer az Hıristiyan değilse, bunların Tanrı'nın kırbacı ve değneği olduğunu bilmemezlik edemez." Tanrıbilimcilerin savı (Türkler aracılığıyla mücadele etmek) kısmen Luther'in aforoz belgesinde de yer alıyordu, Exsurge Domine, 15 Haziran 1520.

Şimdi de Kutsal Yazıları göz önüne alacak olursak, İbranilerin, Tanrı'nın girişimiyle cahillere karşı kanlı çatışmalara girdikleri tartışılmaz[23]. Musa'ya gelince, bizzat kendisi erimiş madenden yapılan dana yüzünden, kendi ırkından binlerce kişiyi, Levi rahibinin yardımıyla katletti[24]. Ancak, burada, hele de Yahudilerin Tanrı'larının özel bir emri olmaksızın[25], genel olarak hiçbir savaşa girmediklerini düşünerek, bu hakkın Hıristiyanlara aktarılıp aktarılmadığı düşünülebilir. Nitekim, eğer Hıristiyanlara her tür savaş hakkı yasaklanacak olursa, aynı biçimde, yargıçlara da suçluları cezalandırma hakkı yasaklanmalıdır. Çünkü savaş, bir insan grubu tarafından bir başka insan grubuna, suç, başka yöntemlerle cezalandırılamadığında, yöneltilen bir cezadır. Ancak, İncil, zina yapan kadını affettiyse de[26], hiçbir zaman yargıcın meşru cezalandırma hakkını yasaklamamıştır. Nitekim, Aziz Pavlus[27], gayet açık bir biçimde, kötülerin cezalandırılması ve iyilerin başarısı için taşıdığımız kılıcı kullanmamızı öğütler. Ama, tabii bu noktada, eğer birtakım kaçış noktalarından yararlanarak, Pavlus'un, Hıristiyanlar devlet düzeni ve statüsünü bozacakları zaman, İncil'in bir skandal konusu olmaması için boyun eğilmesi gereken pagan bir kamu idaresinden söz ettiği iddiası ortaya atılacak olursa, buna şöyle yanıt verilebilir: Madem ki Hıristiyanlar arasında bile, kamu huzurunu korumanın başka yolu yoktur, ceza korkusuyla vicdansızların yasa ve uyarılara uymasını engelleyebilecek dindışı memurların gerekliliği ortaya çıkar. Kamu idaresine böyle bir güç verdiğimiz takdirde, hükümdarlara da (gerçi ben, Hıristiyanlar arasında bir savaş patlak vermezden önce tüm yöntemlerin denenmesinin ve bu savaşa, nedeni ne denli ciddi ve doğru[28] olursa olsun, her tür çare denendikten sonra, ancak kaçınılmaz olduğunda girişilmesinin gerektiğini düşünüyorum ama) savaş hakkını[29] tanımalıyız. Gerçekten de, çatışmanın esin kaynağını oluşturan hükmetme hevesi, hırs, kişisel bir kin ya da intikam duygusuysa, bu durumda söz konusu olanın savaş değil bir eşkıyalık eylemi[30] olduğu açıktır. Ve her ne kadar, Hıristiyan hükümdarların temel işleri arasında savaşları yönetmek varsa da, yine de en tehlikeli eylemlerden biri olan bu eylemi, vatandaşlarının ve ulusun onayını almadan başlatmamaları gerekir[31]. Dolayısıyla, eğer kaçınılmaz bir gereklilik bizi savaş başlatmaya itiyorsa, Hıristiyanların iyiliği, savaşın ancak az sayıda savaşçıyı yok etmesini, olabildiğince az kan dökülmesini, ve savaşın olabildiğince çabuk son bulmasını gerektirmelidir[32]. İmparator Theodosos'a övgüler yağdırılır –ve bu övgüler, kendisi de yüzlerce kez övgüyle anılan Ambroise[33] tarafından dile gelir– ve bunun tek nedeni savaş sırasında ancak, kanlı, düşmanlarının katli pahasına bir utku kazandığından dolayı kudas ayinine katılmayı reddetmiş olmasıdır. Halbuki Romalılar, katledilen düşmanın

23) Cahiller (Erasmus'un kullandığı terim allophyllus'tur: "yabancı kökenli", bu terime Kilise'de kullanılan Latince'de sıkça rastlanır) İbranilerin neredeyse kalıtsal düşmanlarıydı. Cahillerle Türklerin bir tutulması konusunda bkz. Michael J.Heath, Crusading Commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric Against Turks, Cenevre, 1986, s.16-17

24) Ünlü "altın dana", Bkz. Ex XXXII

25) Barışın Yakınması'nda da aynı ifade kullanılıyor.

26) Bkz. Jn, VIII, 3-11.

27) Rm XIII, Bkz. Head a.g.,y, s.20

28) Bu "doğru/adil savaş" ya da "meşru savaş" izleği daha önce de Erasmus tarafından işlenmiştir. Erasmus'un ele aldığı izlek pasifizminin değişmez bir göstergesidir.

29) Bkz. *Inst. princ. christ.* (Kısım XI); ("İyi bir hükümdar, savaşa, ancak her şeyi denemesine karşın, hiçbir biçimde önüne geçememişse girişecektir.")

30) Latince'de kullanılan sözcük *latrocinium*'dur. *Dulce bellum*'da adı geçen terim de aynıdır.

31) *Dulce bellum*'da da aynı fikir vardır. Bkz. özdeyiş 4106 "Özgür varlıkları yönetmek ve hiçbir şeye vatandaşlarının onayı (consensus) olmadan girişmemek kralın görevidir."

32) Bu, kimi zaman gerekli olan, ama her zaman istemeye istemeye yapılan savaş izleğidir.

33) Bkz. Ambroise, *De obitu Theodosil'oratio,* 34 (Bkz. metnin İngilizce'ye çevirisi, giriş ve yorum için Mary Dolomsa Mannix, Washington D.C. 1925, s.57 6-8). Ayrıca, bkz. Migne PL, 16 1396- 1397. a.g.y. 1160-1164 (Ambroise'ın Theodosos'a mektubu). Theodosos 379 ile 395 arası tahtta kalmıştır.

sayısıyla orantılı olarak heykeller diker ve çok gösterişli zaferler kutlarlardı. Ancak Theodosos'un bu hareketini bir vaaz konusu yapan Ambroise, istediği kadar gerekli ya da doğru olsun, savaşı bir tek koşulda kabul eder: Tanrı'ya tam bir güven duyan bir din ruhunun var olması ve tek amacın devletin huzuru olması. Ve biz, yurttaşlarını yasalar ve silahlarla korumakla görevli kişiler olmadığı takdirde, Hıristiyan devletinin nasıl iyi bir düzeni koruyacağı sorusunu sorduğumuzda, kimileri bize bu soruyu tersine çevirerek yanıt verirler: Eğer, içinde dindışı memurlar, silahlar ve işkence aletleri olmasaydı, Hıristiyan devleti nasıl direnebilir ve gelişebilirdi? Gerçekte, kökeninde Kilise, ilk adımlarını atabilmek için böylesi katillere gereksinmişse de, aynı durumun sonsuza kadar sürmesi kesinlikle gerekmez. Kilise, bugün artık gerekli olmayan mucizelerle[34] gelişmiştir. Halbuki, pagan memurlar, o dönemde, şöyle ya da böyle, Kilise'nin korumasını üstlenmişlerdi çünkü o zaman hiç kimsenin bir Hıristiyan'ı öldürmeye hakkı yoktu.

Luther'in ileri sürdüğü gerekçeler konusunda biraz daha ileri gidelim: Eğer Türklere direnmek, Tanrı, kendi kullarını cezalandırmak için onlardan yararlandığından dolayı, günahsa, o zaman hastalık olduğunda da gidip hekim aramaya izin verilmemelidir çünkü Tanrı hastalıkları da kendi kullarını arındırmak için yollamış olacaktır. Neler diyorum böyle? Bu durumda, Şeytan'ın kötülüğü kullanılmış olacaktır, halbuki bize Şeytan'a direnmemiz buyurulmuştur[35]. Hayır, Türkleri püskürtmek tamamen meşrudur; tabii Tanrı çok açık bir alamet aracılığıyla bunu yapmamızı engellemiyorsa. Ama, tabii ki, eğer silahlara, Hıristiyan devletinin huzuru için değil de, tahakkümümüzü yaygınlaştırma arzusu, zenginlik tutkusu ya da aynı türden bir nedenle sarılıyorsak ya da onlarla çatışmaya, tanrısal himayeden çok kendi gücümüze güvenerek giriyorsak, ya da kurulu antlaşmaları ihlal ediyorsak, o zaman şurası açıktır ki savaş Tanrı'nın gazabı altında yapılmış olur. Hatta şunu da ekleyeyim, eğer Tanrı Türkleri üzerimize bunca kez, yaşam kurallarımızı değiştirmemiz için saldıysa, ve biz silahlarımıza, Tanrı'yı rahatsız etmiş olan ve onun üzerimize barbarları yollamasına neden oluşturan hatalarımızı düzeltmeksizin, savaşa, kötü kehanetler altında girişiyoruz demektir: ve açıkça gördüğümüz gibi, şimdiye kadar olan da buydu, ve eğer Rabbımıza tüm yüreğimizle dönmez ve ona İlahinin[36] bize örneğini sunduğu fedakârlığı yapmazsak, korkarım ileride daha da korkunç şeylere tanık olacağız. Kimileri şu karşılığı verecektir: Hıristiyanların başka Hıristiyanlarla savaşması meşruysa da, Türklerle savaşmamalıdırlar ve bunun nedeni Aziz Pavlus'un açıkladığı şeydir[37], yani yabancı halklara karşı yargıç görevini üstlenmek bize düşmez ve bizim için, kendi sınırlarımız dahilinde yaşayanlar üzerinde adaleti sağlamak yeterlidir. Halbuki Türkler bu sınırların dışında yaşarlar ve Kilise'ye mensup değildirler. Madem ki Türkleri öldürmeye hakkımız var, o zaman neden Kilise, önceleri, Hıristiyanlığı yayanlara karşı onca gaddar biçimde saldıranlara karşı silaha sarılmamıştır? Augustinus, bizim taraftarlarımızın sayısı ve gücü düşmanınkilerden üstün olduğu zaman bile böyle davranılmasını istemezdi[38]; hatta Hıristiyaları öldürmüş olanların, İmparatorun cezasından kurtulmaları için, onlar adına şefaat isterdi; buna neden olarak ileri sürdüğü tek şeyse, tersine davranıldığı takdirde şehitlerin şanına gölge düşürüleceğiydi. Putperest hükümdarların Hıristiyanlara karşı –hem canlarına hem mallarına karşı– olabilecek en büyük gaddarlıkları yapmış olduklarını okuyoruz ama kitaplar Hıristiyanların, intikamlarını devreye sokmak için silahlara sarıldığını yazmıyor[39]. Kaç-

34) Bu, özellikle de Grégoire le Grand tarafından geliştirilen bir fikirdir, *Homelies sur l'Evangile*, Cilt 2., 1 (Migne, Pl, 76, 1082)

35) Bkz. I P, v. 9

36) Ps. XXVIII, 9 ve Ps. LI, 19

37) I Co, v.12

38) Bkz. ep. 49, Migne, PL, 33, 535-537; ayrıca bkz. ep. 100 (Migne PL, 33, 366-367)

39) İntikam ya da intikam ruhu, Erasmus'un özellikle mücadele ettiği günahlardan biridir.

mak onların tek başvurdukları şeydi, Tanrı'larının onlara izin verdiği tek şey buydu. Üstelik kimi yazarlar da, örneğin Tertullianus[40], kaçışın yalnızca onların yapmasına izin verilen bir şey değil, aynı zamanda da arada bir, Hıristiyan öğretisini aktaran tebliğcilerin sayısının azlığı düşünülerek, kaçışları sırasında İncil'i yayabilmeleri için, tanrısal yazgının kasten yaptırdığı bir şey olduğunu söylerler. Ancak, kaçış meşru bir şey değilse, savaş büsbütün meşru değildir. Halbuki, Hıristiyanlar, gayet yanlış bir biçimde, kim olursa olsun herkesin bir Türk'ü, tıpkı kuduz bir köpekmişçesine, sırf Türk olduğu için öldürmesi gerektiğini düşünüyorlar. Eğer böyle bir şeye izin verilseydi, herkesin bir Yahudi öldürme hakkı olurdu[41]: Halbuki böyle bir cürette bulunan, kamu yasasının pençesinden kurtulamaz. Hıristiyan yargıçların, tabi oldukları kamu yasalarını çiğnedikleri takdirde Yahudileri cezalandırdığı doğrudur; ama onlar, din farklarından dolayı ölüme mahkûm edilmez, bunun nedeni de Hıristiyan dininin dayatmaya değil iknaya dayanmasıdır; aşılanır ama zorla dayatılmaz. Halbuki Yahudilerin, tıpkı Hıristiyanlar gibi cezalandırılmasını öngören yasalar, eskiden pagan imparatorların hıristiyanlara karşı uyguladığı ve eğer yasal olarak onların otoritesi altında yaşayacak olsak –Tanrı korusun!– Türklerin bugün uygulayacağı yasalardır. Sonuçta, Türklerle savaşırken öldüğü takdirde doğrudan cennete gideceklerini düşünenler pek zavallı bir hataya düşer[42]. Sen, ancak, temiz bir vicdana sahipsen ve zorbanın seni putperestliğe davetine karşın, İsa aşkına boynunu uzatabiliyorsan cennete gidersin. Daha ne söylemeli?

(...)

Eğer içilen antı ve yapılan antlaşmaları ihlal ederek Türklere saldırırsak, davranışımız, hasta olduğumuzda, çareyi tıpta değil de büyüde aramaya benzer. Kendisini, her şeyden önce Tanrı'yla yeniden barışmaya, Tanrı'nın elinde, hak ettiğiyle orantılı olmayan bir iyilik bulunduğunu kabul etmeye ve yola gelme kararını aldıktan sonra Tanrı'nın şefaatini istemeye inandıracak bir kişiden güvenli bir öğüt alan hasta gibi, Hıristiyan hükümdarları da, kendilerini, silahlara başvurmazdan önce, karşı geldiğimiz Tanrı'nın Türkleri böylesine sık üzerimize saldırtmasına neden olan şeyleri saf dışı bırakmasını öğütleyecek birisine gereksinirler. Buna karşılık, kendi silahlarımızla utku kazanma kararı alıyorsak, kendimizi kandırmaktan ve Tanrı'nın gazabını, Türklerden çok Tanrı'ya karşı gelen bizlere daha da çok yöneltmekten başka bir şey yapmayız. Halbuki Tanrı'nın bizim kişiliklerimize yüz çevirmesinin nedenlerini anımsatmaya gerek yoktur. Her birimiz kendi kendimize sorduğumuzda, kendisinde bu soruya bol bol yanıt bulacaktır. Bir kez daha Tanrı "evrensel merhametini uygulamak için, her şeyi günah adı altında bir araya toplamıştır[43]". Her insan kendi kötülükleriyle yüklüdür, kiminin kötülüğü daha açık–seçiktir, kimininki daha gizli: Ancak hepimizin Tanrı'nın şefaatine ihtiyacımız vardır.

(...)

Bugün gerçek imanın, Hıristiyan hayırseverliğinin, huzur ve uyumun kalıntılarına nerede rastlayabiliriz ki? Hangi çağda, sahtecilik, cüret, yalancılık, vurgun böylesine serbest olmuştur? Bir de, gerçek Hıristiyan kisvesi altında Türkleri lanetliyoruz! Eğer boğazlarımızı Türklerin çemberinden kurtarma girişimimizin başarıyla sonuçlanmasını istiyorsak, iğrenç Türk ırkını kovmazdan önce, yüreklerimizden nekesliği, hırsı, tahakküm hevesini, kendimize güveni, imansızlığı, sefahat eğilimini, şehvet düşkünlüğünü,

40) Bkz. *De fuga in persecutione* adlı kitabı, CSEL'de, 76, s. 27, 21-26

41) Erasmus'un Yahudilere karşı tutumu (ve bunun çeşitli yöntemleri) konusunda bkz. Simon Markish, *Erasme et le Juifs*, Lozan, 1979

42) Bkz. Luther, *Heerpredigt widder den Türcken*, Weimar (WA), Cilt 30, 2, s. 174 ve 175

43) Bkz. Ga, III, 22

sahteciliği, nefreti, hevesi atmalı ve bunları iman gücüyle[44] durdurduktan sonra, gerçek anlamda Hıristiyanca bir ruh halini benimsemeliyiz. O zaman, eğer durum gerektirirse, düşman Türk'le, İsa'nın bayrağı altında dövüşebilir ve onu yenebiliriz. Çünkü bu vaat Levitique'te verilmiş ama ancak yasaya uyanlara verilmiştir: "Düşmanlarınızı kovalayacaksınız ve onlar önünüzde devrilecekler. İçinizden beş tanesi yüzünün kovalayacak ve yüz taneniz de on binini kovalayacaktır[45]."

Böylece eğer, onları katletme değil de bizim din ve inancımızın cemaatine sokma başarısını gösterirsek, utkumuz İsa'nın çok hoşuna gidecektir. O ki, Kurtarıcı sıfatını sever ve yaşatmak için öldürür, iyileştirmek için yaralar[46], böylesi utkuları sever. Türk'ü, Hıristiyan'ın yaşaması için yok eden, dindar kişinin ayağa kalkması için kâfiri deviren öldürme dine uygundur ve Tanrı'nın yüreğinde değeri büyüktür. Dolayısıyla bizim tek amacımız, tek niyetimiz şu olmalıdır: Kendi gücümüzü değil, İsa'nın gücünü yüceltmek. Zaten, Türkleri yok etmek, Orcus'a[47] bir kurban vermekten başka nedir ki? Türk'ün sahip olduğuna sahip olmak, onun hükmettiklerine hükmetmek ve başka hiçbir niyete sahip olmamak bizi daha şanlı ve daha açgözlü yapabilir ama daha mutlu kılmaz; ve onları İsa'nın sürüsüne katmaktan çok bizim Türkleşerek bozulmamız tehlikesini taşır.

Suriye ve Filistin dışında, eskiden İncil'in havariler tarafından tebliğ edildiği ve bugün neredeyse tümüyle barbarların zorbalığı altında ezilmiş ve yağmalanmış olan onca Yunan krallığı, onca Ön Asya memleketini gözünün önüne getiren herhangi birisinin ta içinden acı çekmemesi ve bugün, iyice kısıtlanmış olan İsa'nın adının tüm evrende kabul görmesini, kutlanmasını ve Psalmite'e[48] göre, dillerinin çeşitliliğini koruyan ama aynı Kilise'nin yürek birliği altında –yani Kilise'nin birliği altında– Kurtarıcı'ları için bir ilahi söylemelerini arzulamaması mümkün müdür? Çünkü Aziz Pavlus[49] bize, Yahudi halkının bir gün aynı sürü[50] içinde birleşeceği ve tek çoban olarak İsa'yı kabul edeceğine dair o harika umudu vermiştir. Türkler ve hiçbir tanrıya tapmadığını ve yarı–Hıristiyan[51] olduğunu duyduğumuz geri kalan barbar halklar konusundaki umudumuz daha da büyük olmalıdır. Bu kadar az sayıda ve Tanrı'ya duydukları inançla, ruhun silahı dışında hiçbir şeyleri olmayan mürit bütün dünyayı İsa'ya bağlayabilmişse, Hıristiyan hükümdarlarımızın dışında onca ilahiyatçımız, piskoposumuz, kardinalimiz ve İncil'in mükemmelliğini öğreten onca hocamız varken, biz neden İsa'nın yardımıyla aynı sonuça ulaşmayalım? "Tanrı'nın eli kısalmadı[52]", biz onun şefaatine kapımızı kapadık. Sorunun tüm çözümü "Bensiz hiçbir şey yapamazsınız[53]" diyen O'nun iradesine bağlıdır. Böylesi bir koruyucuyla, tek kişi bin kişiyi kaçırtacaktır[54]; ama ona sırt çevrilecek olursa, askeri güçlerin önemi de, ne kadar iyi yapılırsa yapılsın savaş hazırlıkları da hiçbir işe yaramamış olur. Böylece, tüm umudumuz O'na bağlı olduğunda, hiçbir şey bizi, sonradan, yalnızca sonsuz Tanrı'nın yardımlarına bağımlı kalmaksızın yapacağımız girişimlerin insani güdülenimlerini düşünmekten alıkoymaz –ancak, yalnızca kuramsal

44) Ep: VI, 17
45) Lv, XXVI, 7-8, Bkz. Heath, *Crusading Commonplaces*, s.17
46) Dt, XXXII, 39
47) Cehennem tanrısı Pluton'a verilen bir başka isim
48) Bkz. Ps XXIX, 9; LXVI, 4 ve LXXXVI, 9.
49) Rm, X, 26
50) Bkz. Jn, X, 16
51) *Dulce bellum*'da Türkler için kullanılan ifadenin (semichristianus) aynısı.
52) Isaïe, LIX, 1
53) Jn, XV, 5 I S, XX1, 10
54) Isaïe XXX, 17 ve Dt XXXII, 30.

olarak onun adına çarpıştığımızı söyleyip, gerçekte onun iradesine karşı durarak savaş yaptığımızda, onun yardımını boşuna bekleriz.

Ama, bir savaşa Tanrı'nın iradesiyle girip girmediğimizi ve bu savaşın sonucunun hayırlı olup olmayacağını anlamamız için, hiç de kâhinlere gitmemize ya da Davut gibi[55] ephod'a yaklaşarak bir kehanet beklememize ya da Gedeon[56] gibi, üçlü alameti beklememize hiç de gerek yoktur. Mucize beklemek Yahudi halkına ve Dinsiz'lere özgüdür[57] ama bizim gibi iman sahiplerine yakışmaz. Paganlar gibi uğurlara, alametlere inanmak daha da uygunsuzdur. Tanrı'nın kelamından daha kesin bir kehanet[58] yoktur, soylu bir niyetin açığa çıkardığı duygudan daha kesin bir uğurun olmadığı gibi[59]. Eğer kılıcını kınından çıkarmana neden olan kamu düzenini sağlama kaygısı, ezilen kardeşlerine karşı duyduğun bir merhamet ya da din sevgisiyse, eğer utku umudunu tümüyle Tanrı'nın yardımına bağlamışsan, eğer bakışın İsa'nın şanı ve Hıristiyanların çıkarına çevrilmişse, o zaman kendi kendine, tanrısal iradenin bir sonucu olarak bir yanıtın sana Tanrı rızası için verileceğini göreceksin[60] "Saldır ve kazanacaksın". Kutsal yazılar niyetlerine karşı olsa da, sana sakin durman için emrin bir Melek tarafından iletildiğini unutma[61]. Seni silahlara yönelten gaddarlık, tahakkümünü yayma, vurgun arzusuysa, hiçbir kuşun kötü koşullar altında uçmayacağını bil[62]. Gerçekten de, kimi zaman bazı başarılar, böyle koşullarda savaş yapanları destekler görünürse de, bu iyi bir durum değil, cazibesi insanı daha kötü felaketlere iten bir tuzaktır. Kimi zaman suçlarımız ve insanların Tanrı'ya karşı güvenlerinin eksik olması, onun iradesiyle, bizi (pek çok belirti utkunun kesin olduğu izlenimi verse de), aşırı bir felakete götüren sınavlardan geçirir. Homeros'un ortaya attığı ve utku umuduyla silahlara sarılan Yunanlıları tam bir felakete götüren "ölümcül düş"[63] de buna bir örnektir.

Erasme, Yay. haz. Claude Blum, André Godin,
Jean-Claude Margolin ve Daniel Ménager,
Editions Robert Laffont, Paris 1992.

Fransızca'dan Çeviren: Hülya Tufan

55) Bkz. XXVI, 8. Kökeni belli olmayan İbranice bir sözcük olan ephod üç farklı şey için kullanılır: burada olduğu gibi, bir kutsama aracı, din adamlarının kullandığı bir tür keten önlük, Büyük Haham tarafından kullanılan bir giysi türü. Bu kutsama aracı, gerek Samuel (IS, II, 28) gerek Davut tarafından (IS, XXI, 10) kullanılır ve Erasmus onların neredeyse putperestçe bulduğu bu tutumlarını eleştirir.

56) Gedeon'un öyküsü, Jg, VI, 17, 36-39'da anlatılır.

57) Bkz. I Co. Erasmus, Kutsal Kitap tarafından kesin güvence altına alınmamış olan "mucizeler"e karşı oldukça kuşkucudur.

58) *Inst. princ. christ.*'te geliştirilenle aynı fikir, aynı ifade, ASD, IV-1, s.218, I, 608-610.

59) Ovidius'tan alınan bir ifade, Fast, IV, 311 ("conscia mens recti": yakın bir iyilik duygusu)

60) Bkz. Ex, XXV, 22

61) Bkz. Jg, XX, 28

62) Bkz. Plinius, *Doğa Tarihi*, I, 10, 14

63) Homeros, II, II, 6. Erasmus'un metninde alıntı Yunanca yapılmıştır.

Üçüncü Dünya Savaşı'ndan Sonra Dünya

Aleksandr Zinovyev

Üçüncü Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz olduğunu iddia etmiyorum. Bu türden iddialar mantıksal olarak kanıtlanabilir değildir ve deneyimler tümüyle ikna edici kanıtlar getirmemize olanak vermez. Bununla birlikte, aynı biçimde deneyime dayanarak bu savaştan kaçınabileceğimizi de kanıtlayamayız. Bu savaş olsa bile, bir gereklilik sonucu olduğunu söyleyemeyiz: Dünyada olup biten her şey, ille de bir gerekliliğin tezahürü değildir. Keza bu savaşın önü alınsa da, savaşın zaten mümkün olmadığı gibi bir iddiada bulunmak doğru olmaz: Herhangi bir şeyin başa gelmemiş olması, onun mümkün olmadığı anlamına gelmez. Çoğu kişi, şu ya da bu biçimde dünya çapında bir çatışmaya hazırlanıyor, dolayısıyla da savaşın olabilirliği gözardı edilemez. Ama, savaşın mümkün olduğunu söylemek, onun propagandasını yapmak anlamına gelmez. Savaşın kaçınılmaz olduğunu söyleyen kişi, bundan dolayı, bir savaş taraftarı değildir. Er ya da geç hepimiz öleceğiz, ancak bunu bilmemize karşın, ölümün peşinde koşmuyor, başkalarını da ölmeye teşvik etmiyoruz.

Üçüncü Dünya Savaşı'nın, gerçekleştiği takdirde, getireceği yıkımları kolayca öngörebiliriz. Bu sonuçlar, önceden gayet açıkça bellidir. Ancak, yeni bir dünya savaşının toplumsal sonuçlarını düşünebilen, yani gezegenimizde egemen olacak toplumsal düzen üzerine bir fikir sahibi olan pek azdır. Bu durumda da, dünya savaşı patladığı ve insanlığın küçük ya da büyük belli bir bölümü savaştan sağ çıktığı takdirde, yanılma korkusuna hiç kapılmadan, o sağ çıkan grubun, savaş sonrasında, ancak komünist bir toplumsal örgütlenmeye gitmeleri koşuluyla varkalabileceğini ve istikrarlı bir bütün oluşturabileceğini iddia edebiliriz. Komünizm cennetinden dem vuran marksist masal-

lardan farklı olarak, gerçek komünist rejim, bizi inandırmak istedikleri gibi, toplumun mutluluk ve refaha ulaşmasını sağlamanın bir yolu değil, her şeyden önce ve temel olarak, son derece zor durumlarda bulunan ve bozulma, hatta yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan milyonlarca insanın varkalmasını sağlayan bir yöntemdir. Üçüncü Dünya Savaşı nereye varırsa varsın, yani yenenlerle yenilenlerin dağılımı nasıl olursa olsun, doğuracağı kaçınılmaz sonuç insanların toplumsal örgütlenme biçimi olarak kapitalizmin son bulması olacaktır.

Okurların bu sözlerimi komünizme övgü olarak görmemesini rica ederim. Ben yalnızca dikkatleri, sorunun, genellikle konuya eğilenler tarafından bilinmeyen bir yönüne çekmek istiyorum. Öne sürdüklerimin, bu soruna ilişkin marksist-leninist dogmalarla özdeşleştirilmesini de istemem. Benim komünizmi kavrama biçimimin, marksistlerin anlama biçimiyle ancak çok uzak bir ilişkisi vardır. Hatta onların yaklaşımından temel olarak farklıdır. Bence, Batı'da, hatta daha da genel olarak dünyada, kapitalizmin düşüş ve komünizmin utku kazanma nedenlerinin aranacağı yer, herhangi bir sınıf savaşı ya da kapitalist özel mülkiyet edinme biçimiyle toplumsal üretim arasında olabilecek bir uyuşmazlık değil, savaşın devasa yıkımlarının ardından taraf ülkelerin yaşayacakları toplumsal sistem çöküşüdür. Komünist sistem, varkalmanın biricik yöntemi olarak ortaya çıkacaktır. Toplumsal sistem, pekâlâ Sovyetler Birliği'nde de yıkılabilir. Yine de eğer Sovyetler Birliği nüfusunun yeterli miktarı hayatta kalırsa, komünist düzeni, bu düzenin eskiden var olmasından tamamen bağımsız olarak, yeniden üretecek, üstelik, Stalin dönemindekinden daha da katı biçimlerde üretecektir.

Bu görüş açısının ne Sovyet toplumunun, ne de yöneticilerinin hoşuna gideceğini sanmayın. Yaşam, kuramsal bir tartışma değildir. Sovyetler'i ilgilendiren, soyut toplumsal sistemlerin başına neler geleceği değil, kendi somut yazgılarının ve doğrudan soylarının yazgısının ne olacağıdır. Sovyet insanına, ya komünist sistemin yıkılması pahasına varkalacaksınız, ya da o sistemin utkusu için, kendinizi, örneğin Çinliler uğruna feda edeceksiniz diyerek bu iki formülden birini seçmesini söylediğinizde, birincisini tercih edeceğinden aşağı yukarı emin olabilirsiniz. İnsanlar ve toplumlar, tarihsel felaketlerin sonrasında yaşamayı ve varkalmayı kendileri ve soyları için isterler, soyut fikirlerin utku kazanması ya da kendilerine yabancı insanların mutluluğu için değil. Bir an için, Üçüncü Dünya Savaşı'ndan sonra, hayatta kalan farelerin, bir yandan insan uygarlığının kazanımlarını (bunların içinde de Batı uygarlığının avantajlarını) korurken, öte yandan da yeni bir uygarlık geliştirdiklerini düşünün. Fareler komünizmi yasaklayıp, dünya çapında konuşma, basın, düşünce, gösteri, seyahat özgürlükleri ve batı demokrasilerinin diğer nimetlerini korudukları için, heyecandan çığlıklar atmaya hazır olanlar parmaklarını kaldırsın!

Üçüncü Dünya Savaşı sonrası var olacak grupların benimseyeceği toplumsal düzen sorunu, bir ideoloji sorunu, komünizm veya kapitalizmden yana ya da bunlara karşı bir propaganda sorunu değildir. Sorun, komünist toplumsal düzenin temelinin ve bu düzenin ortaya çıkma koşulları ile nedenlerinin kavranma sorunudur. Komünist toplum, marksist projeye göre kurulmaz. Marksizm yalnızca bir ideolojidir. Farklı yorumlara açıktır. Marksizmi, örneğin, öyle bir biçimde açıklayabilirsiniz ki Sovyetler Birliği'ndeki reel toplum, marksizmin hayata geçirilmesi olarak kabul görür. Ama tam tersine bir yorumla, aynı toplumu, marksizme bir ihanet olarak da görebilirsiniz. Sovyetler'deki komünist toplum belli toplumsal koşullarda ve marksizmin söz ettiği toplum yasalarıyla hiçbir ortak yanı bulunmayan koşullara tekabül eden nesnel gruplandırma yasaları doğrultusunda oluştu. Marksizm de bu toplum için uygun bir ideoloji biçimi haline geldi. Ancak aynı toplum, pekâla marksizmin yardımı olmaksızın da ortaya çıkabilirdi.

Üçüncü Dünya Savaşı'ndan sonra, toplum, marksizmle tamamen çelişkili olarak da örgütlenebilir, o zaman da kendine daha uygun bir ideoloji icat edebilir.

Reel komünizm, kitlelerin birlik halindeki bir bütün olarak ve o bütünün kuşaklar boyunca olduğu gibi kalabilmesi için tasarlanmış bir örgütlenme biçimidir. Bu örgütlenme biçiminin özelliği, egemen hatta temel bağlantı biçimi olarak mülkiyet ilişkilerinin tasfiyesi ve yaşamın tüm alanlarında, hiyerarşinin her düzeyinde standart gruplaşmaların, bir de, toplumsal yaşamın tüm yönlerinin merkezi biçimde yönetilmesinin devreye sokulmasıdır. Bugünkü koşullarda, ciddi biçimde dünya çapında yeni bir çatışmanın hazırlanması, o çatışmanın gidişatına göğüs gerilmesi ve çatışma son bulduğunda, her şeyin darmadağın olmasına karşın, toplum düzenini ayakta tutmak, bu amaca yönelik olarak yaratılacak dev bir makinenin oluşturulmasını gerektiren nedenlerdir. Bu makinenin çalışmasında, bir tür devlet içinde devlet olan milyonlarca insanın katkısı söz konusudur. Komünist bir ülke olarak Sovyetler Birliği için bu bir sorun değildir: çünkü Sovyetler her zaman potansiyel bir askeri kamp olagelmiştir. Ancak, batılı toplumlar için, bu durum direnmenin ve varkalmanın olmazsa olmaz bir koşuludur. Savaş için ve ülkenin savaş sonrası koşullarında ayakta kalabilmesi için tasarlanmış insana dayalı bu çapta bir örgütlenme, öyle bir ya da iki yıl değil, onlarca yıl ayakta kalacaktır, tabii eğer hasar görmeden korunursa. Nitekim bu durumda da, kendisine ait olan işlevi yerine getirmişse, tarih sahnesini, gönüllü olarak terk etmeyecektir. Bunu, her şeyden önce, o ülkenin insanları istemeyecektir, çünkü o makine bizzat o ülke nüfusunun çekirdeğini oluşturacaktır. Böylece korunan bir makine de otomatik olarak komünist sistemi doğuracaktır.

Fransızca'dan Çeviren: Hülya Tufan

"Yazdıklarım günümüzden kaynaklandığından okuyucularım yazılarımın güncel olduğunu sanıyorlar. Öyle görünüyor ki geleceğe kalabilmeleri için yazdıklarımın modası geçinceye değin beklemem gerekecek."

Fotoğraf: W. Eugene Smith

Barış Kültürü mü? Yoksa Barış İçin Kültür mü?

Bozkurt Güvenç

Savaş, tarihin değişmezlerinden biridir, ve uygarlık ya da demokrasiyle ortadan kalkmamıştır. Yazılı tarihin son 3.500 yılında sadece 270 yıl savaş görülmedi. Savaşı insan türünde doğal ayıklanmanın ve rekabetin nihai biçimi olarak kabul etmekteyiz. Herakleitos *"Polemos pater panton"* diyordu; savaş ya da çatışma her şeyin babası, fikirlerin, icatların, kurumların ve hatta devletlerin güç kaynağıdır. Öte yandan, barış ancak eşit güç üstünlüğü ile korunabilecek dengesiz bir durumdur. Romalılar "Barış istersen savaşa hazır ol" anlamında *"Si vis pacem para bellum"* derlerdi. Ziya Paşa bu düsturu Türkçeye *"Hazır ol cenge eğer ister isen sulh ü salah"* diye çevirmişti. Ünlü bir silah markası, *"Para bellum"*, bu deyişten gelir, ya da onunla bağlantılıdır.

Savaşın sebepleri bireyler arasındaki rekabet ya da çatışma sebepleriyle aynıdır: açgözlülük, kavgacılık, ve gurur; yiyecek, toprak, madde, yakıt ve egemenlik arzusu. Devlet, bizim sınırlamalarımız olmaksızın bizim (insani) içgüdülerimize sahiptir. Birey, ahlak ve yasaların kendisine dayattığı sınırlamalara boyun eğer ve kavganın yerine diyalog ya da pazarlığı kabul eder, çünkü devlet onun canının, malının ve yasal haklarının temel korunmasını garanti etmektedir. Devletin kendisi ise hiçbir sınırlama kabul etmez, ya kendisini herhangi bir müdahaleye kendi iradesiyle karşı koyacak kadar güçlü hissettiğinden, ya da ona temel koruma sağlayacak bir süperdevlet ve etkili gücü elinde bulunduran bir uluslararası yasa ya da ahlak kodu olmadığı içindir bu.

Her yüzyılda generaller ve hükümdarlar, Aşoka, Augustus ve Atatürk gibi ender istisnalar dışında, filozofların savaştan utangaç hoşnutsuzluğuna gülmüşlerdir. Tarihin askeri yorumunda savaş nihai söz sahibidir, ve korkaklarla budalalar dışında herkes tarafından doğal ve gerekli kabul edilir. Bir filozof bile, birazcık tarih biliyorsa, uzun bir barışın bir ulusun savaşçı adalelerini ölümcül biçimde zayıflatabileceğini kabul edecektir. Mevcut uluslararası hukuk ve duygusallık yetersizliği koşullarında, bir ulus, kendini savunmak için, her an hazır olmalıdır, ve ulusal çıkarları gerektirdiğinde, varlığını sürdürmesi için gerekli ya da kaçınılmaz göreceği bir araç kullanmasına izin verilmelidir. Kendini-koruma tehlikedeyken *On Emir* sessiz kalmalı ya da susturulmalıdır.

Dolayısıyla, askeri stratejiste göre, barış sadece geçici bir ara ya da kısa bir dinlenme molası, sonraki savaş için bir hazırlık dönemidir. Bu Batı yakasının öyküsü, ama Doğu yakasına geçtiğimizde de durum pek umutlu görünmüyor.

Darü'l İslam (ya da İslam dünyası) için Hıristiyan Batı *Darü'l Harb'*dir (ya da Kaos ülkesi veya Savaş alanı). Ve Barış, bütün dünya İslam Devleti'nin yönetimine girdiğinde gelecektir. Nasıl? *Savaş* yoluyla tabii. Arap köylerinde sık duyulan bir atasözü bütün öyküyü özlü bir biçimde anlatır:

"Kardeşime k a r ş ı ben,
kuzenime k a r ş ı ben ve kardeşim,
dünyanın geri kalanına k a r ş ı ben, kardeşim ve kuzenim."

Savaşın öyküsü budur: Hepimiz barıştan söz ederiz ama savaşı sürdürürüz. Çocukluktan başlayarak, Savaş'ın kaçınılmaz olduğuna ve uzun süreli bir barış umudunun ya da görüşmelerinin ancak bir ütopya ya da yanılsama olduğuna koşullanırız. O kadar ki Barış Gönüllüleri'ne karşı derin bir şüphemiz vardır. Pekâlâ askeri hazırlığımızı ya da savaşma arzumuzu zayıflatarak ya da azaltarak –bilinçli ya da masumane– düşmanlarımıza hizmet ediyor olabilirler. Bilinçli savaş karşıtları çoğu ülkede hoşgörülmez. Geçen on yıl içinde Türkiye Barış Derneği üyeleri, uzun bir askeri yargılama sonucu aklanana kadar, yıkıcı eylemler ya da amaçlarla suçlanarak hapiste tutuldular. Demek ki, her çeşit savaşa sahibiz ve onlarla karşı karşıyayız: ulusların, devletlerin, sınıfların, orduların, dinlerin, inançların, ideolojilerin ve fikirlerin Savaş'ı; türlerin, erkeklerin, cinsiyetlerin, sevgililerin, çiftlerin, generallerin, önderlerin, kuşakların, kurumların, şirketlerin, pazarların vs. vs. Savaş'ı. Savaş Kültürü denilen şey budur. Şu ünlü deyiş burdan geliyor:

Savaş silahlı bir diplomasiyse
Diplomasi silahsız bir savaştır...

İmdi, soru: Niye savaşıp duruyoruz – hep? Fransız antropologlar Mauss ve Lévi-Strauss iki yapısal açıklama önerdiler: "Karşılıklılık" ve "Diyalektik Çatışma". Hediye vermek gibi değiş tokuşlarda karşılıklılık geçerli görünse de, insan ilişkilerinde daha baskın olan kalıbın uzlaşmaz ya da saldırgan davranış olduğu gözlemlenmiştir.

O halde, bütün dünyadaki kültürlere yaygın en evrensel zihinsel yapı şudur:

"Ego versus başkaları." – Başkalarına karşı ben ya da biz.

Lévi-Strauss'a göre *dış* evlilik ya da *ensest tabusu*, *başkalarını akrabalara* döndürdüğü için nerdeyse evrenseldir. Ve biz, aileler arasında ve kabile bağlarının ötesinde görece

barışçı ilişkiler kurarak uygarlaşırız. Görece diyorum, çünkü evlilik bağlarıyla bağlanan aileler arasında kökleri derinde bir çatışma vardır. Savaşlar çoğunlukla karşılıklı gelin alıp vermeyle biter ama savaşan taraflar arasında barış çok uzun sürmez.

Savaş, öğrenilmiş ya da kültürel bir davranışsa, soru daima "Bir barış kültürü mümkün müdür?" olmalıdır. Barış ve savaş seçenekleri her zaman bir felsefi ya da ahlaki etik sorunu olmuştur: yani, "Başka insanlara nasıl davranmalı?" Sırf karşılıklılık ilkesi yüzünden barış kesinlikle imkânsız değildir. Gerçekten barış istiyorsanız, barışçı olun yeter. Ötekiler karşılık verecek ve aynısını yapacaktır. Bütün büyük dinlerin en evrensel ilkesi aşağıdaki düsturda dile getirilir:

> "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma."

İşte mükemmel bir barış formülü. Ama yazık ki işe yaramıyor. İlk olarak, başkalarını başkaları olarak görmeyi sürdürüyor, ama kendimizin de başkaları olduğunun farkına varmıyoruz. "Ben ötekiyim" diyen şair ne anlaşılıyor, ne de ciddiye alınıyor.

İkincisi, sosyo-kültürel varlıklar olarak, bizler *yer-merkezli, insan-merkezli ve ırk-merkezli*'yiz; ayrıca, bütün dürüstlüğümüzle, *dış-merkezli* değilsek *kendi-merkezl*i olduğumuzdan başka, ne söyleyebiliriz? Kendimizi dünyanın merkezine koyuyor ve dünyaya bu özel noktadan bakıyoruz. Ben sadece neysem ya da kimsem o değilim, varoluşunun bilincinde bir varlık olarak, *bütün ötekilere karşıyım.* Varoluşumu başkalarının aracılığıyla ya da yardımıyla algılıyorum: başkalarına karşı. Bir sosyal demokrat olarak liberal ya da Hıristiyan demokratlara karşıyım, faşistlere karşıyım, kralcılara ve komünistlere vb. karşıyım. Bir erkek olarak kadınlara karşıyım, bir öğretmen olarak öğrencilere karşıyım, bir çalışan olarak işverene karşıyım, bir bölüm başkanı olarak dekanıma karşıyım, bir mümin olarak inançsızlara vb. vb. karşıyım

Başkaları gibi olmadığımız fikrini gözönüne aldığımızda bile, kendi kimliklerimizi birazcık daha ona benzeyenlere ya da bize benzemeyenlere karşı düşünürüz.

Bu halimizden "sözde" insan doğası mı sorumlu? Hiç umut yok mu? Çok az gibi görünse de, umut var. Çünkü verdiğim ve sizinle paylaştığım bütün örnekler çocukluğumuzun başındaki koşullanmamızın sonucu ya da etkisidir. Biz de kuşlar gibi "yuvada ne duyduysak havada onu söyleriz". Bu kadar basit! O zaman, yuvada öğrendiğimizi değiştirebiliriz belki de. Ama eğer, anne-babalarımızdan, onların davranışlarını nasıl değiştirebileceğimizi öğrenirsek. İşte kültürel ikilemin kısır döngüsü bu. Bütün dünyada anneler ve babalar, öğretmenler ve vaizler öğrencilerine "Komşularını sev"meyi öğretiyorlar, ama, gerçekte, kendi öğrettiklerini uyguluyorlar mı. Örneğin İslam "Her şeyin başı sulh" der ama "İnançsızlara karşı savaş"ı da hatırlatır. Bu kalıcı bir barış yaratma sanatı durumudur. Yine de istikrarlı bir durum değil. Öyle mi? Eğer öteki barışla karşılık vermezse ilişkiler, hep olduğu gibi, kolayca ve hiç güçlük çıkmaksızın tekrar çatışmaya dönebilir.

Demek ki barışı yaratıp sürdürmek ancak sorumluluk gerektiren büyük bir devrimci eğitim harekâtı ile mümkün görünmektedir.

Önümüzdeki görev insanların temel yaklaşımını

> Bir *"Ego versus başkaları"* yöneliminden
> Bir *"Ego ve başkaları"* yönelimine

çevirmektir.

"Versus (ya da karşı)" yerine bir "ve" koymak bütün dünyada insanların karşısındaki en büyük meydan okuma gibi görünüyor. Böyle bir meydan okumanın sorumluluğunu almaya –özgür yurttaşlar olarak– hazır mıyız? Eğer hazırsak, ne yapabiliriz?

Bu tapınakta sık sık bilgelik, güç ve güzellik ışıklarından konuşuyoruz, ama işin sonunda, gelecek sefere kadar ayrılmadan hemen önce, kardeşlerimize ve kendimize bu yeri barış içinde terketmeyi hatırlatıyoruz. Çünkü, günlük ve bireysel hayatlarımızda ve ilişkilerimizde yapılması gereken iş budur. O barışı belki de yüreklerimizde daima parlayan dördüncü ışıkta bulabiliriz: Kardeş Sevgisi'nde!

Çeviren: Selahattin Özpalabıyıklar

"Körler kafamda bir çift göz taşıdığımı kabul etmedikleri gibi sağırlar da dilsiz olduğumu söyler durur."

Barış: Bir Uygarlık Sorunu

Uğur Kökden

Napolyon'un ünlü terimleriyle, trajedi, gerçekten, siyasetin ta kendisi. Barış siyasetleri ve sonuçları açısından, daha da geçerli böyle bir tanımlama. Çünkü, barış siyaseti, çoğu zaman ve her yerde bir çeşit karşı-düşünce demek. En azından, karşı-düşünceyi kendi içinde üreten bir siyasal çizgi. Dolayısıyla, iktidarla barış düşüncesi arasındaki bu çelişki, barış siyasasının acımasız ve önlenemez yazgısını belirliyor. O halde barışçılık, doğrudan ve kendiliğinden bıçak sırtı keskin bir çizgi üstünde yer alıyor. Üstelik, hem böyle bir çizgi izlemek hem de tutarlı olmak zorunda barış siyasası.

Bununla birlikte barış ana ekseni çevresinde savaşım veren aydınların, olağandışı koşulların zorlaması sonucu, zaman zaman çelişkiye düşmekten korkmamaları gerek.

Temelde, sürekli bir çılgınlık nöbeti içinde yaşamakta insanlık. Böyle bir kitlesel ve toplu çılgınlığı önlemekse, barışın öbür adı.

Bununla birlikte barışçı yaklaşımların kolayca "ihanet"le suçlandığına sık rastlıyoruz tarihte. Genel bir kaosun arasında, birkaç bireysel ses, mantıklı ve tutarlı gerekçe, handiyse duyulmaz olmakta. Ya da, iyiden iyiye sindirilmekte.

Ayrıca barışçı çizgi, söz konusu savaş ya da barış anlayışının tanımıyla, içinde bulunulan koşullarla, siyasal dengeler ve karşı-dengelerle yakından ilgili. Dün, DP iktidarının, TBMM'nin onayı olmaksızın Kore Savaşı'na asker göndermesi kararına karşı çıkan bir avuç aydının –Türkiye Barışseverler Derneği– bu hareketi, onların tutuklanması ve aylarca içerde tutulmasıyla sonuçlanmıştı. Oysa, günümüzde, Irak Savaşı (1992) döneminin başbakanı, "Benim zamanımda savaşa karşı gösteri bile yapıldı. Savaşa girmedik ve kimsenin burnu kanamadı" demek gereğini duyuyor; ve bununla, haklı bir kıvanç duyuyor.

Oysa, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, Alman parlamentosunda kimi milletvekilleri –Sosyal Demokratlar'ın bir bölümü– savaş harcamaları oylaması sırasında, genel tavra karşı çıkarak "hayır" oyu kullanmıştı. Kayzer'in baskıcı diretmesiyle girilen ve sömürgelerin yeniden paylaşımı isteğine dayanan 14/18 Savaşı, acı sonuyla, Almanya'yı öyle bir noktaya getirdi ki, o bir avuç azınlık tartışmasız haklı çıkmış oldu. Haklı çıktılar, ama daha da çok tepkiyi üstlerine çektiler. Dolayısıyla, savaşın getirdiği yıkım ve bozduğu dengeler, bu haklılığı ölümle ödüllendirdi. Rosa Luxembourg, Karl Liebknecht ve arkadaşları, yenik askerlerin öfkesi altında, erken bir ölümle dramatik biçimde yaşamdan ayrıldılar. Aslında, kışkırtılmış silahlı öfkenin arkasında çıplak bir sınıflararası çatışma yer alıyordu.

Margarethe von Trotta'nın gerçekleştirdiği, *Rosa Luxembourg'*da, 1976 yapımı o güzel filmde, bir ölçüde yansıyan gerçekler bile, olağanüstü etkileyici girişe karşın, barışın bedelinin ne denli ağır olduğunu vurgular: 1916 Aralık ayı. Varşova Cezaevi. İç avluya açılan pencere denizliğini örten karlar ve kargalar. Barışçı bir yazgının önsözü sayılacak bir dekor.

Bir kadın, başına indirilen Alman dipçiklerine karşı son sözü "Vurmayın!" olan bir kadın. Ancak o, bu dipçik darbeleriyle değil, kafasına yakın plandan açılan ateşle öldürülür. Cesedi, beş ay sonra, Berlin kanalizasyonlarından çıkarılacaktır.

* * *

Bir başka ikircikli durum, ortak sorumluluk taşıyan belli bir siyasal topluluğun içinde, değişik siyasetler savurarak barışçı kalabilmek. Kuşkusuz, böyle bir çelişkinin sonunda ya tamamen karar mekanizması dışında kalınır –böyle bir sonucun, sözkonusu siyaset için getireceği artı ve eksiler hesaba katılarak– ya da öteki etkin üyelerin kararı, barışçı tavra karşın onu da bağlar.

Böyle bir tarihsel örnek, en çarpıcı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914/18 Savaşı'na sürüklenişinde yaşandı. Hükümet içinde ne İttihat ve Terakki'nin güçlü adamı Talat Paşa ne de doğrudan sadrazam Sait Halim Paşa, savaşa katılma tehlikesini yanı sıra taşıyan karardan –iki Alman zırhlısının Rusya'yı topa tutması– haberliydi. Bununla birlikte, dramatik sonucu hepsi paylaşmak zorunda kaldı.

Ulusların tarihsel yaşamında çoğunlukla rastlanan genel ve yaygın duruma gelince, karar mekanizması –ya da iktidar gücü– içinde yer almayan bireylerin kendilerine dayatılan barış karşıtı her çeşit oldu-bittiye direnmesi bir örnek olarak verilebilir. Böyle bir gerçekliği, Nazi iktidarının siyasetine karşı çıkan binlerce Alman, on milyonlarca Avrupalı etiyle-kanıyla yaşadı.

Almanların dramı hepsinden daha derin ve çokboyutluydu, denebilir. Bir yanda kendi ülkesinin, kendi ordusunun, kendi insanının yayılmacı uygulaması; "yeni Avrupa düzeni" adına gerçekleştirdiği baskı yönetimi; öbür yanda, buna karşı çıkan bireysel bahtsız bilinç.

Eğer bir örnek vermek gerekirse, Alman kadın romancı Anna Seghers'in, özyaşamından damıttığı nice deneyimi canlı ve çarpıcı kesitler biçiminde içinde sergilediği *Transit* romanı anılabilir. Yazarın kendisinin de, bir sürgün kimliğiyle Paris'te gizli yeraltı yaşamı sürdürürken, başkent Almanlarca işgale uğrar ve yazar, yepyeni koşullar içinde bulur kendini. Seghers, belirli bir aralık koyarak uzaktan gözlemlediği kendi ırkından gelme askerleri, siyasal/ideolojik anlamında karşı olduğu Berlin yönetimini bir arada değerlendirir, yargılar: "Bu genç, seçme askerler, güçlü ve sevimliydiler. (...)

Ama ben, bütün haksızlıklara ve başka ulusların felâketine kendi ulusumun neden olduğunu düşündükçe bunalıyordum. Yöneticilerin yükseliş ve çürüyüşlerini görmekteyim."

Söz konusu edilen bireylerin, kuşkusuz, ülke içinde ya da dışında oluşuna göre değişen uç örnekler de yok değil. İçerideki "kapalı dünya"nın en çarpıcı örneği, toplama kamplarının büyük ailesinden gelen 1935 Nobel Barış Ödülü sahibi Carl von Ossietzki olmalı herhalde. Alman Barış Derneği (Hamburg Şubesi) Başkanı, yazar Ossietzki, ülkesinde daha Naziler iktidara gelmeden önce silahsızlanma konusunda ve savaş karşıtı yazılarıyla Kahverengi Gömlekliler'in yıldırımlarını üstüne çekmişti. Reischstag yangınının ardından tutuklandı. Toplama kamplarında işkence gördü. O bu durumdayken, Nobel Ödülü'nün ona verilmesi için, Thomas Mann, Einstein ve Burckhardt'ın desteklerinin yanı sıra, o tarihlerde Türkiye'de yaşayan –başka bir deyişle, 1933 sonrası ülkemize sığınmış– bilim adamlarının da destek vermesi ne denli kıvandırıcı bir olgu. Yazık ki, bu büyük barışsever, mayıs 1938'de, gördüğü işkencelere dayanamayarak hastanede öldü. Cenazesine bile yalnız eşinin katılmasına izin verdi, yeni rejim. Ölümü bile, Hitler yönetimini rahatsız etmişti.

Oysa, Nobel Barış Ödülü Ossietzki'ye verildikten sonra, doğrudan Goering –yani, rejimin iki numarası– yazara ödülü kabul etmemesi yönünde baskıda bulunmuş: Nobel'i geri çevirdiği takdirde özgür bırakılacağı sözünü bile vermişti.

Öte yandan, "dışarı"dan bir örnek olarak, en parlak dünya romancılarından biri sayılan ünlü Alman yazarı Thomas Mann örneği de bir başka açıdan dikkat çekici: konferanslar vermek üzere yazar yurt dışında bulunduğu sırada, bir şubat (1933) günü, tehlikeye karşı telefonla uyarılır. Evi gözetim altındadır. O andan başlayarak yirmi iki yıl –aslında, sonsuza dek– sürecek olan sürgün yaşamı başlar.

"Dinle, Alman Ulusu!" başlığı altında, Amerika'dan Alman halkına yönelik radyo konuşmaları, savaşın bitiminde, romancının "Alman yazgısına ihanet etmek"le suçlanmasına neden olur. Bu çelişkili konum nedeniyle, bir ara Thomas Mann, "Bir Alman yazarı olmak büyük bir bahtsızlık, umarsız bir engel" demek gereği bile duymuştur.

Gerçekten Mann örneği, kökleri çok derinde yatan çözülemez bir dramı sergilemektedir. Hümanist bir yazarın trajik sonu.

Ne tuhaf ki, Thomas Mann çizgisinin öbür ucu da boş değil. O uçtaysa, Amerikalı şair Ezra Pound yer tutmuş. Yirmili yılların başında, kendisine "verimli bir toprak" arayan Pound İtalya'ya yerleşir. Yeni İtalya'nın gelişme ufkunu benimser. 1935 yılından başlayarak da, Roma Radyosu'ndan görüşlerini açıklamaya koyulur: "Burası Avrupa... Pound Konuşuyor!.." Savaş sonunda, gene Amerikalılarca tutuklanan şair, bir kafese tıkıldı, yargılandı; ardından, hastaneye yatırıldı. 1950-1970 yılları (ölümü, 1972) arasında bile, yaptığı geri dönüşsüz seçim, nice ağırlıklı desteğe karşın, Pound'un Nobel Ödülü'nü almasını engelledi.

Doğal ki, öteki geçici ya da göreceli "sürgünler"i de, bu seçme örnekler arasına sokmak elbet olası. Kitapları yakılanlardan toplama kampında yakılanlara, yadellerde canına kıyanlara (W. Benjamin, S. Zweig, Ernst Toller, Ödön von Horvath ve ötekiler), yoksulluk sonucu ölenlere (Joseph Roth) dek, koca bir insanlık kervanı.

* * *

Bu arada, kimi ülkelerin tarihinde görüldüğü gibi, toplumun değişik dünya görüşlerini benimsemesi sonucu ortaya önce bir bölünme çıkıyor; sonra da bu yol iç savaşa

dek gidiyor. O zaman da kimin "vatansever" kimin "vatan haini" olduğu, tarihi yazan yana bağlı kalarak, bıçak sırtı üstündeki keskin çizgide yer almış öznel, yanlı ve geçici bir gerçekliğe dönüşüyor.

İspanya İç Savaşı, yüzyılımızın böylesi bir duruma denk düşen en çarpıcı örneği sayılabilir. İç Savaş, İspanya'nın önde gelen sınıflarının siyasasının, belli bir tarihten sonra başka araçlarla –yani, şiddet yoluyla– sürdürülmesinden başka bir anlam taşımıyordu. Siyaset aynı, yalnız eylemin biçimi değişmişti. Zaten, gerici savaşın felsefesi de bu değil mi?

Bir de, bu temel nedene ek olarak, Avrupalı "büyük" ulusların İspanya İç Savaşı'nı kendi çıkarları yönünde kullanmak istekleri de bu arada sayılabilir.

Sonuçta, Cumhuriyetçi anayasal hükümetin darbeci generallere yenilmesi, iki önemli tarihsel olgunun anahtarını oluşturdu: birincisi, 39/45 Savaşı'nın kaçınılmaz ve geri dönüşsüz noktaya gelişi –çünkü, Alman/İtalyan silahlarıyla ordusu için bir çeşit manevra alanıydı, İspanya toprağı: öbürü, o zamana dek süregelen Sovyet iktidar sisteminin birinci kesin ölümü.

Bu savaş, hiçbir iç savaşta olmadığı ölçüde Batılı aydınları –sosyalist dünyayla birlikte– derinden etkiledi ve böldü. Gerçekten, Camus'nün dediği gibi, "İspanya'da dövüşen gönüllüler, bu savaşın anılarını yüreklerine kötü bir yara olarak taşımışlardır. Çünkü, insan, haklı olduğu halde yenilebileceğini İspanya'da öğrendi."

* * *

Ne tuhaf, yirminci yüzyılın son diliminde yaşanan kimi gerçekler, bir yerde, iki bin yıl öncesinin gerçekleriyle gelip birleşiyor: Aiskhylos'un Salamis Savaşı üstüne –savaştan sekiz yıl sonra, üstelik– yazdığı *Persler* tragedyası yüzünden, yazarı sürgüne gönderilmişti. Sürgünde de öldü, zaten. Tıpkı, *Troyalı Kadınlar*'ın yazarı Euripides'in yazgısı gibi bir son.

Bir ölçüde uzak bir bakıma yakın, zamanımızdan bir örnekse, düşünür Sartre. Fransa'nın sürüklendği, sonra içinden çıkamaz olduğu Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında, *Başkaldırma Hakkı* başlığı altında kaleme alınmış bildiri nedeniyle hakkında soruşturma açılmış; ancak Brezilya'ya kaçarak bu durumun sonuçlarından kurtulabilmişti. Bu süre içinde de, Başkan de Gaulle'ün özel girişimiyle –"Voltaire tutuklanamaz!" sözü üstüne– Sartre'a ilişkin soruşturma durduruldu.

Buna karşılık Cezayir toprağının çocuğu olan Albert Camus, takındığı çift anlamlı suskunlukla, özellikle dikkatleri üstüne çekti. Cezayir'in bağımsızlığı konusunda kendisinden beklenen tanıklığı yadsıması, çağının tüm sorunlarına duyarlı görünen –ve, öyle olmuş– bir yazarın siyasal ahlakına, nesnel yansızlığına gölge düşürdü.

Öte yandan, yakın ve sıcak geçmişten bir başka örnek olarak, Batılı merkezlerin özel amaçlı yerel savaşlar siyasetine karşı patlak veren kimi kitlesel tepkiler söz konusu edilebilir. Özellikle Vietnam Savaşı'na karşı Amerikan toplumunun büyük, yaygın ve sürekli tepkisi. Altmışlı yıllarda ve yetmişlerin başında, toplumun her kesimi, bu tepki yelpazesinde kendine düşen yeri almaktan çekinmedi. Sorumluluğunu üstlendi.

Bununla birlikte, Amerikan kamuoyunda ve aydınlarının bilincinde kapanmayacak biçimde açılan bu yara, geleceğin biçimlendirilmesinde büyük ölçüde olumlu ya da önleyici etkiler yapmış da sayılmaz. Vietnam'ı izleyen küçük-büyük benzer "dünya jandarmalığı" örnekleri, sık sık yinelenen "arka bahçe" girişimleri yine sürmekte. Özellikle, yeni tek kutuplu dünyada. Dolayısıyla, bu koşullarda barışçılık, her zaman "ulusal

çıkarlar"ın karşıtı olan düşünceler topluluğuna verilen isim, değişmeyen bir yafta durumuna geldi.

* * *

Bunca değişik ve karmaşık durumun içinde barışçı istemlerin ulaştığı hepsinden daha acı olan son, iktidarlarca izlenen savaş siyasetine bağlı olarak, ulusal ordu içinde patlak veren asker isyanlarında yaşandı. Bilince karşı kanla gerçekleştirilen kör disiplinin oluşturduğu tabloda görüldü.

1914/18 Savaşı sırasında, Avrupa'nın tüm cephelerinde, kıtanın üst toplumsal sınıflarının dayattığı ve sürdürdüğü bu çıkar savaşına karşı isyanlar, ordudan kaçma olayları başgöstermişti. İtalya cephesinde yaşananlar, Caporetto bozgunu ya da çekilmesi, Hemingway'in *Silahlara Veda* romanına dek girdi: askeri mahkemeler, idam cezaları, bir dakikalığına çıkarılıp giyilen şapkalar, kurşuna dizme ve kaçışlar...

Fransız batı cephesine gelince, –örneği, Dos Passos *(Üç Asker)*'da çarpıcı biçimde görülüyor– kaçak askerler, sürgünde bir hükümet kurmayı bile başarmışlardı.

İngiliz ordusunun o dönem koşullarını yansıtan ünlü yönetmen Losey'in filmi *For Exemple*, böyle bir konuyu olanca yalınlığıyla işleyen, başlı başına bir başyapıt sayılabilir. Sürekli yağan yağmur, siperlerin yapışkan çamuru, su birikintilerinde çerçekleştirilen fare yarışı, her gün yirmi dört saat aralıksız süren top atışlarının sinirleri geren sesi ve, kaçak bir askerin "saçma"nın zeminine oturmuş duruşması. Kurşuna dizildiği halde ölmeyip yaralanan yirmi üç yaşındaki askerin işini bitirmek amacıyla, açık ağzına –avukatı yüzbaşı tarafından– boşaltılan beş kurşun. Sonra yine yağmur, yine çamur, yine günlerin biteviyeliği ve saçma ölümler.

Benzer biçimde, Yunanistan'ın Anadolu hareketine katılan ordusu içinde de isyanlar patlak vermişti.

Ancak askerlerin bu toplu hareketlerinin en kanlı ve belirleyici örneği, kuşkusuz, Almanya'da yaşandı. Spartakist eylemi –eksik kalmış devrim girişimiyle birleşmiş ya da onunla sonuçlanan isyanlar sayılabilir. Nazizm olgusu bile, bu koşulların ürettiği zehirli siyasal ortamın bir yan ürünüydü bir bakıma.

Acılar ve sevinçler generallere, siyasal erki elinde tutan organlara, doğrudan yansımadığına göre, barış geçici ve iğreti bir durum; Shakespeare'in VI. Henry'de dile getirdiği üzere, "ne yazık ki, savaşlar da kültürümüzün bir parçası olmaya devam ediyor." Hem yalnız o mu? Barış karşıtlığı da.

"Ne zaman saç kestirsem berberin düşüncelerimden birini de kırpmasından korkarım."

Fotoğraf: Leroy / Sipa

Geçen Yılın Savaşları 17 Savaş ve Milyonlarca Ölü

Ragıp Duran

365 güne aslında çok daha fazla savaş sığdı. Yine de yerli-yabancı medya organlarını taradığımızda 17 önemli savaş çıktı ortaya. Önce 1994 savaşlarının iki yeni boyutunu sergiledik. Ardından savaşların genel bir envanterini çıkarmaya çalıştık. Son bölümde de 17 savaşın kısa künyelerini verdik.

Yıl sonu her alanda bilanço yapmanın yararları sonsuz. 365 günü "comprimé" bir şekilde gözden geçirebiliyoruz. Ayrıca yıl içinde TV ekranlarından, radyolardan, manşetlerden şöyle bir geçen ama aslında kalıcı bazı olayları anımsıyoruz.

"Savaş", Clausewitz'in tanımıyla "Politikanın askeri araçlarla sürdürülmesi". Yeryüzünde Birleşmiş Milletler çatısı altında bulunan 157 devletin de en önemli harcama kalemlerinden birinin "Savunma" olduğu göz önünde bulundurulur ve gerek devletlerin kendi aralarında gerekse aynı devletin sınırları içinde yaşayan insanların tüm sorunlarını barışçı yollardan çözebilecek yetkinliğe ulaşmadıklarını düşünürsek, savaşların 1994'te de sürdüğünü ve önümüzdeki yıllarda da süreceğini belirtmek sadece bir gözlem, bir saptama.

Bu Yıl Barış da Var

Yine de hem gerçekleri yansıtmaya çalışmak hem de "böyle gelmiş, böyle gider" kaderciliğine boyun eğmemek için, iki yeni boyutu vurgulamak lazım: Birincisi, ve sevindirici olanı 1994 yıllığına savaşlardan çok barışların egemen olma ihtimali. İki

kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçerken, bir yandan Yeni Dünya Düzeni adı verilen Washington kaynaklı globalizm sardı etrafı, ama bir yandan da Filistin Devlet Başkanıyla el sıkışan İsrail Başbakanı, Kuzey İrlanda'da İRA'nın Londra yönetimiyle görüşmeler yapmaya başlaması, daha önceki yıllarda cezaevinden çıkıp Devlet Başkanlığına seçilen Güney Afrika Cumhuriyetinin siyah lideri ve "eski ırkçı" yardımcısı sınırlı, sorunlu ve göreceli de olsa barışın mevcudiyetini kanıtladı. Soğuk savaşın Berlin'de yıkık duvarlı son perdesinin ardından ortaya çıkan yeni manzara, uluslararası ilişkilerde güç sahibi olan, ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Japonya ve Çin gibi ülkeler arasında herhangi temel bir gerginlik veya anlaşmazlık konusunu ortadan kaldırdı.

Bir Savaş Müştemilati Olarak Medya

İkinci boyut, aslında sadece 1994'ün ürünü değil. Galiba genel olarak doğum tarihini ABD ve müttefiklerinin Irak'a yönelik saldırısında aramak gerek. Bu da savaşların medyatik boyutu ve niteliği. Artık herşey medyatik ya, savaşlar da medyatik. Medyaların kendi aralarındaki savaşa uygun olarak , savaşların da medyatik bir muhabere alanı var artık. Zaten TV kamerası omuzdan atılan Stinger füzelerine benzemiyor mu? Muhabirlerin bol cepli yelekleri başta olmak üzere medya mensuplarının kılık kıyafetleri savaşan askerlerinkini andırmıyor mu? Medya, "bomba" etkili haberleri, askeri terminolojiden borç alınmış program isimleriyle hem bir savaş alanı hem de savaşın bir tarafı. Yürütme, yargı, yasama diye sayılan üç gücün ardından gelen basın, genel hiyerarşide silahlı kuvvetlerin önünde mi arkasında mı? Bu soruları tartışıyor iletişimbilimciler, sosyolog ve politologlar. Savaşların medyatikleşmesi, belki de medyanın savaşçıl hale gelme ihtiyacından kaynaklanıyordu? Ana işlevi kamuoyunu haberdar etmek ve bilgili kılmak olan medya aracılığıyla savaşlar daha iyi mi anlaşıldı? Yoksa medya savaşın bir yan örgütü olarak mı çalışıyor? Özellikle Noam Chomsky'nin bu alanda yaptığı çalışmalar medyanın, bağımsız bir bilgi-haber dağıtıcısı olmak yerine, bazen savaşan taraflardan birinin ama genellikle savaşın müştemilatı konumuna geldiğini gösteriyor.

Savaşın medyatikleşmesi belki 1994 yılı içinde dünyada meydana gelen silahlı çatışmalar hakkında kamuoyuna daha çok bilgi-haber dağıtılmasını sağladı ancak burada dağıtılan, devreye giren, haber tüketicisine ulaşan haber ve bilgilerin, fotoğrafın ve görüntülü resimlerin niteliği, içeriği önem kazanıyor. Örneğin Bosna'daki çatışmalar hakkında belki de en sağlıklı bilgi, fotoğraf ve TV görüntüleri, ABD'de yayınlanırken, Washington'un Somali ya da Haiti'deki saldırıları hakkında Amerikalılar, Somali ya da Haitili haber izleyicileri kendi medyalarında doğru, sağlıklı habere hasret kaldılar. Belki de Kanada TV'sini izlemek zorundaydılar.

Medya derken kaçınılmaz olarak bir sınıflandırma yapmak yerinde olur. Çünkü iki reklam kuşağı arasını eğlence ya da haber programıyla doldurmak zorunda olan ve kimi zaman yeryüzünde milyonlarca kişiye ulaşan TV kanalları, bu etkin ve yaygın niteliklerini savaşların kaderlerini değiştirmek için de kullandılar. CNN'e inansaydık, ABD, Irak'ı ve Saddam Hüseyin'i ilk gün yerle bir etmişti. Ayrıca Somali'yi açlıktan, Haiti'yi de faşist diktatörlükten kurtarmıştı. CNN'in yıl sonu derlemesiyle, İngiliz *Jane Defense Review*'nun 1994 bilançosu, medya organının hizmet etmek zorunda olduğu odakların farklılığı nedeniyle, birbirinden oldukça değişik bilgiler ve bakış açıları nedeniyle benzemez sonuçlara yol açacak. Keza, Bağdat'ta yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesi ile *New York Times*'ın da 1994'ü olağanüstü farklı gözlüklerle okurlarına sunması, medyanın işlevi açısından elzem.

1994'ün savaşlarında ilk ikisi kadar önemli olmasa da bir üçüncü yeni, nisbeten yeni boyuttan sözetmek mümkün. Nisbeten, çünkü Kore savaşında da ABD'nin BM üniformasıyla savaştığı hatırlanırsa, son yıllarda Washington'dan değil de BM'nin merkezinin bulunduğu New York'tan gelen emirlerle bazı silahlı çatışmalara müdahale söz konusu oldu. ABD, 60'lı yıllarda olduğu gibi (özellikle de Vietnam savaşı iyi bir örnek) savaşlara doğrudan girmektense, BM bayrağı altında müdahaleyi daha uygun gördü son yıllar içinde. Tabii kimi yerlerde, ezeli düşman Amerikan ve Rus askerlerinin, mavi miğferleriyle BM üniforması ve bayrağı altında aynı alanda "Barış Gücü" kuvvetlerine katılmaları da tek kutuplu dünyanın yenilikleri arasında belirtilmeli.

Liste, İstatistikler ve Siniflandirmalar

1994 yılı savaşları deyince listeyi çıkarmakta yarar var. Daha sonra, silahlı anlaşmazlıklar konusunda kısa künyeler sunacağız. Önce yakın çevremizden başlıyoruz. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu geçtiğimiz yıl içinde de savaşla çözülmeye çalışıldı. Kuzey-doğumuzda ise Gürcistan hem iç savaşı yaşadı hem de Osetya ve Abhazya ile savaştı. Yine Kafkaslar'da İnguş-Çeçen bölgesindeki savaş 93'ten bu yana sürdü. Hatta 1994 biterken, Rus tankları Çeçenistan başkenti Grozny'ye girdi ancak, beklenmedik bir direnişle karşılaştı. Moskova, Çeçenistan nedeniyle hem Rus hem de uluslararası kamuoyu nezdinde sıkıştı. Afganistan'da İslami eğilimli gruplar arasındaki çatışmalar, Moskova'nın geri çekilmesinden bu yana hâlâ gündemde. Tacikistan'da da kanlı savaş var. Somali'ye Türk askeri birlikleri bile gittiğine göre savaşın bir başka alanı olduğu kesin. Sudan'da Güney-Kuzey ya da Hıristiyan-Müslüman savaşında henüz bir duraklama yok. Afrika'dan ayrılmadan önce ateşler içindeki Cezayir'e de uğramak gerek. FİS ile askeri yönetim arasındaki çatışmalar durmak bilmiyor 1994 sonunda da.

Harita'da dolaşıyoruz. Doğu'ya doğru gittiğimizde, Sri Lanka ve Doğu Timor adasındaki eski silahların yenileriyle değiştirilip sürdüğünü görüyoruz. Dünya turunda Pasifik Okyanusu'nu da geçince Haiti, biraz aşağıda da Meksika (Viva Zapata !) savaşları çıkıyor önümüze. Afrika'da üç durağa daha uğradı savaş otobüsü 1994'te: Ruanda, Angola ve Liberya. Bitirdik dünya turunu yeniden Türkiye'ye dönerken Bosna-Hersek'ten (Bazıları "Bosna ve Hersek" diyor !) geçmek zorunda kalıyoruz. Belki de en medyatik savaş, çünkü Avrupa'nın göbeğinde kan var. Türkiye'nin çevresinde çok barut, kan ve silah sesi var. Türk medyası "savaş"tan saymıyor ama, Genel Kurmay Başkanlığı'nın "Düşük yoğunluklu savaş", olarak tanımladığı silahlı anlaşmazlık Batı medyasında, Avrupa Konseyi, Parlamentosu ya da aralarında Washington'un da bulunduğu bazı başkentlerde "Türk-Kürt iç savaşına yol açabilecek vahim durum" gibi niteliklerle adlandırılıyor. Her halükârda, günde ortalama 20-25 kişinin öldürüldüğü bir ortama ve coğrafyaya resmen savaş denmese bile, 10 yılda yaklaşık 17 bin kişinin canını yitirdiği bu mesele, Türkiye'den çok yurtdışında tartışma konusu.

Şimdi de bir istatistik tahlil denemesi: 1994'te savaş yıllığına giren, sonuncusu dahil toplam 17 vaka mevcut. İlk sınıflandırma bölgesel: 17 savaşın, 6'sı Afrika kıtasında cereyan etti veya ediyor (Angola, Ruanda, Liberya, Somali, Sudan, Cezayir), 2'si Latin Amerika'da (Meksika, Haiti), 1'i Avrupa kıtasında (Bosna-Hersek), geriye kalan 8'i ise Asya kıta'sında (Sri Lanka, Doğu Timor, Tacikistan, Afganistan, Çeçenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Kürt meselesi). 8 savaştan son 6'sının Türkiye ile bir şekilde ilişkisi olan bölgelerde cereyan etmesi ayrıca dikkat çekici.

Genel anlamıyla bu 17 savaşın niteliklerine baktığımızda karşılaştığımız manzara şu: Sadece 5 savaş gerçek anlamda dış güçlerin müdahalesi nedeniyle iki veya daha fazla devletin silahlı kuvvetlerini karşı karşıya getirmiş durumda. (Somali, Bosna, Haiti, Ermeni-Azeri, ve Gürcistan savaşları). Geri kalan 12 savaş aynı devletin sınırları içindeki çeşitli silahlı grupların, ve tabii ki genel olarak hükümet kuvvetleri ve asi kuvvetler olarak adlandırılan muhaliflerin arasındaki çatışmalar.

Samuel Huntington'ın öngörüsü, yani savaşların artık daha çok kültürel-dini nedenlerle çıktığı ve çıkacağı yolundaki görüşünün bugünkü örneklerdeki geçerliğini denetleyecek olursak, 17 savaş alanının 11'inde müslüman halkların bulunduğunu görüyoruz. Huntington'un tezini açıkça doğrulayan Bosna ve Sudan'ın yanısıra Gürcistan'da da çatışan tarafların kimi zaman Müslüman-Hıristiyan ikilemine denk düşmesi ilginç. Afganistan'da ise Müslümanların değişik mezheplerinin de, özellikle Sünni-Şii anlaşmazlığının da, savaşın temel nedeni olmasa da bir ayrılık unsuru. Somali'de müslüman halk, Amerikalı yani hiristiyan kurtarıcılarını sevmedi. Cezayir'deki laik-köktendinci çatışması da Huntington'ı doğrulayabilir. Ancak Amerikan Yeni Sağ'ının bu eski ideologu, esas olarak İslamiyet endişesiyle formüle ettiği "Uygarlıklar Savaşı" teorisi, biraz da 18 ve 19. yüzyılın Sömürge savaşları formülasyonuna benziyor. Beyazlar da hep uygarlık götürmek için Afrika ve Asya'da katliamlar yapmadı mı?

Son olarak bu kez biraz da derin bir niteleme dizgesi kullanarak sınıflandırma yapacak olursak, 17 savaştan 10'unu iç savaş olarak adlandırmak olası. Geri kalan 7'si ise dış saldırıların eseri. Topyekûn bir değerlendirme yapıldığında ise soğuk savaş sonrasının tek kutuplu dünyasının henüz ve hâlâ tam olarak yerine oturmamış olmasının sancıları olarak gelişiyor savaşlar. Çünkü sözkonusu 17 savaştan 6'sıyla Moskova neredeyse doğrudan ilintili. Bu ilişki kimi zaman siyasal, askeri, coğrafi boyutları içeriyor. Washington'a baktığımızda ve BM Barış Gücü adı verilen gücün uygulamadaki işlevini düşündüğümüzde, ABD'nin 17 savaştan, sadece 4'ünde fiziki varlığına rastlıyoruz. Adana- İncirlik'teki Çekiç Gücü de bu sayıya dahil ettik.

Yabancı Başlıklarla 1994 Değerlendirmeleri

Uluslararası önemli medya organlarının 1994 değerlendirmelerini kısaca aktarmaya, İngiliz *The Economist*'in (The World in 1995) başlıklarından girelim:

- Yeni kuvvetler, eski tehditler
- Ulus-devletin yavaş ölümü
- Yarışmalar arasında kalan Avrupa
- Türkiye'nin mutsuz dörtyol ağzı
- Ruslar: Ölmek için çok genç
- Clinton'un hayati yılı
- Güney Doğu Asya: Yükselen Güneş, düşen fiyatlar
- Kuzey Afrika daha da kötü olabilir
- İran: Para konuşacak mı?

Fransız *L'Express* dergisinin "42 tableaux pour comprendre l'actualité" (Aktüaliteyi anlamak için 42 tablo) başlıklı derlemesinden seçtiğimiz başlık ve cümleler de şöyle:

- Çağ biterken, dünyada kritersiz kaldık, sanmıştık. Oysa ki yakından baktığımızda soğuk savaş sonrası dünyanın eskisine oranla daha az sıkıntılı olduğunu görüyoruz.
- Kömünizmin çözülmesiyle müthiş barışmalar gündeme geldi.
- Tüm olumluluklara rağmen gözardı edilmemesi gereken yeni tehditler de var:

Kuzey Kore'nin bizatihi kendisi, SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan manzara ve Çin'deki sessiz devrim.

17 Savaşın Kısa Künyesi

Haiti: "Demokrasi gerekirse O'nu da biz getiririz"- Karaib adalarında Küba'nın komşusu eski Fransız sömürgesi Haiti'de 1991 Ekim'inde askeri darbenin ardından, önce Amerika Devletleri Örgütü sonra da BM'nin adaya ambargo uygulamasının amacı, devrik Devlet Başkanı Aristide'i yeniden iktidara geçirmekti. Darbeci lider General Raoul Cédras uzun süre direndi. Ancak sonunda Amerikan birlikleri geçtiğimiz yaz adada gerçekleştirdikleri müdahale ile Aristide'i yeniden koltuğuna oturttular. Devrik liderle de, başkent Port-au-Prince'teki villasını fahiş fiyata kiralayarak işi tatlıya bağladılar. 94 yılı boyunca, Cunta, Haiti halkının demokrasi istemlerine silahlı karşılık verirken onlarca insanın ölümüne neden oldu. Haitililer Amerikan işgalinden sonra da "kurtarıcılarıyla" sınırlı da olsa silahlı çatışmalara girdiler.

Meksika: - Siyah-beyaz bir film şeridi gibi - Latin Amerika'nın efsanevi ülkesinde 1929 yılından bu yana iktidarı tek başına elinde bulunduran Kurumsal Devrimci Parti (PRI)), 1993 ve 1994 yılı içinde Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun (EZLN) önce silahlı ayaklanması ardından siyasi baskılarına maruz kaldı. Maya uygarlığı ile Kızılderili beşiği olan Chiapas bölgesinde ayaklanan ve halkın geniş katılımını sağlayan Zapatista'ların amacı federal hükümetten yerel makamlar için daha çok özerklik ve demokrasi istemekti. İsyan kanla bastırıldı ancak Zapatistacılar katiamın yaygınlaşmaması için uzlaşma yoluna gitti. "Tek parti yönetimine son!", "Maya Kızılderililerine hürriyet", "Federal hükümet sosyal ve ekonomik adaletsizliği artık görsün!" sloganlarıyla yürütülen isyan ve halen süren siyasi pazarlık, Mart ayında iktidar partisinin Başkan adayının bir cinayete kurban gitmesi ve ardından yapılan seçimlerde PRI iktidarını sürdürmesiyle devam ediyor.

Ruanda: - Sömürgeciliğin bölücü izi açlıkla birleşince... - Nisan ayında Ruanda Devlet başkanı Juvenal Habyarimana'nın esrarengiz bir uçak kazasında ölmesinin ardından başlayan kabile savaşlarında BM sayılarına göre en az yarım milyon insan öldü. Aynı kaynağa göre, savaş bölgesinden Zaire'deki güvenli bölgelere yaklaşık 1 milyon insan göçetti. Eski Fransız sömürgesi, Paris'in diğer eski egemenlik alanlarında da yaptığı ayrımcılığın faturasını ödüyordu. Hutu ve Tutsi kabileleri arasında iktidar nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık, ülkenin içler acısı ekonomik durumu nedeniyle de kızışınca son yılların en büyük katliamı yaşandı bu ülkede. BM ve batılı devletler de, özellikle Fransa, petrol gibi bir zenginliği olmayan ayrıca stratejik herhangi bir önemi de olmayan Ruanda'ya "insani yardım" göndermek için, televizyon kameralarına yönelik bazı girişimlerde bulundular.

Angola: -Yakın dönem sömürgeciliğinin acısı - Soğuk savaş döneminde Kübalı askerlerin bile danışman sıfatıyla bulundukları bu eski Portekiz sömürgesinde, hâlâ Moskova'ya yakın olan yönetimin düzenlediği son seçimler, silahlı muhalefet hareketi UNİTA tarafından, hile yapıldığı gerekçesiyle geçersiz ilan edilince resmi ordu ile UNİTA arasında 15 yıldır süren savaş şiddetlendi. Hükümet UNİTA'yı CİA'nın yönettiğini öne sürüyor, UNİTA da SSCB'nin dağılmasının ardından hükümetin desteksiz kaldığını savunuyor.

Liberya: - Kunta Kinte'lerin ülkesinde huzur yok kan var - Afrika'nın makus talihini yenemediğinin örneklerinden biri de Liberya. İç savaşın nedeni hep aynı: Siyasi iktidarda kabile kapışması. Ancak siyasi iktidar esas olarak ekonomik gücü elinde tuttuğu için

önemli. Liberya'da son 14 yıl içinde kişi başına düşen milli gelir yüzde 18 oranında azaldı. Yoksulluk açlık sınırına dayanırken, yolsuzluk yaygınlaştı ve ülke gıda ürünü ithali nedeniyle iflas etti.

Sudan: - En son Çakal'ı ağırladı ve yolcu etti - Sudan, Afrika'da köprü başını tutan bir ülke. Stratejik öneme haiz. Yönetim İslamcıların elinde, güneyde Hıristiyan azınlık 15 yıldır silahlı savaş veriyor. Ekonomik olarak güçsüz, halkın yarısından çoğu kötü besleniyor. İslami rejim, bir yandan Riyad'a bir yandan da Tahran'a yaklaşarak ideolojik yakınlığını paraya tahvil istiyor. Sudan, medyada daha çok, Venezuela'lı Carlos'un başkent Hartum'da Fransız polisi tarafından yakalanmasıyla adından sözettirmişti.

Somali: - Ay-yıldızlı askerler de oradaydı - Amerika'nın BM şemsiyeli medyatik insani yardım çıkarmasının aracı oldu. Ne var ki, yerli halk "kurtarıcılarını" sevmedi. General Aidit, yabancı güçlerin ülkeyi işgal etmesi sayesinde kabile çatışmalarını önledi ve Somalilileri birleştirdi. Bill Clinton, Beyaz Saray'da huzursuz saatler geçirdi. Washington, istediği gibi Somali'ye yardım edemedi. Amerikalı askerler, "asiler" dedikleri Somalilileri yakalamaya, öldürmeye çalışırken, yine Amerikalı uzmanlar da petrol kuyuları aradılar bölgede. Bu arada, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan coğrafyaya dahil olmamasına rağmen, Ankara, BM'yi kırmayarak Somali'ye de asker gönderdi. Hatta oradaki BM Barış Gücü'nün komutanlığını bile bir Türk üstlendi.

Cezayir: - Fransız sömürgeciliğine karşı radikal İslam ve kazanılan seçimler - Cezayir, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra Batı dünyasını en çok sarsan İslami ayaklanmalara sahne oluyor. Seçimle işbaşına gelmek üzere olan FIS (İslami Selamet Cephesi), Cezayir'deki Batıcı askeri cunta tarafından yasadışı bir şekilde engellenince, FIS de, GİA (Silahlı Müdahale Grubu) adı altında silahlı örgütlenmeye giderek, ülke içindeki laikperest şahsiyetleri, bu arada gazetecileri ve başta Fransızlar olmak üzere yabancıları öldürmeye başladı. Cezayir'deki olayların iç savaşa dönüşmesi iki önemli olguyu yeniden gündeme getirdi: Burjuva demokrasisi ne kadar samimidir? Batıcı kesimlerin temel endişesi yerelliğin en önemli rengi olan İslamiyete karşı çözümsüzlüğü.

Sri Lanka: - Tamil Kaplanları Jaffna için Colombo'ya karşı - Hindistan'ın güneyindeki bu adada 11 yıldır süren iç savaşta 30 binden fazla insan öldü. Tamil Eelam Kaplanları Kurtuluş Ordusu adı altında örgütlenen Tamil gerillaları, Jaffna bölgesinin bağımsızlığı için savaştıklarını belirtiyorlar. 17 yıldır yönetimde bulunan Ulusal Birleşik Parti'nin Ağustos ayında yapılan seçimlerde oylamayı kaybedip yeni Başbakan Bayan Chandrika Bandaranaike'nin seçim kampanyası sırasında "İç savaşı sona erdireceğiz" şeklindeki vaadi, iki taraf arasında görüşmelerin başlama ihtimalini güçlendirdi. Eski hükümet seçimlere kadar Jaffna bölgesine ekonomik ambargo uyguluyordu. Tamil gerillaları Jaffna bölgesinin yanı sıra başkent Colombo'da da zaman zaman kanlı şiddet eylemleri gereçekleştiriyor.

Doğu Timor: - Neredeyse gizli bir iç savaş... - Endonezya'nın bitişiğindeki bu eski Portekiz sömürgesi 1975 yılında Endonezya birlikleri tarafından işgal, 1976 yılında da ilhak edildi. Washington'un da Cakarta yönetimini desteklemesi sayesinde gelişen bu işgal ve ilhak, ve 19 yıldır süren iç savaş yaklaşık 700 bin nufuslu adada 100.000'e yakın insanın ölümüne neden oldu. Noam Chomsky'nin "Amerikan medyası Kamboçya'da Pol Pot vahşetlerinden hep söz eder de, Doğu Timor adasından hiç söz etmez" diyerek, medyanın üstüne gitmediği bu iç savaş hakkında bilgi toplamak ve kamuoyunu seferber etmek için yoğun çalışmalar yaptı. Doğu Timor adasının bağımsızlığı için Endonezya işgal kuvvetlerine karşı çarpışan gerillaların önemli bir dış desteği bulunmuyor. Komşu ülkelerden Filipinler ise, kendi içindeki Müslüman gerillaların, Endonezya tarafından

desteklenmemesi için Doğu Timor iç savaşının sessiz ve kör bir destekçisi olmakla suçlanıyor.

Afganistan: - Hayber Geçidi hala geçilmedi ama... - Dünyanın en geri ülkesi olarak bilinen ancak en güçlü olduğu dönemlerde bile İngiliz İmparatorluğuna karşı ülkesinin bağımsızlığını korumuş olan Afganistan halkı, Sovyet birliklerinin geri çekilmesinin ardından iç savaşa başladı. İslamcı fraksiyonlar, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi stratejik makamları önce kendi aralarında paylaşıp koalisyona gitmelerine rağmen, önce kabile, mezhep ve tarikat anlaşmazlıkları ardından Rusya, İran ve Pakistan'ın kendine bağımlı grupçuklarla ülke içinde istikrarsızlığı kışkırtmaları nedeniyle başkent Kabil, haftada bir yönetim değiştiren ve sürekli olarak saldırıya uğrayan bir başkent olmaktan kurtulamadı. Sovyet işgaline karşı direniş döneminde başlayan iç savaş, tüm ülkede iktidar boşluğunun iyice ortaya çıkmasıyla şiddetlendi. Batılı uzmanlar Afganistan'daki iç savaşı "İslamcılığın bölücülüğü ve çıkmazı"nın somut bir örneği olarak değerlendiriyor. İç savaşın önemli etkenlerinden biri de ülkenin olağanüstü fakirliği.

Tacikistan: - Moskova gitmişti ama biz kendi aramızda... - SSCB'nin çökmesiyle Orta Asya Cumhuriyetlerinde başgösteren kargaşanın en kanlı örneği. Eski ile yeni, yani Moskova yanlıları ile yeni İslamcı ve reformcuların kapışması, ülkedeki kabile çatışmalarıyla da örtüştü. Moskova 25 bin kişilik barış gücüyle çatışmaları önlemeye ya da şiddetlendirmeye çalışırken, İslamcılarla reformcular, eski Moskova yanlılarına karşı koalisyona gitti. Moskova, karşıklıklar konusunda İran'ı ve İslamcıları suçlarken, Tahran da kültürel akrabalık ilişkileriyle bu ülkedeki gücünü artırmaya çalışıyor. Çatışmaların ilk etkisi, Tacikistan'da yaşayan Rusların ülkeyi terketmesi oldu. Yapılması olası reformlar ve kalkınma hamlesi de, bütçelerin silaha harcanması nedeniyle geri kaldı.

Çeçenya ya da *Çeçenistan: - Eskiden Özerk Cumhuriyet idi şimdi bağımsız gibi* - Kuzey Kafkasya'nın Çeçen-İnguş halkları bağımsızlık için ayaklandıklarında önce Moskova'nın engellemesiyle karşılaştılar. Bu küçük özerk Cumhuriyet, 1991 yılında Dudayev'in önderliğinde bayrağını çekip, tek yanlı bir şekilde bağımsızlığını ilan etmişti. Daha sonra kendi aralarında anlaşamayan Çeçen-İnguşlar , Moskova açısından üç kez önemli: Bölgede petrol var, bölge Rusya'nın Kafkasya'ya iniş yolu üzerinde stratejik bir mevki ve nihayet petrol boru hattının geçiş yolu üzerinde bulunuyor. Uçak da kaçırmışlardı ama... Türk basını gelişmeleri aktarırken halen "Çeçenya" ya da "Çeçenistan" tercihini kesin olarak yapamadı. Moskova'nın 2. Afganistan'ı olarak da anılan Çeçenistan, Yeltsin'in silahlı müdahalesine mütevazı olanaklarıyla karşı çıkarken, tüm Kafkasya'nın istikrarsızlığını kanıtladı.

Gürcistan: - Kafkasya'da her şey her zaman mümkün - Başkent Tiflis, Kafkasya'nın eşantiyonu gibi. Eski SSCB'de bir şekilde birarada silahsız yaşayabilen Müslüman, Hıristiyan, Oset, Abhaz halkları Moskova'nın devreden çıkmasından sonra, özerklik ve bağımsızlık talepleriyle birbirlerine girdiler. Gürcü ordusu, batıda Abhazlar kuzeyde Osetlerle çarpıştı. Eskiden Gürcistan sınırları içinde bulunan ancak idari açıdan özerk olan bölgeler, kimi zaman Moskova'nın da desteğiyle, kimi zaman da zenginlikten ve iktidardan daha fazla pay almak amacıyla savaştı. Kafkasya'daki esas anlaşmazlık yine de Moskova ile ondan uzak durmak isteyen kesimler arasındaki sorunlardan kaynaklanıyor.

Karabağ: - Bakü-Erivan arasında kara kedi - Azerbaycan toprakları içinde özerk bir Ermeni adası olan Karabağ nedeniyle Azerbaycan ile Ermenistan yaklaşık 3 yıldır savaşıyor. Hıristiyan-Müslüman savaşı mı? Azerbaycan'ın zengin petrol kaynakları,

Moskova, Ankara ve Tahran ile ilişkileri, Ermenistan tarihinin acılı sayfaları ve Batı ile ilişkileri gibi savaşın başka gerekçeleri de var. AGİK'in de araya girmesine rağmen bu anlaşmazlığa çözüm bulunamadı. Azerbaycan'da zaman zaman iç çatışmaları da şiddetlendiren savaş, yıl boyunca Türk medyası tarafından belki Türkiye'deki gelişmelerden daha fazla süre ve yer verilerek kamuoyuna aktarıldı.

Bosna-Hersek: - Bir etnik temizlik karşısında duyarlılık ve kayıtsızlık - 20. yüzyılın kara sayfalarından biri olarak geçiyor kayıtlara. Nedeni, çağdaş uygarlığın merkezi olarak bilinen Avrupa'nın göbeğinde, silahsız bir halk sürekli ve bilinçli bir imha harekâtına maruz kalıyor. Üstelik saldırganlar açıkça "Etnik temizlik"ten sözediyor. Bosna -Hersek savaşı tüm savaşlar kadar vahşi, acımasız. Ama büyük devletlerin, BM aracılığıyla ambargoları, kayıtsızlığı ve sessizliği özellikle Müslüman dünyada çok tepki topladı, topluyor. Eski Yugoslavya'nın etnik mozaği kanla parçalanırken, globalizmin, Yeni Dünya Düzeninin belgeli yenilgilerinden biri. Türkiye'de de neredeyse iç politika malzemesi haline geldi.

Kürt Meselesi: - The Economist'in bakışı (19-25 Kasım 1994, s. 29) - "Bayan Çiller 'Savaşı kazanıyoruz' diyor. Haritaya bir göz atmak ise insana başka bir fikir veriyor. Hem Stalin'in hem Mao'nun görüşlerini izleyen küçük bir marksist gerilla grubu olan PKK, 10 yıl önce, Türkiye'nin güneydoğusunda bir vilayette savaşmaya başlamıştı. PKK, iki yıl önce 76 vilayetin 14'ünde faaliyet gösteriyordu. Şimdiyse 24 vilayette eylem yapıyor. (...) Kürt savaşı, özellikle Türkiye'nin kendi basını tarafından umutsuz bir şekilde az ve yanlış bir şekilde izleniyor, aktarılıyor. Hiç bir rakamı doğrulamak mümkün değil. Çok güvenilir olmasa da en doğru tahmine göre, çoğu Türkiye topraklarında olmak üzere 12 ila 15 bin arasında aktif PKK savaşçısı var. Kuzey Irak ve İran'da 1500'er, PKK'nin siyasi karargâhını ve önderi Abdullah Öcalan'ı ağırlayan Suriye'de de 1500'den biraz az PKK'li var. Hiç kimse Türkiye Kürtlerinin tam nüfusunu bilmiyor, tahminler 10 ila 20 milyon arasında, ancak bir ihtimalle Kürtlerin üçte birinden fazlası doğum yerleri olan Güneydoğu'dan göç etti.(...) A, evet, Türk politikacılarının çoğu hâlâ 'PKK Kürtlerin temsilcisi değildir' diyor. Peki, doğru bu. Ama kim o zaman Kürtleri temsil ediyor. Bu yaz, hükümet Kürt kökenli, şiddete karşı olduğunu öne süren Demokrasi Partisi'ni akılsız bir şekilde yasakladı ve bu partinin 13 milletvekilinin dokunulmazlıklarını kaldırdı. Bu milletvekillerinden altısı halen yıkıcılık suçlamasıyla yargılanıyorlar."

Kaynak: Facts On File-New York, Le Monde, L'Express, Liberation-Paris, The Economist, The Guardian-Londra, Cumhuriyet-İstanbul gazete ve dergilerinin 1994'te yayınlanan çeşitli sayıları kullanılmıştır.

"Dünyanın sonu geldiğinde emekliye ayrılmış olmak isterim."

Soğuk Savaş Sonrası Çatışmalar

Murat Belge

Soğuk Savaş'tan şimdiki sıcak barış dönemine geçtik geçeli, şiddet, dünyadaki hayatın sabit bir özelliği halini aldı. Bu geçişten önce çeşitli türde savaşlarımız ve muharebelerimiz vardı, bunların bir kısmı hâlâ sürüyor. Başka savaş biçimlerinden korkuyorduk: Öncelikle nükleer savaştan; bu tehlike şu sıralarda azalmış görünse de, daha da korkutucu koşullar altında kısa süre sonra yeniden ortaya çıkabilir. Savaşmanın hayli yeni bazı biçimlerine de tanık olduk, hâlâ da oluyoruz. Birçok çelişkisi ve heterojenliği ile dünyanın eşitlikten uzak yapısı, Sovyet rejiminin çökmesinden ve iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesinden sonra savaşların aldığı biçimlerde yansımaktadır.

Kader değiştiren o tarihten sonra ortaya çıkan iki örnek savaşı ele alalım: 1) Irak'taki "temiz" savaş; ve 2) eski Yugoslavya ve Kafkasya bölgesinde ve benzer ortamlarda devam etmekte olan "pis" savaşlar. Bunlar, açıklamaya çalışacağım nedenlerle, yeni dönemin gerçek ürünleri gibi görünüyor. Şu sırada Haiti'de olup bitenlere savaş demek zor, bu daha çok bir süre önce Panama ya da Grenada'da meydana gelmiş olanların bir devamı cinsinden. Ama Irak modelinin farklı bir biçimi olarak da kabul edilebilir. Ruanda, Hindistan, Somali, vb.'nde meydana gelenler ise, ikinci gruplamayla benzerlikler gösteriyor ama, gene açıklamaya çalışacağım nedenlerle, onlarla birlikte topluca ele alınmamaları gerekir. Soğuk Savaş öncesi ile sonrası arasındaki ayırım, günümüzdeki şiddet konulu incelememizde önemli bir referans noktası olmalı, zaten ikincisinin kompozisyonunda da, daha fazla Soğuk Savaş-sonrası unsur vardır. Ancak, her vaka çeşitli düzeylerde ve çeşitli unsurlar arasında şaşırtıcı eklemlenmeler içerdiği için, belirgin ayırımlar yapmak giderek zorlaşmaktadır.

"Komünizm" Sonrası Toplumlarda Savaş

Komünist devletlerin çöküşünün nerdeyse hemen ardından eski Komünist dünyanın belirli kısımlarında etnik savaş patlak verdi. Eski Sovyetler Birliği topraklarında, bir tür "perde arkası güç" olarak Rusya'nın etkisi, sorunlu bölgelerde farklı şekillerde hissedilir. Örneğin Moldova'da, bu etki ateş-kesin sürdürülmesine hizmet ederken, Kafkasya bölgesinde durum bunun tam tersi gibidir. Kırım'ın durumu ise ikisinin arasında bir yerdedir. Ancak bu, Rusya'nın bu çatışmalardaki belirleyici unsur olduğu anlamına gelmez; daha çok, zaten çözülmesi zor olan Rus politikası, baş aktörler olan yerli güçlerin bir değerlendirmesine dayanıyor gibidir. Eski Yugoslavya'da ise gözlemci, savaşı yürütmekte olan etnik gruplar dışında bir gücün varlığını fark etmez. Burada iç dinamik daha fazla ön planda.

O zamanki durumuyla devletin çöküşü ile bunu izleyen çatışma arasındaki nedensel bağlantı, insanın neredeyse "proleter" devlete nostalji duymasına yol açıyor çünkü insan otomatikman bu devletin a) şu ya da bu şekilde etnik gruplar arasındaki çarpışmaları önlediği, ve b) çöküşten sonra peydahlanan "sivil toplum"un performansının daha da feci olduğu anlamını çıkartır. Ne var ki böyle bir nostalji bir ölçüde yersizdir, çünkü o eski devletin yapısı, şimdiki felakete yol açmıştır.

Etnik kimlik, günün sorunu. Bence bu olgu, reel-sosyalizmin şimdiki çöküşle birlikte belirgin hale gelen başarısızlığıyla doğrudan doğruya ilintilidir. Sosyalizm, insan kimliği için farklı zeminler öneren bir ideolojidir: daima son derece fütürist olmuş ve gerçekte kardeşliğin maddî önkoşullarını yaratmaksızın, gelecekte insanlığın kardeşliği üzerine hayli retorik üretmiştir. Reel sosyalizmin, insanların başkaları ile olan ilişkilerini somut insancıl biçimlerde tanımlamayı başaramaması, günümüzün taşkın milliyetçiliğine zemin hazırlamıştır; yıllar boyunca etnisite gerçekte iletişim, paylaşma, vb.'nin genel halkalarını sağlamış, evrensellik de çok uzaklardaki bir düş olmuştu. Evrenselliğin düşü bile paramparça olunca, insanlar en arkaik kimlik belirleme araçlarına en güvenilirleri olarak sarıldılar ve böylece içi boş evrenselliğin geri tepişi, tikelciliğin çok hayal kırıklığına uğramış ama enerjik bir biçimine doğru bir gerileyiş oldu. Bugün Sırplar, sadece ve sadece Sırplar olarak yaşamak istiyor; Abazalar ile Çeçenler, Gürcülere tahammül edemiyor, vs., vs.

Ama bu böyle toplumlarda süregelen bunalımın yalnızca ideolojik yanı. Bu ideolojik tepkiyi de, artık soyu tükenmiş olan "Sosyalist" devletin büyük ölçüde biçimlendirdiği koşullar tayin ediyor.

Otoriter devlet, sivil toplumun olgunlaşmasını engeller ve saptırır. Bu yüzden de, Batı Avrupa ve Kuzey Amerikadakilerden farklı bir siyasi tarihi olan toplumlarda, Avrupa-merkezci "siyasi toplum (devlet) / sivil toplum" karşıtlığına dayanan toplumsal tahlillere girişmek çok tehlikelidir. Toplumsal hayatta otoriter bir rejimin, son beş yıl zarfında Doğu Avrupa'daki onca eski sosyalist devlette yaptığı gibi belirli koşullarda yarattığı boşluk "sivil toplum" tarafından otomatikman doldurulmaz. Böyle ülkelerde, baskıcı devletin geri çekilmesini bekleyen uyur halde bir sivil toplum yoktur. Mevcut değildir, o kadar.

Bu yokluk, toplumsal ve siyasi hayattaki bir "kamusal" çevrenin yokluğundan doğar. Devlet gittikçe daha da fazlasını kontrol etmeye çalıştıkça, son tahlilde sivil toplumu oluşturmaları gereken bireyler, özel alana doğru geri çekilirler. Kamu; yani bireylerin, çıkarlarına ya da amaç ve emellerine göre bireysel olarak ya da gönüllü bir birleşim halinde edimde bulundukları o düzey, oluşturulamaz. Katılıma dahil olunamaz ve böylece de toplumsal sorumluluk ve dayanışma, gelişmediği gibi olgunlaşamaz da.

Kadere rıza gösteren vatandaş evinde ve bir avuç kardeş ruhla kişisel teselli aramak zorunda kalırken, başka bir insan tipi, otoriter devletle ya da, daha doğrusu, devletin çeşitli bireysel unsurları ile farklı bir ilişki yaratmak üzere, öne çıkar. O, devlet kontrolünün kısıtlamalarına ve bu kontrol sisteminde meydana getirilebilecek gediklere göre karaborsacı, pezevenk, kalpazan ya da böyle bir şeydir. Derken o ve şerikleri, çoğu kez otoriter devletin gayrıresmi çehresinden başka bir şey olmayan mafyayı kurarlar.

Böylelikle devletin kötülemesi ya da çöküşü sivil topluma yer açmaz ama mafioso ilişkilere daha da fazla zemin hazırlar. Bu ittifak, devletin çöküşünü izleyen sözde serbestleşmeden önce ortaya çıkar ve çoğu kez gayrıresmî ama gerçek olan yeni iktidarın doğasını önceden belirlemiş olur.

Milosevic ve Tudjman türünden demagog politikacıların eksikliği çekilmez, İdeolojik seçimleri de ister istemez apaçıktır. Ancak, işlerin bu durumunda hangi "suç"u teşhis edebilirsek edelim, suç büyük ölçüde bizim saf kalplilikle "sivil toplum" dediğimiz şey tarafından paylaşılmaktadır. Eğer bu suç, eski Yugoslavya ile Kafkasya bölgesinde olduğu gibi savaş ve tahripse, bu, eskiden olduğu gibi asgari düzeyde sorumluluk yükümlülüğü üstlenen, sonra da halkını uluslararası hukuka uyma zorunluğu olan bir orduda asker olmaya ikna eden ya da zorlayan bir devlet tarafından başlatılan cinsten bir savaş değildir.

Savaş doğal olarak bir toplumsal formasyonun özelliklerini vurgular. Ve Soğuk Savaş-sonrası sivil olmayan toplum da, akla gelebilecek her insani ihtiyacından acımasız ve ilkesiz bir şekilde çıkar sağlamak için insan dehasının kaynaklarından faydalanır, ya da kötüye kullanır.

Körfez Savaşı

Saddam'a savaş açıldı diye birini suçlamak zordur. İnsan Kuveyt için ne düşünürse düşünsün, Kuveyt Birleşmiş Milletler'e dahil bir ülkedir ve bu tür bütün ülkelerin yararlandığı koruyucu önlemler üzerinde hakkı vardır. Üstelik, saldırgan olan taraf da Kuveyt değildi. Kuveyt'i Irak işgalinden kurtarmak için bir şey yapılması gerekiyordu. Birleşmiş Milletler, "İkinci Dünya"da meydana gelmiş şaşırtıcı deneyimlerin ardından, böyle bir göreve hazır değildi. Bugün, süregiden trajediler karşısında uluslararası kurumların tam bir acz içinde kalışını çaresiz bir şekilde gözlemlerken, ABD'nin varlığı olmaksızın Irak'a karşı böyle bir eylemin de imkânsız olacağını daha iyi kavrıyoruz.

Kuveyt'in işgali, Irak ya da Saddam'ın tek kabahati değildi, elbette. İran'a karşı o anlamsız savaş (ki bu savaş, o sıralarda ABD'yi kızdırmamıştı) ve sivil Kürtlerin nefret verici gazlanması henüz anılarda yaşıyordu, Saddam'ın nükleer silah üretme yolundaki apaçık çabası da gelecek için ciddi bir kaygı nedeni oluşturuyordu.

Saddam eski iki kutuplu sistemin yıkılışının yarattığı genel şoktan faydalanmak istedi. Eğer uluslararası hukukun ihlali cezasız kalsaydı, başkaları da onun örneğini izleyebilirdi. Şimdi aynı şey Bosna'daki durum için geçerli.

ABD bu bağlam içinde eyleme geçti. Birçok ülke farklı düzeylerde işbirliği yaptı. Saddam'ın askeri gücü, ABD ile müttefiklerinin mukayese kabul etmez üstünlükteki teknik gücü tarafından ezildi. Şiddetli bombardıman, istenen sonucu elde etmeye yetti. Karada çarpışmaya gerek kalmadı.

Bu savaşın sürdürülme biçimi, Batılıların bakış açısından, adeta bir manevra gibiydi –şu farkla ki hedefler gerçek nesneler ya da insanlardı. Medyanın bu savaşı izlemede benimsediği üslup da, harekâtın neredeyse "cerrahi" karakterini vurguluyordu. Ürpertici bir "bilimsel"lik ya da, daha doğrusu, "kurgu-bilimsel"likte bir dil kullanılı-

yordu. Yalnızca savaşta ölen az sayıda Batılıdan söz ediliyordu, dolayısıyla öldürülen Iraklı sivillerin (veya askerlerin) sayısı konusunda bir fikrimiz yoktu ve insan kaybı bu kadar az olduğu için ferahlık hissediyorduk. Belki de Irak cephesindeki ölüler ilginç bir şey bile değildi, haber oluşturmuyordu.

Bir pilot, bir TV röportajında, bombalanan Iraklıları, gece ışık açılınca şu bu yönde kaçışan hamamböceklerine benzetti. Korkutucu bir mecazdı bu, çünkü bütün harekâtın gerisinde yatan ideolojiyi gerçekten de yansıtıyordu.

Soğuk Savaş durumunun çözülmesiyle birlikte, "Doğu" ile "Batı" arasındaki eski siyasi bölünmenin önemi de büyük ölçüde azaldı. Eski Doğu şimdi Batı'ya katılmak için can atıyordu ve "kuzey" ile "Güney"in arasındaki mesafe de birdenbire daha önce görülmemiş bir dereceye çıkmıştı. Artık güney eski bloklar arasında bir rekabet kaynağı değildi ve tarihte geriye gitmişe benziyordu.

Bütün bunlar, zengin Batı dünyasının bazı kesimlerinin, kendi ülkelerindeki daha yoksul kesimlere karşı duydukları sabırsızlığı dile getirdikleri bir bağlamda meydana geliyor. Çekler Slovakya'dan ayrılmak istiyor (Slovenler de öyle), bu bağlamda gerçekte en yeni Batı eğilimlerinin ruhuna temas ettiklerini gösteriyorlar. Kuzey İtalya'da olup bitenler, Batı dünyasının "refah şovenizmi"ni kristalleştiriyor. Bunlar refahlarını kimseyle paylaşmak, başkasının yoksulluğunun ceremesini çekmek istemiyorlar.

Dünya tarihinin bu evresinde hepimiz millet-devletin sona erdiğinden söz ediyoruz ve zaten zengin olan Batı dünyasının daha ileri kesimleri, daha büyük bir bağlam içindeki daha ayrıcalıklı adalar gibi yaşama şeklinde bir seçim bile yapabilirler. Sözgelişi zengin bir Alman, çok-uluslu şirketin içinde önemli bir yönetici olan Güney Koreli'ye "kızını verir" de, hödük bir Bavyeralı'ya vermeyebilir. Bu gelişmelerin ışığında, artık herhangi bir anlamda kontrolü arzu edilmeyen bir bölge olan Üçüncü Dünya'ya, gittikçe daha fazla bir yük, hatta bazen bir tehlike gözüyle bakılıyor. Örneğin, çevre kirlenmesine katkısı var, ama belki de en önemli sorun nüfus.

Sorunlar ne olursa olsun, Irak'taki savaş bunu ele alma yöntemlerinin de hayli korkutucu olabileceğini gösteriyor. Ya, bazı fütürologların yazılarında okuduğumuz gibi, zengin dünya, örneğin Nijerya'nın ciddi doğum kontrol önlemleri almaya "ikna edilmesi" gerektiğine karar verirse? Bu, ışıklar yandığında oraya buraya koşuşan çok daha fazla sayıda hamamböceği göreceğimiz anlamına gelebilir. Hepimiz oturma odalarımızda kendinden hoşnut bir şekilde yerimize yerleşip bu tedaviye müstehak olan yarı-vahşi insanların cezalandırılmasını seyretmeyi öğrendik nasılsa.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu, kelimeyi kullanmaya alıştığımız anlamda bir "savaş" değil. Ama teknik açıdan gelişmiş olanların gelişmemiş olanlara karşı şiddetli önlemleri gerekli bulduğu zamanlarda, dünyanın dengesiz gelişimi ve güçlerin dengesizliğini göz önüne alırsak, izlenen model de bu (Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının, böyle bir modeli başlattığını söyleyebiliriz.)

Silahlar ve İnsanlar

Savaş ve şiddet, insanoğlu kadar eski olmalı. Bu yazıda, buna girişip şiddetin köklerini aramanın âlemi yok ama, konu üzerinde birkaç söz etmek gerekirse, Jacques Attali'nin kitabı *Les Bruits*'de buna ilişkin bazı inandırıcı yorumlarda bulunuluyor. Attali bilinçliliğin, insanı biyolojik canlıların geri kalanından ayıran bu zihnî bağışın (ki, büyük bir ihtimalle, kendisi de tarihi gelişmenin bir ürünüdür), insan saldırganlığının kaynağını oluşturduğunu öne sürüyor. Her bireyin bir bilinci, bir egosu var. İhtiyaçlar, istekler, emeller var. Hayvanların içgüdüleri var ve bu içgüdüler aynı ailenin üyeleri

arasındaki düşmanlığı azaltıyor. Formasyonlarında bilinçliliğin içgüdünün yerini aldığı insanlar, diyor Attali, bir toplum içinde yaşamak için bir üst-ben gibi başka, muhtemelen daha yüksek yasaklayıcı düzenlere (mode) gerek duyar. Müzik ile müziğin yaratabildiği uyum ve grup duygusunun başlangıçta, saldırı ve çatışmanın komün-arası potansiyelini yumuşatan düzenler olduklarına işaret ediyor.

Var olan tarihi kanıtlardan, ilk insan toplumlarında özel bir askeri güç gibi bir şey olmadığı sonucuna varabiliriz. Farklı gruplar arasında, topluluğun bütün üyelerinin katıldığı sonu gelmez savaşlar yapılmış, ölümler meydana gelmiş olmalı. Buna paralel şekilde, bu çatışmalarda kullanılan aletler ne olursa olsun, özel olarak insanlar arası çarpışmalar için tasarlanan aletler değildir. Mızraklar, oklar, baltalar, bumeranglar, vs. varlığını idamenin temel aracı olan avlanma için yapılırdı ama, gerektiğinde başka insanlara karşı da kullanılabilirlerdi.

Böylesi ayrım ve ihtisaslaşma, kabaca söylemek gerekirse, tarım toplumlarının icadı ile birlikte var oldu. Bu, ihtisaslaşmış bir savaşçılar kastının bir gereklilik halini aldığı daha ciddi bir iş bölümünün başlangıcıdır. Bu gelişmenin doruk noktası, yapılaşmasında sürecin eski evrelerinin de seçilebildiği feodal sistemdir.

Burada karşımıza artık üretici olmayan şu ya da bu ölçüde daha profesyonel askerler, şövalyeler ve onların adamları çıkıyor. Batı Avrupa'nın şövalyelerine paralel olarak, ve genel sistemin bellibaşlı örnekleri sıfatıyla, Orta Doğu'da "Kapıkulu" türünden askeri örgütlenme, Japonya'da da Samuraylar var. Dünyanın belli bölümlerinde ve belli dönemlerinde, eski zamanların daha çok ögesini muhafaza eden silahlı kuvvetler ya da askeri topluluklar da kalmış: Kazaklar, Cengiz'in orduları, vs.

Bu çok uzun dönem boyunca, ihtisaslaşmış askerlerin kullandığı aletler de ihtisaslaşmıştı: Savaş arabaları, zırh ve miğferler ya da kılıç ve gürz ve daha gelişmiş olan mancınık, insanlar tarafından yalnızca diğer insanları öldürmek üzere yapılmıştır.

Savaşçılar ihtisaslaşmış bir kasttır ama silah üretiminin hâlâ ille de ihtisaslaşmış olması gerekmez. Toledo'da olduğu gibi beceri sahibi kılıç yapımcıları vardı elbette, ama her iyi demir ve çelik işleyicisi başka herhangi bir eşyayı olduğu gibi kılıç ve zırhı da yapabilirdi. Bu durumu değiştirmeye başlayan şey, barutun kullanmaya başlanması oldu; çünkü örneğin, insanların yok edilmesi için tasarlanmış olan ihtisaslaşmış eşyalar üreten tophaneler, bir savaş sanayiinin ilk örnekleri oldu (aynı zamanda, tüfek üretimi, vs.)

Dünya, Sanayi Devrimi ile birlikte kaçınılmaz olarak savaş kavramı ve uygulamasını etkileyen bellibaşlı bir dönüşüme tanık oldu.

Savaşçıların kastı, yönettikleri nüfustan büyük ölçüde ayrılmıştı. Benzer bir kasta karşı bir zafer kazandıklarında, yendikleri ordunun egemen olduğu nüfusu da devralıyorlardı. İşte bunun içindir ki nispeten yakın yıllara kadar egemen olan ile egemen olunan arasında ille de bir etnik özdeşleşme olması gerekmiyordu. Monarşiler ve aristokrasiler için asalet, eşitliğin ve dolayısıyla evlilik vs.nin de temeliydi. Avusturyalı bir prensin Fransız bir prensesle evlenip, aynı zamanda da Macarlara, Hırvatlara, vs. egemen olmasının şaşılacak bir yanı yoktu. Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nden sonraki "yeni dünya düzeni", bu durumu dramatik biçimde değiştirdi. Silah üretimi daha da ihtisaslaştı. Ama bu yeni teknoloji çerçevesinde üretilen silahların kullanımı basitleşti. Böylece, silah üretimi özel teknik ve beceri gerektirirken, kullanımları "demokratlaştı". Bu, bir anlamda, toplumun bütün erkek üyelerinin gerekli koşullara sahip savaşçılar olduğu başlangıca da bir dönüş demekti. Sonunda, askerlik evrensel çapta zorunlu hale geldi. Ancak bu yeni evrede, özel becerileri olan bir kast sıfatıyla profesyonel subayların da hâlâ işlevlerini yerine getirdiklerini görüyoruz.

Bu silahların çoğu, şimdi "hafif silahlar" olarak sınıflandırdığımız şeylerdi. İşte bunun içindir ki silahlı ayaklanmalar, ne kadar zor olsalar da, XX. yüzyılın başlarında bile hâlâ mümkündü. İsyan eden kitleler bir kere ellerine silah geçirdiler mi, düzenli ordu ile eşit düzeye geliyorlardı. Tanklar ve diğer zırhlı araçlarla, gelişmiş toplarla ve özellikle hava araçlarıyla, bu durum kısa sürede değişti. Bunları bireylerin ele geçirmesi çok zor olduğu gibi, ele geçirse bile gerekli beceriyle kullanması da hiç kolay değildi. Silahların yok etme kapasitesi savaşın talihinde tayin edici olmaya başlayınca (Martin'lere karşı Mauser tüfekler, vs.), belirli bir toplumun toplam üretim performansı da her şeyden çok önem kazandı.

Bu durumda, bu aşamada bir savaşta nihai şekilde tayin edici olanın, savaşı yapan orduların ehliyeti bile olmadığını söyleyebiliriz. Savaş, düşmanın bütün üretim kapasitesine karşıydı. Ordular artık "düşman" toplumlarıyla savaşıyordu. Düşman kavramı mümkün olduğunca genişletilirken, savaş da fiziki anlamda topyekûn hale geldi.

Bu gelişme, bugün karşı karşıya olduğumuz ve büyük bir ihtimalle daha uzun süre karşı karşıya kalacağımız şeyin de temellerini attı. Fark, aktörlerin değişmesinde. Savaş ve şiddetin yükselen önemi ve vazgeçilmezliği, dünya nüfusunun çoğunluğu tarafından kabul edilmiş durumda ve eğer böyleyse, bu şiddeti yürütmenin araçları da şimdi böylesine yaygın ve etkili.

Yeni Savaşlar

Devletler, Batı devletleri ve bir ölçüde de Üçüncü Dünya devletleri, yüzyıllar süren toplumsal mücadele boyunca, belirli değerlerle ilkeleri kabul etmeye ve onlarla yargılanmaya zorlandılar. Bunu söylerken, daha etkin olacağını hissettiklerinde bu ilkeleri gözardı etmeye çalışmadıklarını kastetmiyoruz. İhlal edilen ilkelerin "başkaları"nın canına mal olduğu durumlarda, bunları unutmak daha kolay oluyordu. İngilizler Hintlileri boğazladığı ya da Fransızlar Vietnamlılar ile Cezayirlileri imha ettiği zaman, kendi ülkelerinde böyle eylemler çok fazla eleştirilmedi. Ancak devletler ve hükümetler bazı sınırlar olması gerektiğini hissediyor artık. Özellikle XX. yüzyılın deneyimi, evrensel ilkelere uyma konusunda hemen hemen genel nitelikte bir fikir birliği yarattı. Kimse ABD'nin Vietnam Savaşı'nda yararlandığı araçların bazılarını, örneğin Ölüm Tarlalarını, mazur gösteremez ama eğer Amerika geçen savaşta Japonya'da davrandığı gibi devam etseydi, direnişi uzun bir süreyle etkin biçimde ezebilirdi. Bir tarihte, Goldwater gibi bir politikacı, Vietnam'a karşı nükleer silah kullanmak gerektiğini söyleyerek başkanlık yarışına da girdi, ama kaybetti. Bu, bazı zaaflarına rağmen şimdilerde ilkelerin ihlaline karşı başlıca garanti olan uluslararası topluluğun duyguları karşısında, mümkün olmadı.

Devletlerle hükümetlerin belirli şekillerde sorumluluk yüklenmeleri şartını uzun uzun açıklamaya gerek yok; bu ciddi bir kısıtlamadır. Bu, aynı zamanda ulusal bağımsızlık için silahlı mücadele sürdüren gruplara, partilere ya da cephelere de bir ölçüye kadar uyarlanabilir. Bunlar elbette devlet değil ama, kendi halklarının gerçek siyasi temsilcileri olduklarını iddia ediyorlar. Bu ise, onların potansiyel devletler oldukları anlamına gelir. Eğer gereğince güçlü oldukları anlaşılırsa görüşme yapılacak organ oluyorlar. Ama bu rolde kabul edilmek için kaba kuvvet yeterli değildir ve hatta eylemleri uluslararası ahlaki kuralları zedelerse, zararlı bile olabilir. Tabii ki sorumlulukları, mücadelenin şiddetine, eğitim düzeyine ve temsil ettikleri halkın intikam duygularının kuvvetine göre değişir. Gene de, bazı ahlaki değerlere karşı saygılı olmaları ve şiddetlerini çeşitli şekillerde kısıtlamaları gerektiğini söyleyebiliriz.

Bugünün savaş bölgelerinde savaşan tarafların mantıklı olarak benzer normları göz önüne alması gerektiği halde, genelde bunu yapmıyorlar. Buna birkaç neden gösterilebilir belki. Bir tanesi bu tür ülkelerin düşük uluslararası deneyim ve haber alma düzeyidir. Önceki rejimlerin empoze ettiği ve dünyaya ilişkin daha çok "peri masalı" imgelerini yaşatan o tecrit halinden geldikleri için, gerçek durumu anlamakta güçlük çekerler. Bunun doğrudan doğruya çatışma konumlarına ilişkin olması gerekmez. Slovakların, Slovak dilinin dünyanın bellibaşlı dört dilinden biri olduğunda ısrar etmeleri, bu tür bir saflık sergiler. Başka bir etken de, genel ideolojiye pompalanmış olan yüksek dozajda kendini haklı çıkarmadır. Bütün bu etnik gruplar, öteki tarafca kötü kullanıldıklarından emin ve işleri düzeltmeye kararlıdırlar. Tarihin bütünü bu yeni görüş açısına göre gözden geçirilmiş ve düzeltilmiştir. Bu isteri belki de kısmen, "bizim" tarafımızdan yapılmış gaddarlıkları mazur gösterme yolunda bilinçdışı bir ihtiyaçtan kaynaklanır.

Ama en önemli neden, çatışmalarda en faal olan bireylerin karakteridir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, devletlik konusunda çok az gelenekleri ve know-how'ları olan bu toplumlarda, mafioso kişiler ve mafioso ilişkiler, daha önceki otoriter devletin cezir haline geçmesi ile meydana gelen boşluğu doldurur. Bunlar, mümkün olan her türlü insan ızdırabından kâr etmeye kararlı, tamamen pervasız kişilerdir. Soyar ve öldürür, rehin alıp fidye-i necat ister, hatta cesetleri ailelerine satmaktan bile çekinmezler. Çok geçmeden bir tür savaş ekonomisi kurulur ve vicdansız savaş ağalarının kazanılmış çıkarları her şeye hakim olur. Sıradan vatandaşların durumu değiştirmek için harekete geçmelerine izin verilmez, zaten bunun için gerekli olan araçlara da sahip değillerdir. Yeterince eleştirel duygusu olanların ağızları ise şovenist söylemle, millet oluşun kutsallığı, vs. ile kapatılır.

Günümüzde savaşın en korkunç yanı, başkalarını yok etmede kullanılabilen nesnelerin inanılmayacak kadar geniş bir yelpaze oluşturmasıdır. Modern teknoloji, nükleer silahlar ya da kimyevi silahlar gibi bazı dehşet verici araçlar geliştirmiştir. Saddam'ın bunlardan ikincisini kullandığını gördük. İleri ülkelerin nükleer silah üretimi üzerindeki tekeli belki de fazla uzun sürmeyecek ve insan, bu sorumsuz savaşan gruplardan bazıları ellerine bu silahları geçirirlerse neler olabileceğini düşündükçe ürperiyor.

Ancak daha da ürkütücü olan gelişme, her şeyin silah olarak kullanılabilmesidir. Örneğin bir barajdaki su zehirlenebilir ve bu su bir öldürme aracı haline gelir. Saddam petrol kuyularını yaktı ve deniz ile havayı kirleterek, bunu dünyanın geri kalanına karşı bir tür silah olarak kullandı. Mesajı "eğer üzerimde fazla baskı uygularsanız, her şeyi yapabilirim"di. Türk birlikleri Kürt alanlarında hektarlarca ormanlık araziyi yaktılar. Bunun motivasyonu öncelikle "askeri"ydi; gerillalar böylelikle bu ormanlara saklanma imkânı bulamayacaklardı. Şimdi genç Kürtlerin ülkenin Batı taraflarında ormanlar yaktığını duyuyoruz; buradaki motivasyon askeri değil, ama intikam. Düşmanınızın ülkesine zarar vermenin bir yolu.

Böylece, her şey yok etmek için bir silah olarak kullanılabildiği gibi, her şey de yok edilecek bir hedef oluşturabiliyor. Bir köprüyü ya da bir hastaneyi, fabrikayı ya da bir diskoteği havaya uçurabilirsiniz. Ve her şey mazur gösterilir: daima bulunacak bir emsal vardır, bu genellikle "öteki taraf"ın daha önce yaptığı bir şeydir, ya da yabancı bir modeli ödünç alır, onun üzerinde süslemeler yaparsınız.

Nihai ölçüt, başarıdır. Bir taraf bir köyü yok edip sivilleri vurabilir; öteki taraf ise, fotoğraflar çekip propaganda malzemesi olarak kullanmak üzere, cesetlerde daha da fazla kurşun delikleri açabilir. İnsanın icatçı ruhunun imkânları –ki muazzamdır– böyle amaçlar için kullanılabilir.

Millet-inşa süreci sırasında, "etnik grup"un sahip olduğu varsayılan iyi özellikler her türlü ölçü dışında göklere çıkartılır ve abartılır. Ancak her nasılsa bir millet olmak için gerçekten gereken şey bu kendi kendine tapınmadan ibaret değildir. Ulusal ruhu yoğuran daha çok düşman ve düşmana karşı duyulan nefrettir. Ötekinin inkârı, kendi kendinin doğrulanmasından daha etkili ve etkindir. Ötekinin inkârı ve lanetlenmesi, "millet"in yüceltilmesi kadar toptan olmalıdır. Örneğin, PKK lideri Öcalan, bir tek şey için eleştirilebilir: Türkçe konuşup yazdığı için. Bu, insanı Türk gibi düşünmeye sevkedebileceği için kötü ve tehlikelidir. Şimdi aynı nedenle, Sırp-Hırvat diye bir dilin varlığını inkâr yolunda misilleme çabaları var; Ukrayna dili Rusçadan ziyade Lehçeye yakın olmalıdır, vs..

Bu nedenle, bir çatışma konumunda, öteki "etnik grup" ya da "millet", topyekûn düşmandır. Sonuçta onun herhangi bir kısmını yok etmenin meşru oluşu da bu yüzdendir.

Modernizme Tepki

Bu yeni milliyetçilik, XIX. yüzyıldan bu yana bildiğimiz milliyetçilikten hayli farklı ve büyük bir ihtimalle de, kısmen ona karşı bir tepki. Her halükârda, bu yeni etnik milliyetçiliğin bir kısmına değindiğimiz özelliklerinden, genelde bunun tepkici bir eğilim olduğu çıkarsanabilir.

Milliyetçilik, Avrupa'daki bazı katmanlar da dahil olmak üzere dünyanın her yerinde yaygın olduğu halde biz öncelikle eski sosyalist ülkelerdeki daha göze batan nitelikteki durumlardan söz ediyoruz. Bu yüzden de, bu bir tepki ise eğer, öncelikle dünyanın o bölümündeki sosyalizme karşı bir tepki olduğunu söyleyebiliriz. Çoğu kez rejimin çöküşüyle birlikte bu toplumlardaki buzdolabına kaldırılmış ve dondurulmuş milliyetçiliğin patlak verdiği söylenmiştir, ve bu da durumun geçerli bir tanımı gibi görünüyor.

Bu belki de, sosyalist düşüncenin enternasyonalizmine karşı bir tepkidir. Sosyalizm, sınıfsız ve sömürüsüz, milletler ile bireylerin özgür ve eşit olacağı farklı bir gelecek üzerine teoriler kurmuştu.. Bu geleceğe uygun olan kimliğin ise, milliyetçilikle pek ilgisi yoktu. Ne var ki bu gelecek hiç gerçekleşmedi. Üstelik de var olan sistem, yukarıda belirtilenleri vazederken gerçekte, "vatanseverlik" v.s. yaftalar altında milliyetçiliği de epeyce beslemişti.

Böylece, bu tür sosyalizmin başarısızlığa uğradığı belli olunca, bütün bu tarih, yapılan bunca fedakârlığa karşın hiçbir şey vermeyen anlamsız bir macera dönemine benzedi. Bu tür füturizmlere girişmektense, eski özdeşleşme ve birleşim kavramları ile biçimlerine göre hareket etmek daha akıllıca ve emindi. Hal böyle olunca milliyetçilik en gerçekçi ve dayanıklı bağlantı ilkesi olarak ortaya çıktı. Eski sosyalist ülkelerdeki çoğu kişi şimdi milliyetleri vasıtasıyla kendilerini yeniden keşfetmeye çalışıyor ve anlamsız sosyalist deneyimlerle kaybedilen zamanı telafi etme telaşı içindeler.

Ne var ki bu yalnızca sosyalizme karşı bir tepki olamaz. Ayrıca, atavist milliyetçilik arabasına binenler yalnızca gerçek-sosyalist ülkelerden kişiler değil. Müslüman ülkelerde Batı'ya ve onun temsil ettiği her şeye: emperyalizm ve kapitalizme karşı muazzam bir tepki var: Ama bu tür tepki yalnızca Müslüman toplumlarla sınırlı değil. Daha çok Çin'in başını çektiği ve öteki Üçüncü Dünya ülkeleri ve özellikle de Güney-Doğu Asya ülkeleri tarafından desteklenen, insan haklarının göreli bir terim olduğu ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin herhangi bir yaklaşımda temel bir kavram olarak ele alınmaması gerektiği tezi de bu bağlamda önem taşır.

Ancak Batı'nın gelişiminin bu ana kanalındaki tepki, Batı'da da hayli yaygındır.

Birçok Batı toplumundaki ırkçı hareketlerde kolaylıkla gözlemlenen avam bir dışlayıcılık (plebian exclusivism) ile, daha da ciddi olabilecek bir üst düzey dışlayıcılık var. Bunlar modern demokrasi, sosyal adalet, insan hakları, vs. gibi modern kavramlara karşı ama aynı zamanda bu kavramların temelini oluşturan daha eski hümanist felsefe ve değerlere de karşı. Aydınlanma ve laik düşüncenin karşısına, ilerleme aleyhtarı birçok mezhebe ve kara büyü ya da astrolojiye duyulan tutku gibi bir dizi yeni gelişme dikiliyor. Batı'da medyadan fışkıran yığın kültürü, bu esoterik unsurlarla dolu.

Burada, bugünkü ahlakî sersemlemenin köklerini düşünmeye başlamak için konudan biraz uzaklaşmak istiyorum.

Fransız Devrimi'ne kadar, insanların bizimkinden çok farklı bir zaman kavramları vardı. Başka birçok kişi gibi Mircea Eliade'nin de bize anlattığına göre, bu, insanların zihninde büyük ölçüde tarımsal olan üretim modelleri ve bunların altında yatan mevsim döngüleri ile biçimlenmiş, tekrarlanan ve döngüsel bir zamandı. Mevsimler birbirini izler, ekinler aynı şekilde doğar, yetişir ve hasat edilirdi. Hayat mütemadiyen tekrarlanırdı. Aynı nehire iki kere giremeyeceğinizi söyleyen Herakleitos gibi birkaç sıradışı filozofa rağmen, genelde, tarihin tekerrürden ibaret olduğuna sıkı sıkıya inanılırdı. İbn Haldun ve Viko gibi tarih filoozfları da, daha yüksek bir sofistikasyon düzeyinde bu bilgeliği geliştirmişti.

Aydınlanma ve Fransız Devrimi ile birlikte yeni "ilerleme olarak tarih" kavramı ortaya çıktı. Düşünce tarihinin bu noktasında, her iki yana da bakan Janus misali bir Hegel görüyoruz. Diyalektik üçlüleri hep birbirinin üzerine biniyor ve böylece de ilerliyorlar - mantığın zamansızlığında olsa da. Ama gene de sistem döngüsel ve kendi kendine dönüyor. Devrim'den sonra çoğu kişi Mantık Çağı'nın nihayet geldiğine ve artık tarihin rasyonel ilkelere göre biçimleneceğine inanıyorlardı. Bu, tahmin edilebileceği gibi oldukça küstah ve kendine güvenin eşlik ettiği, kendini eleştirme niteliğinden yoksun, büyük bir iyimserlik çağıydı.

Birkaç onyıl sonraki Sanayi Devrimi bu iyimserliğe maddi bir temel sağladı. Artık yeni teknoloji, bu muazzam güç, tarih dediğimiz bu rasyonel ilerleyişin hizmetinde olacaktı.

Gelgelelim, 1918'de ya da 1945'te, ya da talihsiz yüzyılımızın başka herhangi bir noktasında tanıklık ettiklerimiz bu iyilikler değildi. "Rasyonel" bir tarihimiz olduğunu söylemek mümkün değil, tıpkı teknolojinin yalnızca refah ve mutluluk getirdiğini söylemenin mümkün olmadığı gibi. Ve, aydınlanma düşüncesinin bir başka biçimini (variant) oluşturan sosyalizm, iktidar kurduğu yerlerde, tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Ama biz artık zamanın geri çevrilmez olduğuna inanıyoruz, elimizden buna inanmaktan başka bir şey gelmiyor. O rahatlatıcı tekerrür fikri, eğer dini düşünce ile onu yeniden keşfetme yoluna gitmezsek, gitti artık. Zaman, geri çevrilmez, yapılmış olan şey yapılmıştır ve geri döndürülemez. Ve şimdi teknoloji ile neler yapılabileceğini hayal etmek zordur. Özetlersek, bu geri çevrilmez zaman günümüzde rasyonel hedeflere doğru bir ilerleme olarak değil bir kâbus, dipsiz bir delik olarak görülüyor. Tekerrürün rahatlatıcı aşinalığı yerini bilinmeyenin büyük korkusuna bıraktı.

İşte temelde şimdi bu noktadayız. Dünyanın her yerinde insan davranışında gördüğümüz gerileyen güdü, bireysel psikoloji araştırmacılarının bize tanımladığı "ana rahmine geri dönme" arzusu ile mukayese edilebilir.

Ne Yapılmalı?

Saldırganlık, insan doğasının bir parçasıdır. Bu yüzden de şiddet dolu çatışmalara

bir son verip mutlak barış yaratmak kolay değildir. Ama, en azından, çatışma içinde kalmış insanların acılarını hafifletmeye çare bulma yolunda çaba göstermeliyiz. Çünkü, saldırganlık, insanî bir özellik bile olsa, bütün insanlar her zaman saldırgan değildir ve bir çatışmaya katılmaya ikna edilmiş olanlar bile, geçerli alternatifleri olsaydı eğer başka seçenekleri tercih edebilirlerdi.

Ve ayrıca savaşın saldırganlığın büründüğü tek biçim olmadığını da ekleyelim. Karındeşen Jack'ten bu yana, başkalarını öldürmekten ve yakalanmamaktan besbelli garip bir zevk alan bireyler olmuştur hep. Hatta bu davranış türü belli bir korku filmi ve öyküsü türünü etkilemiş, bu filmlerle öyküler de kuşkusuz bazı kişileri şanslarını denemeye teşvik etmiştir. Günümüzün teknolojisi ve hayat sistemi, sapkın bireylere insanlığın geri kalanına karşı özel bir savaş açmaları için birçok fırsat sunuyor. Bu başka bir konu elbette ve bunu ele almanın yolları da, başka çerçevelerde tartışılmalı.

Dünya, hep olduğu gibi, sorunlarla dolu. Ama tıpkı çağdaş koşullar gibi tarihimiz de bizi esas sorun olarak "öteki"ni görmek zorunda bırakıyor. Şu sıralardaki "etnik temizleme" süreçlerinin altında yatan da budur. Yani sorun, Sırpların Boşnaklara baskın çıkıp sonunda onlara kendi kurallarını kabul ettirmesi değildir. Sorun, Boşnakların var oldukları yerde var olmalarından ibarettir ve bütün Boşnaklar, varlıklarının Sırplar için hiçbir sorun oluşturmayacağı, bir yere diyelim ki, Antarktika'ya gitmeyi kabul etmedikleri takdirde, bunun da tek bir çözümü vardır. Böyle bir çözüm 1915'ten az önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihat ve Terakki Partisi önderleri açısından da mükemmel bir çözüm olurdu. Ancak, böyle bir çözümün Hitler'i tatmin edip etmeyeceğinden emin değilim, çünkü onun için sorunu yaratan Yahudilerin şuradaki ya da buradaki varlıkları değil, bizatihî varlıklarıydı.

Bu sorun, yani başkalarını yalnızca bir sorunun aletleri ya da aktörleri (agents) olarak değil, bizzat sorunun kendisi olarak görmek, herhalde barış yanlısı kişilerin karşılaşabilecekleri en berbat sorundur. Bu türden bir sorunun çözümü radikal olmalıdır. Bu mantaliteye varmış insanlar, sadece bunun "yanlış" olduğu söylenerek ikna edilemez - başıboş da bırakılamazlar. Bu sorun, zorlu bir müdahaleye ve saldırganlığı durdurma yetisi olan bir güce ihtiyaç gösterir.

Ama nasıl? Yugoslavya bunalımı boyunca, bu türden etkin bir kontrolü gerçekleştirmekten aciz olmanın yüz yirmi yedi şeklini gördük.

Ve belki de, "uluslararası kurumlar" çarpışmayı durdurmak için bir yöntem bulmayı başarsaydı eğer, o yöntemin kendisi de çarpışma kadar ürkütücü olabilirdi. Bunu Irak deneyimini düşünerek söylüyorum.

Tarihin bu konjonktüründe, hem kendi yarattığımız nosyonlar ve prosedürler, hem de somut kurumlara dolaşmış durumdayız. Bir müdahalenin, herhangi bir uluslararası edimin meşru olması gerektiğine haklı olarak inanıyoruz. Meşru olmak için ise kanunî, tarafsız, genel, v.s. olmalı. Ama şimdiki bu koşullarda, sözgelişi karşımızda yeni bir fenomen var. Nedir bu? Bir devletin saldırganlığı mı? Yoksa iç savaş mı? Bu iki durumun her birinde izlenecek olan prosedür nedir ve ne tür bir güç kullanılmalı? Bütün bu tartışma sürüp giderken –ve karar verme sürecini hızlandıran, Kuveyt petrolü gibi bir şeyin yokluğunda– trajedi yükselir ve yeni konumlar daha önceki sonuçlarımızı anlamsız hale getirir. Fanatiklik, ılımlılıktan daha hızla hareket eder her zaman.

Ama böyle bir bunalımda ellerimizi bağlayan sadece eylemlerimizin meşruluğu konusundaki kendi müşkülpesentliğimiz midir? Sanmıyorum. Şu anda bu türden felaketleri ele almaya hazır cinsten kurumlara sahip değiliz. 1990'ın şoku hâlâ içimizde yaşıyor. Ama aynı zamanda yeni sorunlar için yeni bir kurumsal çerçeve hazırlayacak kadar

istekli ya da hevesli ya da çabuk değiliz; üstelik bu sorunların karakteri bu gönülsüzlüğe hiçbir bahane yaratmayacak cinsten olduğu halde. Bu yüzden de sorun sadece kurumsal bir düzeyde hazır olmamaktan ibaret değil; daha da can alıcı bir şey daha eksik olmalı. Anlaşılan biz dünyadaki kötülük ve ızdırap konusunda bir sorumluluk duygusu ya da dayanışma ruhu taşımıyoruz. Eğer bu doğruysa, kurumsal yetersizlikten daha da ciddi demektir.

Uluslararası topluluğun çatışmaları durdurmak için atabileceği ve atması gereken adımların neler olduğunu aşağı-yukarı biliyoruz ve son zamanlarda da çatışmaların önlenmesi, çatışmaların *giderilmesi*'nden (conflict prevention/conflict resolution) daha fazla vurgulandı. Bu kolaylıkla anlaşılabilir çünkü bildiğimiz her olayda çatışma belli bir olgunluk düzeyine ulaştı mı, diyalog ve anlaşma yoluyla onu yumuşatmak son derece zor oluyor.

Ama önleyici eylem için de dünyada baskın olan duyarsızlık korkutucu boyuttadır. GÖ (Gönüllü örgütler-NGO) düzeyinde genelde durum böyle olmayabilir; ama resmî düzeyde, sorunların doğası konusunda bilgiler ve bu sorunlara dahil kişilere karşı duygudaşlık, şaşılacak kadar azdır. Eurokratlar ve bürokratlar ve siyasetçiler ve diplomatlar, dünyada olup biten her şey konusunda bunca bilgi sahibiyken, bu somut sorunları ve bunların muhtemel sonuçlarını gözlemek ya da değerlendirmekten tamamen aciz görünüyorlar. Yugoslavya'daki durum, bu konuda da iyi bir örnek oluşturur. Bütün semptomlar başlangıçtan beri oradaydı. Her şey, mükemmel bir karşılıklı anlayışsızlıkla adım adım gelişerek bir "yanlışlıklar trajedisi" haline geldi ve biz de, yetkililerin kulak arkası ettiği belirli uyarılara rağmen bu noktaya geldik. Yetkililer genellikle kendi kodlarına göre edimde bulunur, eğer yapabiliyorlarsa herhangi bir mesajı kendi kodlarına çevirir, yapamadıkları zaman bunları göz ardı eder ve felaketten sonra bile niçin anlamayı başaramadıklarını anlamayı başaramazlar.

GÖ'lerin çabaları birleştiği ve koordine edildiği zaman daha iyi işlev gören çatışma önlenmesi ister olsun ister olmasın, biz çatışma konumlarına sık sık rastlayacağız gibi görünüyor. Bu aşamada müdahaleden Irak'ta olduğu gibi ABD değil ya da çok farklı bir amaca sahip olma şöhretine sahip NATO değil, BM olmalıydı. Şimdiden, yeni gelişmeler olan UNTA ve UNPA gibi spesifikasyonlar var ve başkalarına da ihtiyaç duyabiliriz. Ama zaten BM'nin kendisi son derece sorunlu ve bu da bizi can alıcı bir noktaya getiriyor.

Kısaca belirtmek gerekirse Birleşmiş Milletler, böyle işlevleri gerçekten yerine getirebileceği yolunda hafif bir umut olduğu sıralarda, barış ve koordinasyon ve işbirliği vs. için bir dünya örgütü olarak başlatıldı. Ama kısa sürede kapitalizm ile sosyalizm arasındaki yarışmanın ortaya konduğu başka bir arena haline geldi. Dünyanın iki kutuplu yapılanması, BM'ye yansıdı. İsminde, Birleşmiş Milletler'de, gizli olan idealizm bile, o eski dünyanın bir kalıntısıdır ve bugünün dikkate değer eğilimlerinden bazılarını temsil etmez.

Her örgüt, neredeyse organik bir varlıktır. Hemen statüler, prosedürler, yaklaşımlar üretmeye başlar ve böylece de kendine, amacına ve konumlarına özgü bir bürokrasi üretir. Bunların çoğu şimdi BM'de çağın gerisinde kalmıştır. BM aslında bir eylem örgütü değildi; eylem başka aktörler tarafından yürütülüyordu ve BM pratikte, süper-güçlerin iktidar politikalarının belirleyici nüfuzu altında olayları değerlendiren bir tür "hakem organ"olarak kalmıştı. Şimdi ise felsefesi, etkin eyleme doğru yönlendirilmeli artık.

Ancak temel sorun örgütün özerkliği. Eski yapısı, dünyanın iki kutuplu bölünmesinin ona hem izin verdiği, hem de ondan talep ettiği ölçüde özerkti. Bu değişmeli ve

BM mutlaka bir dünya örgütü halini almalı. Bu onun prestiji için şarttır, onun prestiji de dünyada düzeni korumak için şarttır.

Ama bütün bu kurumsal değişiklik ve yeniden yapılanma, entelektüel reform ile çakışmalı. Karar verici durumdaki organlar ve bireylerin sorunlara yaklaşım ve algılama şeklinde olduğu gibi, onları çözmek için başvurdukları önlemlerde de derinden rahatsız edici olan bir şey var. Şu anda sanki dünyanın daha az gelişmiş olan bölümleri, sorumsuzlukları, olgunluktan uzak oluşları, bencillikleri, vs. nedeniyle sürekli olarak sorun yaratıyormuş gibi görünüyor. Bunda hayli doğruluk payı var ama, yaptıkları da ileri ülkeler tarafından geliştirilmiş olan mekanizmayı kendi çıkarlarına kullanmaktan fazla bir şey değil. Bu "liderler"in kendilerini içinde buldukları dünya, şimdi kendi refahlarını aramak ve keyfine varmak için daha rafine yöntemleri kullanabilen aynı "uygar" ülkeler tarafından biçimlenmiş ve çarpıtılmıştı.

Şu anda dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş kısımları arasında her düzeyde var olan uçurumun daha da derinleşmesi ciddi bir tehlike oluşturuyor. Eğer ileri dünya, dünyanın jandarmalığını yapmayı sürdürür ve kendi bencil ve taraflı tavırlarını değiştirmeksizin, gerçek bir uluslararası sorumluluk yüklenmeksizin, ve insanlar -ve doğa- için bir duyarlılık ve dayanışma geliştirmeksizin, asi Üçüncü Dünya Liderlerini cezalandırmaya devam ederse, hepimiz kendimizi, Soğuk savaş-sonrası askeri eyleminin iki tipinden Irak modelinin, Yugoslav modeline çare diye uygulanacağı bir durumda bulabiliriz. Geleceği inşa etmenin yolu bu değildir.

İleri dünya, servet ve refah üretmede hayran olunacak bir beceri ve ustalık gösterdi. Artık hem refahı hem de değerleri paylaşmayı öğrenmenin vaktidir.

"Beni selamlamayanları selamlamamın tek nedeni bana verilen selamı geri vermek içindir."

Savaşmayı Reddeden Askerler

Edip Emil Öymen

İngiltere'de askerlik mecburi değil. Gönüllü. İsteyen, gidip asker oluyor. Ama ondan sonra da asker gibi davranmak zorunda.

İkinci Dünya Savaşı sırasında 18-41 yaş arası bütün erkekler askere alınmıştı. 1948-1951 arasında 19-25 yaş arası arkekler 21 ay, 1951-1960 arasında ise 24 ay askerlik yapmak zorundaydı. 1960'dan sonra mecburi askerlik kaldırıldı.

1991'da Körfez Savaşı sırasında, asker gibi davranmayan bir askerin başına gelenler, İngiltere'de kamuoyunu günlerce meşgul etti. Topçu çavuşu Victor Williams, "Bu, benim savaşım değil" diyerek Körfez'e gitmekte direndi. Almanya'daki birliğinden de kaçtı. 72 gün izine rastlanmadı. Sonra yakalandı. Askeri mahkemeye verildi. 14 ay hapse mahkum oldu. Ordudan atıldı. Ama 7 ayda serbest bırakıldı.

Bir topçu çavuşunun, Körfez Savaşı'na katılmak istememesi, ve bu uğurda hapis yatması, ordudan atılması, iyi bir maaştan ve emekli olduğunda iyi bir emekli maaşından kendisini mahrum etmesi, kamuoyunda tartışma yaratmıştı o günlerde. Hele topçu çavuşunun, mahkemede, kendisini savunmak için sadece "Vicdanıma uygun hareket ettim. Rahatım" demekle yetinmesi ve ifade vermeyi reddetmesi!

Askeri müfettişlerin, evinde yaptıkları aramada güncesi bulundu. Mahkemede bu günce, delil olarak sunulunca içindekiler basına yansıdı, kamuoyuna mal oldu.

Birliğinden kaçan Victor, babasının mezarını ziyaret ettiği gün güncesine şöyle yazmış: "Modern savaş çok feci. İnsan, sadece kendisini savunmak için savaşabilir. Ama başka bir nedenle değil. Bunu herkesin kabul etmesi şart değil. Ama anlamasını beklerim."

Victor'un herhangi bir parti ile bağlantısı olmadığı gibi, hiçbir siyasi eğilimi de

yoktu. Yakalandıktan sonra bir avukatla durumunu görüştüğü gün, güncesine şunları yazmış: "Ben sosyalist falan değilim. Sadece Irak'ta doğru bir iş yaptığımıza inanmıyorum, o kadar."

Mahkemede kendisini çok ünlü bir avukat savundu. İnsan hakları davalarında adı hep geçen Helena Kennedy, jüriye şu soruyu sordu: "Topçu çavuşu Victor Williams, birliğinden makul bir nedenle mi kaçmıştır?" Herkes, bu sorunun yanıtını, "Elbette hayır," şeklinde beklerken, Helena Kennedy'nin yanıtı şöyle olmuştu: "Evet, makul bir nedenle kaçmıştır. Çünkü vicdanına aykırı hareket edemeyeceğini hissetmişti."

Vicdanlar ve Savaşlar

Bugün bir İngiliz askerinin savaşmayı reddetmesi sadece şu anlama geliyor: Ordu ile imzaladığı iş sözleşmesinin hükümlerine aykırı davranmak ve sözleşmeyi tek yanlı bozmak.

Yani bugün, bir asker savaşmayı reddederse İngiliz yasaları açısından bu, sadece hukuki bir sorun. Ahlaki değil.

Ama bu anlayış, 1960'dan sonra, askerliğin mecburi olmaktan çıkartılması üzerine yerleşti. Daha önce durum böyle değildi.

Nitekim, hâlâ "Büyük Savaş" olarak adlandırılan Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmayı reddeden askerlerin başına gelenler, bugün insan hakları savunucuları için ibret verici örneklerle doludur. O dönemde, vicdanlarının sesini dinleyerek savaşmayı reddedenlerin sayısı, resmi kayıtlara göre 16 bindir.

İngiliz İmparatorluğu'nu savunmak, hep gönüllülerin işi olmuştu. Ta ki Büyük Savaş'ta talih, İngilizlerden yüz çevirene dek. İngiliz tarihinde askerlik ilk kez Ocak 1916'da mecburi kılındı, yasaya bağlandı.

Savaş Bakanlığı, firar etmeyen, ama sadece savaşmayı reddeden askerlerin nasıl cezalandırılacaklarını ayrıntılı biçimde saptadı. Verilecek cezanın bütün cephelerde aynen uygulanması için yönetmelik yayınladı.

Cezayı, yönetmelik şöyle tanımlıyor: Yere haç biçimde bir kazık çakılıyor. Savaşmayı reddeden kişi bu haçın önünde ayakta duruyor. Elleri arkasında, kazığın iki kanadına, ayakları da kazığın dibinde birbirine bağlanıyor. Haçın, cephe hattına yakın, ve düşman ateşine "epey açık" bir yere çakılması gerek. Hükümlü, günde iki saat haça bağlı duruyor. Cezanın süresi genellikle üç ay kadar.

Savaş karşıtı askerlere neden böyle bir ceza öngörüldüğüne gelince: Askeri, savaş sırasında savaş ortamından uzaklaştırmamak. Ortalıkta, görülebileceği bir yerde böyle bir ceza vererek herkese ibret olmasını sağlamak. Ve işin pratik yanı da şu: Bir savaş ortamında askeri hapse koyarak bir de ona bakmak masraf ve külfetinden kurtulmak.

Savaş Bakanlığı'nın bu yönetmeliğinin, savaş karşıtlarına karşı işkence amacıyla kullanıldığı da hep söylenegelmiştir. Ama bu suçlamaların hiçbir şekilde ciddi bir soruşturma konusu yapılmadığı da biliniyor. Öyle ki, top arabalarının tekerleklerine bağlananlar olmuş. Bunlar, başlarından geçenleri, 1980'lerde dahi televizyonda, radyoda anlattılar. Resmi ifade verdiler. Ama "düzen", bu suçlamaları görmezlikten geldi.

Savaş karşıtlıklarının haça bağlanması uygulamasından ancak 1923'te vazgeçildi.

Kaleye Hapis Vicdanlar

Büyük Savaş karşıtlarının hepsi haça bağlanmıyordu tabii. Cephe gerisinde hapse atılanlar da çoktu. Bunların anıları, on yıl öncesine kadar bile kamuoyuna yansıyordu. Devletin, savaş karşıtlarını nasıl düşman gibi gördüğü, belgesel kitaplara girdi.

İngiltere'de savaş karşıtı askerlerin hapsedildikleri yerlerden biri de ünlü bir kale: Ülkenin kuzeyinde, kıraç yaylaları ile tanınan Yorkshire eyaletindeki Richmond Kalesi. Ortaçağdan kalma dehlizlerine, tam bir ortaçağ anlayışına uygun biçimde savaş karşıtları doldurulmuştu. 2.50 x 1.90 metrelik daracık hücrelere altışar kişi konuluyordu. Üniforma giymeyi reddettikleri için yarı çıplak dolaşıyorlardı. Isıtma yoktu. Çok dar bir pencereden ışık ve hava giriyordu.

O dönemin askeri cezaevleri de farklı değildi. Hükümlüler ilk 28 gün tek başlarına hücrede kalıyorlardı. Bunun ilk 14 gününde yatakta değil, yerde yatıyorlardı. Kendilerine kalem, kâğıt, gazete verilmiyordu. Başka hükümlülerle konuşmak yasaktı. Pencereden dışarı bakmak da... Hükümlülere ek ceza verilebiliyordu: Sadece ekmek ve suyla üç gün hücre hapsi.

Savaş, İngiltere'nin aleyhine gelişince, Mayıs 1916'da 50 kadar hükümlü zincirlerle bağlanıp Fransa'da cepheye gönderildi. Yine savaşmayı reddederlerse idama mahkûm edileceklerdi. Öyle de oldu. Ancak cezalara uygulanamadı. Çünkü, Yorkshire'dan trene bindirildikleri sırada bir hükümlü, durumlarını anlatan bir notu platforma atmış, ve bu not bölgenin milletvekili Edward Harvey'e ulaştırılmıştı. Konu, Avam Kamarası'nda tartışıldı. Ve milletvekilleri, savaşmayı reddeden bu askerlerin idamına karşı çıktı. Bunun üzerine İngiltere'ye geri götürülüp yeniden hapse atıldılar.

Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmayı reddedenlerin sonuncusu, hapisten 1919'da çıktı. Ancak vicdanları, barış zamanında ekmek parası kazanmalarına yardım etmedi. Çünkü bir işe başvurduklarında klasik soru şuydu: "Büyük Savaşta ne yaptın? Nerede savaştın?"

Çoğu, eğitimleri ile ilgisiz işlere girmek ve az para ile yetinmek zorunda kaldılar. Savaş karşıtlığı ile tanınan ünlü filozof Bertrand Russell'ın bizzat yaptığı bir soruşturmaya göre, Büyük Savaş sırasında hüküm giyen savaş karşıtlarından 69'u "kötü davranışlar" sonucu, muhtemelen işkenceden ölmüş, 39'u ise aklını kaçırmıştı. Savaşmayı reddedenlerin sayısı 16 bin olduğuna göre, Russell'in bulabildikleri devede kulak kalıyor. Bu dönemde tutuklananların sayısı 6.312. Bunlardan 819'u iki yıldan fazla hapis yatmış.

Yorkshire'daki Richmond Kalesi halen depo olarak kullanılıyor. Burayı bir Barış Müzesi'ne çevirme girişimi gerçekleşemedi. Ancak hücrelerin duvarlarına hükümlülerin kazıdıkları şiirler, takvimler, tuttukları çeteler fotoğraflandı.

1945'den Sonraki Pasifistler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da İngilizler çeşitli cephelerde savaşmayı sürdürdüler. Şimdi Malezya denilen Malaya, Mısır ve Kore'de örneğin. Mecburi askerlik, 1960'da sona erene kadar yine bir çok genç, askere gitmeyi reddetti.

Savaş karşıtları, Londra'nın Wormwood Scrubs Cezaevi'ne kapatıldılar. Burası sivil hükümlüleri hâlâ barındıran ünlü bir cezaevidir. Savaş karşıtlarının bir kısmıysa, Colchester'deki askeri cezaevine de gönderiliyordu. Burada sivil değil, askeri hukuk geçerliydi. Ve hükümlülere davranış da buna uygundu. Örneğin, savaş karşıtı hükümlülerin hemen her sefer tuvalet ve foseptik temizliği ile görevlendirildikleri bilinir. Emekli asker gardiyanların sadist davranışlarına tahammül etmeye çalıştıkları da...

Bu tür öyküler 1960'dan sonra mecburi askerliğin sona erişiyle bitiyor.

Ve Kadınlar

Savaş karşıtlığı, İngiltere'de bugün de süren bir eğilim. 1990 öncesinde tüm Soğuk

Savaş döneminde en etkili sivil toplum örgütlerinden olan Nükleer Silahsızlanma Kampanyası (CND) hâlâ etkin. Soğuk Savaş kâğıt üzerinde bitti. Nükleer silahların yayılmasını önlemek üzere anlaşmalar yapıldı. Ama bu tür silahlar barış için hâlâ büyük tehdit. En azından, pazarlık kozu. Bu nedenle CND, üye sıkıntısı çekmiyor.

İngiltere'de nükleer savaş karşıtı en büyük eylem, bir hava üssünün kapısında 5 yıl kadar sürdü. 28 Ağustos 1981'de Greenham Common üssüne doğru yürüyüşe geçen bir grup kadın, ünlü Greenham Common Direnişi'ni başlattı. Cardiff kentinden 165 kilometre yürüyerek üsse gelen kadınlardan bazıları, kendilerini üssün parmaklıklarına zincirlediler. Protestonun nedeni, ABD'nin İngiltere'de nükleer savaş başlığı taşıyan Cruise füzeleri konumlandırmak istemesiydi.

Greenham Common üssünün kapısında kamp kuran kadınlar, sık sık üsse girdiler. Tutaklandılar. Hapis yattılar. Serbest bırakıldılar. Tekrar üsse girdiler. Tekrar tutuklandılar. Bu kaçma kovalamaca birkaç yıl usanmadan sürdü. Kadınlar, protestolarını başka yerlere de taşıdılar. Örneğin Londra'da borsanın önünde yere yatıp çok işlek bir kavşakta trafiği kestiler. Parlamento önünde gösteri yaptılar. Cruise füzeleri 1983'te gelmeye başladı. Protesto eylemleri iyice arttı. Greenham Kadınları diye bilinen grubun polisle itiş kakışı, tutuklanmaları, mahkemeleri 1980'lerde medyaya baş konu oldu.

Soğuk Savaş'ın tavsamaya başladığı Gorbaçov yıllarında dahi Greenham Common hava üssünün önünde kamp kuran kadınlara hâlâ rastlanıyordu.

Askerlik yapmak ve cephede savaşmak erkeklere özgüyse de, İngiliz kadınlarından da savaş karşıtları çokça çıktı.

2 Aralık 1941'de hükümet, 20-30 yaş arası kadınları da askere alacağını açıkladı. Kadınlardan da savaşa karşı çıkanlar, ve askerliği reddedenler oldu. Ordu için geri hizmette çalışmayı bile kabul etmeyenler vardı. Bu nedenle ilk hapse atılan, 21 yaşında bir hizmetçidir. Ocak 1942'de mahkemeye çıkartılan Constance Bolam, savaşa katılmayı vicdanı ile bağdaştıramadığını söylemişti. Tıpkı bir kuşak önceki erkekler gibi.

İngiltere'de İkinci Dünya Savaşı döneminde askerliği reddedenlerin toplamı 62.302'di. Bunların 1.704'ü kadındı.

Bugün İngiltere'de savaş karşıtlarının çoğunluğu CND ve Silah Ticaretine Hayır Kampanyası (Campaign Against the Arms Trade) gibi örgütlerde faal. Hükümet de zaten, askerlerin, artık ölmek için değil, sağ salim askerlik yapmak için var olduğu görüşünde. Üstelik, askerler gönüllü oldukları halde.

"Öylesine revaçtayım ki beni kötüleyenin benden daha revaçta olacağı ortada."

Barış Üstüne Hapishane Notları...

Haluk Gerger

"İnsanlar neden savaşırlar?" Aydınlanma Çağı'nın hemen öncesinde bu temel soruya verilen yanıt, "insan insanın kurdudur" anlayışında ifadesini bulmuştu. "Omnius contra omnes" ortamında, insanın "doğal kötülüğü"nden başka ne olabilirdi onca vahşet ve kargaşayı açıklayabilecek. Yeni bir toplumsal formasyonun kıta çapındaki doğumunun sancıları içinde kıvranan Avrupa'da yaşanan müthiş çalkantının köklerini "bencil insan doğası"nda gören Thomas Hobbes, savaş ve şiddete ilişkin teşhisine koşut olarak barış reçetesini de bulmuştu. O'na göre, ancak despotik *Leviathan*'da istikrarı elde etmek mümkündü; barışın bedeli özgürlük olacaktı.

Oysa Hobbes'tan yüzyıllar önce orta çağ karanlıklarında bile, Barış'a farklı ulaşma yolları aranmıştı. Örneğin, din bilgini Aiquino'lu Tomasso (1225-1274) barışı "adaletin eseri" olarak tanımlayıp, kaçınılmaz olarak, onunla "hak ve özgürlükler" arasında bir bağ kurmuştu. Padualı Marcilius ise, 1324'de tamamladığı "Barışın Koruyucusu" (Defensor Pacis) adlı yapıtında, barışın sağlanabilmesi için, yurttaşların yönetime katılımına, seçime, hükümdarın halka karşı sorumlu tutulmasına, "yurttaş iradesi" ile ondan kaynaklanan "hukukun üstünlüğü" ilkelerine dayanan bir hukuk devletinin gerekli olduğunu yazmıştı.

Hobbes'tan sonra da, savaş ve şiddetin nedenlerine ilişkin farklı yaklaşımlardan kaynaklanan farklı barış anlayışları dile getirilmişti. Bireyin doğasında değil de, bireylerin bir arada yaşadıkları toplumsal örgütlenme biçiminde savaşı ve şiddeti bulan, buradaki değişimin bireyi de dönüştüreceğini varsayan ve Sömürü ve baskının ortadan

kalktığı özgürlükler dünyasının aynı zamanda gerçek bir barış ortamını da oluşturacağını gösteren Marksist toplumbilim bu bağlamda zikredilmeli.

Savaşın nedenlerine ve (ona bağlı) barışın tanımı ile sağlanması yoluna ilişkin yaklaşım farklılıkları bugün de sürüyor kuşkusuz. Ne var ki, egemen düşüncede ve politik yapıda belirleyici etkisini hâlâ sürdüren anlayışın kökenleri için yeniden egemen düşüncenin oluşum dönemine dönmek gerekiyor. Tabii sözünü ettiğimiz etkinin temellerini düşünürlerde, Hobbes, Machiavelli, Bodin ve benzerlerinde değil, onları da yaratan maddi süreç ve toplumsal gelişmelerde aramak lazım.

Feodalite ile yükselen burjuva sınıfı arasındaki nihai hesaplaşma öncesinin geçiş dönemini simgeleyen mutlakiyetçi rejimler, aynı zamanda, pazar bütünlüğü ve ulusal birlik süreçlerinin gelişmesinde de odak noktasıydı. Gelişmekte olan süreçte en önemli siyasal amaç düzen, bunu gerçekleştirmede yüce erk ise, devlet idi. Devletler arasındaki ilişkiler sistemindeyse, "orman yasaları" çerçevesinde merkantilist yağma rekabeti gündemdeydi. İç ve dış implikasyonlarıyla "politik toplum"un savunulması, istikrar ve düzen arayışları ile birleşti, savaş ve barış arasındaki ilişki böyle bir ortamda kuruldu.

İçerde bütün bir toplumsal formasyonun tüm kurum ve normlarıyla çözülüşü, yoğun ve sömürü ile baskıda odaklanan yeni bir düzenin doğum sancıları, kanlı tasfiyelerle birlikte ulusal birliğin, pazar bütünlüğünün, merkezi otoritenin sağlanması kargaşası... Dışarda, egemen, yani kendi dışında ve üzerinde otorite, hatta yasa tanımaz devletlerin askeri güce ve o yolla sağlanan zenginliğin elde edilmesine dayalı rekabeti... İçerde ve dışarda Devlet'in gücünü arttırmaya yönelik gelişmelerin öne çıktığı bir ortamda, barış ile kanun ve nizam hakimiyetinin, istikrar ve düzenin, mutlak otoritenin, yani, güç ile şiddetin ilişkisinin çarpık bir biçimde kurulması kaçınılmaz olmuştur. Artık barışın temelinde, güç ile şiddet; içerde özgürlükler pahasına Devlet tekelinde yoğunlaşmış, dışarda da askeri caydırma, misilleme ve dengeleme yoluyla yerine göre dizginlenmiş, dolayısıyla da yerine göre sınırlanmış, yerine göre acımasızca dayatılmış, yerine göre gönüllü olarak tabi olunmuş *güç* ve *şiddet* yatar sayılmıştır.

İnsanlık, sonuç olarak, kısaca, iki tür "barış" tanır, bilir, yaşar, kabul eder olagelmiştir: Birincisi, güçlünün, gücü yoluyla, savaş ve şiddete dayanarak dayattığı barış, yani galibin *diktat*'i olmuştur hep. İkincisiyse, güçlerin, şiddet kullanma irade ve yetilerinin dengelenmesi yoluyla kurulan, yani yine güce ve şiddete, sinmeye, sindirmeye, misilleme tehdidine dayanan *denge* biçiminde ortaya çıkmıştır.

Burada, sadece "şiddetin olmadığı ortam"dır barış, "savaşın yokluğu"dur, sadece düzen ve istikrardır, sadece kanun ve nizam hâkimiyetidir.

Ne var ki, bu anlayışta "şiddet" kavramı ya açıklanmaz, ya da çarpık bir sığlıkla tanımlanır. Kuşkusuz şiddet sadece bireysel değil, toplumsal anlamıyla ele alınmalı ve fiziksel sonuçları itibariyle değil, görünmeyen etkileriyle incelenmelidir. Bir örnek ne dediğimizi daha iyi anlatacaktır: Şayet bir evde erkek karısını dövüyorsa, ona karşı fiziksel şiddet uyguluyordur ve bu ilişkide barıştan söz edilemez elbette. Erkeğin kadını dövmediği, yani ona karşı fiziksel şiddet uygulamadığı bir ortamı hemen kolayca barış olarak tanımlamak yine de mümkün olmayabilir. İşte burada şiddeti daha geniş bir perspektif içinde ele almak gerekir. Şayet erkek kadını dövmüyor ama kendini eğitme, geliştirme olanaklarından yoksun bırakıyorsa, gizilgücünü kullanmasına ve kendisini ifade etmesine engel oluyorsa, sosyal ilişkilerini kısıtlıyorsa ve benzerini çok ailede gördüğümüz öteki sömürü ve baskı biçimlerini kullanıyorsa, bu ilişkide de bir başka biçim ve düzlemde (yapısal) şiddetin var olduğu, dolayısıyla barıştan söz edilemeyeceği açıktır. Aynı biçimde, şayet günümüzün gelişmiş tıp bilimine karşı hâlâ çocuklar önlenebilir

hastalıklar yüzünden toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik sonucu ölüyorsa, burada da toplumsal şiddetin varlığını kabul etmek gerekir ve tabii, açık savaş ya da şiddet olmasa da, barışın varlığından söz edilemez.(1) Burada "düzen ve istikrar"ın hangi çıkarlara hizmet için oluştuğu da sorulmaz, "kanun ve nizam"ın kimlerin egemenlik aracı olduğu da tartışılmaz. Daha da önemlisi, burada *"özgürlük"* ve *"adalet"* yoktur; ya da ancak güçlünün tanımladığı, onun çıkar ve ihtiyaçlarına yanıt veren karikatürleriyle veya ezilenlerin yine ancak gücü ölçüsünde koparabildiği kırıntılarıyla vardırlar.

21. yüzyıla girerken geriye, Hobbes'un *Leviathan*'ı yazdığı 17. yüzyıl ortalarına baktığımızda, bugün barışın bedeli olarak (gönüllü) vazgeçilen özgürlük dışında bir başka temel insanlık değerinden daha yoksun olduğumuz görülür uygar barış anlayışımızda. O da adalet duygusudur, bu kavramla barış arasındaki bağdır. Hobbes, üç yüz elli yıl kadar önce, hiç olmazsa, barış gibi adaletin de ancak "politik toplum" içinde ve mutlak otoriteyle gönüllülük ilişkisi içinde imzalanacak bir kontratla sağlanabileceğine inanmıştı. Özgürlükten, barış ve adalet için vazgeçilmesi gerektiğini savunmuştu. Tam çözümleyemediği o kargaşa ortamında belki öyle görmeye koşullanmıştı, belki öyle sanmıştı. Oysa günümüzde, *özgürlük* kadar *adalet* de kurban verilmekte, diyet olarak gaspedilmekte uygar barış düzeninde.

Devletler hukuku, merkantilist gelişme ve ticaret sermayesinin ilkel birikimini sağlayan ilk sömürgecilikle birlikte yeryüzünü tek bir kapitalist pazara dönüştürme süreçlerinde oluştu. Temelinde, "tüccarın işini kolaylaştırmak," ulus-devletlerin egemenliklerinin kurallaştırılması, bunların birbirleriyle ilişkilerinin ve savaşlarının belirli davranış normlarına bağlanması, "şiddetin sınırlanmasına dayalı barış düzeni"nin kurulup sürdürülmesi yatmaktaydı.

Küreselleşmeye başlayan beynelmilel sermaye kendi iç ve dış barışını böyle kuruyordu. Kapitalizmin bu serüveninin insanoğlunun, barışın, özgürlük ve adaletin hazin öyküsü uzundur.(2) Arada sömürgecilik, emperyalizm, paylaşım savaşları, nükleer dehşet dengesi vardır. Bu parantezde sömürü, baskı, ölüm, yıkım ve arada da "şiddetin bulunmadığı ortam" olarak barış vardır. Dünya tek bir kapitalist pazara dönüştükçe, sermaye uluslararasılaştıkça savaş "topyekûn"laşmış ama barış hâlâ onu gerçekten barış yapacak değerlerin diyet bedeli olarak ödenmesi koşuluna bağlı tutulagelmiştir.

Günümüzde, küreselleşme süreciyle artık finans kapitalin nihai zaferinin yaşanmakta olduğu bir tarihsel dönemi yaşıyoruz. Bu zaferin ilk dönemini Lenin irdeledi ve "...tarihin (bu) geçiş dönemi"nin "dünya finans kapitalinin nihai zaferi" ile başladığını yazdı.(3) Ne var ki, "nihai zafer"in bu başlangıcı kesintilerle zamanımıza kadar sürdü ve ancak günümüzde son aşamasına ulaştı: "...yüz yıl önce olanlar finans kapitalin esas zaferi için sahneyi hazırladı, ama bu sonuca ulaşması çin yetersiz kaldı. 20. yüzyılın ilk yarısında sermaye birikim süreci endüstri devriminin başından beri olduğu gibi sanayi kapitali üzerinde yoğunlaşmaya devam etti... (Genele) bakıldığında finans hâlâ üretime tabiydi."(4) Oysa şimdi, artık üretimden kopuk, neredeyse bütünüyle "kara para"ya dönüşmüş bir finans kapital, kârını ve büyümesini (birikimini) global spekülasyona bağ-

1) Bu konuda bkz. Johan Galtung, "Violence, Peace and Research", *Journal of Peace Research,* v.1, 1969. Galtung, genişletilmiş barış anlayışı için genişletilmiş şiddet tanımlaması önermekte ve şiddeti, somatik veya mental potansiyelin sınırlandırılması olarak tanımlamaktadır. Tabii bu anlayış sonucu olarak barış da, şiddetin görünen görünmeyen tüm boyutlarıyla, kişisel ve toplumsal düzlemde ve yapısal olarak da ortadan kalktığı bir ortam olarak ifade edilmektedir.

2) Bkz.Haluk Gerger, "Giriş: Barış Bilimi", Haluk Gerger (Der.), *Barış İçin Yazdılar Çizdiler: Barış Seçkisi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1985, s. 17-35.

3) "Imperialism, The Highest Stage of Capitalism", *Selected Works,* Progress Publishers, Moscow, 1977, s. 169-262 ve 259

4) Paul Sweezy, "Finans Kapitalin Yükselişiyle Güç Odağı Yer Değiştirdi" (19. İktisatçılar Haftası Konuşması) çev. Ceren Özselçuk, *İktisat Dergisi* (Özel sayı), No. 351, Ağustos 1994, s. 29-30.

lamış ve egemenliğini ilan etmiş, kabul ettirmiş durumda. "Finans kapital bir kez, ilk baştaki, insanın ihtiyaçlarını karşılamak için üstlendiği reel üretim ekonomisinin alçakgönüllü yardımcısı rolünden kopunca, kaçınılmaz bir şekilde yalnız kendi genişlemesi için donatılmış spekülatif kapital haline geldi. Geçmişte hiç kimse, kapitalizmin kendisi kadar eski bir olay olan spekülatif kapitalin, değil dünyaya, bir ulusal ekonomiye bile hakim olacak kadar büyüyebileceğini hayal edememişti. Ama oldu... (böylece de) sermaye birikimi, bütüne bakıldığında olumlu ve yumuşak huylu bir güç olmaktan çıkıp, çok yırtıcı bir hale dönüştü."[5]

Bu yıkıcılığı ve sonuçlarını Yeni Dünya Düzeni sürecinde izliyoruz. 20. yüzyılın başımda, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanan emperyalizmin (finans kapitalin zaferinin) ilk aşamasıydı ortaya çıkan. Sonucunda iki dünya savaşı yaşandı. Bugünse, "küreselleşme, emperyalizmin en yüksek aşaması" olarak tanımlanmalı. Savaş ve barışa ilişkin korkunç ürünlerini her gün yaşıyoruz.

Yeni Dünya Düzeni, finans kapitalin küreselleşme olarak ifade edilen nihai zaferinin, emperyalizmin son aşamasının, uluslararası sisteme, devletlerarası politik ilişkilere tekabül eden düzeninin kavramsallaştırılmış adı.[6] Çelişki ve çatışmalarla malûl yeni düzensizlik "kara paranın "barışı"nı dayatıyor insanlığa.

Barışın ölümcül tehlike ve saldırılarla karşılaştığı günümüzde, yani Yeni Dünya Düzeni koşullarında, önümüze yine *özgürlük* sorunsalı ve *güç* (şiddet, militarizm çıkmaktadır. Yeni Dünya Düzeni, ideolojik olarak, "tarihin sonu" tezine dayanıyor.[7] Buna göre, liberal kapitalizm, öteki tüm rakip örgütlenme modellerini nihai yenilgiye uğratmıştır ve dolayısıyla da, aslında bu modeller arasındaki mücadelenin kendisi olan tarihin de sonuna gelinmiştir. Gelişmenin ve insanoğlunun daha iyi bir dünya arayışının üzerine ölü toprağı örten, ebedi bir düzeni ve onun barışını insanlığa dayatan, tüm farklı düşünce, talep ve arayışları da, tanım gereği, "son düzen"in varlık nedeninin reddiyesi kabul eden bu anlayışın *totaliter* niteliği, *monolitik* yapısı kendini böylece hemen ele veriyor. Liberalizmin barışı da özgürlüğü, daha düşünme aşamasında mahkûm ediyor, kendine kurban adıyor.

Özgürlük karşıtı olan her şey gibi, yeni düzenin de temelinde ayrıca *güç* var, *şiddet* var, *militarizm* var kaçınılmaz olarak. İnsan doğasına en uygun olduğu bizzat zaferiyle kanıtlanmış ebedi düzene karşı hâlâ direnenlerin, tarihin sonuna başkaldıranların, liberal kapitalizmi ve uygarlığını reddetme cüretini gösterenlerin, daha başka bir dünya talep edenlerin, onu kurmaya yeltenenlerin, kısacası hâlâ tarihi yaşayan ilkellerin, barbarların, kendilerine rağmen yönetilmeleri ya da bir global *apartheid* düzeni ile uygar sistem dışına itilmeleri doğal bir hak olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da beyaz adamın insanlığı adam etme ilahi misyonunun günümüz koşullarına uyarlanmış bir tür uzantısıdır.

İşte bunun için de, yeni düzenin başta ABD olmak üzere ilahlarının başka ülkelere, gerekirse askeri, müdahalede bulunmalarına cevaz veren yeni bir "müdahale hukuku"nun oluşturulması süreci başlatılmış, uluslararası hukukun bu yeni temel normuna işlerlik kazandıracak kurumların oluşturulmasına girişilmiş, bunun bütün insanlığın yararına bir gelişme olduğu yanılsaması yaratılmıştır. İşte bunun için Körfez'den Yugoslavya'ya, Somali'den Kafkaslara militarist müdahalelerinin cenderesi insanlığa dayatılmıştır.

5) İbid, s. 28-29.

6) Yeni Dünya Düzeni ile ilgili olarak bkz. Haluk Gerger, Emekçiye Mektuplar II: Yeni Dünya Düzeni, Türkiye ve Sosyalizm, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 13-74 ve Haluk Gerger, "The UN and the New World Order". Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı, Ankara, 1993, s. 189-194.

7) Bkz. Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, çev. Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul, ty.

Bu açılardan bakınca, insanlığın (daha doğrusu egemenlerin) bugün hâlâ Hobbes ya da Machiavelli'den farklı bir düşünüş ve anlayış konumunda olmadığı görülür. Yeni Düzen'de gidişin, şayet radikal bir dönüşüm ile kesilmezse, gerçek barışın özgürlük ve adaletine değil de, savaş, şiddet ve militarizmin yok oluşuna doğru olduğunu söyleyebiliriz sanırım.

* * *

Kuşkusuz barış kavramı sadece yukarıdaki türden politik tarihsel çözümlemelerin konusu değil; aynı zamanda ve en az o ölçüde önemli olarak irdelenmesi gereken, barış ülküsünün insan duyarlılığıyla, insanoğlunun bin yıllık değerler birikimiyle, evrensel kültürün ve insancıl normların moral mirasıyla olan bünyesel ilişkisidir. Tabii buna koşut olarak, söz konusu değerlerin ve mirasın belirli bir toplumsal vicdanda yer etmesi, yankılanması gereklidir. Bunların ifadesine imkân veren bir politik hukuksal ortamın varlığı ayrıca zorunludur. Görüldüğü gibi konunun bu boyutunda da özgürlük bir temel mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Barışı ulaşılabilir bir değer yapan başlıca araç olan insani duyarlılık ve uygarlık birikimi de nihayet oluşabilmesi ve yansıyabilmesi için özgürlük gerektirmektedir. Barış, kendisi temel bir insan hakkı olduğu kadar, dillendirilebilmesi, savunulabilmesi için de, öteki temel hak ve özgürlükleri gerekli kılmaktadır.

Tarihte birçok saldırgan, mazlumların kahramanca direnişine, saldırganın toplumundaki insani duyarlılıkların ve tepkilerin moral ağırlığının eklenmesiyle geriletilmiş, savaş böylece yenilmiş, adil barış kazanılabilmiştir. Ahlak, eyleme geçen özgürlük ve adalet talebi, barışın kazanılmasında salt Güç'ten daha fazla ağırlık kazandığı ölçüde, elde edilen çözüm kalıcı olabilmiş, gerçek barışa yakınlaşabilmiştir. Yalnızca kendi çocuklarının ölmesine değil, aynı zamanda, onların mazlum halkların çocuklarını öldürmesine de karşı çıkan toplumlar, henüz içlerindeki insanı savaş tanrılarına kurban vermemiş, onu henüz yitirmemiş olanlardır. Duyarsızlıkları ve tepkisizlikleriyle susan ve dolayısıyla da savaş suçuna ortak olan toplumlardaki en vahim gelişmeyse, barışın insani temelinin tahrip olmasıdır.

* * *

Tabii ülkemizde barış konusu tartışılırken, içinde yaşadığımız ve kuralsız şiddetiyle içimizdeki insanı çalan Savaş ile Kürt Sorunu'na değinmeden geçmek mümkün değil; böylesi bir çaba, en başta, barış mücadelesinin gerektirdiği ahlaki temeli yok eder. Ne var ki, bu konular Türkiye'de yasak. Özgürlük, insan hakları ve demokrasi ile barış arasındaki bağ en yakıcı bir biçimde önümüzde duruyor. Cenderesinde yaşamak zorunda bırakıldığımız antidemokratik ortamda, kaçınılmaz olarak, gerçek barışın öteki boyutu adaletten söz etmek de yasaklar arasına giriyor.

Özgürlük ve adalet yok olunca, ne yazık ki, barış da asla ulaşılamaz bir düş olarak kalıyor. Barışa kavuşamayınca, Türk halkı özgürlüğe, insan haklarına ve demokrasiye de ulaşamıyor. Ayrıca yitirdiği moral değerleri ise, söylemeye dilim, yazmaya kalemim varmıyor.

"Nefret kişiyi verimli kılmak içindir, kılamıyorsa o kişi sevse de olur."

Fotoğraf: Christine Spengler

Benlikte Savaş ve Barış

Sıtkı M. Erinç

Savaş ve Barış dendiğinde, sanırım, ilk akla gelen Tolstoy'un o ünlü yapıtıdır. Napoléon'un steplerdeki dramatik bozgunu ile yenginin bile muştu taşımadığı yargısı, izleklerden bir türlü silinmez. Ve ayrıca ne Nataşa, ne de Pier unutulur. Fakat her nedense, yine bu kitaba bağlı olarak, savaş ve barış toplumsal bir olgu gibi fotoğraf bırakır belleklerde, ama hiçbirimiz –herhalde– Nataşa ile Pier arasındaki savaşı, kendi içlerindeki devinimi; çatışmayı ve huzuru, öncelikle anımsamaz.

Oysa, tarihi süreç içinde dünyamızın kaç kez ters dönmesine neden olan savaşların tümü de, birilerinin iç dünyalarında bastırılamayan kimi saldırıların, kimi saldırganlıkların bir sonucudur.

Machiavelli, "bir hükümdarın üzerinde çalışması gereken tek konu savaştır; onun için barış, yalnızca bir soluk alma dönemi olmalıdır" der. 16. yüzyılın ilk yarısında dünyayı sarsan bu siyaset felsefesi, belki de, yönetim eşittir savaş yapma demeye getirmektedir.

Seneca'da, "savaş, milletlerin varoluşunun sonucudur" dediğine göre, acaba bir erk sahibi olmak için zorba mı olmak gerekir, ya da zorbalar mı erk sahibi olurlar? diye sorası geliyor insanın..

Savaş dendiğinde, karşımıza, hemen karşıt kavramı barış çıkmakta, fakat barışın özneleşmesi halinde bu karşıtlık usumuza gelmemektedir. Tokken açlığı düşünmemek, ama aç olduğumuzda tokluğu, hadtta idealleştirmek gibi... Ya da özgürlük gibi. Özgür olmama hali, hiç olmazsa, olası bir kaygı şeklinde gündeme gelmelidir ki özgürlükten

söz edilebilsin. Yoksa özgürlük, karşıt bir durum gibi değil, doğal bir durum gibi algılanır. İnsanın ruhsal ve ussal doğasına uygun olanı da budur.

Barış; eğer "düzmece" değilse, insanın –gerek tekil anlamda, gerekse çoğul– olumsuz tutkularının üstesinden gelmiş, hem kendisiyle, hem de çevresiyle barışık kalma yollarını bulmuş halini tanımlar ki bu durumda savaş söz konusu bile olamaz.

Ama olumsuz tutkulardan, örneğin kıskançlık, kendini kanıtlama, öfke, kin, gurur vb. sapkınlıklardan korunma, sıyrılma da kolay olmasa gerek. Yani barış, ne denli istendik bir durum olursa olsun, bunu elde etmenin yolu önce savaş açmak değildir herhalde. Ya da savaşı, savaşımızı dışımıza kadar sıçratmak değildir.

Tarih, barış için yapılan savaşların bilimi olarak değerlendirildiğinde, bu savaşların gerisinde ister Malthus'un iddia ettiği gibi bir biyolojik ayıklama, bir tür demografik denge kurma varolsun, ister Hitler'in savladığı paklanmış ırk politikası, hepsinin altında, hepsinin gerisinde tek bir neden, hepsinin üstünde, ilerisinde de tek bir erek yatar: Neden; yarışma, çekişme, erek ise kendini kanıtlama ve karşı tarafı ezme...

Yunan mitolojisinde barış; güzel Eirene tarafından simgelenir. Gurur ve huzur dolu çehresini, vakur bedeni üzerinde dimdik taşıyan Eirene, kucağında da zenginliği ve bereketi simgeleyen Ploutus'u tutmaktadır.

Oysa Ares, şu savaş tanrısı, atlarının önüne yem olarak insan eti atan Kral Diomedes'in babası Ares, çevresine korku ve ölüm saçan bir görünüştedir. Babası bile "şaibeli"dir onun.

Savaşla barışın en eski görsel tanımlamaları, yani Eirene ve Ares, tıpkı bilebildiğimiz tarihi olgular gibi, bize şunu gösteriyor: İster savaş olsun, ister barış, bunların altında insanın kendisiyle olan savaşı ya da barışı yer almaktadır. Alıcı gözle bakıldığında, insanların çehrelerinde bunları okumak, dikkatlice izlendiğinde insanların yaşamlarında bunları saptamak hiç de zor olmasa gerek.

Barışı bozan durum, her nedense, daima, karşı tarafın yarattığı bir nedene dayanır! Böyle bir neden sonunda da bir ulusun, ya da bir toplumun üyesi birey, salt barışı yeniden oluşturabilmek için savaş açar. Başka umarı da yoktur!

İster iki ulus arasında olsun, ister iki birey, yine de savaşın temel nedenini, bireyin iç çatışmalarına bağlamak, geçmişle ilgili edinimlerimize, hatta kişisel gözlemlerimize, kişilik gözlemlerimize uygun düşmektedir.

Birey, kendi adına karar verirken, ya da şu veya bu nedenle elde ettiği liderlik sıfatına göre eylerken, eğer iç dünyasında barışı sağlayamamışsa, mutlaka bir çekişme, bir savaş hali, ya da bir savaş yaratacaktır. Bütün bu barışa karşı, barış karşıtı tutum ve davranışların arkasında ise bir türlü durultulamayan "kişilik sorunu" yatar.

Kişilik sorunu, sonuçta aynı noktaya ulaşsa da, iki farklı merkezden kaynaklanır gibi görünmektedir. İlki benlikler içi savaş, diğeri ise benlikler arası savaş.

Benlikler içi savaşa baktığımızda, "ben" kavramını aşamalı bir şekilde oluşturan İlkel Benlik (İD), Benlik (EGO) ve Üst Benlik (SÜPER EGO) yapılanmalarının her birinin kendi içindeki uyumsuzluk halinin, bireyi dış dünyaya karşı barış bozucu yaptığını görürüz.

"Ben" kavramında en ilkel benliği oluşturan İD, birincil güdülerin egemenlik alanı olarak kabul edilir ve bedensel eylemleri ve doyumları içerir. Tinimiz, hatta usumuz bu bedensel hazların gerisinde kalır.

Bilseme (tecessüs) ve kurcalama, duyusal uyarılma ve kışkırtı, cinsellik ve analık, korunma ve gizlenme, açlık ve susuzluk gibi birincil güdüler, ilkel benin en temel eylem odaklarını oluştururlar.

Benlik, bir biçimlenme durumudur. Ne olduğumuzun ve ne olmak istediğimizin farkına varılmasıdır. Bir birey olarak nasıl tanındığımızın kavranması ve bu kavramanın bilinçle, eleştirel bir yaklaşım içinde değerlendirilmesidir.

Bırakın üst benliği, benliğe değin bir iyelik için bile, ilkin ilkel benin dengelendirilmesi, barış içinde gerçekleştirilmesi önşarttır.

İlkel ben içi güdüler arasında yakıcı savaş vardır. Yenen güdü, yenileni yok eder, ya da onu tutsak gibi kullanır. Ama bu tutsaklık, o ilkel beni de tutsak haline dönüştürür zamanla ve farkına varılmadan.

Örneğin açlık güdüsü bastırılamazsa, zamanında dengeli bir doyum durumu yaratılmazsa, o bireyin doyuma ulaşması, ne verirsen ver, ne kadar verirsen ver, yeter demesi beklenemez. Tüketme, sömürme gereksinimi her şeyin önüne geçer: Ne hak, ne adalet, ne günah, ne de ayıp tanır. (Zaten bu gibi yaptırımların ve ket vurucuların ilkel bende yeri de yoktur ama kişi, o bireyin üst benlik basamağına çıkamadığını bir türlü anlamaz, anlamak istemez).

Açlık güdüsü egemen bireyin midesi doysa gözü doymaz. "Mide fesadı"na uğrar ve bu da onu daha mideci yapar. Çünkü mideden başka bir şey düşünmez, düşünemez olur. Tekelci bir anlayışla açlığı doyuma ulaştırma güdüsü, örneğin korunma, gizlenme güdülerine egemen olur, onların çalışmasını engeller ya da tutsak eder onları ve kendi amaçları doğrultusunda kullanır. Korunma ve gizlenme gibi güdülerin açlık güdüsü ile dengeli ve barış içinde iş görememesi yüzünden de o birey "yakayı" ele verir.

Kimi insanda ise cinsellik güdüsü öndedir. Bu tipler "kösnük" tiptir. Erotikten çok porno eğilimlidirler. Baktıkları, gördükleri her şeyde, ama her şeyde cinsel bir yan ararlar. Bu takınak öylesine öne çıkar ki birey bunu fark etse bile tüm didinmelerine karşın bu düşünce biçiminden kurtulamaz, bu davranış biçiminden sıyrılamaz, hatta bir coşku, bir tepi şeklinde işin ucunu da kaçırır. Takınağın bilincinde de olsa –iyi kötü– istenmeyen bu tutkusunu yenemedikçe (başalamadıkça) sinirlenir, sinirli tepkilerde bulunur.

Tıpkı açlık güdüsü gibi, cinsellik güdüsü de, diğer güdülere savaş açtığında, kendini kanıtlama ve diğer güdülere egemen olma hırsıyla ilkel bendeki barışı bozar. Saldırgan güdü, düzeni bozduğundan ya da düzenin dışına çıktığından kendi de düzenli çalışamaz. "Bu "doğru çalışamama" hali iki tür görüntü verir: İlki her şeye cinsellik bulaştırmak, bu cinselliği gizleme adına "sıradan" ya da "normal" sayılmayan doyumlara kaymak. Cinsellik, ilkel beni elde ettiğinde, bunun bir sapkınlık olduğunun farkına varan fakat elinden bir şey gelmeyen birey, "cinsel" denilenden, daha doğrusu "cinsel" dediği şeyden kaçmak, kaçıyor görünmek adına "cinsel" saymadığı, kendince, çevresinin cinselliği olmadığını sandığı alanlara kayar. Oysa bu kayış, istençle olmaz, cinsel güdüsü onu bu alanlara iter. Çünkü doyumu bu alanlarda bulur artık. Üstelik kanısınca çevrenin gözlemlerinden de kurtulmuştur! Örneğin, bir insan eğer nü tabloya, kabareye, bir bale gösterisine cinsellik güdüleriyle yanaşmaktan kendini alamıyorsa ve bu tür sanat yapıtlarını, etkinliklerini "müstehcen", ayıp gibi tanımlamalarla nitelendiriyorsa, kendisinin "mazbut" olduğunu kanıtlamak, yani cinsellik güdüsünün egemenliğini gizlemek amacı ile, bu tür evrensel boyuttaki sanatsal etkinlikleri reddeder, protesto eder, horlar, "namus" adına, bir sanatları ayakta tutan sanatçıları "namussuzluk"la damgalar ve kendini sözgelimi spora adar, adamış gibi görünür. Oysaki, o bu kaçışının bir cinsel güdü yeğlemesi olduğunun da az çok bilincindedir ama çevresinin anlamadığını ya da çevresini "uyuttuğunu" zanneder. Böyle bir birey için örneğin futbol ya da güreş gerçek doyum alanlarıdır. Bu yolla cinsellik güdüsü hiç olmazsa bir süre doyar, doyuma ulaşır ve düzmece barış sağlanır kendi iç dünyasında. Psikolojik savaşı kazanmış gibidir.

Örneklerini hepimizin arttırabileceği bu tür güdüsel dalgalar, gerginlik ve yarış ortamı içinde, güdüler arası diplomatik ilişkilerin kesilmesine ve barışa ket vurulmasına neden olur. İlkel ben, kendi içinde durdurulamayacak, durdurulsa bile hasarları giderilemeyecek bir savaş ortamına geçer.

İlkel bende barış, ancak, çocuğun tuvalet terbiyesi döneminde, uygun bir sosyo-kültürel ortam içinde verilen ve alınan bir eğitimle sağlanabilir. Bu dönem kaçırıldığında, özellikle kültürel ortam değiştirildiğinde, savaş önlenemez. Bu tipler, bir üst aşamadaki benlik kavramlarından birine geçmiş görünseler bile ilkel benlik o benliği de kontrolü altında tutar.

İlkel benden başlayarak benlikleri eğitmede en etken araçlardan biri, belki de ilki tartışmasız sanat alanıdır. Sanat alanına girebilme, salt birincil güdüleri değil, daha sonra, üst benlikte kendini gösterecek sosyal güdüleri de etkileyecektir ve benlik (Ego) bu iki ben arasındaki denge sağlama görevini daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilecektir.

Güdüleri kontrole almayı ve gemlemeyi öğrenme döneminde sanat, yanlış değerlendirmeler sonunda, çağdaş ve çağcıl konumuna geçirilemezse, birey daha ilerki dönemlerde elde ettiği "statü ben"le ve bu benin katkısıyla dahi sanatı doğru değerlendiremez. Bu değerlendirememe de onda benlik kaymalarına neden olur.

Benlik, bir bilinç dünyasını ve bilinç düzeyini ifade eder: Olunan, olmak istenen ve denilen benlerin dengelendirilebilmesindeki ussal yetisini yansıtır. Bu bilinçlenme, tıpkı insanın biyolojik gelişmesi gibi dengeli ve sağlıklı gerçekleştirilemezse bu üç ben (olan-olmak istenen-denilen) arasındaki aralık gittikçe genişler ve denge, bir daha sağlanamayacak şekilde bozulur. Dengesizlik, üç ben arasındaki savaşın bastırılamamış halini imler.

Her bir ben pusudadır: Hangisi kendine uygun bir ortam bulursa, derhal diğerlerine saldırır. Savaş bireyin çevresine de yayılarak, çevresindekileri de bu girdaba sokarak sürüp gider, Bilge Karasu'nun "Bir Ortaçağ Abdalı"nda olduğu gibi.(1)

Benlik kavramında barışı oluşturamamış, bireyin asal ereği; olan beni, olmak istediği ben altına gizleyip, denilen beni istediği benle çakıştırmaktır. Fakat daha önce de vurgulandığı gibi bu benlik, bilinci ifade ettiği için, eğer bu birey, bu üç benin hiçbirinin, diğeriyle çakışamayacağı bilincinde değilse, ki olmadığını asal ereği göstermektedir, isteklerini gerçekleştiremediğini olgular yüzüne çarptıkça, savaşı daha da saldırgan bir ortama aktarır. Kendini savunmak için, kanıt gereksinimi olmayan, doğası gereği kanıt aranmayan alanlardan, sözgelimi "inançlardan" medet umar. İnançlarla benliğini gizledikçe de çağ dışına düşer, denilen beni, tıpkı bastırılamayan birincil güdülerin ilkel bene oynadığı oyun gibi, onu, olduğu ben darboğazına daha da gömer: Savaş zıvanadan çıkmıştır. Barış, ancak kendi inancına uygun düşen bir yolla gerçekleştirilebilir: Yok olmak, ya da yok etmek...

Daha dar kapsamdan daha geniş kapsama doğru, iç içe halkalar oluşturan ailevi, yöresel, ulusal ve evrensel kültürler (ki bu halkaları daha da artırmak olasıdır), eğer birbirinden çok farklı, birbiriyle uyuşması zor değerleri içeriyorsa, bireylerin benliğindeki savaş daha da şiddetli gerçekleşir. Çünkü, örneğin bir kasabada olan ben, bir kent için, olmak istenen benin çok gerisine düşeceğinden, denilen beni, istendik bir düzeyde tutabilmek için çok savaş vermek gerekecektir. Hele bilinç düzeyi de buna yardım edemiyorsa –edememesi de çok olasıdır– barış bir düşten öte geçemez.

Ruhsal yaşamın, toplumun değer yargılarından oluşan boyutu, yani üst benlik, temelde, olan ben alanından alınan bir güçle oluşur. Bu güç, uygun bilinçle desteklenmez

1) Bilge Karasu, *Göçmüş Kediler Bahçesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

ise, toplumsal ortam değiştikçe, üst benlik yeni ortama uyum gösteremez ve kişi ruhsal bozukluklar sergilemeye başlar. Ruhsal barış bozuldu mu, böyle bir birey için tek silah, "üstünlük çalımı" olur: Aşağılık duygusunu, kültürel kavrukluğunu kapatmak amacı ile yapılan, üstünlük belirtisi varsayılan her tür davranış... Bu çırpınma, o bireyin sosyal güdülerinde de kendini gösterir doğal olarak.

Sosyal onay ve ben değeri, sevecenlik ve birlikte olma, bilişsel çelişki, başarı gibi sosyal güdüler, ruhsal barışın olmaması nedeni ile, bulunulan ortama denk düşemeyeceğinden, üstünlük çalımı da –bu çalım genellikle karşısındakini aptal saymaya dayandığından– yarar sağlamayacaktır. Sosyal güdüler de, tıpkı birincil güdüler gibi, taşkın hale geçtiğinde önce kendini, sonra da bireyini zarar sokar.

Böyle bir tip, bilse ki Cicero, bundan neredeyse 21 yüzyıl önce "Barışların en haksızını, savaşların en haklısına yeğlerim" demiş, herhalde bu benlikler arasında, hiç olmazsa içinde yaşadığı kültür bölgesine bağlı olarak, karınca kararınca bir barış kurulabilir ve "kişilikli" sıfatını kazanabilirdi.

Kişilikli olmak, bir anlamda, sosyal güdülerin, birincil güdüler tarafından köleleştirilmesini engellemek, yani hem güdüler, hem de benler arasında başarı oluşturmak demektir.

Kutadgu-Bilig'den bir alıntı ile bu yargı farklı bir açıdan pekiştirilebilir: "Kişi akılla yücelir, bilgi ile büyür, bu ikisi ile saygı görür." Akıl ve bilgi ise barışın, benlikler arası barışın tek perçinidir. Bilgisizlik ve akılsızlık ise birincil güdülerin istediği bir yapay kişilikte direnme ve sosyal savaşa çanak tutma demektir.

Çünkü;

"Bin dostun olsa birinden geçemezsin
Bir düşmanın da olsa her yerde karşına çıkar."(2)

2) Ömer Hayyam'dan alıntı olduğunu bildiren Emerson'dan.

Fotoğraf: Françoise de Mulder

Yeni Dünya Düzeni, Bilim ve Savaş

Orhan Bursalı

Cogito'yu yayınlayan arkadaşlar, "Yeni Dünya Düzeni, bilim ve savaş" yazı başlığını verdiklerinde, hımmm diye düşündüm, acaba bilimi suçlu sandalyesine oturtan bir yazı mı istiyorlar?

Böyle düşünmek, hem yayıncı arkadaşlara hem de bilime haksızlık olur. Yayıncı arkadaşların bilime önem verdiklerini ve sıcak baktıklarını biliyorum.

Öte yandan bilim, "savaş"ın yanıbaşına çok sık oturtuluyor. Çünkü, silahların temelinde çok yoğun olarak bilimin, temel bilimin verileri ve bu verilerin teknolojik uygulamaları yatıyor. Hele bugün savaş tam bir teknolojik içerik kazandı. İnsanlardan çok silahlar var. Ordular ortalıkta hiç yoklar; çarpışan sanki sadece silahlar. Kentler üzerinde füzeler ıslık çalarak uçuyor; füze yokediciler onları gökyüzünde karşılıyor. Gece karanlığında göktaşı yağmuru veya yıldız kayması seyrediyoruz sanki! Ekranda, uçağın hedefi vururken çektiği görüntülerden isabet derecesi üzerine hayranlıklarımızı dile getiriyoruz. Peki Körfez Savaşı'na sevkedilen onbinlerce asker neredeydiler? Asker var mıydı savaşta? Ya kaç kişinin öldüğünü anımsayan?

Eskiden, Şövalyeler, askerler zırh giyerlerdi, ancak yine askerdi göz önünde olan. Kahraman olan, savaşan, ölen, insanın kendisiydi. Zırhlı askerler, zırhlı ordular birbirinin üzerine yürür, kılıçlar çekilir, kalkanlar çarpışırdı. Sonra cephe savaşlarında da yine insandı çarpışan. Siperlerde askeri gördük. Kahraman pilotu olmadan bir uçak düşünülemezdi. Birinci ve İkinci dünya savaşları onların "yiğitlik öyküleri" ile örülüydü. Ama füzeler de ortaya çıktı ve gökten kentlerin üzerine düştü, mertlik iyice bozuldu. Ah, hele o atom bombası!...

Bugün çağdaş savaşlarda ne asker var görüntüde, ne de ordular.

Şövalyelerin zırhları, kalkanlar, teknolojinin evrim süreci içinde insanın bedeninden ayrıldı, füzesavar oldu, elektronik-manyetik alan oldu. Kılıç ve tüfek ise füze, lazer topu oldu yüzlerce kilometre uzaklıktan ateşlenen. Ortalıkta yenilen ordu da yok. İnsan değil, savaşan silah sistemleri; insan değil silahlar yeniliyor.

İşte bu sistemlerin arkasında da yoğun olarak bilim ve teknoloji var.

Fizik var, kimya var; elektronik, bilgisayar, malzeme bilimi, var oğlu var! Matematik ve yeni gelişen biyoteknoloji dahil, neredeyse bütün bilim disiplin ve dallarının savaş teknolojisine hizmet ettiğini söyleyebilirsiniz.

Yeni silahların, yeni savaşların bütün dünyayı savaş cephesi kılması, börtü böceği, havası suyu ile herşeyi etkileyen topyekûn karakter kazanması da olayın vehametini arttırıyor... Hele yerküreyi tehdit eden atom bombasının, hidrojen ve diğer tür bombaların bilimsel etkinliklerin bir ürünü olduğunu düşünün!...

* * *

Gördünüz mü? Bilim ve savaş ne kadar iç içe! Yukarıdaki söylemi derinleştirerek sürdürmek ve sonunda bilimsiz- teknolojisiz bir dünyaya özlem çektirmek zor olmaz.

Ancak, yaşadığımız felaketlerden bilimi sorumlu tutmak kolaycılık ve yüzeysellik olur. Bu tutum, bilimi ve teknolojiyi, insanın geliştirdiği ve kullandığı araçlar olmaktan çıkartır, kendileri için var olan konu ve objelere dönüştürür. Her türlü faaliyetin ekseninde bulunan insanın kendisi, ideolojisi, politikası, yönlendirmesi vb. ise gözden kaçar. Bilimin, insanın bütün diğer temel etkinliklerinden biri olduğunu unutturur.

Bilimin yine de, bütün diğer etkinliklerin yanında *önemli bir ayrıcalığı* olduğunu da teslim etmek zorundayız. Çünkü bir yazın ürününün insanlığı felakete sürüklediği; bir şiirin, bir resmin yüzlerce insanın ölümüne yol açtığı; bir spor etkinliği yüzünden insan veya başka bir canlı soyunun tehlikeye girdiği; bir köşe yazısının dünyayı uğraştıran çevresel sorunlar yarattığı; bir müziğin havayı solunmaz kıldığı; sevişmek, yemek yemek gibi bütün diğer insan etkinliklerinin yerel veya evrensel sorunlar yarattığı görülmemiştir.

Bilimsel etkinlikler ve teknolojik uygulamaları sonucu ortaya çıkan ürünlerin diğer etkinliklerden ayrıcalığı ise, elde edilen birçok bilginin ve geliştirilen ürünün çift taraflı keskin bıçak niteliğinde olmasıdır. Bir yönleriyle insanlığa hizmet ederler, diğer yönleriyle de dünyanın çanına ot tıkamak için kullanılabilirler.

Bu nedenle de, kötüye kullanılan bilim ürünü ile, bilim ve bilim adamı arasında sık sık doğrudan bir ilişki kurulur.

Peki, böyle bir ilişkinin kurulması yanlış mıdır?

Burada da kişinin durduğu yere göre değişen çok yönlü yanıtlar vardır. Bilim adamının savunması *"Benim işim bilgi üretmektir. Canlı cansız bütün doğanın işleyiş mekanizmalarını, şeyler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Buradan çıkan sonuçları, birtakım kimselerin kötüye kullanmasında benim sorumluluğum olamaz"* biçimindedir. Haklıdır.

Ancak bu haklılığın bir sınırı var. Çok sık verilen bir örnek atom bombasıdır. Parçalanmaz sanılan atomun da parçalanırlığını ve bu parçalanma sonucu çok büyük bir enerjinin açığa çıkacağını göstermek, fizikçinin asla kaçınamayacağı bir bilimsel üretim serüveninin çok önemli bir sonucudur. Bu, pür bilimdir. Bu enerjiyi açığa çıkartacak uygulamaya geçmekle, yani atom bombasının yapımıyla sorumluluk ve etik tartışma başlamaktadır.

ABD, atomun parçalanırlığını gösteren dönemin en ünlü fizikçilerini, Manhattan Projesi'nde bir araya getirdi ve atom bombasının yapımını gerçekleştirdi. Bilimle siyaset arasında kurulan bu büyük ilişki ile pür bilimin ırzına geçildi. Bilim adamının, sonuçlarını asla düşünmeden bilimsel araştırma sürdürdüğü ve bilimsel üretimde bulunduğu dönem böylece sona erdi; bilim için siyasetin ve ekonominin gerekleri ve emirleri doğrultusundaki yeni hayatı başladı.

Şimdi bir saptama daha yapalım: Bugün bilim ve teknoloji, genel hatlarıyla ve bütünüyle bir emir kumanda zinciri içindedir. Bazı bilim adamlarımızın itirazlarını duyar gibiyim. Evet, ne ürün vereceği, sonuçlarının nerede ve nasıl kullanılacağı önceden bilinmeden yapılan bilime, kıyıda köşede hâlâ kaynak yaratılıyor. Ancak, bu kaynaklar giderek azalıyor.

* * *

Girişi böyle bir sonuca bağlamak, bundan sonraki yazının da yararına olmuştur. Çünkü 1990'dan itibaren söz konusu edilen yeni dönemin bilimle ilişkisi açısından, bilimin günümüzde kazandığı bir ana özelliğinin de altını çizmiş bulunuyoruz.

* * *

Yeni Dünya Düzeni kavramından bugün geride bir şey kaldı mı ki bilimle ve savaşla bir ilişkisini kurabilelim?

Kavram, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne doğru, Gorbaçov ve Bush tarafından ortaya atılmıştı; kavramın içi ise, iki kutuplu soğuk savaşla kavrulan dünyanın daha insani, uygarlığa daha yakışır bir niteliğe bürünmesini isteyen iyi niyetli politikacılar, politik analizciler ve yazarlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştı. Örneğin Amerikalı iktisatçı Kenneth Galbraith'a göre, yeni düzende zengin ülkelerden zor durumda ülkelere ekonomik kaynak aktarımı planlanmalı; dünyada düzen koruyuculuğu görevi Birleşmiş Milletler'e verilmeliydi. Ülkeler, özellikle de büyükler bir kısım egemenlik haklarını BM'ye devretmeliydiler. BM, ülkelerin siyasi bağımsızlıklarının güvencesi olmalıydı. BM, bir ülke içindeki kitlesel katliamı durdurmak için de yetkili olmalı, silah ticaretini denetlemeli ve durdurmalıydı. Yoksul ülkelerde ekonomik ve sosyal ilerlemeler için insana yatırım ön plana alınmalı ve desteklenmeliydi(1) İngiliz siyasetçi *Denis Healey*, yeni dünya düzeni gereğine, kitlesel göçleri, ekolojik sorunların küresel boyutunu, nüfus artışını da ekliyordu.(1)

Ancak bütün bu iyi niyetli umutlar kısa sürede bitti veya ilerki yüzyıllara devredildi. Çünkü ABD Başkanı Bush yeni dünya düzeni kavramının içeriğinin ne olacağını Irak'ı bombalamakla gösterdi. Böylece, ABD çıkarlarının kayıtsız şartsız korunması ve tek kutuplu dünyanın tek askeri lideri konumunun tescili için yapılan modern çağın en muazzam haçlı seferinin bu yeni düzenin gereği olduğu yutturmacası, yeni dünya düzeni kavramına yüklenmeye çalışılan umutlarla birlikte kısa sürede iflas etti(1). Noam Chomsky, yeni dünya düzeninin üçüncü dünyaya ilişkin çerçevesini, bu ülkeleri *"mümkünse ekonomik baskıyla, gerekirse şiddete başvurarak denetim altında"* tutmak olarak çizmektedir(1). Chomsky, Bush' iktidara gelince hazırlanan "Üçüncü Dünya Tehditleri"ni konu alan bir ulusal güvenlik raporundan söz etmektedir ve bu raporda, *"ABD'nin çok daha zayıf düşmanlarla yüz yüze geldiği durumlarda, esas görevimiz sadece onları yenmek değil, bunu kesin bir şekilde ve derhal yerine getirmektir. Başka türlü bir sonuç*

utanç verici ve siyasal destek kaybına neden olur" denmektedir.(1) Irak örneğinde bu uygulanmıştır.

Şüphesiz tek askeri liderli dünya da yeni bir düzen olacaktır. Bu düzenin savaş politikaları açısından farklılığı, büyük nükleer silah stoklarına ihtiyaç kalmamasıdır. Bunların hepsi yok edilebilir. Atom bombası tekelini elde ve tehditini ayakta tutmak, serbest piyasa düzenini sürdürmek için fazladır bile. Daha kullanışlı, yeni ihtiyaçlara yönelik, fazla insan öldürüp tepki yaratmayacak, daha çok etkisiz kılmayı ve diz çöktürmeyi amaçlayan yeni silah sistemleri geliştirilmelidir. Zaten savaş ve silah bilimi ve teknolojisinde kaydedilen büyük gelişmeler, orduların ve askerlerin ellerine bu niteliklere uygun yeni oyuncaklar verilmesini de mümkün kılmaktadır.

Ama *hangi yeni silahların tasarlandığına* geçmeden önce dünyanın görülebilecek gelecekteki yazgısını (ve yazgımızı) belirleyecek *yeni ekonomik özelliğine* değinmek gerekir. Bu üç kutuplu bir ekonomik dünyadır. *ABD, Almanya* ve *Japonya* eksenli bu yeni ekonomik düzeni, bazı Amerikalı uzmanlar soğuk barış dönemi, bazıları kıran kırana savaş dönemi olarak niteliyorlar. Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki, herşeyi belirleyen askeri dehşet dengesi ortadan kalkınca, *ekonomik savaá* hemen ve derhal su yüzüne çıktı. ABD'nin dünya üzerinde kesin ekonomik üstünlüğünün sonuna gelindi ve üç ekonomik kutup arasında uzun soluklu bir ekonomik rekabet başladı(2,3). Bu ekonomik çıkar çatışmalarının alabildiğine şiddetli olacağı belirtiliyor.

Dünyanın yeni çehresini de bu rekabet çizecektir.

Bu rekabetin itici gücü ve belirleyici etkeni de *bilim* ve *teknoloji* olacaktır.

Mikroelektronik, biyoteknoloji, telekomünikasyon, yeni ağır sanayi ve yeni malzemeler, sivil havacılık, robotik ve elektronik kontrol alet ve cihazları, bilgisayar ve bilgisayar yazılımcılığı, rekabetin yoğunlaşacağı bilim ve teknoloji alanları olarak tanımlanıyor(4).

Şimdi, soğuk savaş dönemi bittiğine, dehşet dengesi ortadan kalktığına göre savaş sanayinin, silahlanmanın zorunlu olarak geri plana itilmesi gerekmez mi?

Gelişmenin yaşadığımız ilk döneminde bu görüş doğru görünüyor. Nitekim ABD savaş sanayinde çalışanların sayısında, 1990 sonrasında önemli azalmalar oldu. Ekonomik rekabetin tüketim malları alanında yoğunlaşmış olması, Almanya ve Japonya'nın birçok teknolojik alanda ABD'yi yakalaması ve geçmesi, dünyanın en büyük savaş sanayine savaş teknolojisi altyapısına sahip ABD'yi zor durumda bırakmaktadır. ABD'de *"mühendislerin yüzde 30'u doğrudan veya dolaylı ordu için çalışıyor"* ve *"askeri sanayi sivil endüstrinin henüz rekabet edemediği heyecan verici yüksek teknoloji serüvenleri vaat ediyor"* olması,(5) ABD'deki savaş sektörünün boyutları hakkında bir fikir veriyor.

Ancak savaş sanayi ve teknolojisindeki bu üstünlük en azından bugünkü rekabet koşullarında ABD'yi olumsuz etkilemektedir. ABD, askeri araştırma geliştirmeye en çok para harcayan ülke durumundadır. Sivil amaçlı araştırma geliştirme harcamalarında ise, Almanya (GSMH'nın % 2.6'sı) ve Japonya (GSMH'nın % 2.8'i), ABD'yi geride bırakmışlardır (sadece % 1.8)(6). ABD bu alandaki harcamalarda dünyada ancak 10. sıradadır. Özel sektörün araştırma geliştirme harcamaları dikkate alındığında ise ABD 23. sıraya düşmektedir(6).

1) Yeni Dünya Düzeni: Denis Healey, Noam Chomsky, Kenneth Galbraith, Abdurrahman Münif, Eduard Shevardnadze, Francis Fukuyama, Theo Sommer. Ağaç yayıncılık,1993.
2) Soğuk Barış; ABD, Almanya ve Japonya arasındaki hegemonya savaşı; Jeffry E. Garten; Sarmal Yayınevi.
3) Kıran Kırana; Japonya, Avrupa ve ABD Arasında Yaklaşan Ekonomik Savaş; Lester Thurow; AFA, 1994
4) Thurow, s.26;44
5) a.g.y. s.176
6) a.g.y. s.171

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, tüketim piyasasını ilgilendiren birçok yenilik, savaş sanayi araştırma ve geliştirme çalışmalarının bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Ancak 1980'lerden sonra askeri sektördeki gelişmelerden sivil sektöre teknoloji aktarımı yavaşladı(7) ve hatta tamamen kesildi. *"Washington'un askeri teknolojiye akıttığı muazzam miktarda para"*, kalifiye bilim adamlarını özel sektörden askeri sektöre çekmişti(8). ABD'nin bu üstünlüğü, yeni dönemde Almanya ve Japonya karşısında en büyük handikapı oldu. Şimdi askeri alandaki bu teknolojinin ve bilgi deposunun sivil amaçlı nasıl yeniden organize edilebileceği tartışılıyor.

* * *

Bu işin bir yönü. Güncel yönü. Ama bütünü ve geleceği kapsayanı değil. Bu noktada yöneltilen soru şu: Yeni dönemde barışçıl ekonomik rekabet acaba ne kadar süre sürebilir? Veya ebedi olarak barışçıl sürebilir mi?

Amerikalı uzmanların konuya bu açıdan yaklaşmayı pek sevmedikleri görülüyor. Küreselleşmenin; ticari, kültürel, yüzlerce ortak örgüt içinde birleşilmiş olmanın; uluslararası ekonomik anlaşmaların bu ekonomik rekabeti barışçıl bir yarış kulvarında tutacağı yaygın bir kanı.

Ancak bir yazar, *İkinci Dünya Savaşı*'nın *nüfuz alanlarının yeniden paylaşılması* isteğinden çıktığını anımsatıyor ve barışçıl havayı ve iyimserliği bozuyor! Üçlü kutup üyelerinin, *ABD*'nin Kanada ve Meksika ile, *Almanya*'nın Avrupa ile ve *Japonya*'nın Doğu Asya ülkeleri ile ekonomik bütünleşmelerini *"3 süper blokun ortaya çıkışı"* olarak niteleyen ve dünyanın Mark, Dolar ve Yen nüfuz bölgelerine ayrılmaya başladığını belirten yazara göre, bloklar üç büyüklerin dünyaya bakış açılarını etkileyecek ve ayrıca "askeri renkler" taşıyacak. *"ABD, Almanya ve Japonya pek çok farklı düzeyde rakip olacaklar ve bu durum bölgesel alanlarda rekabeti şiddetlendirecek"*(8).

Üçlü kutuplaşma ve rekabetin, barışçıl yarış kulvarında kalıp kalamayacağını doğrusu kimse bilemez; ancak rekabete askeri gücün en azından bir tehdit aracı olarak eşlik edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çünkü, sonuçta bu ülkeler bir numaralı zengin ülke olmanın, kendi yurttaşlarına en büyük refahı sunmanın kaçınılmaz yarışı içindedirler ve serbest piyasa ekonomilerinin olmazsa olmaz yasası, büyümek, büyümek, büyümek ve yine büyümektir. Ekonominin büyümesi, ülkelerin toprak, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nüfuz alanlarının da büyümesi demektir. Acaba bu olgudan hangi ülke, hangi sistem kaçınabilir!

ABD'ye gelince, bu ülke, tüketim alanında rekabet yeteneklerini geliştirmek zorundadır. Ancak, askeri alandaki gücünü de geliştirmek, en azından korumak zorundadır. Bir numaralı askeri güç olmaktan kendi isteğiyle asla vazgeçmeyecektir ve görünür gelecekte istese de istemese de 1 numaralı askeri güç olarak kalacaktır. Körfez Savaşı'nda görüldüğü gibi, dünyada *"sadece ABD büyük modern bir orduyu birkaç ay içinde dünyanın öbür ucuna kaydırabilir"*(9). Güçlü askeri bir güç, hem rakiplere karşı, hem nüfuz alanlarındaki küçük ülkeleri dize getirmek için, hem dünyanın vicdanını çok rahatsız edecek "uygarlık" ve etnik çatışmalarında kullanmak üzere gereklidir.

* * *

7) Garten, s.144; Thurow, s.182
8) Garten, s.190-198
9) Thurow; s.16

Şimdi yazımızın son bölümüne, önümüzdeki dönemler için hazırlanan yeni silah ve silah sistemlerine geldik. Bakalım bilimin bu alanda yeni sunumları neler!

Yeni silah sistemlerinin içinde, çok sık duyduğumuz bilimsel terimler ve kavramlar oldukça yoğun. Dijital, bilgisayar, elektronik, manyetik alan, metal yiyen mikroplar, biyo teknolojik özellik, network, mikrodalga, elektromanyetik radyasyon, düşük frekans, lazer...

Savaş mühendisleri, bilimin geliştirdiği her fikrin üzerine atılıyor ve silah sistemlerinde bu fikirlerin nasıl uygulanabileceğini araştırmaya başlıyor. Veya ABD'de olduğu gibi binlerce bilim adamı, araştırmacı ve mühendis, doğrudan savaş teknolojilerini geliştirmek için çalışıyor.

Önümdeki dergide bir başlık: "Soft kill". Sayfayı çeviriyorum, bir savaş alanı görüntüsü ve *soft kill* uygulamaları(10). Askerlerin çok fazla insan öldürmeden gelecekte bir savaşta neleri nasıl kullanacakları bir senaryo halinde anlatılmış. Bakalım geleceğin elektronik savaşında hangi "yumuşak öldürücüler!" var:

1) Bir mikrodalga jeneratörü. Darbesel elektromanyetik dalga üretiyor ve yayıyor. Düşük frekanslı fakat yüksek voltajlı radyasyonuyla düşmanın elektronik aygıtlarını, bilgisayar sistemlerini felç ediyor, eritiyor. Makine yapıldı da savaş alanında kullanılabilecek boyutlara indirilmesi için birkaç yıl daha üzerinde çalışılacak.

2. Köredici bombalar. Bunlar yüksek patlama gücüne sahip. İçlerinde gaz var. Patlayınca korkunç bir beyaz ışık yayıyor ve o sırada olaya bakan herkesi kör ediyor. Tabii rakibin elektronik sensörlerini de. Laboratuvar denemelerinde. Helikopterden atılabiliyor.

3. Elle kullanılan lazer tüfekleri. İnsanı ve elektronik algılayıcıları (sensör) köreltici.

4. Akustik bomba. Sıkıştırılmış hava boynuz tipi borular içinden geçirilerek patlatılıyor. İnsanın denge sistemini felç ediyor ve bilinç kaybı yaratıyor.

5. Ağ silahlar. Araç veya insanlar üzerine tüfekle atılıyor. Elektrik olarak çarpabilir veya yapışıp herşeyi hareketsiz bırakabilir.

6. Düşman araçlarının motorlarında yanmayı durdurarak araçları hareketsiz bırakan sistemler. Motorların yanma için gerekli oksijenini kesiyor. Ateşleme mekanizmalarını felç eden kimyasal bir madde.

7. Akışkan maddeler. Çok kaygan, pistlere ve caddelere dökülüp uçakların kalkmasın inmenisi, askeri araçların yol almasını önlüyorlar.

8. Kimyasal maddeler. Örneğin süper kostik asitler, metalleri ve taşıtları kullanılmaz kılıyor.

Nasıl beğendiniz mi? Bunların birçoğu hazır. Hem büyük elektronik savaşlarda kullanılacaklar, hem *iç düşmanlara* karşı hem de *barış operasyonlarında.* Örneğin düşük frekanslı hoparlör silahlarla teröristler aptallaştırılacak. Çeşitli tarikatlerin taşkın hareketlerine karşı kullanılacak. Tabii, gerektiğinde kitlesel gösterilere karşı da. Uzmanlar soft silahların uluslararası ilişkilere yeni boyutlar katacağını düşünüyor. Özellikle barış operasyonlarında dünya kamuoyunun tepkisini çeken öldürme ve kitlesel katliamlarda, işgalciler zor durumdan kurtulabilecekler. ABD ordusu generalleri örneğin Somali'ye yardımda böyle silahların özlemini çok çektiler. Üzerlerine bir ağ silah, süper bir kimyasal yapıştırıcı, hooop, hepsi kıskıvrak! Umulan bu.

Bilgisayar simülasyonları, sanal gerçeklik gibi bilgisayar teknolojileri, askerlerin büyük bir hayranlıkla hemen kullanıma soktukları yeni *bilimsel* gelişmeler. *Virtual Reality* askerlerin eğitimini son derece hızlandırıyor. Örneğin bir tankçı, bu yöntemle, savaştan bir gece önce tankının içinde antrenman yapabiliyor. Askerler için bulunulan

10) Popular Science, ekim 94

yere göre, bukalemun gibi otomatik olarak renk değiştiren giysiler geliştiriliyor. Genetik analizi sonucu ipeğin organik yapısı çözümlendi ve renk özellikleri saptandı. Renk değişimi sağlayan sentetik ipek yapıldı. Kumaşın iki tarafı film tabakası ile kaplanacak. Aralarında da sıvı bir madde. Belli elektriksel etkileşimlerle kumaşın rengi değişiyor. Yeni askeri giysiler bu maddeden dokunacak.

Savaş alanında tarafların kimliğini belirlemek üzere yeni teknolojik gelişmeler üzerinde çalışılıyor. Çünkü Körfez Savaşı'nda ABD'li askerlerin ölümlerinin yüzde 17'sinin, kendi arkadaşlarının yanlışlıkla açtıkları ateş sonucu olduğu saptanmış. Askeri uçak ve diğer sistemlerde bir sinyalizasyon sistemi geliştiriliyor.

Bilgisayar simülasyonları askerlerin çok sevdikleri yeni bir savaş aracı. 1994 yılında 240 milyon dolar bu simülasyonların geliştirilmesine harcanıyor(11).

Tankların içine GBS denilen, uyduya bağlı, yön bulmada ve yönlendirmede kullanılan yeni bir sistem konuyor. Tankçı bütün savaş alanını önündeki ekrandan izleyebilecek. Tabii karargahtaki komutan da savaş alanında bütün silahların yerleşimlerini, konumlarını denetleyebilecek. Bütün cihazlar için ayrıca, düşmanın köreltici kimyasal ve kızılötesi silahlarına karşı duyarlı algılayıcılar geliştiriliyor.

Savaş elektronik ve bilgisyarların savaşı olduğu için, tabii ki karşı tarafın bilgisayarlarını felç edecek virüs programları ve anti virüs programları da gündemde.

Askerler arasındaki iletişim mükemmelleştirilmeye çalışılıyor. Yarının askeri kolundaki veya cebindeki minik bilgisayardan grafik ve sesle o an en gerekli bilgilerle yönlendirilebilecek.

Amerikan ordusu için tasarlanan bütün bu yeni teknoloji sistemlerini geliştirmenin maliyeti şimdilik 10 milyar dolar kadar. 1992'de Ulusal Araştırma Konseyi'nin yayınladığı "21. yüzyılda Silahlı Kuvvetler için Stratejik Teknolojiler" başlıklı raporda bunların çoğu bulunuyor(12). Gelecek 30 yıl içinde hepsi hizmete girecek. Bu stratejinin temel amacı, savaş alanında askerlerin silahlarını, korunmasını ve hareket etmesini geliştirmek ve askerlerin emrine bütün bilgi teknolojisini vermek.

* * *

Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Yeni dünya düzeni veya yeni ekonomik düzen, büyük askeri kuvveti gündemden çıkarmayacaktır. Teorik olarak savaşın da dışlanması için elde hiç bir veri yoktur. Ne yepyeni insancıl bir sistem kurulmuş ve keşfedilmiştir, ne insanın ve yönetimlerin doğalarında temel bir değişiklik olmuştur!

Yeni dönem ne tarihin sonudur, ne insanlığın ebedi vuslatıdır, ne ulusal ve sınıfsal çatışmaların yok oluşudur.

11) Popular Science, eylül 94
12) New Scientist, 8 Ağustos 92 (Cumhuriyet Bilim Teknik, sayı 388)

Fotoğraf: W. Eugene Smith

Sabiha Sertel'in Harp ve Sulh (Savaş ve Barış) Üzerine Yazıları

Sabiha Sertel, İkinci Dünya Harbi'nin arifesinden sonuna kadar, yani 1938-1945 tarihleri arasında, TAN gazetesindeki "Görüşler" köşesinde bu konuda pek çok ilginç yazı yazmıştır. Bu yazılar esas itibariyle birkaç konu etrafında toplanıyordu: Dünya emperyalizmi karşısında küçük devletlerin, özellikle Türkiye'nin geleneği; küçük devletler arasında birliğin, kurtuluş savaşlarının önemi; Nazi Almanya'nın "Yeni Dünya Düzeni"nin politikası; Hitler'in "Tek Devletin Egemenliği" tezi. Bu tezin Türkiye için doğurduğu tehlike. Türkiye'nin Bağımsızlığı sorunu; harp içinde Türkiye'nin dış politikası.

Burada, bu yazılardan birkaç örnek sunuyoruz:

1. "Sulhun Bekçisi Türkiye'dir"

2. "Küçük Milletlerin İstiklâlı Nasıl Kurtarılabilir"

3. "Harbe Girersek bu bir İstiklâl Harbi olacaktır."

4. "Nazizm Zıddiyetleri Nasıl Hallediyor?"

İlerde Sabiha Sertel'in Savaş ve Barış üzerine bütün yazılarını, İkinci Dünya Harbi Tarihi başlıklı yapıtıyla beraber yayınlayacağız. Adı geçen yapıt, son zamanlarda bir akrabasının evinde el yazması olarak bulunmuş, henüz hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

Yıldız Sertel

Sulhun Bekçisi Türkiyedir

Doktor Refik Saydam, geçen akşam radyoda millete yaptığı hitabede, Türkiyenin harbe girmemek için verdiği kararda sonuna kadar dayanacağını, ancak kati ve zaruri bir ihtiyaç baş gösterdiği zaman bu kararı bozabileceğini bildirdi. Katî ve zarurî ihtiyaç,

ancak hudutlarımızın tecavüze uğraması, millî istiklâlimizin tehlikeye maruz bırakılmasıdır. Böyle bir vaziyet karşısında Türkiye'nin de kendini müdafaa için harbe girmesi gayet tabiidir.

Fakat kulak gazetesi, gerek memleket dahilinde, gerek haricinde, Türkiyenin daha hiçbir taarruz vâki olmadığı halde dahi harbe girmeye hazırlandığını ilân ediyor, bir çok misaller de gösteriyor. Açık neşriyat ile yapamadığı propagandayı, membaı meçhul havadisler veren ajanslar ve uydurma havadis yaymakla mükellef propaganda teşkilâtlarile kulaktan kulağa yaymakta, gazetelerin ve matbu neşriyatın kat kat fevkine çıkmaktadır. Bu yanlış havadislerin memleket dahilinde yaptığı akisler, hariçte yaptığı akisler, Türkiyeyi hiç de niyet etmediği halde bir harp taraftarı gibi gösteriyor.

Halbuki, Cümhurreisimiz İsmet İnönü, daha ilk Cümhür riyasetine geçtiği gün söylediği nutukta, sulhü müdafaa için göstereceğimiz azmi izah ettiği gibi, bundan sonraki nutukları ve hattâ yaptığı muahedelerle de bu azmini göstermiştir. Doktor Refik Saydamın son nutku, bu kararda küçük bir inhiraf dahi vâki olmadığını, harp kararı vermekte gösterilecek titizlik, büyük bir irade ve ısrarla bildiriyor.

Türkiye, İstiklâl Mücadelesinden sonra kendine yalnız bir hedef kabul etmişti. Bu hedef, istiklâli sağlam temeller üzerine oturtmak için, asırların bıraktığı geriliği önlemek, sanayii, ziraati, kültürü yüksek bir millet olarak insanlık camiasına katılmaktı. On altı senelik Cümhüriyet devrinde yeni bir Türk devletinin esasları kuruldu. Bunun en feyizli semerelerini toplayacağımız güne eriştik. Yaptıklarımızı daima az bularak, gözlerimizi daima daha ileriye çevirdik. Sonsuz bir hızla koştuğumuz tekâmül yolunda bizi durduracak ancak harp vardı. Onu istemedik, istemiyoruz, istemeyeceğiz. Harpten beklediğimiz hiçbir menfaat yoktur. Bu kemali ancak sulhün bize temin ettiği huzur ve sükûn içinde bulacağız. Harbe karşı millet olarak, devlet olarak nefretimizi zaman zaman gösterdik. Türkiye milletler arasında sulhün en büyük müdafiidir. Fakat harp zarurî bir ihtiyaç olarak kapımıza dayanıp gelirse, vereceğimiz cevap şüphe yok ki, müdafaadır.

Harbin bu kapıya gelip, dayanmaması için yapabileceğimiz çok şeyler vardır, doktor Refik Saydam, harbe karşı bütün tedbirlerin alınacağını, fakat gelmesi muhtemel bir harbe karşı da hazırlanılacağını söylemekle, Türkiyenin sulhü nasıl büyük bir azimle müdafaaya hazırlandığını bildiriyor.

Tecavüz olmadıkça harp etmeyeceğiz. Şarkta sulhü muhafaza bizim elimizdedir, fakat tecavüzü durdurmak elimizde değildir. Şimdilik ufuklarda hiçbir tecavüz alâmeti olmadığına göre, Türkiyede sulh emniyet altında demektir, sulhün bekçisi de Türkiyedir.

Nazizm Ziddiyetleri Nasıl Hallediyor?

Rekabet halinde bulunan büyük sermayedar gruplar ve devletler arasındaki zıddiyeti hal için Nazizm, bütün dünyanın hiç değilse kıta unitè'leri içinde bütün devletlerin bir tek faik devletin emperyalizmi altına girmesi tezini müdafaa ediyorlar. Bu teze göre universel bir imparatorluk diğerlerine hâkim olacak, beynelmilel anarşiyi ortadan kaldıracak, bütün devletler bu büyük imparatorluğun ham madde veren, mamul sanayiini süren, bu hâkim devletin müstemlekeleri mahiyetine inecek, ve onun yapacağı plân dahilinde ziraî veya sınaî bir memleket olacaktır. Afrika kıtası da bu büyük imparatorluğun müstemlekeleri olacaktır. Bu iddiaya göre dünya bir Ultra Imperialism'i devresine girecektir.

•

Liberal iktisada dayanan devletlerin de bugüne kadar müstemlekeleri ve yarım

müstemlekeleri istismarda kullandıkları iktisadî siyasetle bunun arasındaki fark, birincisinin zahirî bir hakimiyet ve istiklâl çerçevesi içinde bu devletleri istismarı, diğerinin bir tek devlet tarafından istismarıdır... Birincisi dünyanın muhtelif sanayi devletleri arasında taksimini kabul ediyordu. Pazarları ve ham madde membalarını iktisaden hâkimiyeti ve inhisarı altına aldıktan sonra bu devletlere de serbest ticaret ve rekabet imkânları veriyordu. Fakat birer dev haline gelmiş büyük sanayi devletleri karşısında küçük devletlerin rekabet etmesi mümkün değildi. Bundan başka büyük sanayi devletleri arasındaki rekabet, dünyanın mükerreren aralarında taksimi zıddiyetini doğuruyordu. Bu zıddiyet çarpışmasında, küçük devletler intisap ettikleri siyasî bloklardan birinin zaferiyle galip, mağlûbiyeti ile yeniden taksim için muhtelif operasyonlara tâbi kalıyordu.

•

Nazizim bu zıddiyeti hal için birbirine rakip sanayi grupları ve devletleri kabuletmiyor. Bir tek sanayi devleti bu devletleri hükmü, esareti altına alacak, bütün dünya iktisadiyatını bir tek plânla idare edecektir. Bu iki sistem arasındaki fark muhtelif sanayi devletleri yerine bir tek sanayi devleti ikame etmek, küçük milletleri ve müstemlekeleri bir kaç devlet arasında taksim etmekten ise, bir devletin inhisarına vermektir. Bu suretle bütün Avrupa devletleri bir tek devletin müstemlekeleri haline gelecektir. Nazizmin iddiasına göre; bugünkü vaziyet ancak birbirine rakip inhisarcı grupların bir tek inhisar, bir tek dünya tröstü veya karteli halinde birleşmesiyle değişebilir. Eğer bir tek dünya tröstü realize edilebilirse, hâkim bir kapitalizmin hükmü altında bir dünya cemiyeti kurulabilir. Nazist bir dünya cemiyetinin esas nüvesi budur.

•

Hitler bu iddiayı "Benim kavgam" isimli kitabında şöyle izah ediyor:

"Bu dünyada sulh telâkkisinin zaferini bütün kalbiyle isteyen herkes, dünyanın Almanlar tarafından istilâsı gayesine bütün kanaatiyle kendini bağlamalıdır. İyi veya fena, harplere nihayet vermek, sulhü temin etmek için bu zaruridir. Realitede sulhperver, insaniyetçi ideal, ancak diğerlerine faik olan insanın, dünyayı zapt ve diğerlerini tâbiiyeti altına aldığı gün mükemmel bir şey olacaktır."

•

Bugüne kadar her emperyalist devlet, mevcudiyetinin kanunlarına uyarak dünyayı veya kıtaları hâkimiyeti altına almak için mücadele etmiştir. Bugüne kadar yapılan mütevali harplerin gayesi budur. Nazizm, faik bir tek devletin dünyayı hâkimiyeti altına alması prensibi, ve "Yeni nizam" ismiyle dünyaya vermek istediği ahenkte bu nüveden ayrılmış değildir. Bu nizama göre, dünya bir kaç rakip sanayi devleti arasında taksim edileceği yerde bir tek devletin hâkimiyeti altına girecektir.

Bir devletin bir kıtaya veya dünyaya hâkimiyeti realize edilebilir mi?

Küçük Milletlerin İstiklâli Nasıl Kurtarılabilir?

Bugün yalnız küçük değil, Avrupanın umum milletleri istilâ altındadır. Bu harbin sonunda dünyanın alacağı şekli kat'iyyetle kestirmek mümkün değildir. Fakat tarihî tekâmüle, cemiyetlerin geçirdiği iktısadî inkişaflara, cemiyetlerin bünyesinde zıddiyetler içinde yürüyen içtimaî seyre, emperyalist gruplar arasındaki sonsuz harplere bakarak ilmî tahminler yapmak mümkündür.

•

İkinci cihan harbi de dünya pazarlarını, ham madde membalarını yeniden taksim etmek için iki emperyalist blok arasında açılmış bir harptir. Demokrasiler mevcudu

muhafaza, faşistler bilhassa Almanya büyük Cermen İmparatorluğunu kurmak, bütün dünya milletlerini bir tek emperyalist cephe haline getirmek için harbe girdi. Küçük milletlerin mukadderatı, bu devletler arasındaki çarpışmanın neticesine bağlıdır. Bu itibarla küçük milletler üç ihtimal karşısındadırlar.

•

1- Demokrasilerin zaferi. Demokrasilerin zaferiyle neticelenecek bir harpte dünyaya verilecek şekil henüz tesbit edilmiş değildir. İngiltere devlet adamları mütemadiyen harbin sonunda eski şekillerin değişeceğini, dünyaya yeni bir nizam verileceğini, birinci cihan harbinin sonunda yapılan hataların tekrar edilmeyeceğini söylemekle beraber, mevcut zıddiyetler içinde bütün dünya milletlerini emniyet altına alacak, sulhü kurtaracak kat'î tedbirler ortaya koymamışlardır. Birinci cihan harbinden ikinci cihan harbine kadar olan devrede mevcut şartlar içinde ileri sürdükleri Milletler Cemiyetinin, ve diğer misakların, anlaşmaların iflâsından sonra, cemiyet bünyelerinde değişiklik yapmadan dünyaya istikrar vermeleri de mümkün değildir. Demokrasiler, liberal iktisadî, kapitalizm ve emperyalizm şartlarına dayandıkça da hiçbir değişiklik yapamazlar. O halde eski şekiller devam edecek, büyük sermayedar devletler arasında zıddiyetler keskinleştikçe harpler olacak, ve küçük milletler de bu devletler hesabına mütemadiyen harplere sürüklenecekler, harbin neticesinde galip devletin müstemlekesi, nüfuz mıntıkası, hayat sahası olmak âkibetinden kurtulmayacaklardır.

•

2- Nazizm zaferi. Nazizmin zaferi demek, bir tek üstün devletin, diğerlerini hâkimiyeti altına alması, bu milletleri ziraî, sınaî mıntakalara ayırdıktan sonra, Metropole nâmına yapılan istihsali bu pazarlara istediği fiyatlarla sürmesi, bu milletlerin ziraî istihsalâtını, ham maddelerini kendi istediği fiyatlarla alarak bu milletleri tam müstemleke haline getirmesi demektir. Bu sistemde müstakil devletler yoktur. Sadece bu devletler kültürlerini, muhafaza edebilirler, ve Osmanlı İmparatorluğunun başında sallanan lâfzımurat bayrak gibi bir bayrağa sahip olabilirler. Avrupa unitesi bir tem emperyalist devletin istismar sahasıdır.

•

3- Küçük milletlerin ve bütün dünya milletlerinin sulh içinde inkişaflarını yapabilmeleri, dünya milletleri arasında Cooperation esasına dayanan bir mübadele sistemi tesis edebilmeleri için, evvelâ büyük sanayi devletlerinin aralarındaki zıddiyetleri halletmeleri lâzımdır. Ne liberal iktisat sistemi ile, ne de Nazizm sistemi ile küçük devletler bu esaretten, bu daima ezilme tehlikelerinden kurtulamazlar. Dünyaya hâkim bir tek devlet, veya dünyaya hâkim birkaç devlet, küçük milletlerin hürriyetini, istiklâlini emniyet altına alan bir nizam değil, bilâkis kendi iktisadî anarşileri, kendi iktisadî zıddiyetleri içinde bu milletleri mütemadiyen esarete sürükleyen nizamlar kurarlar. Küçük milletlerin kurtuluşu, emperyalizm şartlarını ve sisteminin yıkılmasına bağlıdır.

Harbe Girersek Bu bir İstiklâl Harbi Olacaktır

Almanya niçin harp ettiğini açıkça söyledi. Versay muahedesiyle kolonilerinden mahrum edilen Almanya, ikinci cihan harbini hazırlarken bu müstemlekeleri alacağını ve bununla iktifa etmeyeceğini bildirdi. Büyük bir Alman İmparatorluğu arkasında koştuğunu, bütün Avrupadaki milletlerin Alman nüfuzu, siyasî ve iktisadî tahakkümü altında Alman hegemonyasına tâbi olacağını, Afrika kıtasında da Avrupanın, yani Alman İmparatorluğunun istismar edeceği pazarlar olacağını açıkça söyledi. Doktor Funk son neşrettiği iktısadî programda yeni nizamın, Almanya hesabına bütün Avrupanın

zirâileştirileceğini, sanayi mıntakalarının Almanya tarafından tayin edileceğini, bütün Avrupanın iktisaden Almanyaya tabi müstemlekeler olacağını bildirdi.

İngiltere niçin harp ettiğini söylemedi. Yalnız mevcudiyetini kurtarmak için harp ettiğini söylemekle iktifa etti. Bu ise, mütecaviz bir Alman emperyalizmi karşısında, Static bir emperyalizmin yapacağı gayet tabiî bir iştir. Fakat dünyanın müstakbel şekli hakkında salâhiyettarlar tarafından ortaya konmuş bir plân yoktur. Öyle dahi olsa, bugünkü harp, ne doktor Funk'un plânı, ne de İngilterede utopist'lerin ileri sürecekleri plânlarla halledilecek değildir. Harbin neticesi, henüz daha konuşulması erken bir mevzudur. Fakat ortada mevcut olan realite, bugün emperyalist devletlerin içinde bulundukları harptir. Bu harbin karşısında veya içinde, Avrupadaki bütün devletler Almanyanın askerî hâkimiyeti altına girdikten sonra, bizim vaziyetimizin ne olacağıdır.

•

Henüz mutlak surette harbe gireceğimizi bilmiyoruz. Çünkü bizim harbe girmemiz, mutlak surette bir tecavüze veya hazmi güç tekliflere maruz kalmamıza bağlıdır. Bizim için tecavüzi bir harp mevzuu bahis değildir. Bu iki emperyalizmin hiç birinin de âleti değiliz. Gerek Atatürk, gerek İnönü devletin siyasî, içtimaî, iktisadî programlarını yaptıkları zaman, Türkiyenin anti-emperyalist bir devlet olduğunu, hiç kimseden bir karış toprak istemediği gibi, kimseye bir karış toprak vermek niyetinde olmadığını tebarüz ettirdiler. Bu, böyle olduktan sonra bizim gireceğimiz harp, bir müstemleke oluşa karşı açacağımız bir istiklâl mücadelesidir.

•

Zamanımızda üç nevi harp vardır:

1- Emperyalist devletler arasındaki harpler.

2- Millî kurtuluş kavgaları. (Müstemlekelerin, yarım müstemlekelerin emperyalist devletlere karşı açtıkları harpler, isyanlar.)

3- Proleter ihtilâllerine karşı, emperyalist devletlerin muhalif harpleri.

Eğer bugün harbe girersek bizim harbimiz, bir millî kurtuluş harbidir. 1914'de girdiğimiz harp bir emperyalist harbi idi. Almanya emperyalizmi ile beraber, dünyanın taksiminde kendimize hisseler almak emeliyle harbe girmiştik. Harbin sonunda müstemleke veya yarım müstemleke olmak tehlikesi karşısında açtığımız harp bir millî kurtuluş harbi, bir istiklâl harbi idi. Bugün eğer harbe gireceksek, bu, ikinci bir istiklâl harbi olacaktır. Bunun içindir ki, harbin sonunda dünyanın mukadderatını da ne doktor Funk'un plânı, ne Almanyanın askerî muvaffakıyetleri, ne de İngilteredeki utopist'lerin ileri sürecekleri plânlar halletmeyecektir. Dünyanın mukadderatını esaret altına giren milletlerin bu millî kurtuluş kavgaları tayin edecektir. Yegâne meşru harp de, esarete karşı koyan dahilî kavgalarla, imparatorlukların istilâ harplerine karşı koyan bu millî kurtuluş harpleridir. Eğer icap ederse biz bu mücadeleyi ikinci defa tekrardan çekinmeyeceğiz.

"Beni öldürmek isteyenler olduğu gibi benimle saatlerce sohbet etmek isteyenler de var. Ne yazık ki kanunlar beni ancak ilk gruptakilerden koruyabiliyor."

Fotoğraf: W. Eugene Smith

Von Clausewitz'in Bilimsel Savaşı

Mehmet Ali Kılıçbay

Savaş, toplumsal olguların en eskilerinden biri olmakla birlikte, ona bizatihi bir olgu olarak yaklaşmak düşünürlerin çoğunun ilgi alanına girmemiştir. Özellikle tarihçiler başta olmak üzere, insan macerasının çeşitli veçheleriyle ilgilenen bilgin, allâme veya filozoflar, savaşın daha çok neden ve sonuçları üzerinde fikir bildirmeyi tercih etmişler ve bu tutumlarıyla da savaşı sanki insana dışsal, aşkın, kadere yakın bir olgu olarak görmüşlerdir.

Bu durum XVIII. yüzyılla birlikte değişmeye başlamış ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yayınlanan bir kitap, savaşı ilk kez tüm unsurlarıyla birlikte, bizatihi bir olgu olarak ele almıştır.

Bir Alman generali olan Karl von Clausewitz'in 1832'de Berlin'de yayımlanan *Vom Kriege* (Savaş Üzerine) adlı kitabı, bu olguyu başlı başına bir inceleme konusu yaparken, aslında Aydınlanma felsefesinden kaynaklanan klasik düşüncelerin sınıflandırma ilkelerini alana uygulamaktan daha fazla bir şey yapmamıştır. Klasik düşünce, özü itibariyle, tüm olgu ve olayları bir tasnif çerçevesi içinde görmüştür. Daha önceki dönemlerin *puzzle solving* biçiminde algıladıkları araştırma faaliyetlerini, önceden belirli bir şemanın parçalarının yerli yerine oturtulmaları olarak gören klasik düşünce, zirvesine Lamarck'ın, Cuvier'nin veya Mendeliev'in sınıflandırmalarında ulaşmıştır. Ama bu zirve noktaları suyun yüzünde kalanlar, geniş kitlelere mal olanlar, ders programlarına girenlerdir, von Clausewitz'in aynı doğrultuda yer alan sınıflandırması, birçok değeri gibi popüler hale gelememiştir.

Aslında, *Savaş Üzerine* adını taşıyan bu kitap çok okunmuş, çok tartışılmış, yararlananı çok sayıda olmuştur, ama öncelikle bir düşünce kitabı olarak kabul edilmemiştir. Tıpkı Machiavelli 'nin *II. Principe*'si gibi. Machiavelli'nin kitabı da çok okunmuş, çok tartışılmış, çok yararlanılmış, ama düşünce tarihindeki çığır açan yeri nadiren itiraf edilmiştir.

Machiavelli'nin eserinin siyaseti tanrılar katından insanlar katına indirmesi, değişme sürecini önceden belirli olmaktan uzaklaştırıp bilim haline getirmesi gibi, Karl von Clausewitz'de savaşı bu anlamda bir bilim haline getirmiştir. Ancak burada hemen bir parantez açarak, bir noktayı vurgulamak gerekmektedir. Çoğu zaman sanıldığının tersine, von Clausewitz bilimsel bir savaşın teorisyeni değildir. Onu daha çok, savaşın toplumsal bir olgu olarak bilimsel alana dahil edilmesi faaliyetinin öncüsü olarak görmek gerekir. Zaten, savaşın bilimseli de olmaz, teknolojik olanı, yani daha yoğun teknoloji kullananı olur, bu açıdan bakıldığında, yazarımızın eserini, generaller için yazılmış bir "nasıl daha iyi savaşılır?" kitabı olarak değil de, "toplumsal kompartımanlardan biri olarak savaş" kitabı olarak okumak daha uygun düşecektir.

Von Clausewitz, "savaş siyasetin başka araçlarla devamından ibarettir" diyerek ve söylemini bu ifadeye dayandırarak, savaşın o zamana kadar sahip olduğu büyüyü bozmuştur. Savaş İlk Çağ'da, Homeros destanlarından da yansıdığı üzere, esas olarak tanrıların işidir, yani tanrısal bir faaliyettir, insanlar bu oyunun içinde aktörlerden ibarettir, senaryo tanrılar katında yazılmaktadır (kader). Orta Çağ'ın bireyselleşmiş savaşı ise, tanrı adına yapılan kutsal bir savaştır. Hıristiyanlığın kutsal bir doktrin haline getirdiği Haçlı Seferleri ve İslamiyet'in neredeyse özünü meydana getiren Cihad, savaşın İlk ve Orta Çağ'daki kutsal ve tanrısal algılanışı içinde çerçevelenmelidir.

Keza, Batı'nın XII. ve XIII. yüzyıllardan itibaren kendi kıtasının dışına taşmaya başlamasıyla, diğer kültürlere karşı verdiği savaşlar birer *mission civilisatrice* olarak görülerek, gene kutsallık halesiyle kuşatılmışlardır. Batı'nın ulus-devleti kurarken ve Rönesans'ı yaşarken verdiği savaşların her biri de, bu kez ulusun ve bireyin kutsallaştırılmasıyla, bu yüceleştirilmeden nasibini almıştır. Rönesans papalarının bile bellerinden kılıcın eksik olmadığının düşünülmesi, kutsallığın, kutsal savaşın, kutsallığın muhafızları tarafından beli, kaçınılmaz bir şekilde dünyevi boyutta yaşanılmak zorunda olduğunu gösterecektir. İşte kutsal savaştan dünyevi savaşa ve oradan da teorileştirilebilir savaşa geçişi bu olgu sağlayacaktır.

Kutsal savaşın zirvesi, Napoléon tarafından ve/veya ona karşı yürütülen savaşlar tarafından temsil edilmektedir (Bolşevik devrimi, Çin devrimi veya Küba devrimi de bu kutsallık söyleminin içinde yer alacaklardır, tıpkı üçüncü dünyanın çeşitli ulusal kurtuluş savaşları gibi. Ama söylemdeki kutsallık, gene de anakronik olmaktan kurtulamayacaktır). Von Clausewitz'in eseri, bu savaşlar tarafından dönülen dönemecin hemen ertesinde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu eser tekniksiz ve kutsal kahramanlar savaşından, teknolojiye dayalı ve kutsal-olmayan mühendisler savaşına geçişin teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Yani savaşın dünyevileşmesinin bir cins manifestosu olmaktadır.

Demek ki *Savaş Üzerine,* karşısında beliren kabul ve red cephelerinin hepsinin birden onun çığır açıcı niteliğini selamlamasına rağmen, tarihin tümünü ve geleceği kapsamanın uzağında kalmaktadır. Tıpkı Freud'un psikiyatrik teorileri gibi, ancak belli bir zaman ve mekân için geçerli olmaktadır.

Von Clausewitz, askerlik sanatı mı yoksa bilim mi tartışmasındaki tavrını, askerliğin daha çok ticarete benzediği cevabıyla belirlemektedir. Bu hiç de rastlantı veya da-

hilerde olduğu söylenilen vahye yakın bir sezginin ürünü değildir. Eğer *Savaş Üzerine* ortamından soyutlanarak okunacak olursa, yazarın bir dahi olduğunu düşünmek mümkün hale gelir; ama eğer Batı düşüncesinin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren geliştirdiklerinin paralelinde değerlendirilecek olursa, ortaya başka bir manzara çıkacaktır.

1776 yılında, Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'ni, Edward Gibbon ise, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'ni yayınlamışlardır. Bu iki kitap, iktisadın ve tarihin birer bilim haline geldikleri uzun yolun esaslı bir dönemecini meydana getirmişlerdir. Keza Auguste Comte, pozitivist düşüncenin amentüsünü 19. yüzyılın başlarında ortaya koymuştur.

Sadece bazı örneklerini verdiğim bu düşünsel fermantasyon ortamında, von Clausewitz savaşa ilişkin teorik çerçevesini, tıpkı iktisatta olduğu gibi, fonksiyonel bir ilişkiler yumağı içinde kurmuştur (savaş, siyasetin fonksiyonundadır). Yazar burada kalmamakta, savaşı bir makina, bir fabrika, bir endüstri, bir sistem gibi görmekte ve iktisatçılara özgü, verimlilik, tasarruf, en yüksek fayda gibi kavramları bu alana dahil etmektedir.

Von Clausewitz, savaş teorisini tamamen pozitivist terimlerle kurmaktadır. Gözlem kavramını sıkça kullanmasının ("Teori bir doktrin değil, bir gözlem olmalıdır") ötesinde, "Strateji, incelenecek amaç ve araçları sadece deneylerden çıkartır" diyerek, olguya yaklaşımının ne denli pozitivist olduğunu ortaya koymaktadır.

Savaş Üzerine yazarı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, kendini önceleyen ve izleyen savaş teorisyeni ve tarihçilerinin tersine, tekil savaşların sistematizasyonuyla yetinmemiştir, yani daha açık bir ifadeyle, eserini bu savaşlardan alınacak dersleri açığa çıkartma doğrultusundan çok, savaş olgusunun özünü keşfetmeye yöneltmiştir ki, bilimsellik zaten bundan başka bir şey değildir.

Yazar eserini adeta pozitivist bir iktisat kitabı gibi kaleme almıştır. Savaşı bir "iş" olarak gören von Clausewitz, "savaş, hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketidir" dedikten sonra, bu amaca ulaşabilmek için sınırsız güç kullanılmasını, çünkü amacın aslında düşmanı etkisiz hale getirmek olduğunu bildirmektedir. Bu amaca ulaşma doğrultusunda, olasılık "yasa"larından yararlanılmasını önermesi ve kavramlarla değil gerçeklerle uğraşılmasını tavsiye etmesi, onun pozitivizmden ne denli etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada oldukça şaşırtıcı bir unsur, yazarın savaşa bir kumar olarak yaklaşmasıdır. Şöyle demektedir: "Savaşı bir kumar haline getirmek için eksik olan tek şey tesadüf unsuru idi; oysa savaş tesadüfün en çok rol oynadığı alanlardan biridir". Neoklasik iktisat teorisinin de kökeninde, Bernouilli tarafından ileri sürülen kumar teorisi yer almaktadır. Bugün de, modern iktisatta oyun teorisi ve istatistik yöntemler büyük bir yer tutmaktadırlar. Bu gibi önermeler, yazarın bilimsel bir savaş teorisi kurma işine iktisat terimleri içinde giriştiğini açıkça ortaya koymaktadırlar.

Von Clausewitz'in savaşı bizatihi bir olgu olarak teorileştirmesi sonucu ortaya çıkan modelin doğru veya yanlış olmasının hiçbir önemi yoktur. Çok iyi bilindiği üzere, bilimin görevi doğruları bulmak değil, yanlışları açığa çıkarmaktır. Bu açıdan, bu kitabın önemi, savaşı kutsallığından arındırmasında yatmaktadır.

"Özel yaşantıma burnumu sokmayı sevmem."

Fotoğraf: W. Eugene Smith

Savaş ve Barış
197. Savaşa Son Vermek İçin

Pierre-Joseph Proudhon

(...) Savaş fikri, toplumsal ilişkilerin evrenselliğini, din yoluyla, kuşatır, egemen olur, yönetir. İnsanlık tarihindeki her şey bunu varsayar. Hiçbir şey onsuz açıklanamaz; hiçbir şey onsuz var olamaz: savaşı bilen, bütün insan türünü bilir. Masum bir filantropi anasını-babasını ölüme yollayan bu büyük öfkeye hangi araçlarla üstünlük sağlayacağını kendine sormalı; buna hakkı vardır. Savaş bizim özgür irademizin değiştirmeye hatta yok etmeye çağırdığı bir sfenkstir.

Kesin olan şudur; savaşa son vermek için önce onu anlamış olmak gerekir. Felsefeye eski zamanların ve güncel dönemin kavrayışının açıklanması için değil, bizatihi geleceğin kestirilmesi için de, savaştan vazgeçmek üzere onunla vuruşma çağrısı yapılabilir. (...)

Bu yüzden söz konusu olan, kuşaktan kuşağa ve her zaman aynı tutkuyla aktarılmış olan bu savaş dinini temelden ele alarak incelemektir. Bu inceleme yapılmadığı, bilmece açıklanmadığı sürece, insanlık sadece savaş durumunda olmakla kalmayacak, ve fakat savaş tarafından güdülecektir. Devletlerin yazgısı yalnızca orduların değerine[1] dayandığından uluslar, tarih okyanusunda kimi zaman dalgalar tarafından kaldırılacak, kimi zaman sulara gömülecektir; ve savaş son tahlilde, her şeye bulaşmasına karşın, ne insanlığın tümü ne de son sözü olduğundan dünyada sadece güç mevcut olmadığından, gün gelecek, güç üstünlüğünü korurken, hukuk, âdetler, uygarlık, fikirler, özgürlük eğreti kalacaklardır. (s. 82)

1) Bir başka güç tarafından yenilemeyecek güç yoktur. (İsa, s. 556)

a) Savaş İnsani Bir Olgudur

198. Savaş Meleği

Bütün kahramanlar gibi, Herkül'ü, düşmanla karşı karşıya kalınca bir tür esin kaplıyordu.. Yapması gerekeni, anında görüyordu: o zaman zekâsı, en kurnazlarınkini aşıyordu. Yabani kedi avını boğazından kavrar; boğa boynuz darbesini hasmının karnına geçirir; at sağrısını çevirir ve çifte darbesini indirmek için öne fırlar, yılan kurbanının çevresinde süzülür ve onu boğar. Cesaretin, çevikliğin ve gücün bir araya geldiği kavga adamı, hangi taktiğe başvurmasının uygun düşeceğini her hal ve kârda acil ve kesin bir maharetle bilir. Akıl yürütme, onun sadece niyetlerini başkalarına açıklamasına yardımcı olur; ancak askerlerin kısaca önsezi olarak adlandırdıkları savaşın dehası, kesinlikle okullarda öğretilmez ve insan nasıl şair doğarsa, aynen o şekilde kahraman ve kumandan doğar. (*Savaş ve Barış*, s. 18)

199. Doğal Halimden Büyük Savaşçı

Savaş, itibarını, özellikle yiğit kişinin yüceltilmesi yoluyla gösterir. Silah altındaki insan, doğal halinden daha büyük görünür; kendisini daha muktedir hisseder, Tek bir kelime etmemiş, bir harekette bulunmamıştır; buna karşın zafer kalesi onu kuşatmış gibidir. (...)

Eskilerde, savaşçı, tanrısal güçlerin dostudur, himayesindedir. Cesareti yukardan gelir; bir tanrı onu kalkanı ile korur, onu yenilmez, ulaşılmaz kılar (...). Savaşçı hukukun savunulmasında, suçun cezalandırılmasında ve güçsüzün korunmasında kutsaldır; toplumda adaletin aldığı ilk biçim, işte budur. Devlet örgütleninceye kadar karşınızda bir şövalyelik bulunur, buna pekâlâ gezginci bir adalet denebilir...

Şan, savaşçıya ve yalnızca da ona yakışır; kelime ve şey onun için icat edilmemiştir. Dinsel yazar Tanrı'nın şanını dile getirdiğinde, onu savaşçınınkiyle karşılaştırır. Halk selameti yalnızca Tanrı'nın bu iyi kulundan bekler ve yalnızca ona inanır... Şair halkı duygulandırır (...); yalnızca savaşçı halkı peşine takar çünkü o halkın gözüne insanüstü boyutlarda görünür. (*Savaş ve Barış*, s. 57-58)

200. Savaş ve Sanat

Tüm halkların değerlendirmesinde, bir ordudan daha göz kamaştırıcı, seyri daha güzel hiçbir şey yoktur. İncil Şulam kızının güzelliğini tasvir etmek istediğinde daha doğru bir karşılaştırma bulamadı: "Ah sen ne güzelsin sevgilim, der *Neşideler Neşidesi*'ndeki koca, savaşta mevzilenmiş bir ordu kadar etkileyicisin."(*) İşte bunun içindir ki ordu her ülkede ulusal bayramlarda, gösterişli törenlerde ve ünlü kişilerin cenaze törenlerinde ilk sırada boy gösterir. O kadar çok savaşa katılmış olan Napoleon, denetlemeden kendini alakoyamazdı, halk da öyledir. Güzellik ve savaş duygusunun uluslarda savaşçı ruhla birlikte gelişmesi olumludur; savaşçı ruhun durgunluğa sürüklendiği yerlerde, şiirin ve sanatın söndüğü bir gerçektir. Başyapıtların yüzyılları, zaferlerin yüzyıllarıdır. Yenik düşenin ne şiiri ne sanatı vardır; tüccarın ve kölenin olmadığı gibi. (*Savaş ve Barış*, s. 47)

201. Hayvanlar ve İnsanlar

Mücadelenin maddi fiilleri kendiliklerinden bir şey ifade etmedikleri gibi hukukçuların ve onların peşinden tarihçilerin, devlet adamlarının, şairlerin ve savaş adamlarının, hakkında yaptıkları açıklamalar yani "savaşılıyor çünkü çıkar anlaşmazlıkları

(*) Kitabı Mukaddes'in Türkçe çevirisinde "sancak açmış ordu gibi korkunçsun" ifadesi kullanılıyor. (Yay. N.)

var" şeklindeki açıklama da bir açıklama değildir. Bu sadece kıskançlığın ve oburluğun güttüğü insanların, tıpkı köpekler gibi, birbirlerine girdikleri ve bundan meydana gelen darbelerin yaralamalara neden olduğu anlamına gelecekti; bir dişi, bir kemik parçası için birbirlerini parçaladıkları, tek kelimeyle savaşın en iğrenç hayvansı olgu olduğu anlamına gelecekti. Oysa bu evrensel hissiyatın ve olayların yalanladığı ve zeki, ahlaklı ve özgür bir varlık açısından, tiksindirici bir şeydir. Ne denli insan düşmanı olursak olalım, insanı ve hayvanı bütünüyle bu ilişki içinde özümlemek imkânsızdır. Savaşı, salt ve basit olarak alt düzeyde bir tutkunluğa indirgemek imkânsızdır, diyorum.

Kurtlar ve aslanlar gibi, koyunlar ve kunduzlar da aralarında savaşmıyorlar; bu açıklamadan, türümüze karşı bir yergi üretileli çok oluyor. Bizim yüceliğimizin işaretinin, tam tersine, bu noktada olduğu nasıl görülmüyor? Olacak şey değil ama, doğa eğer insanı salt çalışkan ve uyumlu ama hiç savaşçı özellikler taşımayan bir hayvan olarak yaratmış olsaydı, insan ilk günden itibaren, bir araya gelişleri tüm yazgılarını belirleyen hayvanların düzeyine düşmüş olacaktı. Kahramanlığın kibirinin yanı sıra, tüm melekelerinin en harikası ve en verimlisi olan devrimci melekesini yitirmiş olacaktı. Saf bir topluluk halinde yaşayan uygarlığımız, bir ahıra dönecekti. Halkların ve ırkların değeri bilinebilecek miydi? İlerleyecek miydik? Pekiyi, ya savaşçının dilinden tüccarınkine taşınan bu *değer* fikrine sahip olacak mıydık? (...) (s. 31-32)

(...) İnsanların savaşlarında, tutkudan öte bir şey vardır (...). Bu, yalnızca bizim türümüze ait olan ve güçün bizim için sadece güç olmadığı aynı zamanda hukuku da içerdiği hatta kimi durumlarda hukuku da yaptığı yolundaki iddiadır. (...) Hayvanlar dövüşürler, savaşmazlar; Çatışmalarını kurallara bağlamak, hiçbir zaman akıllarına gelmeyecektir. Aslanın güçlülük içgüdüsü vardır, cesaretini yaratan şey budur; Bu güçten doğan hak konusunda hiçbir fikre sahip değildir ve bu etobura şimdi hangisi olduğunu bilemediğim şövalye civanmertliğini bahşedenler, onu doğaya uygun biçimde resmetmemişlerdir. (...)

İnsan, ise, tersine, aslandan daha iyi ya da daha kötü olduğu için ahlaki duygularının tüm enerjisini kullanarak, fiziksel üstünlüğünün başkaları için bir tür yükümlülük olmasını ister. Zaferini onlara, bir din gibi, bir kanıt gibi tek kelimeyle hakkı olarak adlandırdığı şeye denk düşen bir görev gibi dayatmak ister. (...) (s. 93)

B) Savaş ve Hukuk

202. Savaş Ahlaki Bir Olgudur

Savaş (...) sadece güçlerin, ihtirasların, çıkarların çatışması olsaydı, hayvanların kendi aralarında giriştikleri çatışmalardan ayırt edilemez, hayvansal dışavurumlar kategorisine girerdi; bu, tıpkı öfke, nefret, sefahat gibi, yaşamsal organizmanın bir sonucu olacak ve söylenecek bir şey kalmayacaktı. Aklın ve bilincin bileşik eyleminin etkisiyle, birçok yüzyıldan beri ortadan kalkmış olabileceğine inanmak bile mümkün olacaktı. İnsan, kendisine olan saygısı yüzünden, tıpkı insanları yemekten, köleleştirmekten, iç içe yaşamaktan, timsahlara ve yılanlara tapmaktan vazgeçtiği gibi, insanlarla savaşmaktan da vazgeçmiş olacaktı..

Fakat savaşta başka şey de mevcuttur: bu, savaşı türümüzün en göz kamaştırıcı ve aynı zamanda, en dehşet verici dışavurumu kılan ahlaki bir unsurdur. Nedir bu unsur? Son üç yüzyılın yargı içtihadı, bunu keşfedecek durumda olmadığından inkâr yolunu tuttu. Bu, öte yandan çok saygıdeğer yargı içtihadı, savaşın, en azından çatışan taraflardan biri açısından zorunlu olarak haksız olduğu aksiyomunu koyar ve siyahla beyazın aynı zamanda doğru olamayacağını söyler. Öyle ki, savaşçı hizmet ettiği davanın haklı

ya da haksız oluşuna göre, mantıken bir kahraman ya da bir vicdansız olarak ünlenmelidir (...) Görüleceği gibi, savaş, gerçek savaş, doğası, fikri, nedenleri, açıklanan amacı, biçimlerinin büyük ölçüde hukukiliğe yönelişi ile, yalnızca bir taraf için diğer tarafa göre daha haksız olmamakla kalmaz, iki taraf için de ve zorunlu olarak haklı, erdemli, ahlaki, kutsal olur. Bu ise onu ilahi düzeyde, hatta mucizevi bir olgu haline getirmekte ve bir din seviyesine yüceltmektedir. (*Savaş ve Barış*, s. 30)

203. Güçlülük Hakkı

(...) Bir güçlülük hakkı vardır. Bunun gereği olarak en güçlü olan belli koşullarda en zayıf olana tercih edilme, en büyük ödülle ödüllendirilme hakkına sahiptir. Hatta, zayıf olan daha hünerli olsa bile. Ve görmüş olduğumuz gibi paralel biçimde güçlülük hakkının ilkesi de güçte yani her zaman için insanda yatar (...) o ne bir taviz ne bir düştür (...) Çok gerçek bir biçimde ve terimin tüm gücüyle, bir haktır.

(...) Hukuk ve güç özdeş şeyler değildir. Tüm melekelerimiz arasında bizim hukuku tanımamıza, duyumsamamıza, doğrulamamıza ve savunmamıza hizmet eden sadece bilinçtir; adalet de yalnızca onun kendisiyle özdeş olduğunu kabul eder. Gücün zekâ ve aşk sorunları ile hiçbir ilgisi yoktur; yaşla ve zamanla da ortak bir yanı yoktur. Hatta işe de yalnızca bir araç olarak müdahale eder, dolayısıyla kesinlikle onun yerini doldurmaz ve onun ayrıcalıklarını gaspedemez. Fakat güç insan varlığının parçasıdır onun saygınlığına katkıda bulunur; bunun sonucunda onun da kendi hukuku vardır; bu hukukun kendisi, hukukun tümü değildir ama, akılsızlık edilmezse, tanımazlıktan gelmek mümkün değildir. (...)

Bu yüzden, güç hukuk önünde sıfır değildir. (...)

Bu açıdan güçlülük, öteki tüm güçlerimiz gibi, hukukun öznesi ve nesnesi, ilkesi ve konusudur. İnsanı oluşturan parçalardan biri olan güç, adaletin binlerce yüzünden biridir; bu sıfatla kendisi, belli bir durumda, basit bir açığavurumla cezalandırıcı hale gelebilir. Bu, isterseniz şöyle diyebiliriz, adaletin en alt düzeyi olacak; fakat yine adalet olacaktır: Tüm sorun, onu uygun yerde devreye sokmaktır. (*Savaş ve Barış*, s. 129-131)

204. Hukuku Yaratan Savaş

(...) Uluslararası hukukun belirsizliği, ya da uluslararası hukukun formüllerini Devletler gibi uluslara uygulamanın imkânsızlığı –ki bu ikisi aynı kapıya çıkar– içinde, çatışan taraflar, zorunluluk ya da zımni anlaşma gereği, silahların kararına uyarlar. Savaş bir tür sınanma ya da Ortaçağ'da dendiği gibi Tanrı'nın yargısıdır. Bu, çatışan iki ulusun, el sıkışmadan önce, her birinin kendi açısından nasıl Tanrı'nın yardımını sağlamak için yakardığını açıklamaktadır. Bu, âdetâ, yetersizliğini, itiraf eden insani Adaletin, hukukun hangi tarafta olacağını savaş aracılığıyla belirtmesi için ilahi Adalete yalvarışıdır; (...) Âdetâ, en güçlü olanın mantığının en doğrusu olduğuna ikisi de inanmış iki halkın, maddi gücün zaferi için çok gerekli olan manevi gücü, ön bir dini eylemle aralarında kışkırtmak istemeleri gibi. Zafere ulaşmak için iki tarafça edilen ve bizim toplumumuzu çok kızdıran (...) dualar, çelişkili dava savunmaları kadar rasyoneldir. Fakat bu noktada yargı kararı sadece hukukun ilan edilmesi iken, yine kendimizi kitlelerin yerine koyarak zaferin HAK/HUKUK ÜRETTİĞİ'ni söyleyebiliriz; savaşın sonucu tam da galibin istediğini elde etmesidir; sadece savaştan önce istediğine, öyle olduğu kabul edilen gücü nedeniyle hakkı olduğu için değil ve fakat zafer buna gerçekten hakkı olduğunu kanıtladığı için.

Kamuoyunun karşı konulmaz biçimde savaşa atfettiği yargıdan, bu fikri çıkarın; fikrin Cicero'nun ifadesiyle bir hayvanlar dövüşüne indirgendiğini göreceksiniz: bizim

türümüzün moralitesi, başka hiçbir yerde savaştaki kadar parçalanmayan moralite, bunu kabul etmeye izin vermiyor. (*Savaş ve Barış*, s. 85-86)

C) Savaştan Barışa

205. Savaşın İlkesi ve Gerçeği

Bu göz kamaştırıcı kavram, pratikte, özellikle ayrıntılarda, âdetâ yitip gidiyor. İster, bize o kadar yaşlı gibi görünen uygarlık çok az ilerlemiş ve vahşilik varlığımızın temelinde varlığını sürdürmüş olsun, ister harekâtlarında izlenen savaş, başka herhangi bir nedenle, insanların ve şeylerin tüm şiddet ve hile araçlarıyla gelişkin ve bütün olarak örgütlenmiş bir insan avı olarak, et yemenin ve insanları kurban etmenin bir türü olarak, bize artık sadece yok etme gibi görünsün... Savaş bu şekilde tanımlanabilir: hayvansal durumlarına döndürülmüş insanların, barışın onlara yasaklamayı amaçladığı tüm kötülükleri kendilerine uygulama hakkını keşfetmeleri hali. Bu yüzden, hukukçunun anlamsız doktrinleri tarafından moral çöküntüye sürüklenen savaşçının kendisi de, savaşın adaletine inanmadığından, onu inkâr eder. (...) Savaş yasasından, bir yandan yararlanırken, onu küçümser. Bilmesi için kendisine verildiği kadarıyla, savaş yasalarını iki yüzlü bir doku olarak görür. (...) Amacı, hakkaniyet ve samimiyet yoluyla gücün ayırt etme yetisinin bütünlüğünü sağlamak olması gereken stratejisi ve taktiği, sıradan bir durumda aşırı bir yıkıma, insan öldürme reçetelerinin bir koleksiyonuna indirgenir (...) Öyle ki... sadece savaş hukukundan değil fakat her tür hukuktan kuşku duyulur hale gelinir. (...)

Böylece, savaşa nüfuz eden ve içini dolduran MORAL unsuru tespit ettikten (...) sonra, aynı savaşta zıt bir unsurun, hayvansı, varlığını tespit ediyoruz. Savaş iki yüzü ile karşımıza çıkıyor: melek ve şeytan yüzüyle (...) *(Savaş ve Barış*, s. 313-314)

206. Savaşın Birincil Nedeni Hakkında

Mülkiyet talebi ve mülkiyetin inkârı, ister devletler arasında olsun, ister özel kişiler arasında, bütün insani anlaşmazlıkların temelinde de işte bu yatar. Bu noktada, özel olarak siyaset adı verilen şeyden çıkıyoruz (...) Sosyal ekonomi alanına giriyoruz, devletin, tıpkı birey gibi, yaşaması, yani tüketmesi (...) gerekir. Kendisine mal ettiği ya da talep ettiği egemenlik, tüketimini güvence altına alma niyetinden başka bir şey değildir. Başlangıçtaki yalınlığındaki olgu işte budur.

(...) Bu nedenle (...), din, vatan, devlet, anayasa, hanedan gerekçelerinden bağımsız olarak (...), kesinlikle resmi değil fakat çok gerçek olan geçim sorunlarının anlam taşıdığını, bu açıdan savaş halindeki uluslardan birine ya da ötekine mensup her bireyin kendisini mülkü içinde tehdit altında hissettiğini ve Grotius'un dediği gibi sadece kendisini ve kendisine ait olanı savunmakla kalmayıp ülkelerdeki özgürlüğün ve mülkiyetin talepkârı haline geldiğini; bunun sonucu olarak siyasal açıdan ele alındığı sürece, iki taraf açısından halkı olan savaşın, ekonomik açıdan aynı şekilde ve karşılıklı olarak ahlakdışı hale geldiğini düşünmek zorundayız. Şimdiye kadar bize, en saf vatanseverlik (...), tek başına savaşın esin kaynağı gibi göründü. Şimdi buna bir bencillik, açgözlülük ilkesinin karşıtlığını göreceğiz: savaşın yozlaşması ve kudurganlığı bundan kaynaklanır. (*Savaş ve Barış*, s. 324-325)

Bu yüzden, savaşın birincil nedeni ile gerekçeleri ya da ikincil nedenleri arasında bir ayrım yapmakta tamamen haklıyız. İkincil nedenler salt siyasal, birincil neden tümüyle ekonomik düzeydedir. Gerçek olmaktan çok özel olan savaşın siyasal gerekçelerinin esas nedeni açıkça ortaya sermesi de mümkündür. Gerekçelerine kıyasla, savaşın

nedeninin ön plandalığı, ilerde görüleceği gibi, gücümüzün özelliklerinden biridir. Bu, tarihçilerin yaptığı gibi, sürekli olarak yöneticilerin (prensler) kötü niyetini suçlamak için bir neden midir? Sanki devlet başkanları, halklarının temsilcileri değilmiş tebaaları ile aynı yoksulluktan kırılmazmış gibi! (...)

Bu nedenle, her savaşın birincil nedeni, tektir. Bu nedenin şiddeti değişebilir ve kesinlikle belirleyici olmayabilir: fakat her zaman mevcuttur, her zaman etkindir ve şimdiye kadar yok edilememiştir. Savaş kıskançlıklardan, düşmanlıklardan, sınır sorunlarından, tutsaklıklardan, deyim yerinde ise ortak sorunlardan patlak verir. Ulusların sorumluluğu işte bu noktada yatar. Sürüp giden yoksulluğun etkisi olmasaydı, ekonomik dengenin bozuluşunun devletlere sunduğu kargaşa olmasaydı, savaş imkânsız hale gelecekti; hiçbir ikincil gerekçe, ulusları birbirlerine karşı silahlanmaya itmeyecekti. Bu yüzden, savaşın tek ve gerçek tehlikesini oluşturan yoksulluğa karşı, iç ekonomilerini geliştirmek, ılımlı uygulamaları, çıkarların dengesini, emek yoluyla sağlamak ve bunu güvence altına almak, uluslara düşmektedir. Fakat savaş, tıpkı nedensiz bir olay gibi, ulusları ayağa kaldıran kötülük olmaksızın imkânsız olsa bile, bilinçleri yok etmeyi ve kendisini sadece, hikmeti hükümet karşısında onu meşrulaştıran uluslararası hukukun gerekçeleri ile kabul ettirmeyi başaramaz.(...)

(...) Açlığın bayrağı altında yürüyen orduların arasındaki savaşın biçimleri ne olabilir? (...)

Bundan, savaşta olsun barışta olsun adaleti sağlamak için, felsefi ve öznel hukuk bilgisinin artık yeterli olmadığı, buna üretim ve değişim yasalarının pratik bilgilerini eklemek gerektiği sonucunu çıkaracağız; bu olmazsa, hukukun uygulanışı keyfi kalır ve savaş önlenemez. (s. 359, 361)

207. Savaşı Yok Etmek Gerekir mi?

(...) Savaşın, hâlâ ancak belli belirsiz fark edilebilen derindeki kökleri ile, halkların dinsel, hukuksal, estetik ve ahlaksal duygularına tutunduğu açıktır. Hatta savaşın soyut biçiminin mantık dahilinde var olduğu bile söylenebilir. Savaş bizim tarihimizdir, bizim hayatımızdır, bütün ruhumuzdur; savaş mevzuattr, siyasettir, devlettir, vatandır, toplumsal hiyerarşidir, insanların hukukudur, şiirdir, teolojidir; bir kez daha söylüyorum, her şeydir. Sanki söz konusu olan vergiler, harçlarmış gibi, savaşı ortadan kaldırmamızdan söz ediliyor. Ama, savaşın ve savaşla birleşen fikirlerin soyutlaması yapılırsa, geriye bir şeyin, insanlığın geçmişinden hiçbir şeyin ve geleceğinin inşası için tek bir atomun bile kalmadığı görülmüyor. Bakın! Bunu, bir zamanlar bizzat bana mülkiyet konusunda söylenmiş olduğu gibi, o budala barışçılara sorabilirim; savaş ortadan kaldırıldığında, toplumu nasıl tahayyül ediyorsunuz? Hangi fikirleri, hangi inançları hangi edebiyatı, hangi şiiri, hangi sanatı topluma atfedersiniz? Zeki, dindar, adalet dağıtan, özgür, bencil ve bütün bu nedenlerden dolayı savaşçı bir varlık olan insanı ne yapacaksınız? Bağımsız, yayılan ve özerk kolektivitenin gücü olan ulusu ne yapacaksınız? İnsan türü sonsuz kış uykusunda ne hale gelecek? (*Savaş ve Barış*, s. 71-72)

Bu yüzden, benzerlerime barışın tatlı erdemleri ve büyük mutluluğu konusunda vaaz vermeyi Allah bana göstermesin. Ben de insanım, ve insanda en çok sevdiğim şey, onu her türlü otoritenin, her türlü aşkın, insan ve her türlü kaderciliğin üzerine yerleştiren savaşçı mizaçtır; bu sayede kendisi dünyanın meşru hâkimi olayların nedenine nüfuz eden ve özgür KİŞİ olarak ortaya çıkar. (...) s. 464).

208. Nefretin Erdemi

Nefret, yalnızca olumsuz bir tutku değildir. O tıpkı aşk gibi, çok olumlu, kendi başına tahrik edici, belirlenmiş hedefleri, türleri vb. olan, çok olumlu bir tutkudur.

Bu nedenle, aşk ve nefret, tüm tutkuların kaynağıdır.

(...) Şeytan da Tanrı kadar gerçektir: günah erdem kadar gerçek bir olgudur.

Az nefret edenlerin sevgileri soğuk olur.

Fakat insanın nefreti de tıpkı aşkları gibi, bir disipline tabidir. Bu yasa ya da ceza hükümleridir.

İnsan, intikamının sorumluluğunu, yasayla toplumun ellerine terk eder; mahkemeler böyle doğar.

Nefrete, öc almaya, idama karşı bütün tumturaklı sözler, anlamsızdır. Yalnızca merhametin ve kardeşliğin egemen olduğu bir dünya imkânsızdır.

Her zaman nefretler olacaktır. Ve başka bir yerde söylediğim gibi, ruhi acılar, ahlaki yoksunluk bizi fizik yoksunluktan sonra pençesine alır; tıpkı aklın sıkıntılarının maddeninkilerden daha canlı oluşu ve dolayısıyla acının insanlar arasında her zaman artması gibi, nefret ve savaş da bu şekilde hep artacaktır.

Fakat nefret ve savaş aşırı düellolara, darbelere yol açmayacaktır: örgütlü savaş bizzat kardeşliğin kendisidir. (*Carnets,* II, s. 25-26)

Bütün reformcular merhameti salık veriyor: Bense nefreti salık veriyorum. Nefret adaletin, öç almanın büyük çabasından başka bir şey değildir.

Nefret, iyiliğin gelişmesine aşk kadar katkıda bulundu.

İnsanın varoluş koşullarında, nefret, fedakârlık kadar meşru, o kadar gereklidir. Nefret bizim kusurluluğumuzun itirafı, çirkinliklerimizin duygusu, doğuştan günahımızın bilincidir: (...) yıkıcı eğilimlerine ve sapkınlıklarına karşı ruhumuzun tepkisidir.

Nefretin, tıpkı aşk gibi, tıpkı tüm tutkular gibi aşırılıkları, maddeciliği, körlükleri, öfkeleri vardır. İfadesi ve aldığı biçimler, insana ve yabanıla, vahşiye, barbara ve uygar kişiye, sofuya ve dinsize, halk adamına ve zengine vb. göre değişiklikler gösterir. (...)

(...) Dinin ve felsefenin benzerinden nefret duygusunu insanın yüreğinden söküp atmak için yaptıkları her şey, tam anlamıyla yararsız kaldı: nefret sadece inkâr edildi, hatta suçlandı; inkâr zayıf suçlamadır. Nefret sonsuzdur.

Nefret, aşk gibi, haklı ya da haksız aydınlanmış ya da kör, iyi ya da kötü olabilir. Onu yok etmeyi düşünmekten uzak durarak, nedensiz ortaya çıktığında kendimizi onu bir yana itme ile sınırlandırarak, nefreti sadece açıklamaya çalışmayı düşünmek gerekir.

Bir insanın çıkarları, tutkuları, husumetleri, önyargıları, ruh hali bilinince, nefretleri de bilinir.

Bize yanlış, kokuşmuş, ve çirkin gibi görünen, dolayısıyla bizim gibi düşünmeyen herkesten, bize benzemeyen herkesten gayri iradi olarak, yazgısal olarak nefret ediyoruz. – Her türlü önyargıdan tümüyle uzaklaşmış, çirkinliği, kötülüğü, yanlışı algılamakta mahir bir insan varsayalım; bu insan, en büyük ve evrensel nefrete muktedir olacaktır. (...)

Bizatihi Hıristiyanda da nefret mevcuttur: kendini gizlemek için ne kadar özen gösterirse göstersin, bu nefret daha az gerçek değildir. Tek bir büyük günah için, cehennem azabı dogması, bunu yeteri kadar açıklıyor. (s. 166-167)

209. Barış

Savaşçı hareketin bütününü dikkatle ele alan biri için, insanlığın, kesinlikle yok olmaya değil, ama antagonizmanın dönüşümüne, toplumların başından beri BARIŞ adı verilen şeye eğilim gösterdikleri açıktır. (...)

(...) İnsanlığın ve doğanın yasası olarak kabul ettiğimiz antagonizma, insan için, esas olarak bir yumruklaşmadan, vücut vücuda bir mücadeleden oluşmuyor. Bu pekâlâ bir hüner ve ilerleme mücadelesi de olabilir. Bu ise, savaşın ruhu ve savaşın yöneldiği yüksek uygarlık amaçları açısından, son tahlilde, aynı kapıya çıkar.[2]

Aslında antagonizmanın amacı, salt ve yalın bir yıkım, verimsiz bir tüketim, yok etmek için yok etmek değildir; antagonizmanın amacı sürekli daha üst bir düzenin, sonsuz bir gelişkinliğin üretimidir. Bu ilişkide, emeğin antagonizmaya savaşa göre çok daha geniş ve bitek bir faaliyet alanı sunduğunu kabul etmek gerekir. *(Savaş ve Barış*, s. 482-483)

(...) Barış antagonizmanın sonu değildir; bu, aslında dünyanın sonu demek olurdu. Barış, katliamın sonu, insanların ve zenginliklerin verimsiz tüketiminin sonudur. Şimdiye kadar özü yanlış anlaşılmış olan barış, savaş kadar savaştan da daha olumlu, gerçek, kesin olmak zorundadır. Antagonizma yasasına gerçek formülünü ve yüksek düzeyini veren barış, organik gücünün ne olacağını bize önceden hissettirir. Nihayet, şimdiye kadar dil belirsizliğinin savaşın tersi haline getirdiği barışın savaşla ilişkisi, felsefenin efsaneyle ilişkisi neyse odur. Efsane çocukluk eğlencesi için, edebiyatın süslenmesi için korunur; insanın bilincini ve eylemini yönetmek sadece akla düşer.[3]

Kurşun darbeleri ile birbirini öldürmek, maddeciliktir. Örgütlenmesi gereken, bir karşı-savaştır. (...) (*Carnets*, I, s. 356)

Sanayi savaşını örgütlemek, yaşamı, özgürlüğü, toplumsal refahı yaratmaktır: toplum, bu savaş halinden başka bir şey değildir.

Özet olarak, evrensel ve nihai bir barış varsayımı meşrudur. Bu antagonizma yasası tarafından, savaşçı olaysallığın (fenomalite) bütünü tarafından, savaşın hukuki kavramı ile ekonomik nedeni arasında belirtilen çelişki tarafından, toplumların yönetiminde emekçe giderek daha fazla edinilen üstünlük tarafından, nihayet HUKUKUN, güç hukukunun, uluslararası hukukun, siyasal hukukun, medeni hukukun, ekonomik hukukun ilerlemesi tarafından sağlanır. Savaş simgeydi barış uygulamadır. Bizatihi hukukun insanlıktaki oluşumu, bizzat savaşın yürürlükten kaldırılmasıdır; bu, barışın örgütlenmesidir. (...) (s. 486-487)

Çeviren: Cüneyt Akalın

2) Savaş doğanın ve insanlığın yaşamıdır: fakat top savaşı ve kılıç savaşı maddeci biçimdir; emek savaşı, örgütlenmesi gereken esas savaştır. (...)
Savaş insanın doğal halidir: bu onun ilk ve son koşuludur - fakat savaş kaos değildir, düzendir. Taktik, kanıtıdır. *Bütün savaşlarımı hesap yaparak kazandım,* diyordu imparator! Yani düzen sayesinde. *(Carnets,* s. !, s. 376)
Evet, yaşam bir mücadeledir; fakat bu mücadele kesinlikle insanın insana karşı mücadelesi değil, insanın doğaya karşı mücadelesidir. (...) *(Mülkiyet*, s. 222)

3) (...) Yiğitlik güzel bir şeydi, fakat sona erdi. Herkül ve benzerleri mitolojideki yerlerini aldılar. Güce değer veriyorum. Güç, şan ve şerefle yeryüzünde hukukun hakimiyetini başlattı; fakat onun bir egemen olmasını istemiyorum. İktidardaki Herkül'ü olduğu gibi, pleb Herkül'ü de istemiyorum. (*Savaş ve Barış*, s. 22)

Felsefenin Yöntemi, Önyargılar ve Giderilme Doğrultuları

Nermi Uygur

Gerçekten felsefeye yönelen herkesin, yarı uykulu dönenmelere bırakmıyorsa kendini, kaçınmak gereken birtakım sanıların, başka deyişle birtakım önyargıların rahat döşeğinden uyanması gerekir. İlgili herkes felsefe diye ne yaptığını, neyi neden yaptığını, neyi neden nasıl yaptığını elden geldiğince ayık bir bilinçle bilmek zorundadır. Bir kez uyanmış olanın kolaylıkla sıyrılabileceği bir istek; olmasa da olur denebilecek bir heves değil bu. Her türlü felsefenin, felsefe adına yaraşan her türlü etkenliğin vazgeçilmez koşulu çünkü. Erişilebilecek en üst düzeydeki bilince erişemesem de ne çıkar diye davranan filozof, ortaya koyduğu felsefenin felsefe olarak başarısını yokumsama, dolayısıyla da filozof olarak özvarlığını yokumsama gibi uyumsuz bir yoruma düşer.

Felsefeye ilişkin önyargıların bir kesimiyse, kuşkusuz *felsefenin yöntemi* başlığı altında toplanabilir. Felsefenin yöntemi, çok kimsenin gözünde, tüm felsefe için taşıdığı eşsiz önemden ötürü, savsaklandığında yol açabileceği çeşitli yankılar yüzünden, ne denli özenle incelense yeridir. Felsefenin kendi üzerine bükülmesiyle gerçekleşebilen böyle bir inceleme, tüketicilik savı gütmese bile, ilginç birkaç karanlık yöreyi aydınlatmayı başarabilir. Böylece, genellikle kendi dışındaki her alana uzanan felsefe, felsefe olarak, kendi üzerine de bilinç sağlama görevini üstlenmiş olacaktır.

Felsefeyle herhangi bir bağ kuranlar (sözgelimi öğrenciler, öğreticiler, filozoflar, meraklılar) ergeç felsefenin yöntemi üzerinde durmak zorunda kalırlar. Kimi yaşam

boyu süren bir ödev, kimi zaman zaman gündemde görünen bir uğraş, kimi çabucak geçip gidilen bir uğraktır felsefenin yöntemi. Gene de toplu bir bakışla şu saptanabilir: Felsefeye yönelenlerin bir bölümü felsefenin yöntemiyle ilgilenir; bir bölümüyse ilgilenmez. Buna göre şimdi burda yapılması gereken: kimlerin ilgilenmediğini, neden ilgilenmediğini; kimlerin ilgilendiğini, neden ilgilendiğini açığa koymaktır. Ancak bu yapıldıktan sonradır ki, felsefe yönteminin yapısını; bu yapıya ilişkin önyargılar ile giderilme yollarını; hattâ, bunların ardından, felsefenin yöntemine yapışık bazı güçlüklerin üstesinden gelme önerilerini ortaya koyma gerçekleşebilir.

Önce felsefenin yöntemiyle ilgilenmeyenlerin davranışlarına bir göz atalım.

Açık-seçik dile getirmeseler de çoğuna göre felsefenin yöntemiyle oyalanmak önemsiz bir iştir; hiç kimseye yararı dokunmaz bunun. Azıcık deşince bu tutumun altında belli bir felsefe anlayışının yatmakta olduğu görülür. Özetlendikte, bu anlayış: felsefeyi Tanrı, evren, insan, ahlak, bilgi ve benzeri büyük başlıklar altında düzenlenen konuları en genel çizgileriyle inceleyen kuşatıcı bir alan diye yorumlar. Böylesine geniş tutulmuş bir incelemedeyse, özyapısı öğrenilmek istenen varlıklar öylesine kendine çeker ki filozofu, yöneldiği şeyin bu çekimden baş alıp yönelişinin kendisine, dolayısıyla da felsefenin yöntemine çevrilmeyi gündemine almaz bir türlü. Özeleştiri ya da dışeleştiriyle sıkıştırıldığında da: başka şeylere zaman ayırmaya izin vermeyen yüce konularla dolu olduğunu; belli bir önemi olsa bile, çalışma gündeminde felsefenin yöntemine yer kalmadığını öne sürer. Kuşkusuz, bunu yalnızca sıkıntıdan kurtulmak için yapanlara rastlandığı gibi, istemeye istemeye yapanlara, üzüntüyle yapanlara da rastlanır.

Felsefenin yöntemiyle ilgilenmeyenlerin bir bölümü de: Filozof olarak kendilerinin böyle bir soruları olmadığını kestirip atarlar. Tüketici bir mantığa döktükte, şöyle bir görünümle karşılaşırız o zaman: Ya filozoflar, filozof olarak doğuştan, felsefenin yöntemi sorununu çözmüş sayarlar kendilerini; ya bazı filozoflar, kendi özel becerileriyle bu soruyu çözmüş olduklarını, bu nedenle de çözüm üzerinde hesap verme gereği duymadıklarını söylerler; ya filozoflar, felsefenin pek çok yöntemi olabileceğini, böylece her felsefenin, üstlendiği işleri dilediği yöntemle kotarabileceği kanısındadırlar; ya da filozoflar, açıktan açığa, felsefenin yöntemi olmadığı, dolayısıyla felsefenin yöntemi diye bir sorunun da bulunmadığı inancındadırlar.

Ne var ki bu olanaklardan hiçbiri, mantıkça, felsefenin yöntemiyle ilgilenmemeyi gerektirmez. Örtük-açık savunmaya kalkışılabilecek bu savlardan her biri, daha böyle bir kalkışma başlar başlamaz felsefenin ilgisini çoktan kendi yöntemine çevirmiştir artık. Öyle ya felsefe ile alıp işlediği bir sorunu, nereye götürürse götürsün, akla gelebilecek çeşitli yönleriyle tartışmaya açmadan oldu-bittiye getiremez; böylesi bir oldu-bitti felsefesinin sonu demektir.

Böylece nerden bakarsak bakalım; filozof, felsefenin yöntemini bir konu olarak felsefe için aşağı da görse, ya da sözümona başka nedenlerle gereksiz de görse, felsefenin yöntemiyle ilgilenmemede direnmenin ilertutar bir yanı olmadığı apaçık ortada.

Şimdi de bakışlarımızı felsefenin yöntemiyle ilgilenenlere çevirelim.

Bu öbekte topladığımız kişilerin, herhangi bir şeyle ilgilenen herkes gibi, ilgilendikleri şeye, değişik oranlarda da olsa belli bir önem ve değer verdiği kendiliğinden anlaşılır bir gerçektir. Ancak böyle bir ilgisi olan filozofların hepsinin birden, hep aynı tutum içinde olduğu söylenemez. Şöyle ki azıcık dikkat ettiğimizde, bir bakıma, birbirinden ayrı tutulması gereken iki ilgi türünün var olduğunu görmekte gecikmeyiz.

Birtakım filozoflar, felsefe yönteminin felsefeye ilişkin bir uğraş alanı olduğunu benimsemekle birlikte, bu alanın bakımını uzmanlarına bırakmayı yeğlerler. Ne var ki böyle bir bırakış, sözü geçen felsefe alanının özel yeti, özel hazırlık gerektirdiği inancından doğsa bile, felsefedeki çalışmaların, yöntem sorunuyla doğrudan doğruya uğraşmadan, ya da bu sorunu uzmanca ele almadan yürütülebileceği inancını birlikte getirir. Gelgelelim bu durum: felsefenin yöntem sorunu ile öbür felsefe sorunlarının mantıkça birbirlerinden ayrı tutulabileceği anlamına gelir. Buysa felsefenin tüm işleyişiyle ilgili köklü bir kararın tartışmaya açılmadan benimsenmesinden başka bir şey değildir. Oysa olanca felsefenin, ergeç birbirine dolanan çetrefil sorunların yapısal kuruluşu gereği, kendi içişlerinde uzmanlık tanıyıp tanımadığı; felsefede, felsefeye girdiği bilinen bazı sorunlarla hesaplaşmaktan, nedeni ne olursa olsun, daha baştan vazgeçmenin, yapılan felsefeyi, ola ki pek çok yönden zedeleyebileceğini hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıdır. Hangi kaygıyla olursa olsun, felsefeyi bölmelere ayırmak, hele bazı bölmelerle hiç uğraşmamak; bu bölmelerden biri, felsefenin tümünü kapsayan yöntem olsa bile, kimi bölmeyi, bunun zararı dokunmayacakmış gibi, herhangi bir tedirginlik duymadan başkalarına bırakmak, hiç de yerinde bir tutum olmasa gerek. Yetesiye deşildiğinde bu tutumun felsefeyi darlaştırıp güdükleştirmeye; felsefeyi olanca varlığıyla zedelemeye götürebileceğini gözardı etmemek gerekir.

Sayıca hiç de az olmayan, hele zaman zaman belirgin artışlar gösteren, hatta bazı ortamlarda filozofların nerdeyse tümünü oluşturan bir öbekse, felsefe yaparken yönteme tanıdığı büyük önemi, genellikle yöntemin bilimdeki değeriyle bir tutar. Bilimdeki göz kamaştıran atılımların sıkı sıkıya yönteme bağlı olduğu gerçeğinden kalkarak, felsefenin de yöntem sorununa özenle sarılması gereğine inanır bu filozoflar. Öyle ki bilimi bilim kılan yöntemin eşsiz başarısı, çok kez, bilim yönteminin olduğu gibi, olamadığı yerlerde de ufak-tefek bazı değişikliklerle, tüm felsefeye aktarılması eğilim ve isteğini uyandırır pek çok filozofta. Bu durumu yapıp kökleştiren gelenekler bile oluşur çabucak.

Gel gör ki sözü edilen öbeğin açısına yerleştiğimizde, tuhaf bir dönüşümle, felsefenin yöntemi sorununun nerdeyse ortadan silindiği görülür. Öyle ya, asıl bilimin malı olan, bilimde oluşturulup uygulanan yöntem felsefenin bir gereci olmaktan öteye geçmez artık. Ne denli yararlanılırsa yararlanılsın, doğrudan doğruya araştırma ilgisi duyulmayan bir aktarma işlemi kertesine düşer felsefede yöntem. Ne denli etkili yandaşlar bulursa bulsun, sorusuz sorgusuz evetlenecek bir durum değildir bu. Nitekim eleştirsel bir gözle bakan her ilgiliye ciddi birtakım kaygılar üşüşür bu bağlamda: ilkin: Felsefeye bilimden yöntem aktarmaya ne gerek var? Kendi yöntemini kendi yapamıyor mu felsefe? Gücü mü yetmiyor? Yetmiyorsa, neden? Yoksa, yöntem üreten biricik alan bilim de ondan mı? Gerçekten böyleyse, hangi etkiyle bu böyle, neden? Bilim, kendinden başka bir tek felsefenin mi yöntemini belirler, daha başka alanların da mı? Bırakın ki, bilimin yöntemi gerçekten bilimin bir yapıtı mı? Ola ki, azıcık deşmeye görülsün, bu yöntemde felsefenin de büyük katkısı saptanabilir, neden olmasın? İkinci bir nokta da şu: Felsefenin her kesitinde mi gerçekliği var bilimdeki yöntemin? Her kesimde kullanılışında ne tür onarımlara, ne oranda değişikliklere uğrar bu yöntem? Böyle bir işlemden sonra da ilimin yöntemi ve felsefenin yöntemi arasında yapısal bir eşdeğerlilikten söz etmek ne derece doğrudur? Durup düşünmeye zorlayan üçüncü bir kaygı da şu: Hep "bilim"in, "bilim yöntemi"nin sözü ediliyor, yerinde bir şey mi bu? Gözümüzü kaldırıp şöyle bir bakalım: tek tek bilimler var her yanda.. Gerçekte, bilimden çoğul olarak söz etmek gerek. Ayrıca: Tüm bilimlerin ortaklaşa başvurduğu bir yöntem yok ki? Fizik'teki yöntem ile Tarih'teki yöntem aynı

mı? Nerde Matematik'teki yöntem, nerde Biyoloji'deki? Dördüncü bir kaygı topacını da şöyle dile getirebiliriz: Kestirmeden bir varsayımla, tümüyle felsefeyi, hiç değiştirmeden bilimin yöntemiyle işledik diyelim, felsefe diye kendine özgü bir araştırma alanından söz etmeye hakkımız var mı o zaman? Toptan bilim yöntemiyle işlenen bir alanda, "konu"ları, "sonuçları" da içten belirlemez mi bu yöntem? Salt bilim yönteminin yürürlükte olduğu bir ortamda, felsefeyi felsefe yapan amaçlar ne kadar tutunabilir? Diyelim ki az-çok tutundular, artık tanınmayacak kılıklara bürünmezler mi? Ne denli direnirse direnşin, bilimce işlene işlene amaçlarını yitiren felsefe, felsefelikten çıkmaz mı?

Anmadan edemeyeceğimiz son bir filozof topluluğu da, yapıtlarında felsefenin yöntemine yer veren; ancak yöntem çalışmasına, felsefe çalışmasının bir hazırlığı gözüyle bakanların oluşturduğu topluluktur. Davranışlarındaki en belirgin ortak çizgiler özetlendikte, bu gibi filozoflara göre: asıl uğraş felsefenin birtakım konuları aydınlatmasıdır. Kendi başına önemli olan da budur. Yöntemse bu önemli işin görülmesine yardımcı olan bir gereç durumundadır. Yöntemin de önemi vardır ama, bu bağımlı bir önemdir. Böylece felsefenin yöntemi, felsefenin başarısına hizmet eden bir araç; felsefede kendisine başvurulan bir yardımcıdır. Felsefenin içinde saygın bir yer tutar ama, bu asıl odaktan, felsefenin odağı diye nitelenen uğraş hevenginden önce gelen bir durak olmasından ötürüdür. Ne denli özen gösterilirse gösterilsin, felsefenin yöntemi bir kez kotarıldıktan sonra, artık doğrudan doğruya kendisiyle uğraşılmayan bir ürün; kendisini felsefenin asıl amaçları için kullandığımız bir ara üründür. Hatta, genellikle istenen, yöntemle uzun uzadıya oyalanmadan yöntemi sağlamca ortaya koymak; bunu bir kez yapınca da, tam güçle bu elde edileni asıl felsefe sorunlarına uygulama işine geçmektir. İşte bundan, felsefenin yöntemini böylesi bir açıdan anlayanlar, ne yapıp edip bu yöntemi şaşmaz biçimde uygulanabilecek bir kalıba, sözgelimi kolay, keskin, çabuk verim veren bir kurala ya da formüle dönüştürmeyi yeğlerler.

Olup bitene azıcık yakından bakıldığında, sözünü ettiğimiz anlayışın, tüm felsefenin işleyişine ilişkin temel bir anlayıştan kaynaklandığı göze çarpar. Gerçekten de, mantıkça, felsefeye düz çizgi doğrultusunda yöntemden uygulamaya doğru gelişen bir süreç diye bel bağlanamaz. Felsefenin, yöntemin nerdeyse mekanik bir kullanımıyla oluşan bir yapıyla örgülendiği savunulamaz. Önce - yöntem - sonra - uygulama türünden bir tutum yürümez felsefede. Aceleyle geçiştirilemeyecek pek çok çetrefil sorunu birlikte getirir bu. Birkaçına değindiğimizde felsefeyi "önce" ve "sonra" diye nitelemenin gerekçesi nedir? "Asıl" felsefe işlerinin çokluğu bu bölümlemeye hak kazandırabilir mi? "Önce gelen" diye bellenip bir kez kotarılan yöntemin "uygulama" sürecinde hiç değişmemesi gereği de nerden çıkıyor? Değişme gerekirse, bölümleme uyarınca artık "sonra da" bulunduğuna göre ne ölçüde izin var buna? Bu ölçüyü genişletme zorunda kalınınca, "sonra" "önce" durumuna bürünmez mi? O zaman n'olur? "Asıl" felsefenin sorularından önce kotarılan bir *felsefe* yöntemi de ne demek? Neye göre kotarılır öyleyse bu yöntem? Ayrıca: yöntem yöntem diyoruz, peki, doğrudan doğruya sorunlar işlemeye başlamadan önce, tek bir yöntemin tüm felsefe sorunlarına yeterli olduğuna nasıl karar verebiliriz?

Artık duruma çepeçevre bakabiliriz. *Hem* felsefenin yöntemiyle ilgilenmeyenlere *hem* felsefenin yöntemiyle ilgilenenlere, tutumlarındaki ana savlarla bu savların dayandığı arkaplanlar yönünden son denediğimiz yaklaşımla, bazı canalıcı özellikleri günışığına çıkarabileceğimiz bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Şimdi burda çeşitli mantıksal

ve tarihsel uzantılarına dokunmasak da, bunlardan anakonumuz felsefe-yöntem ilişkisi bakımından dikkate değer dört tanesini gözler önüne sermekte büyük yarar var.

1) İlk özellik şöyle dile getirilebilir: Nerde, nasıl, ne kılıkta ortaya çıkarsa çıksın, *yöntemiyle birliktedir felsefe.* İlle de iki ayrı şeyden sözedilecekse, ikisini birbirinden koparmak; ya da birbirinden ayrı tasarlanan bu şey'ler arasında mantık, zaman ve teknik açısından bazı bağlar arayıp saptamak gerçekliğe aykırıdır. Beklentileri, soruları, konuları ve başarıları ne olursa olsun; felsefe, yönteminden, yöntemiyse felsefeden ayrı düşünülemez. Uzak da kısa da tutulsa, araya konan ayrılık felsefe etkenliğinin varlığını parçaladığı için, felsefenin felsefeliğini zedeler.

2) Bu bağlamda: felsefenin *olanca varlığıyla* yöntemle düzenlendiğini; felsefe etkenliğine gereksinim göstermeyen bir sözümona felsefe yöntemininse işlevsiz bir şey olduğunu apaçık saptamak zorundayız. Nitekim çeşitli dillerde yöntem (Türkçe'de "yöntem" sözcüğünde; eski Yunancadan "methos" -meta-hodos sözcüğünden; felsefe deyimlerini Yunancadan, Yunanca üzerinden Latinceye ayak uydurarak kurmuş olan kültür dillerindeki sözcüklerde, sözgelimi "méthode", "Methode", "Method" gibi sözcüklerde belirdiği üzere) belli-bir-yön- doğrultusunda gitmek, bir-yol-boyunca-gitmek türünden bir tasarımı bildirmekte; dolayısıyla da, "felsefenin yöntemi", felsefenin gidip geldiği *yol'u,* böyle bir yoldaki gidiş gelişlere göstergelik etmektedir: yol, gidiş-geliş; gidiş-geliş de yoldur. Buna göre, felsefede: Yöntem sorununu sözümona çözdükten sonra yürüyüşe çıkmak, ya da yol-suz bir yürüyüşten söz etmek, felsefenin gerçekteki işleyişini düpedüz *ters* anlamaktır.

3) Önemli bir özellik de şu: Felsefenin yöntemi sorununa eğilmemek, ya da soruna gerektiği gibi eğilmemek baştan aşağı felsefe etkenliğini çarpıtmaya götürür. "Felsefenin yöntemi sorunu", felsefenin bir *temel*-sorunudur. Bunun en güzel belgesi, felsefedeki çığır açıcı atılımların (sözgelimi: Maieutike'siyle Sokrates'in, cogito'suyla Descartes'ın, Alaysis'iyle Hume'un, Transzendental düşünüşüyle Kant'ın, dialektik'i ile Hegel'in, fenomenoloji ile Husserl'in, 'clarification'u ile Wittgenstein'ın) yöntem sorununa felsefenin bir ölüm-kalım sorunu olarak sarılmasıdır.

4) Ayrıca: Getirdikleri yaygın geleneklerle birlikte bütün bu felsefe etkenlikleri, felsefenin kendine özgü yöntemle hesaplaşma zorunluğunu başka bir açıdan da aydınlatmakta. Çünkü felsefedeki *her* büyük atılım: dönüp dolaşıp felsefenin-yöntemi sorununa, felsefede ortaya çıkan birbirinden sert güçlüklerin birike birike felsefenin olanca varlığını tehlikeye sokan bunalımlı dönemlere son vermek amacıyla ortaya konmuş olan bir felsefe atılımı, bir felsefe başarısıdır. Gelgör ki, felsefenin atılımdan; dolayısıyla bunalımdan yana zengin mi zengin bir tarihi olduğunu bir an bile akıldan çıkarmamalıyız. O zaman da şöyle bir açmazla karşılaşırız: Bunalımlar-atılımlar oldukça sık birbirini izlediğine göre, kendi yöntemi sorununu bugüne dek çözememiş midir felsefe? Bu böyleyse, o zaman felsefenin varlığı, saygınlığı ne duruma düşer?

Bu sorulardan yansıyan kaygılardan felsefe için olumsuz yargılar çıkarmak kolay. Ne var ki, acele ve yüzeysel kuşbakışlarıyla yetinmiyorsak, sık sık olduğu gibi kolayda yatmıyor bu gerçek. Felsefe ile yöntemi arasındaki ilişkinin gerçeği şu: Felsefe, yöntemiyle *kendini yönlendirir;* yöntemi, felsefenin çekidüzenidir; bu *düzenleniş* de felsefenin *kendisi*dir. Nerden nasıl esinlenirse, nerden neyi benimserse benimsesin, *her felsefe,* felsefe olarak arayıp bulduğunu yöntemine borçludur; bu yöntem felsefece araştırmanın her yerine öylesine sinmiştir ki, ilk bakışta örtük kalsa da, felsefe diye ortaya çıkan her şeye özdeştir. Yöntemi ile felsefeyi birbirinden ayırma, ancak sonraki bir iş, felsefenin kendi kendini anlamak için girişiği bir çözümleme işidir. Böylece, felsefeyi iç kurulu-

şuyla kavramak istiyorsak, her felsefenin, yöntemiyle baştan sona örgülendiğini; yöntemin felsefeden, felsefenin yönteminden ancak yapay olarak çekip çıkarılabileceğini söylemeliyiz. Bu iç-kuruluş nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin: kavramlarıyla, önermeleriyle, öncülleri, aklavurmaları, arayış ve deneyişleriyle, konuları, aydınlatmaları ve doğrularıyla felsefe, belli bir yöntemin vardırdığı "doğruların" bir bütünü olmaktan çok: tam bir ayrılmazlıkla tüm varışları ve "doğrularıyla" her yerinde, her yeriyle, *parçalanmaz* bir bütünlüktür. Nitekim felsefe, araştırmalarının sallantılara, iç-bağdaşmazlıklara, kopukluklara uğradığı her yerde yalnızca yöntemini değiştirmek gereğini duymaz; kendini değiştirmeye girişir, yani yöntemini değiştirir. Böyle bir gereksinmede yansıyan, aslında, felsefeden bağımsız bir yöntemin felsefeyi değiştirmesi değil, felsefenin *felsefe olarak* kendini değiştirmesi; hep aynı şeyi yeniden vurguladığımızda, felsefenin-yöntemiyle-birlikte kendisini yeniden oluşturmasıdır.

Bütün bu belirtilenlerin ışığında: felsefenin yöntemine ilişkin, daha doğrusu felsefe'ye ilişkin pek çok savsaklama ve geçiştirmenin, iyice düşünüp taşınmadan, yeterince çepeçevre tartışılmadan benimsenen birtakım sanıların, yaygın adıyla birtakım önyargıların kol gezdiği iyiden iyiye ortaya çıkmış bulunuyor. Böylece, bir-iki anaçizgicikle de olsa, birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken felsefe ile yöntemini birbirinden ayrı düşünen birtakım yöntem önyargılarına son verecek bir bakış duruluğu sağlanmış oluyor kanısındayım.

Ona ne kuşku, önyargı diye adlandırılan şeyleri belli bir ölçüde saptayıp betimlemek başka, onları aşıp öteye geçmek başkadır. Biri görmek, öbürü yapmaktır. Görme bilinçle sağlanır; yapmaysa isteyip gerçekleştirmeyi gerektirir. Bilgili istenç, istençli bilgi işbaşında olmalıdır. Bu arada yeniden aşılması gereken yeni önyargılara düşmemeye ne denli dikkat edilse yeridir. İşte bizler de şimdi burda (bizler, hem yazar hem okuyucular olarak) yetesiye bilinç, gerçekleştirme ve dikkatin efendisi olabilirsek, felsefe ile yöntemini çözülmezlikle iç içe örgüleyen bütünlüğü tamtamına anlayabiliriz. Buysa, felsefenin yapısını; dolayısıyla da, bu büyük kültür kesimine ilişkin çabalarımızı, her türlü tatlar ve yararlar doğrultusunda verimlendirme fırsatı sağlar bize.

Gene de bu son sözler, felsefenin yöntemiyle alışverişimizin sona erdiği izlenimini uyandırmamalıdır. Tam tersine, şimdi, yöntemiyle iç içe felsefenin, kendini nasıl gerçekleştirdiği sorusuyla karşı karşıyayız. Şöyle diyelim: Felsefenin ne biçim bir işleyiş yönü-yordamı vardır? sorusu artık önümüzde. Bu sorunun yanıtıysa, gelmiş geçmiş gelecek tüm filozoflarının yazılı sözlü eylemsel yapıp ettiklerine yaygındır.

Felsefenin yöntemi sorununu, çoğu kez önyargıların sislediği bir ortamı kıyıbucağıyla rahatça görünür kıldıktan sonra, artık bir şey apaçık, o da şu: Felsefenin yöntemi sorunu, felsefenin varlıkça işleyiş ve kuruluşu içinde kök salmakta. Böylece hâlâ "felsefenin yöntemi" diye başlıbaşına bir sorunun sözünü etmekten vazgeçemiyorsak, bu sorunu, bundan böyle eskiden alışıldığı üzere sormayı sürdürmekten, eskiden yanıtlanmaya alışıldığı gibi yanıtlamaktan vazgeçmeliyiz. Her felsefe yazısı, açık-seçik belirtmese de, başarısı oranında, hep yeni baştan bu yanıtı birlikte getirmektedir.

"Sanatçı, bir çözümden bilmece kurabilendir."

Batılı Kim Batılı Nerede

(Nermi Uygur'un Bir Kitabıyla Söyleşi)

Medar Atıcı

Sürekli konuşturan özgün yazı-düşün adamı Nermi Uygur'u, yakınımızda olmasına karşın bulup şöyle gönlümüzce bir konuşma yapmayı düşlerken ondaki devingenliğin kitap sayfalarına da ne denli yoğun sindiğini görünce, kendiliğinden bir yönelişle, sanki karşımızda kendisi varmış gibi İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası *adlı son çıkan kitabıyla söyleşiye giriştik. Ender rastlanan ama yadırganmayacağını umduğumuz bu söyleşimizi kitaptan derlediğimiz capcanlı alıntıların eşliğinde sürdürüyoruz.*

Aşağı yukarı iki yıl kadar önce yayınlanmış olan İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası *adlı kitabınız, özellikle günümüzde batılılaşmanın anlamca sorgulanması bakımından bazı kavram boşluklarını doldurmakta, Avrupa kültürü ya da uygarlığı olarak adlandırılan kültür alanının ne olduğunu belli birkaç noktadan aydınlatmaktadır. Batı'nın kültür dünyasını içiyle-dışıyla ele almaya yönelmenizin başlıca gerekçeleri nel*erdir?

Sen, ben, neyin ne olduğunu bilelim bilmeyelim, insan-toplum olarak ayrıcasız tüm varlığın yaşama çevresi *Batı.* Ölçüsü, ölçeği ne denli değişse de, sen, ben, şu topluluk bu topluluk, bizimki öbürü her devlet, –herkes her yan, bir biçime, Batı'nın hesaba katılmadığı bir yaşam sürdüremiyor, olası değil bu günümüzde.(1) Hele Batı'dan Batı-dışına, Batı-dışından Batı'ya uzanan çapraşık yollarda, anlama yanlış-anlama, ezme ezilme,

1) Nermi Uygur, *İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası,* Ara Yayıncılık 79, İstanbul, 1992, s. 12. (Bundan sonraki sayfa numaralarının hepsi bu kitaba gönderme yapmaktadır.)

değer verme vermeme, savaş barış gibi son derece etkin ve geniş kapsamlı eğilimlerin, insan-doğa-kültür açısından arapsaçına dönüştüğü günümüzde, Batı konusunu gereği gibi ele alıp incelemenin, insanlık için bir ölüm-dirim sorunu olduğu meydanda.(s.18)

Kitabın ilk sayfalarında amacınızı: "kendi duyumladığım kadarıyla Batı'yı anlayıp anlatmak. Nasıl yaşadıysam, nasıl yaşıyorsam o doğrultuda yansıtacağım Batı'yı" (s.22) sözleriyle dile getirmektesiniz. Yaşantılarınızı Batı'ya yönelik inceleme ve araştırmalarınızın temel dayanağı olarak görüyorsunuz ve "Fiziksel gerçekliğe ilişkin yönelişlerde algı neyse, kültür gerçekliklerini kavramada yaşantı o." (s.22) demektesiniz. Kültür gerçekliklerini araştırıp incelemenin temelinde yer alan 'yaşantı' hangi açılardan sağlam bir dayanak noktası oluşturuyor?

Yaşantı, yaşayan insanın yaşama ögesi, yaşama biçimi, düpedüz yaşayışı; ama yalnızca yaşayana bağlı değil, yaşayana yapışık değil yalnızca. Yaşayan, aslında, özyaşamından dışarı açılır yaşantısıyla. Yaşantı, kendini aşma olanağı sağlar insana. Yaşantıyla öznel, kişisel "doğruların" dışına açılmak fırsatını bulur insan. İçe kapanan kapılar değil, *dışa açılan pencerelerdir* yaşantılar. Yaşantı: özneyi, kendi içine bükülmekten kurtarıp olanca nesnelliğiyle dış-gerçekliği kavrayıp yakalamaya ulaştırır. Yaşantıyı içe kıvrılmak diye değil, dışa uzanmak diye yorumlanıp değerlendirdiğimizde: tüm kültür işlerinde olduğu gibi Batı konusunda da, yaşantının bir ucu kişideyse öbür ucu kişinin doğruları derlediği dünya nesnelerindedir. (s.25)

Yaşantıların dışa uzanabilmelerinin olanağını yaşamalar arasındaki ortak bağlar oluşturmakta; özellikle günümüzde geniş ölçüde yaygınlaşmış bir yanıyla tüm dünyanın ister istemez ortak olduğu Avrupa kültürü nasıl bir kültür, başka sözcüklerle sorulduğunda, Batı'yı Batılı yapan ne?

Kuşkusuz bir açıklama-deyimi değil 'Batı'nın 'Batılılığı'. Bir deyim kondurup karanlığı aydınlığa çeviriverdiğini sananların kulakları çınlasın. (s.27) Çocukluktan yaşlılığa kadar sürüp giden sayısız Batı yaşantılarım var. Yenileri, aralıksız, eskilerle birleştikçe, olanca kapsamıyla biçimi kıvamı başka kılıklara bürünüyor durmadan. Çeşitli zamanlarda, yerlerde, çeşit çeşit öznel-nesnel gereksinmelerin basıncıyla bir düzen vermeye çalışıyorum bu yaşantılara. Ne zaman Batı yaşantımın üzerinde düşünsem, dönüp dolaşıp her şeyin candamarı 'işte bu!' dediğim izlenim yine önümde, hep daha belirgin bir kılıkla: Yaşantıların bende bıraktığı tortuyla bir ad verecek olursam: birey-akıl-bu dünya Batı'nın Batılılığı. Bilip anlama isteğiyle dikkatlerimi ne zaman batı'da topladıysam, orda sözünü ettiği bu üç şeyi birlikte yaşadım. Şöyle ya da böyle, birey-akıl-bu dünya içermeyen bir Batı-bilincim hiç olmadı. (s.29, 31)

Kitabınızda genel anlamda birey için söylenenlerle Batılı birey için söylenenler, kimi zaman iç içe geçmekte; Batı dışındaki kültürlerde de birey var mı yoksa birey yalnızca Batı'da mı yer alıyor? Bu arada aklı nasıl belirlediğinize baktığımızda: "Bense aklın: Eski Nil boylarından İndus vadilerine, Eski Çin'den Eski Hint'e, Eski Amerika'ya, Eski Anadolu'ya dek konumu, iklimi, çağı, tarih koşulları uyarınca birbirine benzemeyen çeşit çeşit görünümlere büründüğü; bu çeşitliliğinse yüzeysel bir başkalık değil, kültürün yapısal bir belirlenimi olduğu kanısındayım; bu nedenle de her belirgin kültür çevresine ilişkin aklın kendine özgü çizgiler içerdiği inancındayım." *(s.46) ifadesiyle karşılaşıyoruz. Acaba birey, bu çeşitli akıllardan birinin, Batı aklının işlemesiyle ortaya çıkan, biçimlenen, gelişen bir yaşama biçiminin içinden mi oluşmaktadır?*

Kendi bedenine, doğaya, başkalarına, çevresine, topluma, kültüre, kısaca, soyut-somut tüm ilişkilerinde evrene, gevşek sıkı, *kendi* damgasını vuran bir yaşama bütünü birey. (s.33) Batı kültüründe birey, düzeltmeler, yıkmalar, yeniden ele almalar; yerine göre kurma, yerine göre karşı-koyma yaklaşımlarıyla da olsa, benimsemeler, devrimlerle de

olsa, bireyliğini sürekli bir çabayla birey-üstüne yönelik yaratılarla dengeleyip uyumlama atılımındadır hep. Bireyi *Batılı* birey kılan önemli bir yaşama oylumudur bu. (s.41) Batılı, Batılı-olmayanların bir birey olduğuna inanmaz. Bazı yönleri, bu arada bizi ilginç becerileri olduğunu yadsımasa da, ona göre, Batılı-olmayan kimse bir tek-kişi değildir, kişiliği yoktur hiç olmazsa Batıca bir kişilikten yoksundur. (s.82)

Sizce, başka ben'lere hak tanımayan salt bir birey midir Batılı birey?

Şimdiye dek nerede bir bireyle karşılaştıysam, orda bir Batı'lı buldum. (s.31) Neyi konu edinirse edinsin, ister yapma ister bilme yönünden ona hep ben'iyle yaklaşır; ben'inin karşısına koyar; ben'ine yaklaştırmaya, ben'inde özümsemeye çalışır Batılı. Yaşamsal bir ben-*bilinci* sürekli eşlik eder Batılıya. (s.35) Çeşit çeşit gözlem ve bilgilerin oluşturduğu toplam izlenime dayanarak şunu söylemeliyiz: bireyi birey kılan benlik, kişilik ve özgürlük, anaçizgilerine değindimizde, azıcık da olsa sezinlediği üzere, hiçbir zaman salt birey değildir Batılı. İster günlük yaşam açısından, ister tarihsel açıdan bakalım, Batılı bireyin, birey varlığını: hep bireyi aşıp kuşaktan ortaklaşa yaşama-kültür varlıklarıyla birlikte sürdürdüğüne tanık oluruz. (s.39) Batı uygarlığı, ya da çoğun Avrupa kültürü diye dile getirilen gerçeklik: tek tek benleri aşan insan-toplum-tarih gerçekliğidir; kuşaklar, ülkeler, yüzyıllar kapsayan ben'ler-üstü bir gerçekliktir. Bu bağlamda Batılı birey: kendi öz damgasını vurduğu, ya da kendi özüne damga vuran *bireye-aşkın*, toplumsal yapılı düzenlemelerle ayakta tutup geliştirir kendini. (s.40)

Yere ve zamana göre değişen koşullar içinde çeşitli görünümlere bürünen akıl, Avrupa uygarlığında nasıl biçimlenip, nasıl bir görüntü sunuyor?

Kuşkusuz hep ayrı ayrı kılıklara da bürünse, her durumda birbiriyle akraba bir tutumla ortaya çıkar akıl: kimi çeşitliliği teke indirgeyici bir görüş; kimi dağınıklığı bağlayan bir istenç; kimi rastgele oluşu anlamlandıran bir ilke; kimi çokluğu kuşatan bir bakıştır... Kim, nerde, hangi açıdan, ne değer biçerse biçsin, tüm izlenebilen çabaları, saptanabilen yapıtları, sözü edilebilen etkileriyle Batı aklı her şeyden önce *düzenlemeye yönelik* bir akıl. Öyle belirgin ki bu, düzen olarak aklı bulduğumuz her yerde, çok büyük bir olasılıkla, Batılılığı da buluruz. (s.47) Şöyle geliyor bana *bu aklın kuşatıcılığı:* yönelmediği hiçbir şey kalmasın istiyor; damgasını vurmadığı hiçbir şey bırakmıyor. (s.49) Gene de, aklın, dönüp dolaşıp son, en son amacı ne, diye sorduğumuzda: aklın, amaçların seçimi, işleyişlerin gelişimiyle insanı odak aldığını; özellikle de, insan mutluluğuna özenle bağlandığını görürüz. Batı aklı *insan* çıkarına dönük akıldır. İnsanın çıkarını güden, insan için çaba gösteren bir düzenleyicilik Batı aklı. (s.51)

Aklı eleştirmez mi Batılı?

Eleştiriyi, kimi basamak basamak, kimi atlayıp sıçraya kuşkularla gerçekleştirmeyen, kuşkuyu, eleştiriyi geliştirip yetkinleştirmede verimlendirmeyen bir Batı aklı düşünülemez. (s.56) Batı aklı aydınlanmacı bir akıl. Işıldağını her yöne gezdiren, ışımasını hiçbir yerden esirgemeyen bir akıl sürekli işbaşında Batı'da. Batılılık: aydınlıkla "hesaplaşma"; ne varsa her şeyi aydınlığa vurma; varlığın aydınlatarak hesabını verme. (s.58)

Batı aklının en önemli doruklarından birinin 'açıklama' olduğunu belirtip bu doruğa ulaşmanın temelinde dilin bulunduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyorsunuz: "Nitekim, aklın ilk kez Batı'da pırıl pırıl göründüğü Eski Yunan çağında, "akıl" anlamına gelen "logos", sözcüğün olanca kuşatımıyla, aynı zamanda "dil" anlamına gelir. İnsan dünyasında, dil ile akıl, birbirinden ayrılmaz biçimde içiçedir... Batı kültüründe dil: aklın hep başvurduğu bir eştir. Dil: bireyi akıllı kılan, kendine açan, vurgulayan; başkalarına aktaran, genişleten, incelten, derinleştiren, yayan, güçlendiren bir ögedir... Bunun en güzel belgesi: Batı uygarlığının bir konuşma uygarlığı, *bir* dil uygarlığı *olmasıdır. Sürekli dil'le uğraşmak; aklın erkini artırmak için "yapay*

diller", dolayısıyla da açıklama-dizgeleri üretmek çarpıcı bir özelliğidir bu uygarlığın. (s.54,55) Çeşitli görünümler içinde hemen her yerde kendini gösteren aklın ilk olarak Batı'da belirgince, apaçık ortaya çıkmasının temel nedeni batı kültürünün konuşmaya ve yazmaya dayanan diliyse, bu dil-akıl birlikteliğinin günümüzde tüm dünya için önemi konusunda ne düşünüyorsunuz?

Yetke, bilgi, güven demektir akıl-kültür-dil-yazı. Bu kültürü ayakta tutan, bu kültüre damgasını vuran her kişisel, toplumsal, bilimsel, düşünsel, dinsel ve benzeri gelenekler dille, yeni akılla; akılla, yani dille bezenmiştir baştanaşağı. Her türlü yaratıcılıklarda, yeniliklerde, birikim ve uygalamalarda yadsınamayacak bir rol oynar dil. Dil ile aklın *birlikte kurduğu* bir kültür evrenidir Batı. (s.55) Batı özde bir yazı uygarlığı, yazıyı gittikçe daha yoğun kullanıp yaygınlaştıran, yazının etkenliğini gittikçe artıran bir uygarlık. Yazının değer yitimine uğradığını savunanlar çıksa da, 20. yüzyılın ortalarına dek böyle süregeldi bu. Öbür uygarlıklardan hiçbiri Batı'yla bu yönden boy ölçüşemez. Yazının Batı'da eriştiği bu güç, iyi mi kötü mü oldu, tartışmamıza açık. Şaşmaz bir gerçek şu yalnız: Yazının benzersiz gücü olmasaydı, Batı, Batı olmazdı. Nerde yazı kutsal, seyrek, zor erişilir, az kişide dönenen, çoğunluğa kapalıysa, orda Batı'dan başka bir uygarlık var. (s. 158)

Batılı bireyin ve Batılı aklın bu-dünya olmaksızın anlam gerçekliklerini yitiriverdiğini belirterek, bu-dünyanın rahat yaşama, teknik ve zamana duyarlılıkla belirginleştiğini ekliyorsunuz. Teknik ve zamana duyarlılık olmasa da en azından rahat yaşamanın, yalnızca Batı kültürünün değil de sanki her kültürün gerçekleştirmeye uğraştığı bir amaç olduğu söylenebilir mi? Bu-dünyayı kendi kendisi için daha yaşanılır kılmak, sıkıntıları en aza indirebilmek her insanın amaçladığı bir şey değil mi?

Her uygarlık bu-dünyaya yönelik yaşamada odaklaştırmaz kendini. Sözgelimi: Hint kültür-çevresi: yaşamaya katlanma okulu görümünde. Çin kültür-çevresi: yaşamla ölümün oyunsulukta bağdaştırılması gibi bir şey. Mısır kültür-çevresi: yaşamaya, ölümden sonraya hizmet için dört elle sarılmakta. (s.135) Batılıya göre, Batılı-olmayanlar: bu dünyayı *başka* bir dünyaya geçit ya da eşik diye yorumlamaktalar, hem düşünmede hem eylemde bu böyle. Bu nedenle de, öbürüne bir hazırlık diye anladıkları bu-dünyayı, kapsamlı bir düzenlemeyle kökten örgütlemeye pek yönelmezler. Gerçi bazı rahatlıkları ellerinin tersiyle çevirmezler, bazı yaşama kolaylıklarını onlar da arar; nitekim zamanla, onların yaşadığı kültür çevresinde de tümen tümen toplumsal, siyasal-ekonomik rahatlıklar birikir; ona ne kuşku, Batı'nın dışı da gerçekte yaşamaya elverişlidir. Ne var ki, sözü geçen bu birikimlerde, Batı'daki yaşamı durmadan daha ileri götürme ateşinin, o ateşli tutkunun büyük etken olduğu söylenemez: Kişisel-toplumsal-tarihsel yazgısına, doğalmışçasına sessizce boyun eğen; dolayısıyla da, yaşamı oluruna bırakan bir eğilimde Batı dışı insanlar. (s.85)

Batılılığı; insanın ulaşmış olduğu ahlakça gelişkin bir değerler bütünlüğünden ayrı tutmuyorsunuz, örneğin "tüm insanlığa saygın-sevgin yoksa Batı'lı değilsin" (s. 152) diyorsunuz ve Batılılığa büyük ölçüde olumlu özellikler yüklemekle birlikte olumsuz yanlarını da eleştirmekten vazgeçmiyorsunuz. Çeşitli yerlerde parmak bastığınız gibi kültür gerçeklikleri olumlu-olumsuz birçok çeşitliliği içlerinde taşıyorlar; sizce, kültürün işleyişindeki olumlu gelişmelere neler yol açabilir?

Gözden uzak tutulmaması gereken şu bence: tek kişi de, ülke de dünya ile bilinçle dayanışma kurmaksızın payına düşen, payına düşebilen kültürden ne alabilir, ne de kültüre katabilir. günümüzde gittikçe daha içten duyulan son derece önemli bir gerçek bu. Geleceğe uzanan çağdaş ortamda yaşam: kişinin de toplumun da kendi çapında bir kültür birimi olarak, dünyaya açılmasını; gücü yettiğince dünyayı bilip benimsemesini;

özümsediği dünyayı kendi doğrultusunda anlayıp değiştirmesini içerir. Buna göre, kişi de, toplum da kültürce varlığını sürdürüp geliştirmede, özünü her türlü darlıktan sıyırıp genişletmeye; evrensel kültür etkinlikleri içinde durmadan kendini aşmaya yönelmelidir. (s.118, 119)

İnsan; kendi kimliğini sorgulamak için kendini kendi karşısına koyan, içinde yer aldığı budünyayı kavrayıp biçimlendirme yönelişine sahip olan ve bunu akla dayalı ilkelerde sağlamca gerçekleştirebilen bir birey olarak tanımladığında Batılılığa yüklediğiniz üç belirgin nitelik sanki insanın insanca yaşamasının ve kendini bu doğrultuda geliştirmesinin temelini oluşturuyor. Birey, akıl, bu-dünya bağlantısını, yani bir bakıma insanca yaşamasının ve kendini bu doğrultuda geliştirmesinin temelini oluşturuyor. Birey, akıl, bu-dünya bağlantısını, yani bir bakıma insanca yaşamanın denklemini pek çok yönden olabildiğince sağlam kurmuş ve olabildiğince yaymış olan Avrupa kültürü, insana özgü yaşama bakımından hangi yetersizlikleri taşıyor?

Akıl, akıl diyor, - hani akıl: yetersiz çarpık, kendini beğenmiş. Sonra gel, akıl, de. Birey, birey diyor - hani birey: soyca yoket, gönülce yık, kafaca çarpıt - sonra gel, birey de. Çileden çıkarıyor Batı bazan insanı. Bu-dünya, bu-dünya, - diyor, hani bu-dünya: kutsallık adına, tümen tümen boşinan sürsün önüne - sonra gel, bu-dünya, de. (s.184)

Günümüzde her alanda olabildiğince yaygınlık kazanmış olan Batı uygarlığını önyargılara kapılmadan tanımaya girişmek, olanaklı olduğu ölçüde Batı dışında yer alan diğer kültür alanlarının kendine özgü kimliklerinde nasıl bir değişime yol açar?

Dünyayla bütünleşme büyük ölçüde, Avrupalılıktan geçtiğine göre; dünyalaşma bir bakıma Avrupalılaşma, Batılılaşma olduğuna göre; gereken durumlarda gerektiği gibi Batıca yaşayıp davranma alışkanlığını, bu yaşam ve davranışı varlığımızın canı diye benimseme alışkanlığını edinmeliyiz. Bunun temel koşuluysa, Batı'yı, Batı'ya özgü gerçekliği bozmayan bir biçimde *anlamaktır.* (s. 119) "Batılılaşmak demek kendimizi yitirmek demektir; Batı, bizi bizden eder; ne denli Batı'yı özümsersek o denli kendimizden oluruz" türünden yanlış sanıların, iler-tutar yanı olmayan görüşlerin etkisinde kalmamalıyız. Rastgele bilgi ve yöntem işi değil, bir varolup-olmama işi bu. Tüm özenimizi bu yönde toplamalıyız öyleyse. Gerçekte, Avrupalılaşıp Batılılaşıp dünyalaşmak, özümüzü yitirmemizle alıp vereceği olmayan bir oluşum. Gerektiği gibi gerçekleşirse, tam tersi: kendi özümüzü anlayıp zenginleştirmemiz, kendimize özgü değerlerimizi, başarılarımızı, olanaklarımızı yeniden bulmamız demek. Böylesi bir kimlik-yeniden-doğuşunda, yitirmek değil kazanmak söz konusu bizim için. Karşılaşmak, ne olup bittiğini bilen için katkılanmaktır. (s.120)

Kültür karşılaşmalarında her şey ahlaka uygun biçimde olup bitmiyor ama.

Hangi kültür öbürüne: "gel, seni eğiteyim, sen de kültürce benim gibi ol, beni örnek alman gerek" diyebilir? Gerçi der demesine; ama kim kime vermiş bu hakkı! Böylesi "eğitimleri" azıcık eşeleyin, neler sırıtmaz ki alttan: tümen tümen çıkar, köpük köpük boşgurur, vıcık vıcık özayıp...(s.195)

Kültür değişimleri zorlamalarla gerçekleşibilir mi?

Tepeden inme bir buyrukla, bir buyuru, bir buyrultuyla bir kültürden öbürüne geçebilmek söz konusu değil. Kültür ayakkabı mı ki, tak,çıkar yapasın. Kültür: içe işlemişlik, hem de katmer katmer. Çabuk görünen yönleri bir yana (yanlış anlaşılmasın, bu yönler önemsiz demiyorum) dıştan el atmaların, keyfe göre değiştirmelerin, gütmelerin ötesinde kat kat derinlerin oylum oylum evreni kültür. (s.192)

Yalnızca bu kitabınızda değil, pek çok yerde üzerinde en çok durduğunuz kavram "kültür kavramı. Kültür ile uygarlık arasında ayrım yapmamanızın nedeni nedir?

Ha "uygarlık", ha "kültür" - gel de birliği parçala. Alışkanlıktan, yetişimden, sez-

giden türeyen bir ince ayırım eğilimiyle deyimlerden hangisini kullansan olur. Gereksiz yere sözcüklere takılıp kalma. Yapay ayrımlar kafa karartır. Şey-durumunun kendisine bak sen. O da: "kültür uygarlıktır", "uygarlık kültürdür" diyor. (s.133) İster "kültür", ister "uygarlık" de, önemli olan ad değil, ne dersen de - kültür, özetin özeti: insanın, kendisine yaşama gücü sağlamaya yönelik çabaları, ürünlü ürünsüz başarılı, başarısızlıkları. (s.134)

Kültürün insanla ve insanın içinde yaşadığı toplum ve doğayla olan bağlantılarını nasıl anlamaya çalışmak gerekir?

Bir kültürü anlamaya çalışırken, *anlayış olanaklarını* dikkat dikkat durmadan inceltsen de, değil mi ki kültür boğum boğum sonsuz bir bağlam, sonsuzluğun hakkını veremezsin hiçbir zaman. Yapılacak en doğru şey, bu durumu gözden yitirmeksizin, açı açı sokulurken bir bir aşmak sığı anlayışları. Kültüre yönelik anlayış-*duyarlığı:* insanın, yani kültürün; kültürün, yani insanın başarısı (s.147). İnsan yalnız doğayla insan olabilseydi, kültüre ne gerek vardı. Gel gör ki insanın derdine dert eklemede birebir uygarlık. İyi ki kültür var, yalnızca doğayla pek bir yere gidemezdik. Doğayla yürümüyor; kültürle de kolay değil. Doğayla yürümüyor; iyi ki kültür var. Kültürle şöyle böyle yürüyor; iyi ki doğa var. (s.133) Doğadan, doğaya karşı, efendi-köle, güçlü-güçsüz: insanın da kültürün de ana özellikleri bunlar. (s.145)

Kalın çizgileriyle birey, akıl, bu-dünya başlıkları altında topladığınız Avrupa kültürüne tek yanlı bakılmaması gerektiğini hep vurgulamaktasınız; bu dar bakışa örnek verebilir misiniz?

Batı uygarlığına, çeşidi ne olursa olsun, belli bir mal ve hizmet toplamı gözüyle bakanların sayısı, nice gerçek aydınların çabaları sonucu, yavaş yavaş azalıyor. Ne var ki şimdi de, Batı bir kurallar dizgesidir, türünden sözümona ileri sanılan bir görüş sarmış ortalığı. Kendi dillerince şöyle düşünüyor onlar da: Anlaşıldı, yalnızca işlenmiş mal değilmiş, incesinden teknik ürünü değilmiş Batı. Öyleyse birtakım kuralların toplamı. Şurasından burasından olmuyorsa, biz de bu kuralların tümünü birden alıp getiririz olur biter.

Unutulan bir şey var oysa, hem de çok önemli: Ne sayılır, ne toplanır, ne taşınır uygarlık kuralları. Bir de şu var, daha da önemli: yalnızca kuralların örgülediği bir evren değil uygarlık: kural-olmayan, kuralları aşan, ögeler, değerler, yaşantılar, duygulanmalar, adsız birimler, hepsi kat kat, derin derin, karmaşık, – hepsi uygarlıkta. (s.175, 176)

Genel olarak kültürün, özel olarak da Batı kültürünün önem ve değeri tam olarak nasıl anlaşılabilir?

Bir kültürün değeri, etkisiyle ölçülürse (başka ölçekler bulunsa da, bir bir ele alınan etki, değer arasında sıkı bağ var, kim yadsıyabilir), değeri olan bir kültür Batı. "Batı'nın değeri" konusu, hep yanıtsız kalacak olan bir soru: öyle ama, içte de dışta da en çok ilgi çeken konulardan biri bu. (s.159)

Günümüzde hiç kimse Batı'nın önem ve değerini tam olarak anlayacak durumda değil. Olanaksız bu tam-anlayış, her şeyden önce mantıkça. Öyle ya, Batı kültürü tümden sona ermedi ki: Bırakın ki, artık tarihe karışmış kültürlerin bile hiçbir zaman değer yönünden işini biteremeyiz. Olsa olsa yaptığımız: nice kuşakların sağladığı güvenilir bir takım araştırmaları duyarlıkla yorumlamak. Bu bağlamda en verimli tutum, karşılaştırma: uygarlıklar arasında düşünsel bir gidiş,geliş, hem de hakettiği özenle. (s.163, 164)

Çeşitli yönleriyle hem Batı'nın içinde hem de Batı dışında yer alan bir kültür ortamının insanı olarak Avrupa'lılara yönelik birkaç saptama yapabilir misiniz?

Nice yaşantılar sonucunda, Avrupa'lılarda hoşuma giden şeylerin bazıları:

başarısız olunca işin ucunu bırakmıyorlar;

başarısızlıklarından öğrenmesini biliyorlar;
güneyden kuzeye çıktıkça, yabancılarla
dost olmaları yavaşlıyorsa da dostlukları
daha güven verici oluyor;
fırta zırta söz verilmesinden hoşlanmıyorlar;
verilince de sözün tutulmasını istiyorlar.
Her ülke aynı değil ama genellikle temizler.
(Ne var ki, bazan da aklım ermiyor
temizliklerine: karşılarına çıkan
her yalağı, şöyle bir su gezdirdikten sonra
azıcık suyla doldurup
sözümona elyüz yıkıyorlar.) (s.155)

İyi-güzel yönleriyle Batı, sizin gözünüzde, yer yer nice değerlerle bezenmiş bir ideale dönüşüyor. Hep onu arıyorsunuz.

Batılı kim
Batılı nerde
İşte Batılı
Batılı her yerde

Gönlündeki Batılıya
Kafandaki Batılıya
Rastladın mı hiç
İşte Batılı
Batılı her yerde
Batılı kim
Batılı nerde (s.149)

Her şeye rağmen Batı zaman zaman size dar geliyor ve arayıp sorgulanan bakışlarınızı başka yönlere çeviriyorsunuz. Bütün bu durumlarda düzyazı yetmiyor size, şiirleşiyor diliniz.

Bitti denemez
Biter mi hiç
Eştikçe çok şey başka
Yaáamın kültürün acı tadı bu

Batı'dan sesler içindeyim
Sanımca anlıyorum
Doğru diyorum

Yaşayan bireydir yokolsa da
Sürçtüğü olsa da aydınlatır akıl
Her şey bu dünyada kısıtlansa da

Topla kazanırsın
Güçlen etkinleşirsin
Taşa toprağa suya havaya sözgeçir
Mutlu ol
Öylesine önemli ki mutluluk

Batı ötesinde sesler içimde
Sanımca anlıyorum
Doğru diyorum

Birey evrenden olma
Evrenin yanürünü akıl
Noktacık bu dünya

Boşla boşal
Sil kendini vazgeç
Doğanın sözüne kulak ver
Mutlu ol
Bırak ki artık hiç önemi yok mutluluğun. (s.219)

"Bir şiir ancak kimin yazdığı bilinene değin güzeldir."

Makine ve İnsan

Orhan Duru

Makinelerle aram iyi değil genellikle. Hangisine elimi atsam bozuluyor. Sonra onarım için uğraşıyorum, sağa sola koşuyorum. Ödemeler yapıyorum. Durup dururken başa bela. Elektronik araçlar çoğaldıkça, bilgisayarlar yaşamıma girdikçe sinirlerim daha çok geriliyor. Alıştığımız araçlar yerine hergün bir başkasını çıkarıyorlar. Bunu da insanların yaşamını kolaylaştırmak amacıyla yapıyorlar. "Bir düğmeye basın, yeter..." diyorlar. Bu bir aldatmaca, her yeni araç daha çok karmaşa taşıyor yaşamımıza. Paris'te yıllardır yaşayan bir ressam arkadaşım sokaklardaki genel telefonlardan nefret ediyordu. Bu yüzden evinden dışarı çıktığında telefon edemiyordu bir yere. Arkadaşımı anlıyorum. Sokakta bir telefon kabinine girdiğinizde araçla karşı karşıyasınız. Üzerinde bir takım anlaşılmaz yazılar, delikler, gözler, düğmeler. Jötonluysa jöton atacaksınız. Yoksa kart kullanacaksınız. Bir yığın kural, bir yığın emir: Kartınızı sokun. Düdük sesini bekleyin. Düdük sesi geldikten sonra önce filan numarayı çevirin, ya da bu numaraların düğmesine basın. Bir süre bekledikten sonra aradığınız numarayı çevirin. Bir yanlış yaptınız mı yandınız? Hele telefon aygıtı, jötonunuzu ve kartınızı yutarsa eliniz, ayağınız dolaşabilir. Panik ve gerilim... Bu gibi durumlarda kabin telefonunu söküp yere atarak üzerinde tepinenleri kimi zaman hoş görüyle karşılamak mümkün. Bir de son çıkan ve "telesekreter" denilen çok marifetli telefonlar var. Nasıl çalıştığını anlamak için her seferinde kitabına bakmak gerekiyor. İnsan manyetolu telefonları arıyor.

Küçük cep bilgisayarlarını ya da genel olarak bilgisiyarları tam anlamıyla kullanabilmek için sihirbaz olmak gerek. Ayrıca onlarla birlikte gelen kimi ingilizce deyimleri de öğreneceksiniz. Bilgisayar dili. Yepyeni bir dil. Cep bilgisayarlarının da çok işe yaradığı söyleniyor. Oysa en çok telefon defteri gibi kullanıyoruz. Orada da sorun telefon

edeceğiniz kişinin adını anımsamak. Unutmuşsanız gene bir işe yaramıyor. Kazara yanlış bir düğmeye basarsanız yanlış bir komut vermişseniz biriktirdiğiniz tüm bilgiler bir anda siliniyor. Örneğin yazarsınız diyelim. Yeni romanınızı bilgisayarda yazıyorsunuz. Bir yanlış düğmeye basıp yanlış bir komut verdiğinizde romanınızın bir bölümü uçup gidiyor. Bomboş ekranla başbaşa kalıyorsunuz. İşiniz yoksa yitirdiğiniz, o kadar özenle yazdığınız bölümü ara ki bulasınız.

Hem bu elektronik araçlar çoğunlukla çok hassas. Sıcaktan, tozdan, elektriğe bağlı iseler voltaj düşüklüğünden hemen alınıp bozuluyorlar. Galiba çabuk bozulsun diye yapılmışlar. Çabuk bozulacaklar ki daha çok satılsınlar. Belki de tozsuz, dumansız, elektrik kesintisi olmayan ülkeler için yapılmışlar.

İnsan yaşamını kolaylaştıracağız derken bu bilgisayarlar, yüksek teknolojinin bu harikaları, zindan edebiliyor günümüzü bir anda. Her an yeni buluşlara ve bunların getirdiği yeni zorluklarla karşı karşıyayız. İnsanla makine arasındaki uyumsuzluğun belirtileri belki de bunlar.

Sadece bilgisayarlar değil, evdeki araçlarla çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, buzdolabı gibi aygıtlarla, televizyon alıcısıyla da başım dertte. Bu araçların getirdiği yeni bir hiyeroglif yazısı var. Biçimlerden oluşuyor. Ona göre düğmeye basacaksınız, makine çalışacak. Önce bu hiyeroglifi çözmeniz gerekiyor. Doğru düğmeye basmazsanız hafakanlar basıyor insanı. Televizyonun uzaktan kumandası da öyle. Şimdi yaygınlaşmaya başlayan faks aygıtı da farklı değil. Düdük ve Bip sesleri arasında cebelleşiyorsunuz. Avrupa ve Amerika'nın büyük kentlerinde yaşayabilmek için evlere ve iş yerlerine güvenlik nedeniyle konulan engelleri aşmak zorundasınız. Bu da en az 10-15 kod numarasını ezberlemenizi gerektiriyor. Aksi halde otel odanıza bile giremezsiniz.

Ne kadar yakınırsam yakınayım gidiş daha çok makineleşmek, daha çok elektronik araçlarla donanmak yönünde. Bunu biliyorum ama cılız da olsa sesimi yükseltmek istiyorum. Benim gibi başkaları da var dünyada, özellikle gelişmiş ülkelerde. Her gün gelişen elektronik araçlarla, uydularla, elektronik iletişim ve haberleşme yoluyla, gereksiz bilgi ve haberlerin bombardımanıyla, medya denilen ne idüğü belirsiz kavramlarla insanı yönlendirip belirli kalıplar içine sokmanın denemeleri yapılıyor. Açık toplum derken evrensel düzeyde iletişim araçlarını ve gereçlerini ellerinde tutanların biçimlendirdiği beyinlerden örülü yeni bir totaliter düzene mi gidiyoruz sorusu bugün fena halde gündemde.

Bu küçük ayrıntılardan sonra belki asıl felsefi soruna gelebiliriz. İnsanı temelden düşündüren soruna. Makineler bir gün egemen mi olacak yaşamımıza? Makinelerle insanlar arasındaki ayrım kalkacak mı ortadan? Sanayi ötesi topluma geçilmekte olduğu söylenen günümüzde en önemli sorunlardan biri bu. Bu arada insanoğlu'nun kendi uzantısı araçlar üreterek bugüne geldiği, bu nedenle makinelerin her zaman kendine verilen komutları yerine getireceği, bu nedenle korkulacak bir şey olmadığı söylenebilir kolayca. Konuyu biraz açmak için tarihe de göz atmak gerekiyor.

İnsanoğlu bir yandan makinelerden korkuyor ama bir yandan da yeni araçlar, makineler, otomatlar üretmek çabası içinde olmuş hep. Çok eski çağlardan kalan söylencelerde adında bronzdan yapılma dev bunun bir örneği. Bu bronz devi Hephaestus yapmış. Robotların ilki olmalı. Daidalos İkaros ile kendine kanatlar yapıp Girit'ten kaçmış, ancak oğlu güneşe çok yaklaşınca kanatları tutan balmumu erimiş ve denize düşüp boğulmuş. Bu da insanoğlundaki uçma isteğinin ilk göstergesi belki. İskenderiye bilginlerinden Heron ise mekanik kurallardan yararlanarak insan gibi hareket eden robotlar yapmış. Yahudi söylencelerinde "Golem" adındaki yapay insan yer alıyor. Ortaçağ'da

robotlara ve çeşitli araçlara ilgi büyük. Din adamları "Tanrının işine karışıyorsunuz..." diye karşı çıkınca daha çok simyacılar ve büyücüler uğraşmış bu konuyla. Örneğin 13. yüzyılda ünlü sihirbaz Albertus Magnus, kapıyı açıp konukları karşılayan bir robot yapmış. Buna çok kızan Aquino'lu Tommaso ise lanetler yağdırmış bu olaya. 12. yüzyılda Diyarbakır'da Artukoğulları hizmetinde çalışan Cezeri'nin mekanik araçlarla ilgili kitabının bir nüshası Topkapı Sarayı'nda bulunuyor. Cezeri de çeşitli makineler yanında robotlar yapmanın yollarını çizimleriyle birlikte gösteriyor. Leonardo da Vinci'nin çizdiği makine taslakları ilk uçağın habercisi olan da dahil, bugün bile şaşkınlık uyandırıyor.

İlk patırtı ve ciddi tartışma ise 18. yüzyıl Fransa'sında koptu. Çağ, olağanüstü mekaniklerin, oyuncak yapımcılarının, saatçilerin çağıydı. Jacques Vaucanson'un yaptığı robotlar büyük ilgi topladı. Bunlardan biri mekanik bir ördekti. Kendi kendine kanat çırpıyor, yem yiyip su içiyor, üstelik bunları öğütüp kokulu dışkı çıkarıyordu. Yapımcısı Avrupa saraylarında gösteriden gösteriye koştu ve büyük ün kazandı. İsviçreli Droz ise piyano çalan bir bayan robotu yaptı. Elleri o kadar gerçek bir kadın eline benziyordu ki herkes şaşırdı buna. Bu sıralarda Fransız düşünürü La Mettrie 1747 yılında *L'Homme-Machine* yani "Makine-adam" adlı kitabını yayınladı. Ona göre insan bir makine sayılabilirdi. Bir makine gibi açıklanabilirdi. La Mettrie sanki geleceğin habercisiydi. Ünlü Fransız filozofu Descartes ise bu görüşe karşı çıktı. Descartes makinelerin insanlarla ayrımını şöyle koydu ortaya: "Makineler kendi hatalarını düzeltemezler ve genelleme yapamazlar." Oysa bugünlerde artık makinelerin, bilgisayarlarla donanmış robotların bu engelleri de aşabileceği, kendi yanlışlarını anlayabileceği, genelleme yapabilecekleri öne sürülüyor. Peki o zaman ne olacak?

Çek yazarı Karel Çapek 1921 yılında yazdığı R.U.R. adlı oyunda robotlardan oluşan bir proleteryayı anlattı. R.U.R., Rossum's Universal Robots sözlerinin kısaltılmışıydı. Robot sözcüğü ise Çek'çe iş anlamına gelen Robota'dan kaynaklanıyor. Oyunda birer gelişmiş işçi olan robotlar bir ara insan duygularını da edinerek isyan edip özgürlüğe kavuşuyorlar ve ortalığı birbirine katıyorlardı.

Çağımızda Karel Çapek'in anlattığı gibi olmasa da robotlar artık bir simge değil, bir gerçek, ve yaşamın bir parçası.

Fabrikalarda, laboratuvarlarda çalışıyor artık. Yapay kalp ve böbreklerden başlayarak gelişmiş protezler biyonik insana doğru götürüyor yaşamı. Kimi bilginler yapay zekânın kısa süre sonra gerçekleşeceğini öne sürüyorlar. Kısacası Descartes'ın makinelerle insan arasına koyduğu eşik aşılmak üzere.

Bu noktaya eriştiğimizde nelerle karşılaşacağız? Yeni yaşam biçimleri mi çıkacak ortaya? Kiminin öne sürdüğü gibi insan ve yaşam daha uyumlu bir ortama mı kavuşacak? Bunları bilmiyorum. Ama herhalde ozan'ın "Makinalaşmak istiyorum" dediği dönemin çok ötesine geçmiş olacağız.

"Sanatta önemli olan yumurta ve tereyağ değil tava ve ateştir."

Turşu Kurmanın Elli Yolu

Cem Akaş

(Nev York) — Sanırım 1987 kışıydı; üniversitedeki ilk dönemini kazasız belasız atlatmış bir mühendislik öğrencisi olarak sömestr tatilinde bir yandan *Kuran-ı Kerim*'i, bir yandan da Norman Mailer'in *Existential Errands*'ını (Varoluşsal İşler) okuyordum. Sanırım ikincisinde, mealen şöyle bir cümleyle karşılaşmıştım: "Asla formel bir düşüncenin, yazdığın şeye sızmasına izin verme."

Kanadalı yazar Alice Munro'nun yeni öykü kitabı *Open Secrets* (Açık Sırlar) geçenlerde yayımlandı; bir söyleşisini okurken şu cümleye rastlayınca yukarıdaki alıntıyı anımsadım hemen: "Ben asla bir fikir üzerine yazmam."

Edebiyatın ne olduğu, neye dayandığı ve nasıl kurulduğu hakkında, fazla bildik olduğu için yavanlaştığı düşünülen, ama ciddiye aldığım ve dönüp dönüp hesaplaşma gereği duyduğum bir "ideoloji" görüyorum burada: edebiyat yaşamı ve dünyayı yansıtır, bir yandan olabildiğince kuşatarak, bir yandan da ayıklayıp belirleyici unsurları öne çıkararak yaşamı daha iyi kavramamıza, daha iyi hissetmemize yardımcı olur; birebir bildiğimiz ya da çevremizde gördüğümüz deneyimleri aktararak hem yaşamımızı zenginleştirir, hem de yalnız olmadığımızı gösterir, yazar ve okur için terapi özelliği taşır; entelektüel bir oyun ya da oyuncak, beynin soyut bir salgısı değildir – bu biçimi alabilir, ortaya iyi birşey bile çıkabilir, ama *gerçek* edebiyat asıl değerini, "seçici yansıtıcılık" misyonunu gerçekleştirdiğinde ve gerçekleştirdiği ölçüde kazanır. Çağdaş Amerikan öykü ve romanında bu ideolojinin yaygın şekilde benimsenmesi; Borges, Eco, Cortazar, Calvino gibi yazarların el üstünde tutulduğu bir kültür ikliminden geldiğim için daha da

gözüme batıyor. Örneğin okuma seanslarıyla ilgili ilanlar: Andrew Vaches yeni romanından parçalar okuyacak, roman ne hakkında? – intihar ve çocuk pornografisi; Lucy Grealy okuyor – kanseri yenen ama geçirdiği ameliyatlar nedeniyle yüzü mahvolan bir kadın; genç bir New York'lu, ilk romanından okuyor – uyuşturucu satmaktan vazgeçip çeteye savaş açan bir çocuk. Gazetesinde her gün bu tür şeyleri okuyor Amerikalı. Başka bir örnek, bir kitap: 20 yaş kuşağının sesini duyurmamasından, sürekli başkalarının – boş TV dizileri, 40 yaşındaki adamlar, vs. – bu kuşak *adına* söz almasından bıkan iki genç, bir antoloji hazırlamaya karar veriyor ve gazete ilanlarıyla, genç yazarlardan, "dünyayı nasıl algılıyorlarsa öyle yansıtan öyküler" yollamalarını istiyorlar. Birkaç haftalık süre içersinde ellerinde üç bini aşkın öykü birikiyor – bunların arasından seçilen yirmi tanesi, *Voices Of The X-iled* (Sürgün Edilenlerin Sesi) adlı antolojiyi oluşturuyor. Son örnek "periferi"den: Güney Afrika'daki rejim değişikliğinin hemen ardından Nadine Gordimer yeni romanını patlatıyor: Yeni Güney Afrika'daki siyah ve beyaz iki çiftin hikâyesi.

Roman (ve öykü) sosyolojinin ve sosyal tarihin (konusu olmaktan da öte) bir biçimi mi; yazar olduğu düşünülen ve "uydurduğu" vehmedilen insanlar ne dereceye kadar bilim adamı; değeri belirleyen şey kitabın toplumsal etkisi mi, politik gündemi oluşturmada ya da ona göndermedeki başarısı mı; hangisi daha önemli, "text" mi, "context" mi? (Bir yandan da post-modernizmin parmakları insanı gıdıklıyor tabii; kurgu, bilim haline geldi, bilimin kurgu olduğunu zaten –Foucault ve arkadaşları sağolsun– biliyorduk; hayatımız hikâye. Bir de bilim-kurgu vardı, ona da başka bir ad bulmak gerekecek artık.)

Siz düşünedurun, ben şunu da araya sıkıştıracağım (yok, rahatsız olmayın): bilin bakalım bu romanlar kaç satıyor. Yüzbinler konuşuyor. Peki Borges? Bilemediniz on bin (iyi bir okur olup Borges'in adını bile duymamış olmak mümkün burada). Türkiye'deki kadar yani – hatta oranlanırsa, sefil derecede az.

Benim beğenip beğenmememden bağımsız olarak, şu sonuca varmak kaçınılmaz sanırım: Türkiye'de okur sayısı, yazar sayısına neredeyse denkse, edebiyat ve kitap denilen nane "kitle"nin ve örneğin annemin umurunda değilse, kalp kalbe karşı olduğu için, biraz da: kitle kendisini romanda bulabiliyor mu? "Sosyal gerçekçi" romanı savunuyor değilim; o da başka bir entelektüel can sıkıntısı zaten (aklıma Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına*'sı geliyor); daha ziyade "tanıklık"tan söz ediyorum, her çeşit tanıklıktan: yalnızca yazarın, üiversite öğrencisinin, İstiklal Caddesi müdaviminin değil, sekreterin, hastanın, şoförün, işçinin, dişçinin, balerinin, sokak çocuğunun vs. "Biz"i, şimdiyi ve burasını anlatan romanlar *da* olmamalı mı? Herşeyin serebrum kokması şart mı?

Ama bu Entelektüel Olma Zorunluluğu Sendromu (EOZS) yalnızca matbuata özgü değil: New York'taki Türk Filmleri Haftası'nda, yirmi kadar Amerikalı ve kırk kadar Türkle birlikte ve kendi rızamla *Uzlaşma*'yı izledim, hani şu Abdi İpekçi cinayetiyle ilgili olan film. Aynı şey: diyalog yerine karşılıklı ağır nutuklar, acı çektirdiği ölçüde sanatsal bir hava yaratacağı vehmine kapılmış bir müzik (Livaneli kendisini bile aşmış), tümüyle işlevsiz ama "racon" bir açılış sahnesi, belgesel-dramatik-belgesel-konulu film-konusuz ve şaşkın film arasında karar kılamamalar, tam bir hengame. Birileri de entelektüel olmasın artık.

Durum böyle olunca, yani yazma edimi, yansıtma edimine koşut olarak algılanınca ve kurgusal öznellikle bilimsel nesnelliğin veled-ül zinası haline getirilince, ortaya bir yöntembilim sorunu çıkıyor. Sosyolojik araştırma yapmanın nasıl belirli/ortodoks yöntemleri varsa, yazmanın da oluyor; sosyolojik araştırma zanaat ya da düpedüz sanat

haline geldiği ölçüde, edebiyat da teknik ya da düpedüz bilim şeklini alıyor. *Sürgün Edilenlerin Sesi*'ndeki profesyonel-amatör yirmi yazarın yarısına yakını üniversitede yazarlık "okumuş", ya da bu işin "master"ını yapmış ve/ya da bir okulda yazarlık dersleri veriyor. Öyküleri okuduğunuzda bunun izlerini görmek o kadar da zor değil: yaratma teknikleri öğretildiğinde ama yaratma tekniklerini yaratma öğretilmediğinde ortaya çıkan ürün, dersini iyi çalışmış bir öğrencinin, üçgenin iç açılarının toplamının 180o ettiğini tahtada kanıtlamasına benziyor.

Bunun bir sonucu, yaratılan ürünün, "yaratım"ın kutsallığını yitirmesi - editörlük, yani başkalarının yazdıklarını kesip biçmek, "düzeltmek", Batıda büyük bir iş, bilindiği üzre. Sartre'ın dosyasını Gallimard'a götürmesi, editörün de şurası olmamış, burası fazla uzun, romanın adını da değiştiriyoruz. *Bulantı* olacak demesi, Sartre'ın kuyruğunu kıstırıp Simone'a gitmesi ve bana böyle böyle yaptılar diye anlatması, sonunda da bir bildikleri vardır diyerek söylenenleri kabul etmesi hikâyesi, (ben de bu editörlük işine bulaştığım için) benden bir "vay canına" almıştı: analar ne editörler (ve ne yazarlar) doğuruyor.

Bunun bir başka –ve dalak yaran– sonucunu aktarıp programı kapatıyorum: editör-yayımcı Sol Stein bir bilgisayar programı çıkarttı, *Fiction Master* (Kurgu Ustası) adında – hediyesi 179 $ olan bu harika program, akıllardan çıkmayacak karakterler yaratmanıza, diyaloglara enerji katmanıza, soluk kesici olay örgüleri örmenize adım adım yardım ediyor, üstelik yayımlanma sorunlarının üstesinden gelmeniz için de elinden geleni yapıyor.

Kimin programı daha iyiyse o kazansın. Ben balığa gidiyorum.

"Sevgi ve sanat güzeli değil okşanarak güzelleştirilmişi okşar."

Antik Dünyada Özgürlük*

Italo Lana

Tacitus, *Germania* adlı yapıtını, okuyuculara, Fen'leri tanıtarak bitirir: bu adamlar anlatılmaz bir sefalet içinde ve çok düşük düzeyde, hiçbir uygarlık nimeti tanımadan yaşıyorlardı. Ne silahları, ne atları, ne de barınacak evleri vardı; otlarla besleniyor, hayvan postlarına sarınıyor, bitkileri, ağaçları kendilerine dam edip kuru toprakta yatıyorlardı. Ve bu, bir seçimdi Fen'ler için, bir zorunluluk değil.

"Onların insanlardan da, tanrılardan da korkuları yoktu; ve son derece zor bir şeyi başarmışlardı: dua etme gereksinimini bile duymamak."(1) Fen'ler böylesine özgürdü işte. İnsan soyunun tüm ilerlemelerine 'hayır' demek, insanın bizzat yarattığı olanaklardan yararlanmayı reddetmekle özgürleşmişlerdi. Roma İmparatorluğu'nun, evrensel imparatorluğu gerçekleştirmiş büyük Roma'nın tarihçisi Tacitus, bu sözlerle bize bir mesaj mı yolluyordu acaba?

Fen'ler o günkü coğrafyanın son insanlarıydı; onların ötesinde, Tacitus'un anlattığına göre, Hellus'lar ve Oksion'lar vardı, ama bunlar da ağızları yüzleri ile insan, gövdeleri, kol ve bacakları ile hayvan görünümünde varlıklardı; ve Tacitus daha ötesini anlatamayacağı konuyu burada kesmişti: quod ego ut incompertum in medium relinquam. Evet, diyelim ki böyle, diyelim ki Fen'ler uygarlığın kazançlarını mahkûm edip mutluluğun her türlü ihtiyaçtan kurtulmada olduğunu gösterdiler; o zaman insanlık, yüzyılların gerisine dönmeli ve yaşamın düşlenen saflığı, arınmışlığı her tür bağdan kurtulmada mı aranmalı?

* I. Lana'nın, Pisa Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültesi'ndeki seminerleri sırasında, 12 Mart 1954 günü yaptığı konuşma. Bu metin daha sonra, yazarın başka araştırmaları ile birlikte yayımlanmıştır: I. Lana, *Studi sul Pensiero Politico Classico*, Guida Ed., Napoli, 1973, s. 13-39.

1) Tacitus, *Germania*, 46.

"Ölümlü yaşamanın büyük bir kısmını, tam 15 yılını"[2] politik tutsaklık ve moral baskı altında yaşamış tarihçiye, o günkü dünyanın hemen tümüne yayılmış muhteşem imparatorluk azman bir hapishane gibi görünüyordu. Sonç olarak *"Yücelik Üzerine"*nin[3] yazarından en az yarım yüzyıl önce bu kaygılı ve uyarıcı sözleri söyleyebilirdi: Bu oku, gelenekleri ve kurumlarıyla, daha düşünmeye başladığımız ilk andan itibaren bizi, denilebilirse sımsıkı sarıp sarmaladı. Biz güzel konuşmanın o bitek, o en güzel kaynağının suyundan tadamadık: yani özgürlükten demek istiyorum. Her kölelik, en yasal olanı bile, bir kafes, ya da ruhun açık hapishanesi diye tanımlanabilir ancak.[4] Bu kafesten, bu hapishaneden kaçılmasına, özgürlüğün yeniden elde edilmesine izin verilmez; bu ancak ütopist bir 'doğaya dönüş' düşlenerek mümkündür.

Tacitus, özgürlüğün Roma'da yeniden yerleşmesi konusunda çok karamsardı, ve duyduğu güvensizlik onu, tiranlar karşısında alçakgönüllülüğü ve boyun eğmeyi ('modestia' ve 'obsequium') öğütlemeye vardırıyordu, çünkü ona göre "zalim yöneticilerin egemenliği altında da büyük insanlar olabilir"di.[5] Gene bu aynı güvensizlikle, soylu yürekleri fazlasıyla sert yargıladığı da oluyordu: bu soylu kişiler ona göre, kölelik rejiminde "boş bir özgürlük inadı bile" canlarından oluyorlar, ve belki bu "hırslı ölümle ün kazanıyorlardı, evet, ama devlete yararları olmuyordu."[6] Bu nedenle Petus Trasea'nın davranışını onaylamaz: bu adam, ana katili Neron'a Senato'nun gösterdiği yaltaklanmaya katılmayıp "Senato'yu terk etmişti, ama bu davranış başkaları için bir özgürlük ilkesi ortaya koymamış, yalnızca kendisi için bir tehlike yaratmıştı, o kadar."[7] Oysa kaderin cilvesine bakın ki, Tacitus'un *Annales*'i tam da bu Trasea'nın sonunu anlatan bölümle yarıda kalır. Damarlarını kesen Trasea kanını toprağa akıtırken, kendisine ölüm fermanını getiren questor'a şöyle der: "Biz kanımızı kurtarıcı Zeus'a döküyoruz; sen, genç adam, bak..."[8]

Klasik uygarlık, en gelişmiş zamanında, insanlara ölüm dışında sunabileceği bir özgürlük umudundan bu kadar mı yoksundu?

Doğaya dönmek boş bir hayal olduğuna, ve devlete eski özgürlüğü yeniden vermek için tüm gücünü harcamak bir işe yaramadığına göre, demek ki T. Labienus'un, Cremutius Cordus'un, seneca'nın, Trasea'nın ve daha bir çoklarının yaptığı gibi, ölmekten, ya da "sessiz sedasız", per silentium, gençlikten yaşlılığa, yaşlılıktan ölümün eşiğine geçmek"ten[9] başka yapılacak bir şey kalmıyordu.

Ölüm emrini bekleyen Trasea, en son konuşmasını kynik okulun hocalarından Demetrius'la yapmıştır. Hiçbir umudu kalmayıp hükümetten çekilen filozof Seneca'nın da, "mükemmel bilge" diye yücelttiği kişi işte bu Kynik Demetrius'tur: "Bizim kendisini hiçbir şekilde bozamayacağımızı, bizi ise hiç kimsenin adam edemeyeceğini göstermek üzere, doğanın çağımıza armağan ettiği kişi."[10] Öyle bir çağ, öyle bir dünya ki, hiçbir kurtuluş umudu kalmamış; giderek dibe inmekte ve işin acı yanı, bunun bilincinde.

Ama bir kurtuluş umudu var gene de: filozofların yönettiği devleti kurmak; Piso'nun darbe girişimi sırasında İmparatorluğu, parlak erdemlerinden dolayı Seneca'nın yetkisine bırakmayı düşünenler olmamış mıydı?[11] Nitekim daha sonra

2) Tacitus, Agr., 3: "per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium"
3) *"Peri Hypsos"*
4) *P.H.*, 44, 3,5.
5) *Agr.*, 42.
6) Aynı yer.
7) Tacitus, *Annales*, 14, 12.
8) *Annales*, 16, 35.
9) *Agr.*, 3.
10) Seneca, *De Benef.*, 7, 8, 2.
11) Tacitus, *Annales*, 15, 65.

Iuvenalis şöyle diyecektir: "Halka seçme özgürlüğü, 'libera suffragia', tanınsaydı, kim Seneca'yı Neron'a yeğlemekte tereddüt edecek kadar cani ruhlu olurdu?"(12)

Özgürlüğün, tam olarak yok olmasa da, yavaş yavaş çözülmeye yüz tuttuğu IV. yüzyıl Yunanistan'ı da artık, ilk kez, Platon'un ortaya koyduğu 'filozofların cumhuriyeti'ni düşlüyor,(13) ve köleleşmiş 'polis'lerde yaşayan bireylere ruhsal özgürlüğü –yani gerçek özgürlüğü– vermeyi hedefleyen Kynik propagandayı sempatiyle karşılıyordu. Öte yandan Korinthos sakinleri, kentlerinin üzerine yürüyen Philippos'a karşı kendilerini savunmak için didinirlerken, Kynik Diogenes fıçısını yuvarlayarak zaman geçiriyor. Korinthos'lularla dalga geçiyordu.(14) Kölelere özgü zevklerden arınmış ve incelmiş kişiler, işte ancak onlar 'ölümsüz kraliçe' özgürlüğe tutkundurlar."(15) Böyle diyordu Krates, yani böyle varıyorlardı özgürlüğe Kynikler. Lukianos da şöyle diyordu: "Düşün ki, çocukların yetişkinlerden, kadınların erkeklerden, hastaların sağlıklılardan daha çok şeye gereksinimleri vardır; genel olarak da, küçük olan büyük olandan daha çok gereksinim içindedir. Bu nedenle, –değil mi ki tanrıların hiçbir şeye gereksinimi yoktur– kim tanrılara daha yakınsa daha az gereksinim duyar."(16) Demek, Tacitus'un sözünü ettiği Fen'ler tanrılara son derece yakındı.

Ama bu görüş, kimseye söz hakkı tanımadan toplumu mahkûm etmek demektir. Böyle olunca, olumlu yasalar, aile, devlet, kölelik, hepsi mahkûm edilmiş oluyor: "Bilge kişi kendine yeter",(17) "Tek gerçek devlet, dünyanın tümüdür",(18) "Nereli olduğu sorulduğunda Diogenes 'dünya vatandaşı' diye yanıtlar."(19)

Beraberinde yozlaşmayı ve ölümü de getiren gereksinim yasasının demir pençesine düşünce kurtulmaya olanak yoktur: tek çare, gereksinimden arınmak, uzak durmaktır. Aristoteles'çi Dikearkhos, uygarlaşmanın tarihi **Βιοσ Ελλαδοσ**'u yazarken, ilgisini Yunanistan üzerinde yoğunlaştırır ve insanoğlunun, mitolojik altın çağdan, uygarlığın kazançları ile gelen çağdaş mutsuzluğa geçişinde giderek daha zavallı duruma düştüğünü gözler.

Gerek Platon ve Aristoteles devrindeki Yunanlılar'ın, gerekse Seneca ve, "İnsanlık işleri kadere göre mi, değişmez gereksinime göre mi, yoksa rasgele mi oluyor, bilemeyeceğim"(20) diyen Tacitus devrindeki Romalılar'ın üzerinde gökyüzü karanlık bulutlarla kaplı görünüyor. Özgürlüğe yer yoktur artık: insanın kaderini, ya (tükenmez gereksinimle eş tutulan) 'talih', ya da 'rastlantı' tayin etmektedir. Sanatçı ve tarihçi Tacitus, antik dünyanın, özgürlük sorunu üzerine kafa yorarken yanaştığı önemli limanlardan biridir. Seneca ise, bir tiranın yönettiği devlette yaşayanlara, özgürlüğü ölümde aramalarını önerir durmadan: "Şimdi, özgürlüğe giden yolun her kölelikte açık olduğunu göstereceğim sana: Ne sızlanıyorsun, çılgın? Ne diye bir yabancının gelip, halkını mahvederek senin öcünü almasını, ya da güçlü bir kralın uzaktan yardımına koşmasını bekliyorsun? Kafanı, bakışını nereye çevirirsen, kötülüklerin sonu oradadır: şu uçurumu görüyor musun? Özgürlüğe inilir oradan. Bak şu denize, şu ırmağa, şu kuyuya! görmüyor musun, işte özgürlük, aşağıda, dipte... Şu bodur, kuru, lanet ağaca bak! Özgürlükler sarkıyor gövdesinden. Ya boynun, boğazın, yüreğin? Kölelikten kaçma yolları onlar. Gösterdiğim bu çıkışlar çok mu zahmetli, çok mu güç, çok mu yüreklilik istiyor?

12) Iuven., 8, 211-2.
13) Plat., *Devlet*, 473 d.
14) Lucian., 25, 3.
15) Crat., *Apud Clement., Strom.*, 2, 20, 121, 1 St.
16) Lucian., *Cyn., 12; krş. Diog.*, L., 6, 105.
17) *Diog.*, L., 6, 11
18) *Diog.*, L., 6, 72.
19) *Diog.*, L., 6, 63.
20) Tacitus, *Annales*, 6, 22.

Öyleyse özgürlüğe giden bir başka yol sana: gövdendeki herhangi bir damar!"(21) Bu kölelikten kurtulma istenci, devlete karşı çıkmada nasıl olurda duyulmaz. Negatif, pasif bir şeyler var bu istençte, üstelik çelişkili; Ve Seneca da bizi uyarıyor zaten: "Özgürlük acı çekmemekte değildir, yanılıyoruz. Ruhu, hakaretlerin üzerine çıkarmak ve kendi hoşnutluğunu kendi üretecek hale getirmektir özgürlük; herkesin gülmesinden, ileri geri konuşmasından duyacağımız sürekli korkuyla huzursuz bir yaşam sürmemek için, dışımızdaki şeylerden kopmaktır özgürlük."(22)

Klasik uygarlık, insanların özgürlük gereksinimini karşılamaktan aciz olduğunu kabul etmelidir. Düzenlenmiş toplum, kişiliğin özgürce serpilmesi ve bireylerin ruhsal gelişmesi için bir engel haline gelmiştir artık. Bu durumda özgürlük, devlet tarafından ayarlanmış bir özgürlük oluyor. Caesar ve Augustus devirlerinde, Sextus'ların hararetle savunduklarına göre, Roma'da bilge kişi devletten bağımsız, özgür yaşama hakkına sahiptir; devlete saygılıdır, ama politik yaşama katılmaz.

Özgürlüğün bu türüne 'özgürleşme' demek daha doğru olurdu. Bu bir başlangıç gibidir; sanki, bizi nereye götüreceğini bilmediğimiz bir yolda attığımız ilk adımdır. Stoalı Kleanthes'in çok iyi bildiği ve dile getirmeye çalıştığı da bu olmalıydı: "Yol göster bana, Zeus! Sen de ey Kader, yol gösterin bana: benim için saptadığınız yer neresi ise, yol gösterin; hazırım izlemeye. Hoş, dikbaşlılık edip izlemek istemesem, ne olacak? başka türlüsü gelir mi ki elimden!"(23)

Yani, antik dünya insanı için özgürlük, kaderi kabullenmekten başka bir şey değildi, öyle mi? İnsanın kaderi böylesine karanlık mıydı? Neden-sonuç bağındaki kırılmaz zincirin çelikten bir halkası olan insana, kabullenmek değilse bile, uslu uslu kaderine ayak uydurmaktan başka bir yol bırakılmamış mıydı?

Evet bırakılmamıştı: Ve Seneca bunu, Kleanthes'in dediklerine şu ünlü satırı ekleyecek kadar iyi biliyordu: "Talih gönüllü olana yol gösterir, gönülsüzü ise zorla sürükler."(24) Sonuç olarak, 'klasik dünyanın tarihi', özgürlüğü giderek daha bilinçli bir şekilde reddediş tarihi mi oluyor?

* * *

Her şeyden önce, klasik felsefi düşünce, insanın gerçekten özgür olduğunu gösterebildi mi?

İnsan zaman içinde hareket eden bir varlıktır. Ve antik dünyanın insanları olayların nasıl bir döngü içinde olup bittiğini kavrayabiliyorlardı; Aristoteles'e göre: "Olaylar bir döngü üzerinde birbirlerini izliyorlarsa, döngünün başı sonu olmadığına göre, biz, başlangıca büyük yakınlığımızdan ötürü, bizden önce yaşamışların ancak gerisinde yer alabiliriz; ama onlar da aynı nedenle bizim gerimizde olabilirler."(25) Nitekim, bir çember üzerindeki herhangi bir nokta için, çemberdeki öteki noktalara oranla bir öncelik ya da sonralıktan söz etmek çok anlamsızdır. Aristoteles'in anlatmak istediği de budur işte: "Düz bir hat üzerinde baş, son ve orta birbirlerinden ayrılırlar; ama bir döngüde bu olanaksızdır. Çünkü her nokta aynı biçimde baş, son ve orta olabilir. Demek her bir nokta hem daima başta ya da sondadır, hem de hiçbirinde değildir."(26) Bundan da çıkarılacak sonuç: olaylar dizisi kadersel bir zorunlulukla yinelenmek zorundadır. Hatta biraz cesa-

21) Seneca, *De ira*, 3, 15; krş. De prov., 5, 8.
22) Seneca, *De constsap.*, 19, 3.
23) Epict., Man. 53 (=SVF, I, 527, p. 118)
24) Seneca, *Epist.*, 107, 11.
25) *Problem*, 17, 3 (bu yapıtın özgünlüğü kuşkuludur).
26) Aristo., *Phys.* 8, 13, 265.

retle denilebilir ki, IV. 'eglog'ta Vergilius'un da vurguladığı gibi, zaman aynı olaylara zorunlu olarak dönecektir: "O zaman bir başka Tifus olacak; seçkin kahramanlar yetiştiren bir başka Argos.. O savaşlar da yeniden olacak; ve büyük Akhilleus gene Troya üzerine yürüyecek."(27) "Kuşakların büyük düzeni gene kurulacak" diyor Mantualı ozan: *magnus ab integro saeclorum nascitur ordo:* "Bâkire de yeniden gelecek, ve yeniden gelecek Saturnus krallıkları."(28) Şiirde Ankhises, Hades'e inen oğluna, Aeneas'ın oğlu Silvius'tan, Augustus'un yeğeni genç Marcellus'a kadar, "Kaderin, –yeryüzüne dönmek üzere– başka gövdeler vereceği ruhlar"ı gösterir: animae quibus altera fato corpora debentur.(29)

İnsansal olaylar döngüsünün kaderidir bu: yani, Pythagoras'çılardan Stoalılar'a kadar hemen bütün antiklerin düşüncesine egemen olan 'ölümden sonra yeniden yaşama dönme' inancı. Hatta, Pythagoras'ın şöyle bir öğretisi olduğu da kabul edilir: "Bir zamanlar 'olmuş olan', belli dönemler içinde, yeniden olur; gerçekte hiçbir şey yeni değildir."(30)

O zaman "Adem ile Havva yaptıklarını gene yapacaklar," der Hıristiyan Origenes, "Iuda tanrıya bir kez daha ihanet edecek, ve gene Paulus, Stefanos'u taşlayanların giysilerine göz kulak olacak."(31)

Böyle inanıyorlardı eskiler. Kroton'lu Alkmaion'un gözlemine göre: "İnsanlar başlangıcı sona bağlayamadıkları için ölüyorlar"dı.(32) Bu bağlamayı, dahası bu 'kenetleme'yi başarabilselerdi, şimdi, bitmiş ama dönmeye devam eden bir zaman döngüsüne sahip olabilirdik. Böylece insanoğlu ile zaman özdeşleşir, birbiri içinde sürer giderdi. Tıpkı Claudianus'un yılan benzetmesinde olduğu gibi: yılan geriye kıvrılır ve kuyruğunu yutar; ve durmadan yinelenir bu.(33)

Zamanı böyle alırsak, insanın davranışları ve eylemleri önceden belirlenmiş demektir. Sonuç olarak, demek ki ben, şu içinde bulunduğumuz yıldan önceki o 'büyük yıl'da,(34) gene 'ben'de doğmuş olan 'ben'in daha önce yaptığını aynen yinelemeden edemem. İşte bu anlayışla hem gerilere gidilir, hem ileriye doğru devam edilir, ta sonsuza dek, üstelik hiçbir başlangıç, hiçbir harekete başlama noktası olmadan. Şu andaki ben, daha önce olmuştum, şu anda yaptığımı da daha önce yapmıştım. Sonuç olarak, olduğumdan başka türlü olamam, yaptığımdan başka türlü yapamam. Aynı şekilde, her şeyin bu sonsuz, tükenmez döngüsü içinde, günün birinde gene var olacağım, ve şu anda olduğumdan, ya da daha önce olmuş olduğumdan farklı bir şey olamayacağım gibi, şu anda yaptığım ve daha önce yapmış olduğumdan başka bir şey de yapamayacağım.

Idem sumper erit, quoniam semper fuit idem.(35)

Marcus Aurelius da böyle düşünüyordu: "Zaman nice Khrysippos'lar, nice Sokrates'ler, nice Epiktetos'lar yuttu! Bunun her bir insan ve her bir şey için de aynı olduğunu aklından çıkarmamalısın. Bu nedenle, insan yaşamını 40 yıllık bir dönem içinde irdelemekle, 10.000 yıllık bir dönem içinde irdelemek aynı şeydir. Başka ne bulabilir-

27) Verg., 34-36.
28) Verg., 5-6.
29) Verg., Aen., 6, 713-714.
30) D.K., 14, 8 a.
31) Peri Arkhon, 11, 3, 4.(İlk Hıristiyan –martir– şehitlerinden Stefanos'u taşlayanlar, mantolarını, göz kulak olsun diye, o zamanlar henüz sıkı bir Hıristiyan düşmanı olan Paulus'un –önceki adıyla Saulus'un– yanına bırakmışlardı. Ç.N.)
32) D.K., 24 B 2.
33) *De consul.* Stilich, II, 430.
34) Stoalılara göre dünyanın da, insanlar gibi yıllar içine yayılmış bir ömrü vardır. Ancak bunların her biri bizimkilere oranla 'büyük yıl'lardır.(Ç.N.)
35) Manil., *Astron.* I, 521.

sin? Yeni olan hiçbir şey.. Her şey alışılmış, her şey kısa süreli. Dünyanın devirleri yukarı, aşağı, çağdan çağa hep aynıdır."(36)

İnsan özgürlüğünü sağlama konusunda, klasik düşüncenin karşılaştığı aşılmaz güçlükleri, *De fato*'nun söz etmeye değer bir bölümünde Cicero'dan öğreniyoruz: "Bana göre antik dünyanın filozofları iki değişik görüş izlemişlerdir: birileri her şeyin kaderin buyruğuyla olup bittiğini, ve o şeye gerekli gücü de gene kaderin sağladığını savunuyorlardı (Demokritos, Herakleitos, Empedokles, Aristoteles gibi); ötekiler ise, ruhun kaderden bağımsız, kendi istencinden gelen davranışları olduğunu ileri sürüyorlardı. Khrysippos'a gelince: o bir onursal hakem gibi orta yolu tutmuştur, ama gene de, ruhun, hareketlerinde gereksinimden kurtulmuşluğunu dileyenlere daha çok yaklaşır. Ne var ki, istemeyerek de olsa, kaderin zorunluluğunu kendine özgü terimlerle göstermeye çalışırken, ne yapacağını bilemez, şaşırır kalır."(37)

Her şeyi kaderin egemenliğinde gören filozoflar arasına, Cicero'nun Aristoteles'i de katması bize şaşırtıcı gelebilir; ama, varlıkların tümünü 'ilk hareketsiz motor' harekete geçiriyorsa, ve biz bu varsayımı kabul ediyorsak, insanı da o 'ilk hareketsiz motor'un harekete geçirmiş olduğunu kabul etmek zorundayız. Stagiritas için özgürlük, insanın düşüncesindeki oluşmalar ve gelişmelerin sonucundan çok, pratik bir taleptir (başka türlü nasıl insanın sorumluluğundan, dolayısıyla getirdiği yükümlülükten söz edilebilir?).

Aristoteles'in *Politika*'sındaki ilk sayfaları hatırlayalım: insanlar iyiye, daha doğrusu kendilerine iyi gibi görünen şeylere eğilimlidirler; ama bu iyiye ulaşmak için bir araya gelmek zorundadırlar: çünkü erkek ve kadın ayrı yaşayamaz: böylece erkekle kadının birleşmesinden aile doğar. Sonra daha büyük iyiye ulaşmak için aileler köyleri –**κωμη**–, köyler de sonuçta, doğal bir olguyu, 'polis'i –**πολιζ**– oluşturur:(38) "Buna göre", diye devam eder Aristoteles, "kent doğal bir olgu olarak vardır; insan da, gene doğal olarak, devlet düzeni içinde yaşamak üzere doğmuş bir canlıdır –**πολιηκον ζωον**–; ancak, kaderinden değil de, doğasından ötürü bir devlet düzeninde yaşamayan insan –**απολίσ**– ya sefil biridir, ya da insanüstü bir varlıktır."(39)

Gene Aristoteles'e göre, bir toplum içinde yaşayan insana, davranış biçiminin normlarını ahlak verir (bireysel ahlâktan söz etmiyoruz tabii): bu ahlakın temeli adalettir. Adaletin uygulanması, yani somut anlamda adalet de, devlet içindeki yaşam ortaklığının düzeni demektir.

İşte bu nedenle Aristoteles, insanın özgür olduğunu varsaymak zorundadır: değil mi ki devlet doğal bir olgudur, bir doğa vergisidir, o zaman, insan da özgürdür. Ve Aristoteles'in inancına göre, insan, eylemlerinde somut ya da moral bir zorbalığa uğramadığı, ve eylemlerini eylemek zorunda olduğu koşulları iyi tanıdığı zaman gerçekten özgürdür. Özne ne yaptığını, kime yaptığını, niçin yaptığını bildiğinde, eylem istemine uygundur. İstem doğrultusunda yaptığımız eylemler içinde öyleleri vardır ki, bunları biz, karşımıza çıkan tüm olanaklar arasında bir seçim yapmaksızın yerine getiririz (bu, duygularımızla algıladığımız bir iyiyi hedeflediğimizde olur): demek ki, akılla ilgisi olmayan bir dilek söz konusu burada; buna henüz 'özgürlük' diyemeyiz, 'kendiliğindenlik' demek daha yerinde olacak. Ama hedeflediğimiz iyiyi bize aklımız göstermişse, ve bunun için yapacağımız eylem, bir istemin (**Βουλευσιζ**) önceliği bir seçime (**προαιρεσιζ**) bağlıysa, ancak bu durumda gerçek anlamıyla özgür bir eylem-

36) VII, 19, 49, 1; IX, 28.
37) Cicero, De fato, 17, 39.
38) Arist., Politika, I, I, 6.
39) Arist., Politika, I, I, 9.

den ve, bunun sonucu olarak da, bir sorumluluktan söz edebiliriz: nitekim" insan, öyle görünüyor ki, kendi eylemlerinin temel sorumlusudur."(40)

Stoalılar, bu bağlamda, Aristoteles'ten daha tutarlıydılar: nitekim 'determinizm'i salt fizik dünya ile sınırlamıyorlar, onun tüm gerçeği kapsadığını ileri sürüyorlardı. Okulun kurucusu Zenon, nedenlerin kesintisiz sür-gitliğini kabul eder: her olayın kendinden önce gelen bir nedeni vardı, o da kendinden sonra gelecek olayın nedeniydi. Bu zincir her şeyi kapsıyordu, bir **ειμαρμενη** (heimarmene) idi: yani maddeyi harekete geçiren güç; Zenon onu, 'önceden saptanmış olan' ve 'doğa' diye de adlandırıyordu.(41)

Okulun ikinci kurucusu Khrysippos, bu zincirden hiçbir şeyin kurtulamadığını gözlemişti. Değişmez yasalara ters düşer gibi görünen olaylar bile, önceden saptanmış ve 'heimarmene'ce öngörülmüş olaylardı. bu, her şeyin, tanrıların ve –elbette– insanların boyun eğdiği en yüce kutsallıktı. Biz insanlar için onu izlememek söz konusu bile olamazdı. Öyle ki, Zenon olsun, Khrysippos olsun, insanı hareket halindeki bir arabanın arkasına bağlanmış bir köpeğe benzetirlerdi: istesin, istemesin, köpek arabayı izlemek zorundadır, aynı biçimde insan da 'heimarmene'yi. "Heimarmene dünyanın nedenidir; daha doğrusu 'önceden saptanmış'ın yönettiği dünyadaki şeylerin nedenidir, ve bu öyle bir nedendir ki, ne olduysa ona göre olmuştur, ne oluyorsa ona göre olmaktadır ve ne olacaksa ona göre olacaktır."(42) Buna 'hakikat' de denmiş; 'neden', 'doğa', 'zorunluluk' gibi adlar da verilmişti.

'Heimarmene'ye göre her şey önceden saptanmıştır: "yasalar, yüceltmeler, yergiler, disiplinler ve bu türden her şey kadersel koşullara bağlıdır.. Aynı ölçüt övgüler, kınamalar, cezalar ve ödüller için de geçerlidir."(43)

Tüm gerçeğin başlangıcı bir tek şeydir: tanrı ve dünya, madde ve ruh bir tek ve aynı şeydir. Hiçbir şey nedenler ve sonuçlar dizisinin dışına çıkamaz. Rastlantı diye bir şey yoktur. Her şeyin bu uyum içinde oluşu, herhangi bir şeye, nedensel bağın dışında gerçekleşme olanağı tanımaz.

Bu durumda, her şeyin sonsuz bir döngü içinde olduğunu daha iyi farkederiz. Bunu, Nemesios'un sözleriyle destekleyelim: "Stoalılar'ın dediklerine göre, hareketli yıldızlar kendi burçlarına, yani evren kurulduğunda enlem ve boylam olarak nerede iseler oraya geri döndüklerinde, zamanın sabit döngüleri içinde var olan her şeyin patlayıp yok olmasına neden olurlar; böylece evren önceden ne idiyse, yeniden ve yeni baştan o olur. Ve değil mi ki yıldızlar yeniden ve aynı biçimde harekete geçerler, o durumda, bir önceki gökte olup bitenler yeniden ve aynen olup bitmeye devam edecekler; bu nedenle de bir Sokrates, bir Platon yeniden var olacak, ve her insan aynı dostlar, aynı yurttaşlarla bir arada yaşayacak, her birinin başına aynı şeyler gelecek, aynı insanlarla bir araya gelip aynı şeyleri konuşacak. Her bir kent, her bir kasaba, her bir köy aynı biçimde yeniden var olacak. Ve bu evrensel dönüş bir kez değil, binlerce kez olacak, sonsuzca sürüp gidecek; daha önce olmuş olandan farklı hiçbir şey olmayacak ve en ufak ayrıntısına kadar her şey aynı biçimde, değişmeksizin yinelenecek."(44)

Peki, ya özgürlük?

Stoalılar'a göre, kendisini zorunlu biçimde belirleyen nedenlerden bağımsız 'özgür bir eylem' düşünülemez, yoktur. İnsan da, tüm öteki varlıklar gibi, çok sıkı biçimde belirlenmiş, sınırlanmıştır; olduğundan başka türlü olamaz, yaptığından başkasını yapamaz.

40) Arist. Eth. Nik., 5, 1112 b 31.
41) S.V.F., I, 176.
42) S.V.F., II, 913.
43) S.V.F., II, 943.
44) *De nat.hom.*, 38; krş. Augustin., De civ.Dei, XII, 14.

Oysa insan düşünmeye koyulduğunda, şunu mu yapmam gerekir, yoksa tersini mi, diye kafa yorar. Her şeyin kadere göre olup bittiğine inananlar bile böyle davranır: "Olayların altındaki gerçek, bizzat bu olaylara ilişkin yanlış görüşleri tartışmaya koyar" diyor, Aristoteles yorumcusu Aphrodisias'lı Alexandros, **περιειμαρμενησ** adlı yapıtında.(45) Stoalılar da özgürlüğün bir bilinç konusu olduğunu inkâr edemezler: ve Khrysippos özgürlüğü kurtarmak için çok uzun boylu düşünmüştür; ama onun öğretisi de, özgürlük konusunda yalnızca insanın bazı eylemlerindeki 'kendiliğindenlik'i (spontanlığı) kabul etmekten öteye gidemez. Ancak 'kendiliğindenlik', 'özgürlük' değildir. İnsanın eylemi, yalnız iç nedenlere bağlı ise özgürdür, kendi dışındaki nedenlerle belirlenmiş, sınırlanmış ise özgür bir eylem değildir. Bu temelden hareketle Khrysippos, nedenleri ele alırken, mükemmel ve esas nedenler ile, yardımcı ve yakın nedenler diye bir ayrım yapar. "Eğer her şey kadere bağlı oluyorsa, bundan şu sonuç çıkar: demek ki her şey daha önceki nedenlere bağlı olarak meydana gelir; ama bu önceki nedenler mükemmel ve esas nedenler değil, yardımcı ve yakın nedenlerdir. Bunlar gücümüzün sınırlarını aşar, ama ne olursa olsun, hiç denemeyeceğimiz anlamına gelmez."(46) Khrysippos'un ve Stoalılar'ın dediklerine bakarsak, bu ayrım insanı sorumluluktan kurtarıyor; aslında psikolojik olarak, 'kendiliğindenlik'i kurtarmaktan öteye geçmiyor. Ne var ki, bu 'kendiliğindenlik' de, evrenin zorunlu unsurlarından biridir, ve bu bakımdan evrensel 'heimarmene'nin kapsamına girer. Sonuç olarak diyebiliriz ki, hayali, aldatıcı bir 'kendiliğindenlik' söz konusudur burada.

* * *

Böylece antik düşünce, Stoalılar'la, daha ileriye gidemeyeceği bir noktaya ulaşmış oluyor. Stoa görüşü, kadere rıza göstermeyi öğütler insana, durumunu kabullenmeyi öngörür: insan kendine dönüp, içindeki savaşla başedebilmek için, kendi isteğiyle kaderini izlemeli: tıpkı bir köpeğin, bağlı olduğu ve hareket halindeki arabayı izlemesi gibi; böyle yapmakla sürüklenmekten kurtulmuş olur. İşte yorgun ve düş kırıklığına uğramış bir dünyanın yaşam ideali.. öyle bir dünya ki, artık büyük umutlar sunmamakta. Politik özgürlüğünü yitirmiş Yunan dünyasıdır bu; ve bu dünya, politik özgürlükle birlikte, tarihsel olaylarda o güne dek sürdürdüğü önemli rolü de yitirmiştir.

Bu öğretilerin Roma'da, cumhuriyet devri özgürlüğünün artık anılarda yaşadığı, tümüyle yitirilmiş değerli bir şey olarak görüldüğü imparatorluk döneminde, aydınlar tarafından bile hoşnutlukla kabul edilmesine ve savunulmasına şaşmamak gerekir.

Seneca şöyle açıklar: "Kimse beni zorlamıyor, isteğim dışında bir şeye katlanmıyorum: tanrının kölesi değilim; ama onun iradesine boyun eğiyorum, çünkü biliyorum ki, her şey sonsuza dek saptanmış, değişmez bir yasaya göre akıp gitmekte. Kader yönlendiriyor bizi, ve her bir insana düşen zaman süresi, daha yaşamın ilk anında saptanmış durumda. Neden nedeni doğurur; uzun bir nedenler dizisi özel ve toplumsal olayları beraberinde getirir. Bu bakımdan her şeye güçlü bir biçimde katlanmak gerekir; çünkü hiçbir şey rasgele olmaz, her şey bizim başımıza gelmek için saptanmıştır."(47) Hüzünlü ve karanlık dönemlerin hayat görüşü budur işte: "Öyleyse ne diye kendimizi aşağılıyoruz? Ne diye yakınıyoruz? Bunun için yaratıldık zaten.. Nasıl davranır aklı başında bir insan? Kendini kadere teslim eder. Tüm evrenle birlikte sürükleniyor olmak, işte en büyük avuntu bu."(48) Kaderini kabullenmedeki bu sarsılmaz irade, filozof imparator

45) 12, 40, 180 Br.
46) S.V.F., II, 947 (=Cicero, *De fato*, 18, 41).
47) Seneca, *De prov.*, 5, 7.
48) aynı yer, 8.

Marcus Aurelius'un sözlerinde tam bir teslimiyete varır: "Başına her ne gelirse, bu, sonsuzluğun senin için önceden saptadığı bir şeydir. Ve nedenler zinciri, senin varlığınla birlikte bu olayı da ta başında hazırlamıştır."(49)

* * *

Çözümü insan davranışındaki her türlü etkin sorumluluğu reddetmekte bulunan bu öğretiye, Epikuros'çu görüş, hiçbir neden'le belirlenmemiş ve tümüyle insana sunulmuş olanaklar içinden bir 'seçim' olarak kabul ettiği özgürlüğe duyduğu inançla karşı çıkar. Fiziğini Demokritos'tan ödünç almış Epikuros'çu sistemin, özgürlüğü neden böyle inatla savunduğunu açıklamak sanıldığı kadar zor olmasa gerek; öyle ya, insanın üstünde, insanın dışında bir kader, bir 'önceden saptanmış' varsa, ozaman Epikuros'un 'quadrifarmaco'sunun ne anlamı kalırdı?(50)

Atomları düzenleyen mekanik zorunluluk yasasından ruhu çekip ayırmak olanaksızdır, çünkü o da bir atomlar bileşimidir. Buradan hareketle Epikuros, bir 'belirlenmemişlik' ilkesi (klinamen) ortaya koymak zorunda kalır, ki bu ilke sayesinde rastlantı ve özgürlük birbirinden farklı düşünülen şeyler olmaktan çıkar. Bunu bize açıklayan Lucretius olmuştur: insan özgürlüğünü kurtarmanın tek yolu "kaderin yasalarını kırmak"tır.(51) Ancak ne var ki, 'atomların eğilimi' öğretisi kolay eleştirilere yol açar; hattâ Cicero, "Özgürlüğü kurtarmak için bundan başka yol göstermiyorsa, Epikuros'un irdelemeleri yalnız kaderi değil, zorunluluğu da kabul etmiş ve kanıtlamış oluyor"(52) diyecek kadar ileri gitmiştir.

Karneades de Stoacı kadere şu soruyla karşı durur: her şey akılcı bir yasaya boyun eğiyorsa, nasıl olup da kötülük ve kusurluluk, kısaca 'us dışılık' ve 'usa uymazlık' var olabiliyor? Karneades'e göre, ahlakı, yani sorumluluğu bir kez daha kurtarmak istiyorsak, özgürlüğün insan yaşamının temeli olduğunu kabul etmek zorundayız. Diyelim ki kaderciliği kabul ettik, o zaman övgünün ya da yerginin, ceza yasalarının ya da adaletin, tanrılara dua etmenin ve dinin hiçbir anlamı kalmaz; erdem de, kusur da yok olmuş demektir. Özgürlüğün reddini de kattığı bu ciddi sonuçları pratik biçimde sergilemekle Karneades, insan özgürlüğünü kuramsal olarak irdeleyip açıkladığına inanır.

* * *

Görüldüğü gibi, özgürlük sorunu çerçevesinde, klasik dünyanın felsefi görüşleri, ya özgürlüğün temelden reddi, ya da insan topluluğu için vazgeçilmez bir unsur oluşu inancı üzerine yoğunlaşıyor.

Ancak bu felsefi görüşlerin önce uzlaşmaz parabolü, sonunda bir noktada karşılaşır: Yunan ve Roma tarihinin politik özgürlüğü tanımladığı dönemeçtir bu.

Yunan dünyası, tarihsel gelişimi içinde her zaman en yüksek, en üstün özgürlük formlarını kabul etmeyi ve gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Perikles devri Yunanlılar'ı, kaderlerinin 'özgürlük' adını taşıdığının bilincindelerdi: "En güzel ad bu işte: isoromih"(53) der, barbar istalasından galip çıkan direnişin tarihçisi Herodotos. Oysa öteki toplumlar, yani barbarlar yaradılıştan köleliğe mahkûmdurlar.

49) 10, 5.

50) "Quadrifarmaco" = dört deva; Epikuros öğretisine göre insanoğlu şu dört korkuyu ya da kaygıyı altederek mutluluğa ulaşabilir: Tanrı korkusu, ölüm korkusu, haz kaygısı, acı karşısında soluğu kesilme. (Ç.N.)

51) II, 254.

52) Cicero, *De fato*, 20, 48.

53) Herod., 3, 81.

Euripides'i hatırlayalım: "Barbarların Hellenler'e değil, Hellenler'in barbarlara hükmetmesi doğaldır: çünkü barbarlar köle, Hellenler ise özgür insan ırkındandır."(54) Aristoteles de aynı şeyi savunur: "Bütün bunların nedeni, barbarların hükmetmek için doğmamış olmalarıdır."(55) Herodotos, sahte Smerdis'in hakkından gelen komplocu Persler'in üç yönetim biçimi (demokrasi, oligarşi, monarşi) üzerine yaptıkları hayali konuşmayı naklederek, barbarların kölelik için doğmuş olduklarını kanıtlar:(56) Komploculardan birinin, Otan'ın demokrasiyi, dolayısıyla özgürlüğü övmesine karşın, ötekiler tartışmasız monarşiyi seçerler.

Yunanlılar ise özgürlük için yaratılmışlardır. Bu nedenle, her bireye mümkün olan en geniş anlam ve ölçüde özgürlük tanıyan bir anayasayı kabul etmeleri gerekir; bu da ancak demokrasi ile elde edilir. Aristoteles'e göre, "Demokrasinin temeli özgürlüktür. Nitekim, hep söylenegeldiği gibi, yalnızca bu tür yönetimde insanlar özgürlükten pay alabilirler; ve gerçekten de bütün demokrasiler bu amaca yöneliktir."(57) Demokrasi, 'liyakat'a değil, sayıya dayanan eşitlik anlamına gelir; egemenlik halkın bütünlüğü içinde yer bulur kendine; çoğunluğun isteği yasa gücündedir, çünkü bütün yurttaşlar eşittir.

Demokratik devletin öngördüğü kurallara gelince:

1) Yöneticiler seçmen yurttaşların tümünün özgür kararı ile seçilirler;

2) Bütün yurttaşlar resmi görevlere atanabilirler;

3) Resmi görevler (hepsi, ya da en azından belli bir teknik deneyim ve yetenek gerektirmeyenler) kura ile saptanmalıdır;

4) Görev dağılımında mal varlığı göz önüne alınmamalı, ya da etkisi en az düzeyde olmalıdır;

5) İlke olarak, askeri komutanlıklar dışında, hiç kimse aynı göreve ikinci kez getirilmemelidir;

6) Bütün yurttaşlar mahkemelere katılabilmelidir;

7) 'Yurttaşlar Meclisi' en yetkin yöneten olmalıdır.

Aristoteles'e göre demokrasinin temel nitelikleri aşağı yukarı bunlardır. Herodotos da, Otan'ın ağzından(58) demokrasiyi aynı biçimde yüceltmiştir. Euripides ise *Yalvarıcı Kadınlar*'da, Atinalı Theseus'un, Thebai'li kıral sözcüsüne söylediği sözlerle Atina demokrasisinin övgüsünü yapmıştır: "Sen, ey yabancı, buralarda bir tiran aradığına göre, yanılgıyla başladın konuşmana: burada tek bir adam hükmetmez: kent özgürdür! Halktır gerçek egemen; bütün yurttaşlar her yıl sırayla başa geçerler; paraya hiçbir ayrıcalık verilmez: yoksulu, zengini aynı hakları kullanır."(59) Monarşi biçiminin mükemmelliğini ileri süren kıral sözcüsüne karşın, Theseus ateşli bir biçimde (anakronizmi vurgulamayalım burada) demokrasiyi savunur, ve özellikle de özgürlüğün, 'düşüncesini özgürce ifade edebilmek' demek olduğunu, ve bu olanağın bütün yurttaşlara tanındığını vurgular.

Ressam Euphranor da, Atinalılar'daki bu ortak duyguyu yorumlayarak, Atina'da yükselen 'Özgürlük Arkı'nda, Demokrasi'yi Atinalı Demos'la(60) evlenmeye götüren Theseus'u resmetmiştir.

54) Euripides, *Iphigen. Aul.*, 1400-1.
55) Aristo. Polit., 1, 1, 5.
56) Herodot., 3, 80-3.
57) Arist., Polit., 6, 2, 6.
58) Herodotos, 3, 80.
59) Euripides, 403-404.
60) Demos (δεμος) Yunanca'da halk anlamına gelir.

Tukhydides'in Perikles'e söylettiği ünlü konuşmadaki πληθοζ αρχον övgüsü de gene demokrasi üzerinedir: "Bunun adı 'demokrasi'dir: kişisel düşünceleri ne olursa olsun, bütün yurttaşlar yasa karşısında aynı haklara sahiptirler; devlet işlerinde ise herkes, ait olduğu sınıfla değil, erdemiyle kazandığı değere göre onurlandırılır."(61)

Ancak, demokratik anayasanın hedeflediği bu özgürlük, gerçekte saltık bir değer olarak düşünülmüyordu; insanın gerçek amacı olan mutlulukla, yani 'iyi' ile aynı şey değildi. Herkesin dilediğince yaşamasının, demokrasinin niteliklerinden biri olduğunu gözlemlediğinde, Aristoteles bu gerçeği farketmişe benziyor. Bundan çıkan sonuç: hiç kimse egemenlik altına girmez: en iyi durumda hiç kimsenin egemenliği altında olunmaz; bu sağlanamıyorsa, o zaman bir dereceye kadar boyun eğilir. Otan, Pers İmparatorluğu'nda demokrasiyi kurmak için bir öneri getirir; öneri kabul edilmeyince de ötekilere şöyle der: "Ben ne emretmek, ne de emredilmek istiyorum; şu koşulla iktidardan çekilebilirim: ne ben, ne benim soyum sizlerden birinin egemenliği altına girmeyecek." Nitekim, Herodotos'un anlatısına göre, "Bugün de Persler arasında bir tek bu aile özgürlüğünü sürdürüyor, ve Pers yasalarına, bu yasaları çiğnemeden, kendi ölçüsüne boyun eğiyor."(62)

İşte bu nedenle Atina demokrasisi, –özünde verimli, gelişmeye açık tohumlar taşımadığı için–, onlarca yıl geçmesine rağmen, bireyi yücelten ve onu topluma karşı destekleyen bencil bir program görünümünde kalır; başkalarına yönelik bir açılım getirmez. Tersine, Yunan demokrasisi, 'yurttaşın devlete bağımlılığı ne denli azalırsa, özgürlük o denli garantiye alınmış demektir' görüşünü savunmak gibi tehlikeli bir hataya düşmüştür, hem de kendisinden beklenmeyecek bir duyarsızlıkla. Sonuçta, politik hukuk düzeninin gelişimi ve mükemmelleşmesi ile, yurttaşı devlete bağlayan bağların giderek gevşemesi aynı zamana rastlar. Bu da bize, Yunanistan'ın, Makedonya'nın gücüne neden dayanamayıp yıkıldığını ve IV. yüzyıl 'polis' Yunanlı'sının, yeni Stoa ve Epikuros felsefe okullarının bireyci yaşam ideallerine kucak açmaya neden bu denli hazır olduğunu daha iyi açıklar.

Öte yandan, klasik dünyanın politik sorunlarını en özenli biçimde ele almış olan Aristoteles, devlete de bir ödev düştüğünü kabul eder: mükemmel ve kendine yeterli bir yaşamı gerçekleştirebilmek için 'iyi yaşama'yı sağlama ödevi.(63) Böyle bir amaç için en uygun, en yetkin araç olarak 'polis'i öngörür. Ama bu 'polis'in nüfusu kabarık olmamalıdır; çünkü içinde yaşayanları çok olursa, yönetiminin iyi olması pek olanaklı değildir. Bu bakımdan, yönetimi iyi olan bir kent, nüfusunun aşırı biçimde artışından kaygı duymalıdır. Sonuç olarak kentin nüfusu, hem kendine iyi bir oto-yönetim, hem de iyi bir yaşam sağlayacak sayıda olmalıdır. Kısacası yurttaş sayısının çok olmamasını tavsiye eder Aristoteles: yurttaşlar birbirlerini daha yakından tanısınlar ki, gerektiğinde, özellikle mahkemelerde bir yargıya varırken, ya da yetenek ve becerilerine göre görevler verirken sağlıklı bir değerlendirme yapılabilsin.(64)

Aristoteles aileden köye, oradan da kente geçildiğini gözlemiştir; ama onun için mükemmel olan kenttir; çünkü "bir araya gelmenin her türlüsü bir 'iyi'yi hedefler. Bu doğruysa, o zaman hepsinin en üstünü olan ve bütün ötekileri kapsayan birlik de 'en büyük iyi'yi tüm 'iyi'lerin en üstün olanını hedeflemelidir: işte bu birliğin adı 'polis'tir, 'politik toplum'dur."(65)

61) Tukhydides, 2, 37.
62) Herodotos, 3, 83.
63) Aristoteles, Polit., 3, 5, 13.
64) aynı yer, 7, 4, 7.
65) aynı yer, 1, 1, 1.

Demek ki, kurumsallaşmış yaşam biçimlerinin evriminde 'polis'in ötesine geçilemiyor. Bu durumda, Yunan dünyasının, önce Makedonya, sonra da Roma gibi büyük devlet organizmalarının karşısında güçsüz kalışına şaşmamak gerekiyor.

Sonuç olarak, Yunan dünyasının, o denli bağlı olduğu özgürlüğü inandırıcı bir biçimde ortaya koyamamış olması, onu tarihsel açıdan bir türlü gerçekleştiremeyişinden ileri gelmektedir.

* * *

Roma'daki özgürlüğü incelediğimizde ise, Yunan düşüncesinin ulaştığı sonuçlara oranla, 'özgürlük' anlamına ilişkin felsefi yansılamada en ufak bir gelişme göstermediğini kolayca görürüz.

Bunu da şöyle açıklayabiliriz: Romalılar için özgürlük, yurttaşlık haklarından yararlanmak anlamına gelirdi; ve tek kişi yönetimlerinde yurttaşlık hakları pek öyle garanti altında olmadığına göre, Roma'daki bu özgürlük anlayışı monarşi rejimini kendiliğinden saf dışı ediyordu. Nitekim, Romalı elçilerin kral Porsenna'ya dedikleri gibi, "Roma halkı krallıkta değil, ancak özgürlükte var olabilir"di.(66)

Aslında Romalılar'ın tüm dileği, 'Urbs'un yayıldığı her yere özgürlüğün de yayılmasıdır. Çünkü 'Urbs' ancak özgürlüğün olduğu yerde esenlik içinde olabilir. Krallar kovulduktan sonra kurulan cumhuriyet rejimi –en azından bu tür konular üzerine kafa yormuş Romalı politika adamlarının ve tarihçilerin yorumlarından çıkardığımız kadarıyla–, her şeyden önce, bütün yurttaşların yurttaşlık haklarından yararlanmasını hedeflemiştir. Bu anlayış, Romalılar'ın bilincine, cumhuriyet rejimi ile özgürlüğün aynı şeyler olduğu kanısını ve inancını yerleştirmiştir.

Bu noktada, özgürlük idealini derinlemesine ele aldığımız çalışmamızda bir başka aşamaya gelmiş oluyoruz: özgürlük, şimdi de bir hak ve aynı zamanda bir ödev kimliği ile çıkıyor karşımıza. Nitekim Roma'da özgürlük denilince akla gelen terim 'bireysel keyfilik' değil, (yurttaşlık hakları yasaca saptandığına göre), 'yasa' sözcüğüdür. Özgür olmak, her şeyden önce, yasaya boyun eğmek demekti. Romalılar, bu bağlamda, Yunanlılar'a oranla daha ilerlemiş olduklarının bilincindeydiler. Cicero Antik Yunan'ın zenginlik, yetkinlik ve şanla o denli parladıktan sonra, bir tek kusur yüzünden yıkıldığını vurgular: ölçüsüz özgürlük, ve bir de yönetim meclislerinin aşırı hak kullanmaları.(67) Özgürlük ölçülü olmalıdır; ancak böyle olursa, hem bireye hem de devlete yararlı olur, sağlıklı olur.(68)

Ölçülü özgürlük: ama kim ya da ne onu ölçülü kılacak? Kime ya da neye göre ölçülü olacak? Bu sorulara Cicero yanıt veriyor: "Hepimiz, özgür olabilmek için yasaların hizmetindeyiz."(69) Evet, Romalı yasalara boyun eğer: ama yasaları yapan insanlardır: demek ki, yasalar aracılığıyla yurttaşın özgürlüğüne sınır koyan gene yurttaştır.

Bu bakımdan, gücün dengeli ve adil olduğu bir ortamda her yurttaş, yurttaşlık niteliğinin kendisine tanıdığı bütün haklardan yararlandığı sürece, özgürlük korunmuş demektir, ama bu denge bozulduğu an, özgürlük tepe üstü düşmeye, hatta yok olmaya mahkûmdur.

Polibios, monarşi, aristokrasi ve demokrasi karışımı olduğundan, Roma hukuk devletinin en mükemmel devlet olduğunu söyler: Romalılar, kontrol sistemleri ve

66) Livius, 11, 15.
67) Cicero, *Pro Flacco*, 7, 16.
68) Livius, 34, 49, 8.
69) Cicero, *Pro Cluent.*, 146.

güç ağırlıklarını dengeleme sayesinde yasama, yürütme ve yargı güçleri arasında gerçek bir uyum sağlamışlardır. Roma'da özgürlüğün varlığı, işte bu dengenin, bu uyumun korunmasına bağlıdır. Ve bunun içindir ki, ister gerçek becerileri ve iyi niyetleriyle olsun, ister güç hırsıyla olsun, zaman zaman bu dengeyi tehlikeye atmış görünen, ya da gerçekten atan kişiler –örneğin Tiberius Gracchus ya da Saturninus–, hemen krallık heveslisi, yani özgürlük düşmanı olarak itham edilmiş, ya da Cinna'nın, Sula'nın yönetimi tiranlık sayılmıştır.

Ama devletin büyüklüğü her geçen gün biraz daha arttıkça ve cumhuriyet rejimi aristokrat bir cumhuriyet kimliği kazandıkça, dengenin yavaş yavaş bozulması, ve bunun sonucu olarak, özgürlüğün son bulması üzerine önsözler yazılmaya başlanması kaçınılmazdı.

Bununla birlikte özgürlük, yurttaşlık haklarından yararlanmak demek olduğuna göre, insanların vazgeçemeyeceği bir saltık değer olamazdı. Nitekim bu haklar yitirilince, yurttaş artık yurttaş olmayacak – ama, daha önce de olduğu şey, yani 'insan' olarak kalacaktır.

İşte bu nedenle, eski rejimden arta kalanları savunmak için, Caesar'a ve triumvirlere karşı zorlu çatışmalara girilmiştir. Ama gene de sonunda bir tek kişinin egemenliği kurulmuş, ve bu bir tek kişi, Octavianus Augustus, büyük bir rahatlıkla kendisini "özgürlüğün kurtarıcısı", "özgürlüğün –yeniden– kurucusu", yani yurttaşlara haklarını geri veren kişi diye ilan edebilmiştir. Ancak, Augustus'un geri verdiğini iddia ettiği bu haklar, biçimde benzer, hatta aynı görünseler de, özde artık o aynı eski haklar değildi. Biri tepesine dikilmişse özgürlük, özgürlük olamaz. Bir tek kişinin, bir prensin yetkesine bağlı özgürlüğe özgürlük denemez. Dışa vurumunu, simgesini özgürlükte bulan politik rejim iflas edince, salt yargısal anlamdaki özgürlük Romalılar'a artık yetmez olur. Bunun böyle olduğunu kabul etmek istemiyorsak, o zaman Romalılar'ın, Augustus devrinden itibaren, artık başka bir yönetim altında yaşadıklarının gerçekten farkında olmadıklarına, ve bundan dolayı da, özgürlük kavramını kurtarabilmek için ona yeni bir temel, daha iyisi yeni bir içerik kazandırmak gereğini duyduklarına inanmamız gerekiyor. Nitekim sonunda bu yola gidildiği açıktık. Bu tek adam yönetimi devrinde felsefi görüşlerin, özellikle Stoa felsefesinin etkileri gözardı edilemeyecek kadar çoktur. Stoalılar'a göre insanlar eşittirler, doğada köle ya da kölelik yoktur; devletler arasında da farklılık söz konusu değildir: Seneca'nın dediği gibi, "insan için en kutsal şey gene insandır."(70) Stoalılar'ın pek hayranlık duydukları kral ise şöyle der: "İlk insandan son insana kadar bütün insanlar, her şeyden yoksun da olsalar, yalnızca 'insan' oldukları için gücümden ve cömertliğimden yararlanacaklardır."(71) Ama tek kişi egemenliği bu hakkın doğal bir hak olduğunu kabul etmez. Öyle olunca, prenslik yönetimindeki karşı koyuş ya da baş kaldırma, cumhuriyet dönemindeki yargısal özgürlüğün yerine, tek adam yönetiminin ayaklar altına aldığı doğal özgürlük mitosunu koyar. Bu ihtilalci inancın karşısında, imparatorluk kurumu da, 'Roma'nın sonsuzluğu inancını temel alan –pax perpetua'ya– 'sürekli barış'a dayalı bir vatanseverlik mitosunun propagandasını yapar.

Çatışma, bilindiği gibi, prensler lehine sonuçlandı; ve insanlar özgürlüğü barış ile takas etmeye razı oldular. Actium savaşından sonra, tacitus'un da dediği gibi, "Tüm gücün bir tek kişinin ellerine bırakılması barış için hayırlı oldu."(72) "Barışa ve bir prense sahip olalım diye (Caesar Augustus) yasalar koydu."(73) Plinius, Traianus için yazdığı

70) Seneca, Epist., 95, 33.
71) Seneca, De clement., 1, 1, 3.
72) Tacitus, Historiae, 1, 1, 1.
73) Tacitus, Annales, 3, 28, 3.

'Panegyrikos'ta israrla ve inatla Romalılar'ın özgür olduklarını ileri sürer: "Evet, senin tarafından (yani bir prens tarafından) yönetildiğimiz ve senin uyrukların olduğumuz bir gerçek; ama biz sana, yasalara nasıl boyun eğiyorsak öyle boyun eğiyoruz."(74) Ve gene prense söyledikleri: "Sen bize özgür olmamızı buyur, özgür oluruz; düşüncelerimizi açıkça ifade etmemizi buyur, açıkça ifade ederiz." Özgürlüğün en hüzünlü sonu bu olsa gerek.

Stoa dünyasının kenti hep tam bir soyutluk içinde kaldı.Ve bilge kişi için de, üzerine yeni bir insanlık anlayışını oturtabileceği temelleri kurmasına yaramaktan çok, öteki insanlardan ayrılıp kendi kabuğuna çekilebilmesini sağlayacak ve mazur gösterecek ideal bir sığınak oldu. Birleştirici değil, tersine, ayrıştırıcı bir unsura dönüştü: Antik dünya kaçınılmaz sonuna doğru artık yola koyulmuştu.

* * *

Bu arada insanlar arasında, izleyenlerin sayısı giderek artan yeni bir öğreti yayılmaya başladı; bu yeni bir öğreti yayılmaya başladı; bu yeni öğretiye göre –Agostino'nun sözleriyle–: "Yüce Tanrının yardımıyla aklımız, zihnimizin ürünü olan o değişken zaman döngülerini paramparça etti."(75) Hıristiyanlık zamanı düz bir çizgi olarak düşünür: rectum iter; bu zamanın içinde her olay bir kez, yalnızca bir kez olur, bu nedenle de yinelenemez: "İsa bizim günahlarımız için bir kez öldü."(76) Her bir insanın yazgısı, zaman içinde, bir kez saptanır: bir kez ve de son kez: Tarih, insanmerkezli ve erekçil olur artık. Dünya insan içindir, her bir insan bir 'kişi'dir ve bu kişinin değeri sonsuzdur. Dünyayı, zaman içinde ve sevgiden kaynaklanan istencinin özgür bir eylemi olarak, Tanrı yaratmıştır. Dünya neden var, neden böyle, diye açıklamaya çalışmak boşunadır. Tanrı insanı özgür yaratmıştır ve bütün insanlar Tanrı'nın çocuklarıdır, bunun için de kardeştirler. Ancak, işlenen o ilk suç ile insan günahın hizmetine girmiştir; İsa'nın havarilerinden Paolo'ya göre: "Zaman doldu, ve Tanrı, yasa egemenliğinde yaşayanlara, 'kadın'dan doğma oğlunu gönderdi, günahlarımızı bizim adımıza ödemek ve bizi Tanrı'nın çocukları kılmak için. Tanrı'nın çocukları olduğumuz için de, yüreklerimize 'Oğlunun Ruhu'nu koydu. Böylece köleler yok artık, Tanrı'nın çocukları var, yani O'nun kılıtçıları."(77) "Gerçek, sizi mutlu edecektir":(78) İsa'nın verdiği söz buydu işte. O, insan özgür olsun diye 'hakikat'ı yeryüzüne indirdi: çünkü "Tanrı Kutsal Ruh'tur, ve Kutsal Ruh'un olduğu yerde özgürlük vardır."(79)

Hıristiyanlık insan istencinin özgür olduğunu, kanıtlamaya gereksinim duymayan salt gerçek olarak kabul eder. Ve özgürlüğün, Tanrı'nın Oğlunun çarmıhta kurban edilmesi ile elde edildiğine inanır. Romalılara Mektup'unda Paolo şöyle diyor: "İnsan, yozlaşmışlığın köleliğinden, Tanrı'nın çocuklarının şanlı özgürlüğü yoluyla kurtulacaktır."(80) Ve Lord Acton'ın *Özgürlük Tarihi* adlı kitabından: "Artık özgürlüğe bir anlam ve değer veren şeyler yeni yasa, yeni ruh, yeni yetkinlikti: bizi özgürleştiren 'hakikat' tanınmazdan önce, Yunan ve Roma anayasasında ya da felsefesinde özgürlük bu anlama, bu değere sahip değildi."(81)

74) Plinius, Paneg., 24, 4.
75) Sant Agostinus, De Civ. Dei, 12, 18.
76) I. Petr., 3, 18; krş. Ad Hebr., 9, 12, 28.
77) Ad Gal., 4, 4-7.
78) Ioann., 6, 32.
79) Ad Cor., 11, 3, 17.
80) S. Paolus, *Lettere ai Romani*, Bibb., 8, 21.
81) L. Acton, *Storia della* Lib., 29.

* * *

Sonuç olarak, antik dünya yavaş yavaş söner ve insanların bilincinde yok olur; buna karşılık, yeni insanların yeni dünyası 'Haç'ın gölgesinde ağır ağır, zahmetle doğup gelişir.

Çeviren: Filiz Öktem

"Öylesine derin bir yazar okudum ki yüzeyde ne olduğunu görebilmem için saatlerce uğraşmam gerekti."

Amerika'nın Keşfi ya da Yeniçağ'dan Ortaçağ'a Dönüş

Cemal Bâli Akal

Amerika'nın keşfinin insanlığı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçiren bir olgu olduğu hep söylenir. Burada, insanlık sözcüğünün Avrupa'yla, hatta Avrupa'nın da yalnızca bir bölümüyle eşanlamlı olduğunu gözden uzak tutmamak gerekecektir. Tabii keşfin, Avrupa'da gerçekleşen yeni yapılanmanın nedeni mi, yoksa sonucu mu olduğu da tartışılabilir. Ne olursa olsun, keşif ve Avrupa'nın yeni sosyal giysilere bürünmesi olgularının birbirlerine denk düştükleri ortadadır. Ancak bu olgulara, İnsanlık adına Avrupa'dan değil de, Yeni Dünya'dan bakıldığında sorun farklılaşmaktadır. Bir çağdan ötekine topyekûn geçildiği sanılan bir dönemde, farklı mekanlarda farklı zamanların yaşandığı görülecektir. Örneğin fetih öncesinde, İnka İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'nun yükselme dönemine benzer bir sosyal aşamaya ulaşmış olduğunu El Inca Garcilaso de la Vega söyleyecektir. Bu benzetmeyi kısmen de olsa ciddiye almamak için bir neden yoktur. Öyleyse, Perulu yerliler açısından bakıldığında, bu topluluk Avrupa'nın Ortaçağ öncesi dönemini andıran bir hayat yaşamaktadır. Ve Nathan Wachtel'e göre, İnka İmparatorluğu içinde merkezi yönetimle köylüler arasında ortaya çıkan aracı yerel önderler, sosyal yapıyı bir tür Latin Amerika feodalitesine hazır-

lamakta, Peru kendine özgü bir Amerikan Ortaçağı'na yönelmektedir. İşte fethin muhtemelen engel olduğu süreç budur. Buna karşılık, sömürgeciler, kendi Yeniçağ'larından yine kendilerine özgü bir Ortaçağ'a, Amerika'da dönmektedirler. İnsanlık aslında birbiriyle çakışan dört ayrı Zaman yaşamaktadır: Yalnızca Avrupa'da yaşanan zaman ya da Yeniçağ... Latin Amerika'nın büyük imparatorluklarında yaşanmakta olan ve fethin akışını durduracağı zaman ya da bir tür özgün Amerikan Ortaçağı öncesiyle, bu karmaşık sosyal yapılanmaların çevresinde kümelenen basit toplumların tarihdışı zamanı... Ve bu üç ayrı zamanın çatışmasından doğan sömürgeciliğin zamanı ya da bir gecikmiş Ortaçağ... Bu açıdan, Amerika'nın fethi, Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişi simgelediği kadar, Yeniçağ'dan Ortaçağ'a dönüşü de simgelemektedir. *Encomienda,* yerlilerin, onları hıristiyanlığa kazandırmak ve de korumakla görevlendirilmiş bir ispanyolun emrine, onun kişisel hizmetini görme, ya da topraklarında tarım yaparak, maden çıkararak çalışma yükümlülüğü altında, verilmeleridir. Büyük bir olasılıkla, bu kurum, feodal dönemin senyör/serf ilişkisinin Latin Amerika'daki bir uzantısıdır. İspanyol sömürgeci, feodal bey gibi, hizmetindeki yerlileri doyurmakta, giydirmekte, korumakta ve yargılamaktadır. Sömürgeci efendiye bağlılık hem süresizdir, hem de yerli ailelerini, köylerini ve hatta birkaç kuşağı birden kapsamaktadır. İlke olarak *encomienda* hakkı, sahibine belli bir toprak üzerinde yaşayan yerlilerden yalnızca vergi alma ya da onları çalıştırma ayrıcalığı sağlamakta, ama onun bu toprağa malik olmasını engellemektedir. Ne var ki, ağır vergilerle yerlileri borçlandıran yeni feodal beyler, sistemi böylece dolanarak, yerli toplulukların ortak topraklarına ve kişisel topraklara kısa zamanda el koymayı becerecekler ve bu açıdan da Avrupalı atalarına benzeyeceklerdir. Latin Amerika'da, XVII. yy'da olağanüstü yayılacak olan sömürgecilere ait büyük kırsal toprakların ya da *hacienda'*ların kaynağında bu olgu yatar... Benzerliği artıran bir nokta da, Avrupa feodalitesinin belirleyici unsuru olan atın fetihte kazandığı önemdir. Birçok savaşta, yerliler tanımadıkları bu hayvan karşısında dehşete düşüp bozguna uğrarken, zaten sınırlı sayıda olan atların ispanyol savaşçılardan bile daha önemli görülmesine neden olmuşlardır. Rosinante Yeni Dünya'da güçlenmiş ve yeniden tarih yazmaya başlamıştır. Ancak, bu yeni soyluların, Don Quijote gibi gerçek şövalyeler olup olmadıkları tartışmalıdır. Aslında, Amerika'da yeniden başlayan Ortaçağ, yeni bir soylu sınıf yaratmaktadır. Yerliler karşısında, İspanya'da sahip olmadıkları bir sosyal üstünlük elde eden fatihler, yine İspanya'da sahip olamadıkları ayrıcalıkları, krallarından istemektedirler...

Dönemin *encomienda* konusundaki en yetkili kişisi ve *Politica Indiana*'nın yazarı olan Juan de Solórzano Pereira, bu konuda yaptığı kapsamlı çalışmasında, encomienda bağlılığının, feodal bağlılık yeminini andıran bir yeminle kurulması gerektiğini belirtir. Sözcük, latince *commendo* (bir şeyi emanet alma) sözcüğünden türemiştir. Örneğin, Hernan Cortés, bu yüzden ne *repartimiento* ne de *encomienda* sözcüklerini kullanacak, kurumu doğrudan doğruya, "yerlilerin bir ispanyola emanet bırakılması" diye tanımlamakla yetinecektir. Ancak İspanya'da feodal bağlar ortadan kalkarken Yeni Dünya'da hortlayan bu kuruma hukuki nitelik kazandırma çabaları ardında, *encomienda'*nın hazırlıksız, rastlantısal bir biçimde, yerel koşulların zorlamasıyla ortaya çıktığı açıktır. Cristobal Colón üçüncü yolculuğunda Española adasına döndüğünde, Francisco Roldan adlı bir sömürgecinin başkaldırısıyla karşılaşır. Sorunu uzlaşmayla çözebilmek için, toprakları asiller arasında ve tabii üzerlerindeki özgür yerlilerle birlikte paylaştırır *(repartimientos).* Bu, *encomienda* kurumuyla belirlenmiş bir sömürgeci sistemin ortaya çıkışıdır. Ve Colón, bu nedenle de, yalnızca bir sömürgenin değil, belli bir tip sömürgeciliğin de kâşifidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, *encomienda*

kurumunun yaratıcıları, kendi tarihlerinden ders aldıkları kadar, Yeni Dünya'da parçaladıkları sosyal yapıların bazı unsurlarından da yararlanmaktadırlar. Örneğin Peru'da, sömürgeciler, sistemlerini, İnka İmparatorluğu içinde yerel önderlerin kazanmış olduğu önemle beliren bir tür feodal yapı üstüne oturtacaklardır. Paylaştırma, yerel önderlerin denetimindeki toprakların bazen doğrudan doğruya denetleyicisi değiştirilerek, bazen de bu yerel önderler sömürgecilere bağımlı kılınarak yapılacaktır. Tabii topraktan önemli olan, onun üzerinde çalışacak olan köledir. Çok geçmeden, daha kral Fernando döneminde, Colón'un oğlu Diego'ya, yerlileri ispanyollar arasında belli sıralamalara uyarak paylaştırma yetkisi verilecektir: Krallık görevlilerine yüz yerli; evli şövalyelere seksen yerli; evli küçük soylulara 70 yerli; evli çiftçilere otuz yerli... *Encomienda* toprakları, yavaş yavaş evli erkeklerin köle pazarına dönüşmektedir... Aslında her yerel önder *encomienda*'yı kendine göre düzenlemektedir: Cortés'in hakkını Cortés'e vermek için belirtmek gerekir ki, o bu sistemde yerlileri yalnızca daha önce yaşadıkları tarımsal topraklara bağlar ve onların maden ocaklarında çalıştırılmalarına karşı çıkar. *Emanet*'in sürekliliğinden yana olan fatih, toprağını şu esaslara göre, feodal bir biçimde düzenleyecektir: Beş yüzden az yerliye sahip her ispanyol, piyadeler için gerekli silahları temin edecek, beş yüzden fazla yerliye sahip olan da bir at yetiştirecektir. Bu ispanyollar evliyseler on sekiz ay içinde eşlerini Yeni Dünya'ya getirecekler, evli değillerse aynı süre içinde evleneceklerdir... Küba'da, babasının Colón'dan armağan aldığı ve kendisine miras bıraktığı encomienda hakkından vazgeçecek olan anti-feodal siyaset felsefecisi Bartolome de Las Casas'ın, amansızca savaş açtığı kurum işte budur. Kral Fernando zamanında, özellikle dominikenlerin etkili çalışmaları sayesinde, bu kurumun getirdiği acımasız sistemin yumuşatılmasına çalışılmıştır. Gerek 1512 Burgos yasaları, gerekse 1513 Valladolid yasaları söz konusu kaygının ürünleridir. Örneğin, 1513 Valladolid yasaları, encomienda çalışma süresini dokuz aya indirecektir. Bu tür insani kaygılara sömürgecilerin kulak asmadığını gören Las Casas, *encomienda*'ya karşı mücadelesini, Fernando'nun ölümünden sonra, kral naibi kardinal Jimenez de Cisneros nezdinde sürdürür ve Palacios Rubios'un da desteğiyle, onun, Espanola adasına, üç din adamından oluşan bir araştırma heyeti göndermesini sağlar. Ancak bu heyet de, Latin Amerika'da yaşamayan ispanyolların sahip oldukları encomienda'lar dışında, diğerlerinin, üstelik herhangi bir süreye bağlı kalınmadan, korunmasını önerecektir. Aslında bu köleci kurumu, köleciler dışında çok az kimse benimsememektedir ama, Latin Amerika'daki ispanyol varlığının başka nasıl sürdürülebileceği de belli değildir. Örneğin yazarı belli olmayan bir belgede, Castilla y Leon Kralı'nın Batı Hint Adaları'nda meşru egemen sıfatını kazanabilmesi için, oradaki yerlilerinin çoğunluğunun bu egemenliğe rıza göstermesi gerektiği ve bu özgür yerlilerin Kral dışında bir başka efendinin keyfine terk edilemeyeceği savunulmuştur. Söz konusu sav, encomienda'yı kesinlikle reddederken, kral iktidarını da yerlilerin rızasıyla sınırlamaktan geri kalmamaktadır. Ne var ki, Francisco de Vitoria, Las Casas... gibi dominikenler sayılmazsa, böyle pervasız savların sahipleri pek ortaya çıkmamaktadırlar. Encomienda'yı genel olarak yasal bulup, sömürgecilerin aşırılıklarını doğrulamaya çalışan Pedro Auguado, Juan de Matienzo, Bartolomé de Albornoz, Antonio de Leon gibi düşünürler bir yana bırakılırsa, köleciliğe karşı olanlar bile, Encomienda'nın koşulsuzca kaldırılmasının, yeni kıtada büyük yıkımlara yol açacağından korkmaktadırlar. Örneğin Alonso de Castro, İncil'i reddetmedikleri sürece "vahşiler"in siyasi bütünlüklerini ve mallarını koruyabileceklerini savunduğu halde, Latin Amerika'nın o günkü koşulları göz önüne alındığında, yerlilerin ve topraklarının sömürgeciler arasında bölüştürülmesinin gerekli olduğunu, yoksa Yeni Dünya'nın kaybedilmesine yol

açacak karışıklıklar çıkaracağını düşünmektedir. Sorunla ilgilenenler, *encomienda*'nın varlığından çok, yasal encomienda'larla yasal olmayan encomienda'lar arasındaki farkı tartışmayı tercih ederler. Matias de San Martin'e göre, keşfin başlangıcında haksızca el koyulan alanlardaki ilk encomienda hakları meşru bir kaynakları olmadığı için sona erdirilmeli, bunların yerini Krallık'ın yasal bir biçimde bağışladığı *encomienda* hakları almalıdır. Solórzano Pereira da, aynı ayrımı yaparken, bu hakkın, encomienda sahibi *encomendero*'ya yerliler konusunda mutlak bir yetki vermediğini, onun şarta bağlı bir *Krallık lütfu* olduğunu belirtir. Ayrıca, Tabii Yasa'ya dayanan hakların egemenin iradesinin üstüne olduğunu hatırlatmaktan geri kalmayan Solórzano, "encomienda"nın bunu hakeden yerlilere de bağışlanmamasını üzücü bulmaktadır. Ne var ki, Cortés, kralına yazdığı bir mektupta, önemli yerli önderlere, örneğin Moteçuçuma'nın iki kızına Tula ve Tacuba'da azımsanamayacak *repartimiento*'lar verildiğini bildirmiştir. Peru'da da, Sayri Tupac, Francisco Chilche gibi yerel önderler, İspanyollar'a gösterdikleri bağlılık karşılığında, bir tür *"fief"* elde edip, yaygın bir *kliyantel* oluşturacak ve bu ayrıcalıklarından, sömürgecileri aratmayacak bir katılıkla yararlanacaklardır. Demek ki bu konuda da uygulamalar bölgelere ve efendilere göre değişecektir.. Bu arada, Las Casas'ın Papalık'ı bile etkileyen çalışmaları sonucunda, Papa Paulus III, 1537'de, bir fermanla, yerlileri özgürlüklerinden edenleri ve mallarına el koyanları şiddetle kınayıp, aforozla tehdit etmiştir. Ama bu bile, *encomienda*'cıları yıldıramayacaktır. Özellikle *encomienda* sistemine getirilen sınırlamalar yüzünden isyan eden Gonzalo Pizarro'yu Krallık adına bozguna uğratan La Gasca bile, zaferden sonra, yüz elli yeni *encomienda* daha oluşturarak işe başlamıştır. Bu olayda da görüldüğü gibi, *encomienda* aslında, Latin Amerika'da Krallık iktidarını yeni tip sömürgecileri feodal beylerin yerel iktidarları karşısında sınırlayan bir nitelik taşımaktadır. Ve Yeniçağ'ın krallığının siyaseti de, merkezi iktidarda uyruklar ya da yerliler arasındaki dolaysız iktidar ilişkisini engelleyen aracıların ya da *encomendero*'ların dağınık iktidarlarına son vermek olmalıdır. Tabii bu aynı zamanda, yerliler açısından daha insancıl bir siyasetin de izlenmesi olacaktır. Kaldı ki encomendero'ların değil de, krallık yöneticilerinin denetimi altında olan yerlilerin koşullarının, birkaç istisna dışında, daha elverişli olduğu örneklerle görülmüştür. Peru'da, Chucuito ve Yucay krallık bölgelerindeki yerlilerin, Huanuco, Huauro gibi *encomienda*'larda uğradıkları demografik çöküntüyü yaşamadıkları saptanmıştır. Encomienda rejimi dışında kalan ve geleneksel sistemin az çok korunabildiği Chucuito'da, 1530-1567 arasında yerli nüfus yalnızca yüzde yirmi beş azalırken, aynı dönemde, Peru'nun geri kalan kesiminde yüzde yetmişbeş, seksene varan bir nüfus azalması olmuştur... Ancak, Krallık, encomienda'ları sona erdirme isteğini resmi olarak ilk kez 1690'da, Las Casas'ın ölümünden yüz otuz üç yıl sonra, Altın Çağ diye adlandırılan dönemin son bulduğu bir tarihte dile getirme cesaretini gösterebilmiştir. Yirmi sekiz yıl sonra da, 1718'de, encomienda kurumunun sona erdirildiğine ilişkin ilk kararname yayınlanabilmiştir. Üstelik, İspanya'da böyle bir kararname çıkar çıkmaz, Latin Amerika'da encomienda'ların hemen ortadan kalkmayacağı da açıktır. Yucatan, Chili ve Paraguay'daki encomienda'lar kararnameye rağmen varlıklarını sürdüreceklerdir. Krallık'ın sömürge sorunlarını karşılama konusunda hazırlıksız ve deneyimsiz olduğu bir dönemde, neredeyse sömürgecilikle birlikte keşfedilen bu bir tür feodal kölelik, Latin Amerika'nın özel koşullarıyla da beslenerek, iki yüz yıldan fazla yaşayacaktır. Ama bu trajik süreçten alınan dersler de olmuştur. Neredeyse rastlantısal olarak ortaya çıkan bu fiili durum karşısında, özellikle İspanyol siyasi-hukuki düşüncesinin görkemli çıkışları sayesinde, Amerika yerlilerini korumaya yönelik düşünsel ilkeler ve sosyal yasalar, Batı'da daha sonra XIX. yüzyılda bile

görülmeyen yoğun bir tartışmanın konusu olmuşlar ve hayata geçirilmişlerdir. Felipe II, Latin Amerika deneyiminin armağanı olan bu ilkeler ve yasalara dayanarak, Filipinler'de Manilla önünde demir atan filosuna, yerli halkın iznini almadan karaya çıkmama emrini verecektir. Ve bu topraklarda "sömürgeleştirme"nin Salamanca okulunun insancıl öğretileri ışığında yapılacağını kanıtlamak ister gibi, fethedilen toprakların yeniden düzenlenmesini denetlemek üzere, dominiken Diego de Salazar'ı Manilla piskoposluğuna getirecektir.(*)

(*) César G. F. Castanon. "Les problèmes coloniaux et les classiques espagnols du droit des gens". *Recueil des cours de l'académie de droit international de La Haye 86*. S. 607-691; Salvador de Madariaga. *Hernan Cortès,* S. 518, 530, 531; Pilar Sanchiz Ochoa. "La conquista como platforma de ascenso social". *Proceso historico al conquistador. S. 82, 83. Nathan Wachtel. La vision des vaincus.* S. 146, 156, 173, 179, 180, 183, 189.

Jürgen Habermas'la, Jean-Paul Sartre'ın Mirası Üzerine Söyleşi

Richard Wolin

Aşağıdaki söyleşi Jürgen Habermas'la Ekim 1990'da, Frankfurt'ta, Richard Wolin tarafından Almanca olarak yapılmış, Fransızca çevirisi Ağustos 1991'de "Les Temps Modernes"de, İngilizce çevirisiyse Ağustos 1992'de "Political Theory"de yayımlanmıştır.

Richard Wolin: *Sartre'ın felsefesinin, sizin kendi entelektüel gelişiminizde bir rolü oldu mu, olduysa nasıl bir roldü bu?*

Jürgen Habermas: İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda öğrenciydim ve Sartre bir oyun yazarı olarak karşıma çıktı. Bu, Abitur'umdan (1949) önceki dönemdi. Gründgens'in müthiş bir yapımcılık ortaya koyduğu, Flickenschild'in başrolde oynadığı "Sinekler"i bu sırada gördüm örneğin. Bu oyun Almanya'da derin metafizik yorumlara yol açtı. Ancak diğer oyunlar, örneğin "Çıkış Yok", bizim politik Sartre'la tanışmamızı sağladı. O zamanlar Sartre gerçekten modaydı: fikirleri ve özellikle fikirlerine duyulan sempati hemen her yerdeydi *(drangen durc alle Ritzen).* 1950'lerde genç bir öğrenci olarak, felsefeci Sartre'la, bizim sınırlı akademik çevremizde ateşli tartışmalara neden olan, Simone de Beauvoir'ın "İkinci Cins"i sayesinde tanıştım.

"*Oluş ve Hiçlik*"i okumam, "Oluş ve Zaman"ı anlamam için çok önemli oldu. Sartre, ilk dönem Heidegger'i –ki bu o zamanlar bildiğimiz tek Heidegger'di" – aşkıncı bir felsefe olarak okumamıza yardım etti. İnsan bu yapıtı, Sarte'ı izleyerek, özgürlüğün

hümanist bir felsefesi olarak okuyabilirdi. Heidegger'in "Hümanizm Üzerine Mektup"unda, kendisiyle Sartre arasına mesafe koymaya çalışmasını oldukça şaşırtıcı bulmuştum. Ama varoluşçu ontolojinin, antropolojiden farklı bir şey olmak istemesi de ilginç gelmişti. Daha o zamanlar Heidegger'in "Mektup"la başlayarak kendisini modern hümanist düşünceden uzak tutma çabasını, tam da genç kuşağın kendisini uzak tutmak istediği Alman ideolojisinin temalarının bir devamı olarak görüyordum. bu yüzden Sartre önemliydi, en azından kendi entelektüel biyografim açısından.

R.W.: *Kendi felsefenizde, geleneksel, monolojik "bilinç felsefesi"nden, "intersubjectivity" (özneler arası iletişim) ya da iletişimsel akıl felsefesi lehine kesin bir kopuş gerçekleşti.* Prima facie, *Sartre'ın felsefesinde de "Oluş ve Hiçlik"in egolojik çatısından "Diyalektik Aklın Eleştirisi"ndeki sosyalleşme, tarih ve grup kuramına doğru benzer bir değişim görülüyor. Sartre'ın bu yöndeki değişimini verimli buluyor musunuz?*

J.H.: Şimdi geriye bakıldığında, Sartre'ın bu "özneler arası iletişim" sorununu "Oluş ve Hiçlik"in üçüncü bölümünde, tıpkı Husserl'in "Kartezyen Düşünceler"inde ve Heidegger'in "Oluş ve Zaman"ında olduğu gibi, pek çözemediği görülüyor. Son çözümlemede Sartre'da bütün ilişkiler, dünyayı yansıtan öznelerin birbirlerini nesneleştirmeye, yani birbirlerini karşılıklı olarak alt etmeye çalışmalarına benzer bir şeydir yine de. Eğer aşkıncı felsefenin "intersubjective" olarak paylaşılan dili, geleneği, yaşamilgimi daha çok bir edebiyat kuramcısı ve büyük bir edebiyat psikoloğu olarak çekti, ama "Diyalektik Aklın Eleştirisi", bizim gibi bir süreden beri eleştirel kuramla tanışmış olanlar için, derin bir etki bırakamayacak kadar geç geldi. Ayrıca Sartre, temelde aşkıncı fenomenolojik bir yaklaşımla Marx'tan alıntılar yapsaydı da bizim için pek bir şey değişmezdi bence. Daha sonraları bile "intersubjectivity" Sartre için, tümüyle yabancı değilse de ikincil bir şey olarak kaldı.

R.W.: *Son yıllarda, Sartre'ın belki de bu yüzyıldaki en iyi örneğini oluşturduğu geleneksel "evrensel entelektüel" rolü, öneren Foucault gibileri tarafından yoğun şekilde eleştirildi. Çağdaş toplumda entelektüelin rolü tartışmasında sizin konumunuz nedir?*

J.H.: Foucault, Sartre'ın kendini politik bir entelektüel olarak algılayışını, sert bir dille eleştirmişti kesinlikle; ancak, şimdi geriye bakıldığında, ikisinin entelektüeller için tamamıyla aynı rolü düşündüğünü söylemek gerekir. Foucault doğru bir şekilde entelektüelin efsanesinden arındırılması sürecini daha ileri götürdü; günümüzde felsefecilerin ve edebiyatçıların, toplumsal alana adım atan diğer uzmanlarla şu rolü paylaştığını açıkça ortaya koydu: hepsi, boş zamanlarında, kamuoyu önündeki tartışmalarda kendi profesyonel uzmanlıklarını ortaya koyan "spesifik entelektüeller" haline gelmiştir. dolayısıyla kimse kendisini ayrıcalıklı bir sözcü olarak göremez. Almanya'da, bunun tersine, entelektüellere karşı çok köklü bir düşmanlıkla yüzleşmek gibi bir sorunumuz vardı; bu yüzden kültürel muhafazakar mandarin geleneğinin sefil mirası yalnızca, tarih felsefesinin kesinliklerinden yola çıkan sekteryen entelektüel tipine karşı duyulan haklı kuşkunun ardına saklanıyor. "Frankfurter Allgemeine Zeitung", Christa Wolf örneğinde de görüldüğü gibi, hayaletlere karşı bir savaş yürütüyor. Bugün artık yanılabilme payı taşıyan bir vicdan tarafından yönlendirilmeyen tek bir entelektüel yok.

R.W.: *Her ne kadar tüm dünyada Sartre'ın yapıtına duyulan canlı bir ilgiden söz edilebilirse de, Fransa'da böyle bir ilgi, başka entelektüel paradigmaların başarısı sonucunda sönmüş gibi: yapısalcılık, post-strüktüralizm, felsefi anarşizm, vs. Sartre'ın "aşılması"nın ve onun tasarlamış olduğu Marxizm-varoluşçuluk birleşmesinin fazla ileri gittiğine inanıyor musunuz? Eğer öyleyse, Sartre'ın felsefesindeki hangi öğler sizce korunmaya değer?*

J.H.: Savaştan sonraki ilk otuz yıl boyunca, entelektüel saatler farklı yönlerde

dönüyordu. Almanya'da, yapısalcılığın etkisi oldukça geç ve görece önemsiz oldu. Adorno'nun eleştirel toplumsal kuramı fenomenolojik antropolojiye ve daha sonra da Sartre'ın fenomenolojik marksizmine bir alternatif olarak görüldü. Bu yüzden de, 1970'lerin ortasından beri aklın radikal bir eleştirisi olarak bütünlenen Nietzsche'ye ve sonraları Heidegger'e dönüş bizim için farklı bir bağlamda gerçekleşiyor. Bu açıdan bakıldığında, "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde, "postmodern" yorumların kendilerine dayanak alabilecekleri bir felsefi kötümserlik çekirdeği vardı – bu da Adorno'yu Heidegger ve Derrida'ya asimile etme olanağı sağlıyor insana. Sartre'ın yapıtı, yapıçözümlemeci eğilimlere uyarlanamıyor. Bu söylem için Sartre, kolay kolay asimile edilemeyen bir rakip olarak beliriyor. Yazılarında yalnızca aşılmış değil, aynı zamanda bugün çok yaygın olan tarihselci bağlamcı yaklaşımların ötesine işaret eden fikirler de var. Bu özellikle, –Fichte ve Kierkegaard'dan başlayan bir yol izleyerek– doğrudan ve radikal bir biçimde modern "kendini anlama"nın yadsınamaz bir bileşenini dile getiren, varoluşçuluğun özgürlüğü kavrayışı için geçerli. Sartre'in postmetafizik düşüncenin koşullarının gerisine düşmeye örnek bir şekilde karşı koyuşunu çok beğeniyorum. Felsefi olarak gizli bir negatif teoloji kılığında, hakikatin kendi ayrıcalıklı malı olduğunu ima eden bir retoriğin, zamanın gerisinde kalmış jestlerine karşı koydu.

R.W.: *Bildiğiniz gibi, Victor Farias'ın kitabı "Heidegger ve Nasyonal Sosyalizm"in üç yıl önce Fransa'da yayımlanmasından beri, Heidegger'in Nazizminin felsefesi temelleri hakkında çok canlı spekülasyonlar yapıldı. Ama Sartre ve Marcuse gibi –yalnızca ikisinin adını vermek gerekirse– kişilerin, felsefi esinlerini, Heidegger'in 1927 tarihli büyük yapıtı "Oluş ve Zaman"dan aldığı gerçeği, Heidegger türü bir "Existenzphilosophie" ile Nasyonal Sosyalizm arasında bir bağ olmasının gerekmediğini göstermiyor mu? Zaten Sartre da aynı felsefi çıkış noktalarını alıp bunları, tümüyle farklı politik sonuçlara ulaşmakta kullanmıştı.*

J.H.: Bence "Oluş ve Zaman"ın içeriği, 1929'dan sonra Heidegger'in yapıtlarında kendini iyice güçlü bir şekilde hissettiren ideolojik tavırdan henüz etkilenmemişti. Tabii insan bu kitapta, kültürel eleştiriye yönelik, o sıralar Alman mandarinleri arasında yaygın olan yaklaşımın izlerini de bulabiliyor – örneğin "onlar"ın, "ün"ün, "otantik varoluş"un vs. analizinde. Bu sayede Marcuse ve Sartre (ki o zamanlar kesinlikle politik olmayan bir entelektüeldi), bugün hepimizin bu kaydadeğer kitaptan hâlâ öğrenebileceğimiz şeyleri öğrenebildi. Belki Sartre o sırada, Heidegger'in anlatımcı stilinin şüpheli politik yananlamlarını yakalayacak kadar Almanca bilmiyordu. 1933'ten sonra Marcuse, eski hocasıyla arasına kesin bir mesafe koydu; Frankfurt Okulu'nun yaşlı kuşağından, Sartre'a en yakın duran oydu. Savaşın ardından Sartre'ın etkisi büyük olabildi çünkü Heidegger'cil "Existenzphilosophie"ye onun getirdiği yorum tümüyle farklı bir bağlamdaydı ve çünkü Heidegger'in 1933'ten sonra "Führer"i ve "Duce"yi, "Oluşun tarihi"nin yarıtanrıları olarak stilize edip büyük şair ve düşünürlerle karşılaştırırken kullandığı, "hakikatle ilgili işlere koyulma"nın entelektüel kinayesinden hiç etkilenmemişti.

R.W.: *Hocanız ve meslektaşınız Theodor Adorno bir defasında Sartre'ın "engagement" kavramına karşı bir polemiğe girişmişti. Yine de Adorno'nun kendi entelektüel uzak duruşunun, "çekilme"sinin (ki bu suçlamayı bir defasında reddetmeye çalışmıştı) kendi içinde istenir bir alternatif oluşturduğu epeyce su götürür. Siz de Sartre'ın yapıtında "teori ve pratik" arasındaki zorunlu gerilimin gereğinden fazla gevşediğini düşünüyor musunuz?*

J.H.: Adorno'nun durumunda, onun teorisiyle pek çok radyo yorumunun, halka açık derslerinin ve tartışmalarının düzeyi arasında aslında büyük bir gerilim vardı. Bu neredeyse popüler-pedagojik çabalar, baştan sona reformistti. Sartre'ın, Stammheim hapishanesindeki teröristleri (Baader-Meinhof) desteklemek gibi pek çok hata yapmasına

yol açan politik angajmanı, Fransız bir bağlamda açıklanmalıdır – örneğin, Komünist Partinin güçlü rolü. Bunun tersine, Alman Demokratik Cumhuriyetinin yakınlığı düşünülecek olursa, Almanya'da kendini adamış bir solcunun Sovyet komünizmi hakkında pek fazla bir yanılsaması olamaz. Belki de Sartre'ın üstlendiği entelektüel rol, efsane özelliğinden yeterince arındırılamadı henüz: yani, kişinin bir profesyonel olarak bilim alanında savunduklarıyla, kendi uyumsuz düşüncelerinin özel bir hükmü olduğunu ileri sürmeksizin toplumsal alana müdahale etmesinin temelleri arasındaki ayrımın ve bir işbölümünün bilinci tarafından yeterince şekillendirilmedi. Daha önce de söylediğim gibi, efsanesinden arındırılmış entelektüel, uzmanlaşmış bilgisini kamu alanında kullanan, tümüyle normal bir vatandaştır. Ömrünün sonuna doğru Foucault iyi nedenlerle Kant'ın metni "Aydınlanma Nedir?"e döndü. Böylece politik olmayan, bağlanmasız bir postmodernizmden çok, Sartre'ın ruhuna sadık kaldı.

R.W.: *Sartre, "Diyalektik Aklın Eleştirisi"nin önsözü olan "yöntem Sorunları"nda Marksizmden, "çağımızın aşılamaz felsefesi" olarak söz eder. Başka bir yerde de "Gerçekler Marksistse bu benim suçum değil!" demişti. "Reel sosyalizm"in Doğu Avrupa'da çökmesinden sonra, Marksizmin bir felsefe ya da analitik bir araç olarak metodolojik geçerliliğinden hâlâ söz edilebilir mi?*

J.H.: Asıl açıklanması gereken, Marksizmin krizi üzerine yirmi yıldır sürmekte olan "sonsuz konuşma"dır bence. Bu tür bir sığgörüşlülük, henüz aşılamamış bir dogmatizmin yansımasıdır yalnızca. Marksizm bir kuram olarak ele alınacaksa, normal bir araştırma geleneğine nasıl yaklaşıyorsak ona da öyle yaklaşmalıyız: yani yalnızca eleştirel edenim ve sürekli bir gözden geçirmeyle ayakta tutulabilecek bir şey olarak. Çoğu zaman geçmişte kalan bir yazarı klasikleştiren, yani bize hâlâ söyleyecek bir şeyleri olan biri haline getiren şey, verilen yanıtlar değil, ne tür soruların sorulduğudur. Şimdi, daha önce de olduğu gibi, sosyologlar, Marks'ın tarihsel olayların ve sistematik süreçlerin arasında bağlantı kurmayı nasıl başardığını anlarsa ondan bir şey öğrenebilirler. Marks'ın "gerçek soyutlama" kategorisiyle kavramsallaştırdığı, toplumsal ilişkilerin somutlaştırılması kavramı, şimdi de, daha önce olduğu gibi, son derece öğreticidir. Bunlar yalnızca iki örnek.

R.W.: *Savaş sonrası dönemde Almanya ve Fransa'daki "Batı Marksizmi"nin önde gelen iki temsilcisinin arasında bu kadar az entelektüel bağlantı olmasını çarpıcı buluyor musunuz: örneğin Frankfurt Okuluyla (Horkheimer, Adorno, vs) ve Sartre. Kaçırılmış bu fırsat nasıl açıklanabilir?*

J.H.: Fransa ve Almanya'daki entelektüel gelişimin düzensiz niteliğinden daha önce de söz ettim. Eğer yanılmıyorsam, bu iki ülkede tartışmaların konumlandığı bağlamların önemli derecede örtüşmesi ancak 1970'lerin sonlarından beri söz konusu. Bugün aynı şeyi tartışırken aynı temaları bilmek ve saptamak daha da kolay. Yine de retorik gelenekleri yeterince farklı; kapital ve politika ve hatta sendikalar, kültürel sınırları bize oranla daha kolay aşıyor, aynı şeyleri önemli bulmaları daha kolay oluyor. Bunu, Avrupa yayınlarının –örneğin "Liber"in– kaderi bağlamında da görmek mümkün.

Çeviren: Cem Akaş

"Söyleyenin kim olduğu bilinmedikçe akla yakın düşünceler değersizdir."

Sartre "Out"!

Fredric Jameson

Özellikle Postmodernizm *adlı çalışmasıyla tanıdığımız Fredric Jameson, yeni yayımlanan ve Fransız entelektüellerini konu alan iki kitap,(*) üzerine kaleme aldığı bu yazıda, bu konudaki kimi tabulara dokunuyor.*

Her iki kitap da, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze Fransa'nın yoldaşlık tarihini temel bir İngiliz bakış açısıyla ele alıyor. François Furet'nin Devrimci ethos'un gizemli maskesini düşüren sihirli takkesiyle donanımını tamamlayan bu kitaplar, sık çalılıklara doğru temkinli adımlarla ilerliyor; outre-Manche (Manş'ın öte yakası) vatandaşlarına özgü gelenek ve göreneklere iffetli şaşkın bakışlarla (kimi zaman da hiddetle) bakıp, özellikle de Galya'nın hem aydın kesimi, hem de çok yakından tanınan (ancak feri iyice sönmüş olan) 'devrim adlı arzu'yu fazlasıyla abartan tutumu üzerinde uzun uzadıya konaklıyorlar. Bunda, hem kavranamaz bir yetişkin cinselliğiyle yüz yüze gelen bir çocuğun gözlerini yuvalarından uğratan büyüleniş, hem de pastoral görev çağrısının ılık nefesi duyumsanıyor. Her iki yazar da, Sovyet karanlık çağı sonrasını yaşayan Doğu Avrupa'ya serbest teşebbüsü müjdelemeye gelen Amerikalı ekonomi uzmanlarından daha alçak gönüllü olarak, eski Anglo-Amerikan liberalizmi geleneğine –ki bu geleneğin aktöresel ve entelektüel çıkarlarının gözetimi, onları tam gerektiği anda Kıta'nın işlerini düzene koyma yolunda temkinle hazırlamıştır– bağlılıklarının doyumuna varıyorlar.

'Tarih' sözcüğünü kullandım: ancak bu yapıtların geleneksel anlamda tarih yazımı olduklarına dair en ufak bir belirti yok, gerçi Judt'u ele aldığımızda, Khilnani'nin

(*) *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (Mükemmel Olmayan Geçmiş: Fransız Entelektüelleri, 1944-1956), Tony Judt. *Arguing Revolution: The Intellectual Left in Post War France* (Devrimi Tartışmak: Savaş Sonrası Fransa'sında Entelektüel Sol), Sunil Khilnani.

projesinin dengi olan çalışmasının aslında –Judt'un Bernard-Henri Lévy'nin *Idéologie fran-çaise*'i için dediği gibi, genişletilmiş ısmarlama bir kitapçığa benzeyen– bu kitap olmadığı konusunda okuru bilgilendirmek hakça olacaktır; bu yapıttan çok, 19. yüzyıldan günümüze uzanan bir dönem içinde –hiç de, Khilnani'nin belirttiği gibi, yalnızca Paris'in Bağımsızlığı'ndan Furet'de bedenselleşen diğer bir 'bağımsızlığa' kadar olan dönemde değil– bu öyküyü anlatmaya soyunduğu daha kapsamlı yapıtı *Marxism and French Left* (Marksizm ve Fransız Solu) adlı kitabıdır Khilnani'nin söz konusu çalışmasına denk düşen.

Past Imperfect, sorgulamasını 1944-1956 yılları arasındaki döneme sıkıştırıyor: çünkü, 1956'daki Macar Ayaklanması'nın ardından, 'sadakatin başka bir şeye nakledilmesi anlamında pek fazla bir tutum değişikliği baş göstermemiştir'; artık gözden düşen Sovyetler Birliği'nin davasının yerine Üçüncü Dünya'nın davası konadursun, öte yandan daha sonra Çin coşkuları, 'ulusal bağımsızlık savaşları'na bağlılığın yerini almakta ve beklenmedik biçimde Fransız öğrencilerinin içsel konularıyla bütünleşmektedir. Mayıs 1968 öğrenci ayaklanmasına sırt çevirişiyle en alt basamaklarda seyreden Fransız Komünist Partisi'nin (ve aşırı solun veya parlamento dışı goşist grupların tomurcuklanmasının) etkisi ve saygınlığının azalması bu süreçlerin her birine damgasını vurmuştur.

O halde, bu yazarların bakış açısıyla, Yetmişlerin belirleyici özelliği Sol'un hızla çözülmesidir. Kanımca Khilnani şu yorumunda oldukça haklıdır; 1972'de Sol'un Ortak Programı'nın imzalandığı an, eski *progressiste*'lerden (ilerlemeciler) Sovyet karşıtı goşistlere kadar öz kimliğini bulmuş bütün solcuların, Komünist Parti'yi sonunda iktidara getirecek olan seçim zaferinin beklentisini taşırken, tasarladığımız şey gerçekten de bu muydu diye birden bire tasalanmaya başladıkları kritik bir andır. Ayrıca, 1974'te Soljenitsin'in Gulag Takımadaları'nın Fransa'da yayımlanmasının, düş kırıklığına uğramış aydınlara (sözümona Yeni Düşünürler) birinci dereceden medya fırsatı verdiği görüşünü de gayet iyi anlıyorum –gerçi eski kuşak, kampların varlığını, Simone de Beauvoir'ın olayların tanığı olarak 1954'te yazdığı romanı *Les Mandarins*'den ötürü zaten iyi biliyordu.

Her nasılsa, Aldo Moro'nun kuşkulu kaçırılma olayının araya girmesiyle, 1978'de zaferi kıl payı kaçıran Komünist ve yeni Sosyalist partiler birliği 1981'de iktidara geldiğinde, bu kitapların da tanımladığı gibi, sol entelektüel kültürün tamamen ortadan kalktığı, Marksist öğretiden bütünüyle uzaklaştırılmış bir Fransa buldu karşısında. Judt öyküsünü 1956'da sonlandırmak durumunda kalıyor, çünkü hedef aldığı, sabit fikirlice Sovyetler Birliği'ni savunmayı kafasına koymuş bir aydın kesimidir: bunun ardından gelen karşıtsömürgeci savaşıma olan bağlılık, Judt'un amacına pek hizmet etmiyor; 'yoldaşlık', Maocu yılların çılgınlığını tanımlamak için pek yerinde bir sözcük olmadığından, bu tutumu da aynı biçimde mahkûm etmek o denli kolay olmayacaktır çünkü. İki kitabın da, o yılların en sarsıcı deneyimlerine –yani Vietnam ve Cezayir'deki ulusal bağımsızlık savaşlarına– ilişkin söyleyecek fazla bir sözü yok. Fransız Solu'nun kararlı bir tutum sergilediği bu olaylardan söz konusu kitaplarda hiç söz edilmemesi hayli şaşırtıcı: ancak Vietnam ve Cezayir, burada sunulan Komünizm karşıtı tartışmaların bünyesine pek uymuyor doğal olarak.

Bu süreci yaşayan politik kuşakların tarihine ilişkin yeni bir düşünme biçimi, Sol ve Sağ'ın, modanın standart seçenekleri olmalarından ya da döngüsel olarak yer değiştirmelerinden çok daha başka düşünceler üretilmesinin gerekliliği gerçekten de kaçınılmaz görünüyor. Peki bu iki kitap aslında neyin tarihidir? Judt, kendisininkinin genel anlamda Fransız Sol'unun tarihi olmak bir yana (yine de böyle tanımlanabilir) 'Fransız

entelektüellerinin dahi tarihi olmadığı' konusunda bize güvence veriyor. Khilnani ise, yöntembilimsel açıklamalarını daha ileri götürüp, ne söz konusu entelektüellerin toplumbilimini ne de düşünceler tarihini yazmak gibi bir niyetinin olduğunu belirtiyor (bunu belirtme biçimi, ' "Varoluşçu Marksizm" gibi düşsel canavarları avlamaya' davet etmektedir sizleri). Khilnani, düşün tarihinin daha ilkeli bir düzeyde yadsınması konusunda Richard Rorty'nin (Judt'un kitabında göreceliliği ve Sartre'ınkiyle başa baş yarışabilecek bir nihilizmi temsil etmektedir) tanımına baş vuruyor: kendiliğinden ortaya çıkan konumların, her nasılsa zamanla 'gelişen' tutarlı uydurma dizgelere dönüştürüldüğü kurgusal bir anlatı... Demek ki Khilnani'nin kitabına taktığı adın oldukça farklı bir yaklaşımı dile getirmesi amaçlanmıştır; bu yaklaşımla, görünüşte soyut olan düşünsel konumlar, somut ve anlık durumlar zemininde 'politik tartışma konuları' olarak yeni baştan yazılır. Bu, kesinlikle 'düşün'ün gizem maskesini düşüren bir yaklaşımdır (düşünün genel anlamda aşağılanması bu kitapların en albenili yanı değildir kuşkusuz) ancak aynı zamanda anlatıyı, zamana bağlı böylesi durumların anlık sonuçları çevresinde yeniden düzenleme –yani 'tartışmaların' sonucunu basit başarı ya da başarısızlık ölçütlerine yerleştirme– eğilimindedir. Kaldı ki, bu tartışmaların hedefi, olasılıkla şu ya da bu politik halkın bağlılığını güvenceye almak olduğu için, zero-sum (sıfır-toplam) oyunu sırf geçici hevese ve modaya indirgenmektedir. Sartre 'devrimci politikayı partiden söküp alma önerisinde bulunduğu' için mi kazançlı çıkar? Ya Althusser, aynı mantık dizgesini Sartre'dan söküp almayı önerdiği için mi kazançlıdır? Başka türlü açıkça gerici olarak nitelendirilebilecek bu yapıtlarda 'Postmodern' olarak tanımlamak isteyeceğim birkaç özellikten ilki budur; çünkü burada her ikisi de açıkça, tüketiciliğin son yıllarda içinde arıtıldığı o başarı pornografisinden –kameranın saplantılı bir biçimde geridönüşleri çoğalttığı; Olimpiyat galiplerinin ve ailelerinin yüzlerindeki keyif ve rahatlama gibi hoş, masum ifadeleri bile müstehcenleştirinceye dek karenin dondurulduğu voyeuristic (dikizci) bir estetikten– paylarını alıyorlar. Bu arada, yeni elektronik kamu cephesini besleyen kutsama biçimleri (bugün televizyonda kendi kendine göndermede bulunan ve bunu alegoriyle yapan her şey) sonsuz başarı (ve başarısızlık) akışı içinde basite indirgenmiştir. Yeni bir düşünce seti olarak bu durum, son dönem kapitalizminin sermayesini yönlendiren kağıt para vurgununun yeni biçimleriyle ilişkili olsa gerek; ama aynı zamanda biraz daha genel anlamda, eski fizikötesi çatıların giderek fire vermesiyle ilintili de olabilir.

Tarihçi için uğursuz bir denektaşıdır bu: Sartre'ın *Critique de la Raison dialectique*/ Diyalektik Aklın Eleştirisi adlı çalışması, Khilnani'nin anlayışıyla 'politik tartışma' kılığında kârlı bir biçimde yeniden okunabilir ya da sil baştan yazılabilir; böylece yeryüzünde Varoluşçu Marksizm diye anılan söylencesel olgunun ana bölümünü oluşturmak üzere tasarlanıp, özenle işlenmiş bir kavramsal dizge olmak yerine bugün özünde politik olan bir duruma yönelik, tartışmalı bir müdahaleye dönüşecektir bu yapıt. Her ne kadar Sartre'ın projeyi terk edişini –gerçekten de halen oldukça ilginç bir proje olma özelliğini korumaktadır– onun başarısızlığının kanıtı diye göstermek pek tarafsız oynamak gibi gözükmese bile, yapıtının tartışma konusu politik de olsa düşünsel de olsa, pekâlâ 'içte başırısızlığa' uğramış olabilir. İşin aslı, bu sıradışı metin Khilnani'yi hiç mi hiç ilgilendirmiyor (ya da bu konuda hiçbir şekilde içten değil). 'Niyetim, tüm politik yazılarına, sanki tutarlı bir entelektüel tasarıyı açığa vuruyorlarmış gibi sistemli bir modeli kakalamak değil' diyor Khilnani bize çalışmasının bir hayli zekice yazılmış sayfalarında. Bu durumda, popüler başarı ya da başarısızlık elde kalan tek ölçüt olacaktır.

Judt, Marksizm ve Fransız solu konusuna en özlü yaklaşımı getiriyor: '1958 ve 1963

yılları arasında bir noktada... yaşamsal bir geçiş yaşandı. Önceki on beş yılın düşünme biçimini özümsemek ve yeniden biçimlendirmek üzere tasarlanmış o düşünsel başyapıtı yayımlandığı halde, Sartre her nasılsa artık pek bir şey ifade etmez oldu.' Gözden düşen Sartre *out,* Althusser *in.* Söylemeye gerek yok, Althusser de 'yanılgıya düşmüştür' ve bunu onaylamaktadır: 'o da entelektüelin, hem bağımsız olup hem de politik anlamda etkili olabileceği bir konumu elde etme olasılığının varlığından umudu kesmiş gibidir.' Kuşkusuz her iki yargıda da demek istenen Devrim'in başarısızlıkla sonuçlandığıdır: ancak öngörülen şey buysa, Devrimci *imaginaire*'in (imgelem alanı) söz konusu eleştirmenlerinin, düşmanlarına karşı kullandıkları Devrim söylencesini, en az onlar kadar içselleştirip içselleştirmedikleri merak konusu oluyor bu kez. 'Entelektüel kariyer, her anı kendisini yükseltmeye yönelik bir savaşımdır,' çözümlemesine ulaşırken kendi kendisine göndermede bulunan Pierre Bourdieu'nun mirasını kötüye kullanmaktadır iki kitap da; tek eksikleri, Bourdieu'nun, söz konusu entelektüelin anlık başarısını ya da başarısızlığını, durumun kendi somut olanaklarının, disiplin durumunun ya da hammaddenin sorgulanması yolunda kullanılabilecek olan bu çözümlemelerinin (bu konuda Sartre'a çok şey borçlu olduğunu belirtmeli) zenginliğidir. Özellikle Bourdieu'nun Heidegger üzerine yazdığı olağanüstü kitap, ideolojik olarak nefret duyulan önemli bir kişiliğe ve önemli bir başarıya hakkının nasıl verilebileceğinin somut göstergesidir.

Bu arada, Khilnani'nin, Marksizm'in Fransa'da yüzleşmek durumunda kaldığı şeyin ana hatlarını gayet ayrıksı bir biçimde belirtmesi de kayda değer: evrensel olanla özel olan arasında olduğu kadar, gerçek anlamda sınıfsız bir toplum idealiyle Fransız Komünist Partisi'nin Fransa Cumhuriyeti'nin saf ulusal özünü temsil etmeye yönelik savı arasındaki gerilim. Ne var ki açıklanması güç bir biçimde Todorov'a mal edilmiş olan bu alıntı aslında Sartre'ındır ve burada, bu sorunun özellikle Fransızlara ait olduğunu öne sürmek üzere kullanılmıştır –böylece Anglo-Amerikan politik geleneği, bu sorunu utkuyla saf dışı bırakıp kendisini tümüyle ebedî bir insan doğası içine yerleştirir. Ne var ki devrimci miras ve Cumhuriyet, Fransa'da bu gerilime her ne kadar dramatik bir büküm –ya da karşıtlık– yüklüyorsa da daha az kayıtsız olan bir politik yetke felsefesi, tüm sosyo-politik durumların evrensel ve özel arasındaki o çözümsüz kıyasıya savaşla sürekli olarak yüzleşmekte olduğu gerçeğini tartışma gündemine getirmeyi dileyebilir.

Bu ikilemin tarihsel değişikliklerini kavramak için, onun tarafsızlaştırma politikasına ya da üst celsesine şöyle bir göz atacak yerde, Hegel'in durumun içeriği dediği şeye etraflıca bakılması gerekir. Bu örnekte durum, bir çeşit 'okur-tepkisi' formatına göre oluşturulmuştur: Sartre'ın yandaşı vardır ama daha sonra onu Althusser'e kaptırır; sonunda her ikisi de bu yandaşı öbür tarafa kaptırır. Peki bu yazarların ekinsel ve düşünsel olarak sunduklarının başarısını ve başarısızlığını kendi halklarının gözünde ne belirlemektedir? Burada öngörülen (kimi zaman da verilen) yanıt 'Fransız entelektüeli' sözcüklerinin kapsamındadır: söz konusu özel toplumsal konumun gururunu okşayan her şey ve entelektüel rolünü pek fazla kılgısal talepte bulunmaksızın 'devrimci' birinin anlayışıyla yorumlayan herkes başarılı olacaktır. Bu tip açıklamalar bizi daima önceki sorulara geri götürür; bu durumda karşımıza çıkan soru 'Fransız entelektüeli'nin bu yolda nasıl olması gerektiğidir (ve/veya 'İngiliz entelektüeli'nin bunu yapmaktan nasıl kaçındığı). Kolay kolay savsaklanamayacak bir sorudur bu; tarihsel araştırma izleğinden kaçınılması durumunda bile, ardından bir başkası, açıklamanın daha az saygıdeğer olan biçimleri baş gösterecektir.

Entelektüel başarı ya da başarısızlığa ilişkin bu özel görüşün Postmodern bayağı-

lığı, Khilnani'nin bu sözcüğü kullandığı dar anlam çerçevesinde, hak ettiği biçimde tartışma konusu olabilir; belki gerçekten de, bu yolla modanın oyunlarını oynamaya terk edilmiş entelektüellerin kusurunu gün ışığına çıkardığı halde, bu iki yazarın kusurunu yansıtmamaktadır bu bayağılık. O halde, Khilnani'nin değil, entelektüellerin kendi bayağılığıdır bu, ki söz konusu edilen de budur; buysa diğer her şey gibi, politik Fransız entelektüelinin saygınlığının yıkılmasına hizmet eder.

Judt'un bir önceki kitabı bu özel görüşü paylaşıyordu; çelişkili olarak, 'Bağımsızlık'ta ve daha sonra, olayların keskin ucunda olmaya, tarihin ön cephesinde savaşmak için hiç bir fırsatı kaçırmamaya yönelik o meraklı dürtü'yü son zamanda yadsımıştır Judt. Ancak konu aldığı savaş sonrası Fransız entelektüellerinin, *mentalité*'lerinin İşgal sırasında (hatta ondan önce 'Devrim söylencesi'yle) biçimlenmiş olması gibi bir gerekçeleri vardı en azından. Judt ve meslektaşları, büyük bir olasılıkla kapitalizmin ve liberal demokrasinin (ya da 'devrim yılı' 1989'un yeni 'söylencesi'nin) sözümona evrensel utkusuna erişmek için aynı yola başvuramazlar. Ancak, Raymond Aron'un bilgeliğinin burada neden kutsandığını kavramak kimi zaman oldukça güç; Aron yalnızca ideolojik olarak uyumlu diye mi, yoksa tam tersine, eski düşmanlarının ya ölmüş olduğu ya da yenilgiye uğradığı bir dönemde yaşama şansına sahip olmasından kaynaklanan güçle sonunda utku kazandığı için mi? Modanın değişim rüzgârlarının yönlendirdiği tartışmalar tehlikelidir: bir sonraki kurban siz olabilirsiniz.

Sırf başarıdan doğan tartışma ise, Judt'un güncel önerisinin getirdiği yüksek ahlakçı tutum üzerine farklı, ve bir şekilde daha kuşkulu bir ışık tutacak kadar uygunsuzdur. Onun, bir tarihyazımı eseri olarak bu kitabın ayırıcı niteliğini ortaya koyan, daha belirgin bir olası yaklaşımı yadsıdığını daha önce duymuştuk: bu kitap, Khilnani'nin anlayışı temelinde bile farklılıkların tarihi ya da "Fransız Marksizmi'nin içerdiği tartışmalar" değildir, çünkü "başlıca metinlerin Fransız tarihinde 1946-56 arasındaki on yıla serpiştirilmiş olması gerçeğine karşın, hem özde değişmeyen konulara hitap ederler hem de bir diğeriyle dolaysız iletişim halindedirler." Kamu cephesinde oluşan böylesine bir felç, ilginç bir sorgulama alanı sunmaya elverişli gibi görünebilir; ancak asıl odak noktası bu da değildir. Aslında Judt, tarihi, bazılarının tarihsel bir hedef olmadığını düşünebilecekleri bir olguya yönelik olarak kullanmayı önerir: 'entelektüellerin sorumluluğu üzerine bir deneme' yazmak. 'Benim en çok ilgimi çeken' der bize, 'yakın zamana dek Fransa'da bile çok az yorumu yapılmış bir şey: Fransa'daki modern düşün geleneğinin bir yönü olan, kamu etiğine ya da siyasal aktöreye ilişkin belirgin bir kaygı yoksunluğu.'

Tarihçiler ilgilendikleri bu tür noktaları pek sık itiraf etmezler, en azından 19. yüzyıldan bu yana ve aleni bir biçimde; ancak böylesi bir ahlak dersi verme zevkini yalnızca Judt'un kişisel bir tuhaflığı ya da hobisi olarak kabul etmek yanlış olur. Aslında bu tutum hiç de aktöresel değil, 'kaygı yokluğunun' kanıtlandığı belli konuları ve bölümleri daha yakından incelediğimizde de açıkça görülebileceği gibi, tümüyle politik ve ideolojiktir. 'Fransa'da yapılan ve söylenen şeyler' der diğer kitabında daha açık bir biçimde, Doğu Avrupa'da 'yeni yerleşmiş rejimlerin uygulamalarını doğrudan desteklemeye ve haklı çıkarmaya yaramıştır'. 'Proletarya ve sınıf savaşımı adına Sartre ve çağdaşları (Parti içi ve dışında) uydu devletlerin köleleştirme eğiliminin meşru kılınmasına günlük olarak katkıda bulundular.' Daha önceki yapıtında, 'vurguyu "sessizliklerle" –ya da sessiz bir çoğunluğun sesi kısılmış dışavurumuyla– değiştirerek tarihsel metnin yapısını bozan, tarihçilere (diyalektik ya da yapısalcılık sonrası) yönelik saldırısına rağmen, kusur bulma yöntemi burada fazlasıyla suçlu bir suskunluk sorununa dönüşüyor: Judt, ölüler arasından sıyrılıp ya da modası geçmiş bir Nazi avcısı gibi, yargı mahke-

mesinde boy göstermek için hepsine meydan okuyarak, kendisini geç kalmış tek kişilik doğruadam ekibine dönüştürüyor.

Sosyalizmin Doğu Avrupa'da yapılanmasının ve ona karşı direnişlerin, yalnızca 'köleleştirme' olmakla kalmayıp çok daha karmaşık olan sınıfsal ve jeopolitik çatışmaları içerdiğini düşünenlere, temel Soğuk Savaş öncülünden hareket edip ardından her yandaşı buna göre sorguya çekmeyi kapsayan bu deneye katılmak açıkça zor gelecektir: neden Doğu Avrupa'nın gösteri mahkemelerine ya da Gulag'a karşı konuşmadı? Koestler ya da Aron'un yaptığı gibi, neden yalnızca Sovyetler Birliği'ni suçlamadı? Dönekler de –Edgar Morin, Claude Roy– daha büyük başarı elde edemiyorlar, çünkü kendi çıkarlarına hizmet eden özyaşamöyküsel hesapları yetersiz özeleştiri içeriyor. Judt'un istediği, kamunun kendini suçlaması ve alçaltmasıdır ve bundan azıyla asla yetinmeyecektir; öyleyse belki de en ateşli saldırılarına hedef olarak, başedilmez Sartre gibi ıslah olmaz solcular (Sartre okurları, onun 'sorumluluk' üzerine bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalarının aktöreyle hiçbir ilintisinin olmadığını öğrenince oldukça şaşıracaklardır) yerine, *Esprit* gazetesinin kurucusu köktenci Katolik Emmanuel Mounier gibi, sırf daha az tanındığı için, birinci dereceden affedilmez olan kişileri alması her ne kadar ilginç olsa da hiç de şaşırtıcı değildir.

Soğuk savaş dönemi hınçlarının böylesine gecikilerek yatıştırılmasının, Judt'un, özellikle şu günlerde geçmişle ilgilenmeye fırsat bulamayacak kadar para kazanma derdine düşmüş olan dindaşlarını gerçekten ilgilendirdiğini pek sanmıyorum; ne var ki bu durumda, burada söz konusu edilen şey, kesinlikle geçmişteki statü ve, ister tarihsel olsun ister olmasın, onun alışkılarıdır. Yüzeysel olarak, aşağılanmış 'Doğu Almanlar'a hüküm giydiren 'Batı Alman' vurguncularla (üstün gelenlerce yeniden mülk dağılımı yapılmaktadır), düşüncede yeniden birleşen bir Almanya'nın ortaya çıktığını onaylayan bir tarihçiye, geçmiş üzerine ahlak dersi veren yargıları dile getirme lüksü benmerkezcilikle ilintili bir şey gibi görünecektir. Walter Benjamin öngörüyle, 'Kazanırlarsa tarih bile onlar karşısında emniyetini yitirecektir' diye başka bir zeminde uyarıda bulunur.

Öte yandan, geçmişi böylesine gelişigüzel yargılama özgürlüğü, biçim içinde yaşadığımız zamanda var olan, Tarih'e ilişkin daha köklü kimi belirsizlikleri ele vermek gibi de görünecektir. Kojève-Fukuyama 'tarihin sonu'na (Alman asıllı olduğu kabul edilmektedir) ilişkin bu tarihçilerin söylemek durumunda kaldığı kolay ve konudan uzaklaştırıcı sözlere rağmen kendilerinin verdikleri genel görünüm, geçmiş ve geçmişin politikaya yaklaşımı arasında benzeşmeyen köktenci bir kopuş önerisi getiriyor. Pazar ve liberal demokrasinin doğanın özünde olduğu yaklaşımı yeterince ikna ediciyse, bunların evrensel egemenlikleri, geçmişten ve onun özel, anlaşılmaz çatışmalarından, 'modernlik' inancının en iyi günlerini yaşadığı zamanki halinden bile daha temel bir biçimde koparmaktadır bizi; kapitalizm öncesi yaşam biçimlerini, batıl, geleneksel ve folklorik olmakla kalan olgulara emanet etmiştir bu inanç. Bu anlamda da söz konusu kitaplar hem derinlemesine postmodern hem de derinlemesine tarih dışıdır.

Etik ve ahlakçı tutumların dönüşü de bu zeminde değerlendirilmelidir: yani geleneksel açıdan arta kalan bir şey ya da gerici bir olgu olarak değil de Postmodern olarak. Toplumun düşülkesel (ütopik) dönüşümünün çeşitlilik gösteren tüm çağcıl görüntüleriyle birlikte modern olandan da, ağır sanayiden de (üretim olgusu olduğu kadar gerçeklikle) kopuş diye tanımlanabilecek bir şey –bu kopuş süreci son dönem kapitalizminin yapı ve kurumlarının yerine geçmenin koşuludur, ya da başka bir deyişle, söz konusu üretim biçiminin üçüncü, sibernetik ve çokuluslu sahnesidir. Judt'un, 'düşülkesel bakış açısından tümüyle ve sonsuza dek ayrılma' çağrısı –devrim karşıtı,

düzen karşıtı ve totalleştirme karşıtı Postmodern politikanın çeşitli biçimlerinin niteleyici özelliğidir bu–, hem Modernizmin kavramsal işlevinin ortadan kalkmasına, hem de, çelişkili olarak, yeni Postmodern denen şeyin kasvet verecek denli eski moda değer ve uygulamaların dirilişini beraberinde getirmesine zemin hazırlayan bir durumu davet eder. Söz gelimi ellili yılları yaşamamış olan hiç kimse, onun Komünizm karşıtı retoriğini ve 'karşı devrim tartışmalarının' artık bayatlamış sözlerini tekrar tekrar dinlemek zorunda kalmanın ne denli korkunç ve iç bayıcı olduğunu asla bilemez. Ancak benim öne sürmek istediğim, dindeki köktencilikte olduğu gibi, bu tarz düşüncelerin yeni taklitlerini yapan ve onların yalnızca devamlılığını sağlamakla kalan böylesi bir geleneğe (Raymond Aron'u bunun dışında bırakarak!) daha az prim vermemiz gerektiği: bunlar bir zamanlar güncel olan inanışların, bölünerek çoğalma bile olmayan cansız *pastich*'leridir (hicivli taklitler); makinenin getirdiği parça modeller, gerçekle bağlantılı olsa da, bir Lincoln android'i ölü Başkan'ın yerini ne kadar tutabiliyorsa o kadar işe yarayan, artık miadı dolmuş ilk liberalizm ve muhafazakârlık biçimleridirler. Onlar, uzmanlarca yapılmış kusursuz taklitler olsa da taklit geçmişleri had safhada gerçek dışıdır, oluşumlarını anlık olarak önceleyen geçmişlerde yaratılmışlardır.

Hâlâ güncel durumumuzun ve içinde yaşadığımız çağın zekâsı açısından, kendini yeniden dirilme olarak ortaya koyan bu belirtisel serapların izini sürmek önem taşımaktadır. Bunlar arasında asıllarına uzun süredir gereksinim duyduğumuz en az dört tanesini sayabilirim: Modern sanatın sonunda cilâladığı ancak Romantik hareketten bu yana sistemli olarak kuyusu kazılan düşünsel estetik (ve güzellik kuramı); Adam Smith'in giderek soğutmasından önce, Ricardo'nun fiilen sorun haline getirdiği, ancak kuşkusuz Büyük Buhran'ın (ve refah devletinin) nihaî perspektife yerleştirdiği serbest pazar ekonomisi; İngiliz ve Fransız devrimleri döneminden kalan kentsoylu siyasal kuram ya da klâsik siyasal düşün –başka bir deyişle, sivil toplum, kurumlar ve toplumsal sözleşmeleri evrenselleştirici düşünceler; ve son olarak, ortadan kaldırılması yolunda, Nietzsche ve Freud'un, Marx ve Hegel'den daha etkili bir biçimde garanti verdiği düşünülebilecek olan, tarih dışı ve evrenselleştirici düşünsel etik. Postmodern bir çağda –yani çok daha ileri ve karmaşık bir zamanda– bu şeylerin diriltilmesinin yabana atılacak bir başarı olmadığını öncelikle belirtmek istiyorum, yetenekli ideologlar bunu yaparken büyük bir zihinsel gayret ve yaratıcılık sarfetmişlerdir gerçi. Ancak bu durumda, belki de tarihin sonu, gayet basit bir biçimde tarih yazımının sonu ve onun yerine başka bir şeyin geçmesi anlamına gelmektedir.

Bu kitaplar aynı zamanda, her ne kadar bilinçsizce olsa da, bambaşka bir alana da katkıda bulunmak ister gibiler; genel anlamda insanbilime (antropoloji) daha yakın olan bir şey, dar anlamdaysa Fransız solu (ya da Fransız entelektüeli) denen özel bir türe ilişkin ekinsel bir araştırmadır bu. Judt, görev aşkıyla, tarih Dreyfus'ün davasının peşine takılan her kuşakla sabit bir biçimde sola kaydıkça, eski Cumhuriyetçi ethos'un giderek gözden düşürülmesini prova etmektedir. Bu gelişme çerçevesinde üç temel ilke öne sürüyor: parlamenter demokrasiye yönelik derin bir kuşku, ilkeselleşmiş bir komünizm karşıtlığı (anti-komünizm) ve savaşın ardından hızla kristalleşen Amerikan karşıtlığı. Bunlar gerçekten söz konusu siyasal ideolojinin orta direkleridir ve benim görüşüme göre en az geçmiş dönemde oldukları kadar günümüzde de geçerlidir.

Ne var ki, her iki kitapta da beni kaygılandıran başka bir şey de, iş bu insanlarda aslen Fransız olan ve tuhaflık içeren bir şeyi bulup çıkarmaya geldiğinde, oldukça farklı bir 'kültürcü' dile gömülmelerine yol açan eğilim. Bu noktada, tarihçilerimizin, liberal bir devletin nimetlerinden hiç yararlanmamış bir ülkeye (Tocqueville'e rağmen) karşı

besledikleri ölçülü acıma duygusunda 'Anglosaksonlara özgü' coşkun bir neşe açığa çıkıyor. Galya özelliklerinin ironik külliyatı, birleştiği varsayılan Avrupa'daki ekinsel basmakalıplıkların yeniden dirilişini aynen yansıtmaktadır kuşkusuz. Bu, Fransızlara özgü şeylere (yine Bourdieu'nün gölgeleri) olan meslekî bağlılığınızla bütünleştirilebilir; söz konusu Fransız entelektüellerinin açıklanamaz biçimde bağımlı olduğu dıştan kirlenmeye ve Judt'un yaptığı gibi, özellikle Alman düşüncesinin zararlı etkilerine da-vetiye çıkararak sağlanacaktır bu bütünleşme.

Açıklayıcı ilke olarak belirtmeliyim ki, bu türün kültürcülüğü ırkçılığın yalnızca bir kaç gömlek üstüdür ve can sıkıcı budunmerkezci bir kendini beğenmişliği ele verir. Ama bu aynı zamanda günümüz küreselleşmesinin özgünlüğünün bir göstergesi olarak da alınabilir ve bu çerçevede, bu yabancı düşmanlarına özgü olan kategoriler dışında kalan tüm varoluşsal kategorilerden yoksun olarak, diğer ülkeler ve toplumlara ilişkin düşünceler edinmeye zorlanırız. Gerçekten de Khilnani, Fransız sağı için tam zamanında uyarıda bulunuyor; sanki parlamenter değerlerin ulusal biçimlerinin tam çıkmaza girdiği anda bu değerlerle uyuşturulmuş gibidir bu sağ. Burada, öç alma duygusuyla, kitabında başka bir çağa ilişkin bir çözümleme kategorisi olarak kullanılan evrensel ve özel arasındaki o gerilimi buluruz; son dönem kapitalizminin yeni dünya düzenine göre düşünme ve davranma konusunda çektiğimiz güçlükler sahnesinde yeni biçimleriyle beraber birdenbire yeniden belirmektedir bu gerilim. Bana öyle geliyor ki yoldaşlığın daha gizemli noktaları da bu tür jeopolitik ikilemlere dönüşmüştür yalnızca. Orada da, ulusal bir politika uluslararası bir etki alanında kendi yolunu bulmaya çalışmaktadır ve bu alanda o özel ulusal politikalar pek az hesaba katılmaktadır. Yoldaşlık kavramı, Amerikan politikasını bile özerklikten yoksun bırakan evrensel bir Amerikanlaşma'nın tehditi altında fazlasıyla küreselleşmiş olan yaşadığımız bu dönemden ders almaya yönelik olarak, daha verimli bir meditasyonla sorgulanabilir.

İnsan bu iki kitaba çok belirgin türden karmaşık duygularla veda ediyor. Bir yandan, son dönem kapitalist entelektüelleri atalarının bağırlarına bastığı politik hizmetlerden feragat etmelidir, gibi bir sonucu dayatmak üzere, çağdaş entelektüel yaşama temel bir politik müdahalede bulunmayı amaç edinen bu kitapları yazan entelektüellere kötü bir işlev yüklenmektedir. Öte yandan bugünün Fransız entelektüelinin, utanç verici bir biçimde oybirliğiyle yakında sağa yönelmesi, bu tarihçilerin geçmiş yıllardaki Fransız entelektüeli için (inançları ideolojik yelpazenin öteki ucunda yer almıştır) koyduğu entelektüel konformizm tanısını haklı çıkarma yolunda çok aşama kaydettikleri izlenimini verecektir.

Ne var ki, her iki kitabın da doruğa ulaştığı noktada Furet'nin kutsanması karşısında belli bir kuşkuculuğa kapılmamak elde değil. Aslında, genel anlamda devrimi, dar anlamda Fransız Devrimi'ni 'çürütmüş' olmanın ötesinde, Furet'nin işleminin yalnızca, çağdaş politikanın geçmişe doğru sol kanatlı yansıtılması üzerindeki dengeleri ters yüz etmeyi kapsadığını (Fransız Komünist Partisi'nin atası olarak Robespierre) öne sürmek için kendi kendileri yeterince malzeme sağlıyorlar. Furet'nin asıl hayranlık duyulması gereken yönü, kendine özgü 'tutarsız savaşımını' sol'a karşı sürdürmesini ve köktenci bir stratejik müdahalenin, Büyük Devrim'in Fransız politik *imaginaire*'inde (imgelem alanı) oynadığı oyunun kuyusunu kazmada işe yarayacağını görmesini sağlayan politik hüneridir. Bu A.B.D.'de sağ kanadın 'politik doğruluğu' icat etmesi kadar kurnazca ortaya atılan ideolojik bir yemdir. Elimizdeki bu kitaplar, geri kalanımızın Fransa'dan, hem de aynı Fransız politikasından türettiğimiz eleştirel entelektüel kavramına kara çalmak yoluyla, bu tasarıyı çok daha ileri götürme görevini üstleniyor. Teknokrasi

kuşkusuz onların yükünün büyük bölümünü omuzlayarak işlerini epeyce kolaylaştırdı; ancak politik entelektüel kavramının, son dönem kapitalist toplu yaşamının elverişsiz koşullarında bile varlığını hep sürdüreceği umut edilmelidir. Bir gün ona yine gereksinim duyabiliriz.

Çeviren: Belma Baş
London Review of Books, 7 Temmuz 1994

"Bir roman yazmak zevkli olabilir. Bir romanı yaşamak güç iştir. Roman okumaya geldi mi okumaktan kaçmak için elimden geleni yaparım."

Entelektüeller ve Tarih

Cornelius Castoriadis

Eski bir felsefi geleneğe bağlı olarak kendimi, öncelikle, sorunu ele alırken kullandığım terimler üzerinde durmak zorunda hissediyorum.

Tarih: Ben bu terimden, yalnızca yapılmış olan tarihi değil, aynı zamanda da yapılmakta ve yapılacak olan tarihi anlıyorum.

Bu tarih, özünde yaratımdır –yaratım *ve* yıkım. Yaratım, olayların ve tarihin akışının nesnel belirsizliğinden ve öznel öngörülemezliğinden çok farklı bir anlam taşır. Tragedyanın ortaya çıkışının öngörülemez olduğunu söylemek ve *Aziz Matteus'a Göre Çile*'yi tarihin belirsizliğinin bir sonucu olarak görmek boştur. Tarih, insanoğlunun içinde varlıkbilimsel biçimler yarattığı alandır –bizzat tarih ve toplum da bu biçimlerin ilkleridir. Yaratım, zorunlu olarak (hatta genel olarak) "iyi" yaratım ya da "olumlu değerler"in yaratımı değildir. Auschwitz ve Gulag da, tıpkı Parthenon ya da *Principia Mathematica* gibi yaratımlardır. Ancak, bizim tarihimizin, yani Yunan-Batı tarihinin yaratımları arasında, bir tanesi vardır ki, onu *biz* olumlu olarak değerlendirir ve kendimize mal ederiz: Sorgulama, eleştiri, *logon didonai* talebi, hesap verme ve hem felsefenin, hem de siyasetin önvarsayımı olan akıl. İşte bu –başlangıcında hiç de evrensel olmayan– temel bir insani konumdur ve tarihte olup bitenden son kertede sorumlu olan bir insan-üstü merciin olmadığı, tarihin gerçek nedeni ya da (insan-olmayan) edimcisinin bulunmadığı anlamını içerir: Bir başka deyişle, tarih Tanrı ya da phusis ya da birtakım "yasalar" tarafından yapılmaz. Yunanlılar, bu türden tarih-dışı belirlenimlere (Ananke'nin nihai sınırı hariç) inanmadıklarından dolayı demokrasiyi ve felsefeyi yaratabilmişlerdir.

Biz bu yaratımı yeniden ele alıyor, yeniden olumluyor ve sürdürmek istiyoruz. Kökten bir eleştiri geleneğinin içindeyiz ve içinde olmak istiyoruz; bu, aynı zamanda da,

bir sorumluluk (kabahati, her şeye kadir Tanrı'nın üzerine atamayız, vb.) ve özsınırlama (aslında normlara bağlı olması gereken eyleme gücümüzü normlara bağlamak için hiçbir tarihdışı norma başvuramayız) geleneği anlamına gelir. Bunun sonucunda, olan, olabilecek olan ya da olması gerekecek olan, hatta olmuş olan karşısında eleştirel edimciler olarak konumlanırız. Olanın başka türlü olmasına katkıda bulunabiliriz. Olmuş olanı değiştiremeyiz ama olmuş olana bakışı –ki bu bakış (çoğu zaman bilinçdışı olsa bile) şu anki tutumların temelindeki malzemedir– değiştirebiliriz. Özel olarak da, bir ilk kestirim dahilinde, geçmişteki ve şimdiki tarihsel gerçekliğe hiçbir felsefi ayrıcalık tanımayız. Geçmiş ve şimdi, ancak bizim tarafımızdan eleştirel biçimde yeniden-benimsenen işlenmemiş olgu (ya da deneysel materyel) kütleleridir. İkinci kestirime göre, bizler bu geçmişin berisinde olduğumuzdan, dolayısıyla da, o geçmiş bizim düşündüğümüz ve olduğumuz şeylerin önvarsayımlarına nüfuz etmiş olabileceğinden dolayı (o geçmiş) bir tür aşkın önemle yüklenir çünkü onun bilinmesi ve eleştirilmesi bizim öz-düşünümümüzün bir parçasıdır. Ve bu, yalnızca o geçmiş şimdinin göreceliğini başka dönemlerin bilinmesi aracılığıyla apaçık kıldığından değil, gerçekleşmemiş olsalar da, fiili olarak mümkün olmuş olan başka tarihler üzerine düşünme yoluyla, fiili tarihin göreceliğini bir miktar görme olanağı verdiğinden dolayı böyledir.

Entelektüel: Bu terimi, hiçbir zaman sevmedim (ve kendi hesabıma kabul etmedim). Nedenleriyse hem estetiktir: Bu terim, sefil ve savunmaya yönelik bir küstahlık içerir; hem de mantıksaldır: Kim entelektüel değildir ki? Temel biyopsikoloji sorunlarına dalmaksızın, eğer entelektüel teriminden neredeyse tamamen kafasıyla çalışan ve neredeyse asla elleriyle çalışmayan insan anlaşılıyorsa, açıkça bu gruba dahil etmek istediğimiz bazı kişiler (heykeltraşlar ve diğer sanatçı kategorileri) bunun dışında bırakılmış olur; buna karşılık, açıkça içinde görmek istemediğimiz kişiler (bilgisayarcılar, bankacılar, kambiyocular) de bu gruba dahil edilir.

Kendi alanlarının dışında hiçbir şey bilmek istemeyen mükemmel bir Mısır uzmanı (egyptologue) ya da bir matematikçinin bizi neden ilgilendireceğini pek anlayamayız. Bu belirtmeden hareketle, şu anki tartışmaya yönelik olarak, meslekleri ne olursa olsun, kendi uzmanlık çemberlerini aşmaya çalışan ve toplumda olup bitenle etkin biçimde ilgilenenleri dikkate almayı önerebiliriz. Ama bu da, uğraşısı ne olursa olsun (ve bunun da, Platon'un sunduğu adalet tanımının –kendi işleriyle ilgilenmek ve her şeye karışmamak; bu tanımın da şaşırtıcı hiçbir yanı yoktur çünkü Platon'un güttüğü amaçlardan biri demokratik bir toplumun adil olmadığıdır– tamı tamına karşıtı olduğu anlaşılacaktır) demokratik yurttaşın tanımıdır ve öyle olmalıdır.

Ben, burada bu soruyu yanıtlamaya çalışmayacağım. Belirtmelerimin hedefi, sözün kullanımı ve genel fikirlerin açıkça ifadesiyle toplumlarının evrimi ve tarihin akışı üzerinde etki yaratmaya çalışmış ya da çalışmakta olan kişilerdir.

Bu kişilerin oluşturduğu liste devasa bir boyuttadır, söyledikleri ya da edimlerinin ortaya attığı sorunlar da sınırsızdır. Bu nedenle, ben üç noktaya ilişkin kısa bir tartışmayla kısıtlı kalacağım. Bunlardan ilki düşünen insanla siyasal topluluk arasındaki iki farklı ilişki türüne ilişkindir; bunun örneğini de, sitenin içindeki filozof olan Sokrates'le, sitenin üstünde konumlanmak isteyen Platon arasındaki kökten karşıtlıkta bulabiliriz. İkincisi, belli bir tarihsel evreden sonra filozofları eline geçiren ve gerçek olan'ı akılcılaştırmaya, yani meşrulaştırmaya yönelik bir eğilime ilişkindir. Kısa bir süre önce kapanmış olan çağda, bu eğilimin özellikle üzücü birtakım örneklerini gördük: Bunlardan, tıpkı Stalinciliğin yoldaşları gibi, "deneysel" olarak farklı ama felsefi olarak eşdeğer bir başka örnek de Heidegger ve nazizmdi. Son olarak da üzücü bir noktaya değineceğim:

Bu da, eleştirinin ve yurttaş-filozofun görüsünün, bir özerklik ve demokrasi projesinde, kadınlar ve erkeklerin büyük çoğunluğunun yaratımın kaynağı, kurucu imgelemin de ana taşıyıcısı olmasıyla ve açık siyasetin etkin öznelerine dönüşmesinin gereğiyle arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı sorundur.

Antik Yunan'da, filozof, uzunca süren bir ilk dönem boyunca, aynı zamanda da yurttaş olmuştur. İşte bu nedenle, kimi zaman kendi site'sine ya da başka bir site'ye "yasalar sunmaya" davet edilmiştir. Dahası, 443'te, Atinalılar İtalya'da panhelenik bir koloni kurduklarında (Thurioi), bu koloninin yasalarının oluşturulmasını Protagoras'tan istediler.

Bu çizgide yer alanların sonuncusu –ya da en azından, en büyüklerinin sonuncusu– Sokrates'tir. Sokrates filozoftur ama aynı zamanda da yurttaştır. Tüm yurttaşlarıyla agora'da sohbet eder, tartışır. Bir ailesi, çocukları vardır. Üç askeri sefere katılır. En üst düzey *magistrat'*lıkta bulunur, belki de Atina demokrasi tarihinin en trajik anında *prytanes'*lerin *epistate'*sidir (bir günlük Cumhurbaşkanı): *Arginuses* muharebesinin galiplerin davasında, zincirinden boşanmış kalabalığa kafa tutar ve davayı gayrımeşru bir biçimde sonuçlandırmayı reddeder.

Aynı biçimde, birkaç yıl sonra, Otuz Tiran'ın buyruklarına uymayı ve bir yurttaşı gayrımeşru bir biçimde tutuklamayı reddedecektir. Davası ve mahkûmiyeti kelimenin tam anlamıyla bir tragedyadır; kim masum, kim suçlu aramak tamamen boştur. Kuşkusuz 399'daki *demos* VI. ve V. yüzyıllardaki *demos* değildir; kuşkusuz site onyıllar boyunca yapmış olduğu gibi Sokrates'i kabullenmeyi sürdürebilirdi. Ancak Sokrates'in uygulamasının, bir demokraside hoşgörülebilir olanın sınırlarını katı bir biçimde çiğnediğini de anlamak gerekir. Demokrasi, açık bir biçimde *doxa* üzerine, kanaat üzerine, kanaatlerin karşı karşıya gelmesi ve bir ortak kanı (kamuoyu) oluşması üzerine kurulu bir rejimdir. Başkalarının kanaatlerinin inkârı, demokraside yalnızca izin verilen ve hoşgörülen bir şey değil, bizzat kamu yaşamının soluk alıp vermesidir. Ancak Sokrates yalnızca şu ya da bu *doxa'*nın yanlış olduğunu göstermekle yetinmez (ve onların yerine, kendine ait bir *doxa* önermez). Tüm *doxa'*ların hatalı olduğuna hatta daha da ileri giderek bunları savunanların ne söylediklerini bilmediklerine işaret eder. Ancak hiçbir toplum yaşamı, hiçbir siyasal rejim, hele de demokrasi, tüm katılımcıların bir tutarsız –ve Sokrates'in sürekli kanıtladığı– hülyalar dünyasında yaşadığı varsayımı çerçevesinde mümkün olamaz. Kuşkusuz site, bunu bile kabul etmeliydi –bunu da uzun süre, gerek Sokrates'le, gerek başkalarıyla yaptı. Ancak Sokrates'in kendisi de, uygulamasının hesabını ergeç vermesinin gerekeceğini pekâlâ biliyordu: kendisine bir savunma hazırlanmasına gerek olmadığını söylüyordu çünkü yaşamını, günün birinde gerekirse sunacağı savunma üzerine düşünmekle geçirmişti. Ve Sokrates, yalnızca, yurttaşlarından oluşan mahkemenin yargısını kabullenmekle kalmadı: Çoğu zaman ahlakçı ve yüceltici, sıkıcı bir söylev olarak görülen *Kriton'*daki söylevi, bireyin site tarafından oluşturulmasına (biçimlendirilmesi) ilişkin Yunanlılara özgü fikrin görkemli bir biçimde geliştirilmesidir: *polis andra didaskei,* insanı eğiten site'dir, diye yazıyordu Simonides. Sokrates, kendisine can verenin Atina olduğunu ve başka hiçbir yerin de olamayacağını biliyordu.

Pratikte ustasının ruhuna Platon'dan daha fazla ihanet etmiş bir çömez düşünmek zordur. Platon siteden çekilir, seçilmiş çömezler için kurduğu okul, kentin kapısında yer alacaktır. Katıldığı herhangi bir askeri sefer yoktur. Bilindiği kadarıyla ailesi yoktur. Kendisini beslemiş ve var etmiş olan siteye her yurttaşın borçlu olduğu şeylerden hiçbirini vermez: Ne askerlik görevi, ne çocuk, ne de kamu sorumlulukları. Atina'ya en uç düzeyde dil uzatır: O müthiş sahneye koyma ve retorik yeteneği bilgici ve dema-

gog dehasıyla, gelecek yüzyıllar için şu imajı dayatmayı başarır: Atinalı siyaset adamları –Themistokles, Perikles– birer demagogdu, düşünürler *bilgiciydi* (kendi dayattığı anlamda), şairler sitenin ahlakını bozardı, halk ise tutkuların ve yanılsamaların kıskacında bir sürüydü. Tarihi titizlikle saptırır, Platon bu alanda Stalinci yöntemlerin ilk mucididir: Atina tarihini yalnızca Platon'dan öğrenecek olsaydık (Yasalar'ın 3. kitabı), Salamine muharebesini, Thermistokles'in zaferini ve kürekçilerin aşağılanması gereken demos'unu bilmeyecektik.(1) Platon, zamandan ve tarihten çıkarılmış ve halkı tarafından değil de "filozoflar" tarafından yönetilen bir site kurmak ister. Ama aynı zamanda –filozofların bir *phronesis,* yani davranışta örnek oluşturan bir bilgelik, gösterdikleri tüm eski Yunan deyimine karşın– kendisinden sonra siyasal gerçeklik karşısında filozofları ve entelektüelleri sıklıkla niteleyecek olan o temel saçmalığı sergileyen de ilk Platon'dur. Hükümdarın, aslında tiran'ın danışmanı olmak ister –o zamandan beri bu hep böyle sürmüştür ve acıklı bir biçimde başarısız olur çünkü o, güya incelikli psikolog ve portreci, sapla samanı karıştırır ve Syracusa'lı tiran Denys'i güçlü bir filozof-kral yerine koyar, tıpkı yirmi üç yüzyıl sonra Heidegger'in Hitler ve nazizmi Alman halkının ruhunun ve tekniğe karşı tarihsel direnişin yansıması olarak göreceği gibi. Kendilerini site'den ayıran ama aynı zamanda da gerçeği ellerinde tuttuklarını düşünerek o site'ye halkın kurumlandırıcı yaratıcılığını tamamen bilmezlikten gelerek yasalar dayatmak isteyen ve siyasal olarak iktidarsız oldukları için en yüce arzuları hükümdarın danışmanı olmak olan filozoflar çağını açan Platon'dur.

Ancak entelektüellerin öbür talihsiz yanı, yani gerçek olan'ın akılcılaştırılması, aslında, gerçekte mevcut iktidarların meşrulaştırılması, Platon'la başlamaz –bunun nedenleri açıktır–. Oldu-bitti'nin hayranlık uyandırması, her halükârda, ruhun bir tutumu olarak Yunanistan'da bilinmeyen ve mümkün olmayan bir şeydir. Bunun tohumlarını yakalayabilmek için Stoa'cılara kadar geri gitmek gerekir. Burada ve şu anda, açıkçası, insan tarihinin arkaik ve geleneksel evrelerinden –bu evreler boyunca, her seferinde var olan kurumlar kutsaldır– sonra, bağlarını yeniden kuran ve kurulu düzenin sorgulanmasından, ayrılmaz bir parça olarak doğan felsefeyi o düzenin korunmasının hizmetine sunma başarısını gösteren bu tutumu burada ve şu anda tartışmak olanaksızdır. Ancak olanaksız olan bir başka şey de, Hıristiyanlığın, ilk günlerinden itibaren, on sekiz yüzyıldan fazla mevcut iktidarların kutsallaştırılmasının altında yatan tinsel, duygusal, varoluşsal konumların açık yaratıcısı olduğunun görülmemesidir. "Sezar'ın hakkını Sezar'a verin" ancak "tüm iktidar Tanrı'dan gelir"le bir arada yorumlanabilir. Hıristiyanlığın gerçek krallığı bu dünyada değildir, öte yandan da, bu dünyanın tarihi Selamet'in tarihine dönüşerek, varoluşu ve "yönelim"i, yani temel "yön"ü çerçevesinde hemen kutsallaştırılır. Hıristiyanlık, Yunanlılardaki felsefi *instrumentarium*'u kendi amaçlarına göre yorumlayarak, onbeş yüzyıl boyunca "gerçek olan"ın olduğu gibi kabulü için –Descartes'ın "dünyanın düzenini değil, kendini değiştirmek"ine ve tabii ki gerçekliğin Hegel'in sistemindeki açık zaferine ("gerçek olan her şey akılsaldır") kadar– gerekli koşulları sunacaktır. Görünenin tersine, "oluş'un masumluğu"nu ilan eden Nietzsche ve tarihi *Ereignis* ve *Gerschik,* yani varlığın ortaya çıkışı ve verginin/yönelimin o varlıktan ve o varlıkla gelmesi olarak sunan Heidegger de aynı dünyaya –bu esas olarak tanrıbilimsel, siyasal-olmayan, eleştirel-olmayan bir dünyadır– aittir. Dinsel, akademik ve yazınsal saygınlığa bir son vermek gerekir. Artık, üyelerinin yarısı genel felç hastalığına tutulmuş olan bu ailede frengi olduğu söylenmelidir. Tanrıbilimciyi, Hegel'ciyi, Nietzsche'ciyi, Heidegger'ciyi kulaklarından tutup Kolyma'ya, Auschwitz'e, Rusya'daki

bir psikiyatri kliniğine, Arjantin polisinin işkence odalarına götürmeli ve onlardan, anında, hiç kıvırtmadan "tüm iktidar Tanrı'dan gelir", "gerçek olan her şey akılsaldır", "oluş'un masumluğu" ya da "şeyler olup biterken hiç bozulmayan ruh" ifadelerinin anlamını açıklamaları istenmelidir.

Ancak en olağanüstü karşılık, asıl, entelektüeller, nihai bir çabayla gerçekliğin eleştirisini, güce ve iktidara hayranlıkla bağdaştırabildiğinde ortaya çıkar. İşte o zaman, gerçekliğin bir bölümüne, "kendi evrelerindeki" gerçekliğe karşı görünürde acımasız bir karşıtlıkla, aynı gerçekliğin bir başka bölümünün –oradaki, başka yerlerdeki, Rusya'daki, Çin'deki, Küba, Cezayir, Vietnam ya da gerekirse, Arnavutluk'taki– yüceltilmesini birleştiren yoldaşların altın çağı başlar. Batı inteligentsia'sının büyük isimleri arasında, 1920 ile 1970 arasında herhangi bir zamanda "bilincin böylece kurban edilişi"nden, kimi zaman –daha nadir zamanlarda– olabilecek en çocuksu güvenle, kimi zamansa –çoğunlukla– en boş kurnazlıkla pay almamış olan pek azdır. Tehditkâr bir tonla "Stalin'in edimlerini tartışamazsınız çünkü kendisini motive eden bilgileri ondan başka bilen yok" iddiasında bulunan Sartre, kuşkusuz entelektüel'in bu kendi kendini gülünç düşürmesinin en öğretici örneği olarak kalacaktır.

Bu yobaz sapıklığa ve aklın kullanımının yoldan çıkarılışına karşı, güçlü bir biçimde, iyice derinlere itilmiş olan şu apaçıklığı olumlamak gerekir: *gerçekliğin,* ne felsefi, ne normatif, *hiçbir ayrıcalığı yoktur,* geçmiş, şimdiki zamandan daha değerli değildir ve bir model değil, bir maddedir. Dünyanın geçmiş tarihi, fiili anlamda olabilecek başka tarihleri saf dışı bıraktığından dolayı kutsanamaz –hatta, aslında lanetlenebilir. O olabilecek tarihler, tinimiz için "gerçek" tarihten daha fazla önem ve pratik tutumlarımız için de belki daha çok değer taşırlar. Gazetemiz, Hegel'in dediği gibi "gerçekçi sabah duası"nı değil gündelik gerçeküstü komedimizi içerir. Hatta bugün, belki her zamankinden de fazla. 1987'de bir şey ortaya çıksın, kendinde, ilk ağızda ve tersi kanıtlanıncaya kadar, aptallığı, çirkinliği, kötülüğü ve kabalığı tecessüm ettirdiği varsayımını uyandırır.

Entelektüelin tarih içindeki sahici çabasını yeniden oluşturmak, yeniden kurmak, yeniden kurumlandırmak, kuşkusuz her şeyden önce onun eleştirel işlevini yeniden oluşturmak, yeniden kurmak, yeniden kurumlandırmaktır. Tarih, her zaman için hem yaratım hem yıkım olduğundan ve yaratım (tıpkı yıkım gibi) en yüceyi olduğu kadar en korkunç olanı da ilgilendirdiğindendir ki, aydınlatma ve eleştiri, herkesten çok, uğraşısı ve konumu gereği gündelik olan ve gerçek olanla arasına mesafe koymasını bilenin, yani entelektüelin yükümlülüğündedir.

Entelektüel, aynı zamanda da, olabildiğince, kendisiyle arasına mesafe koyar: Ve bu yalnızca "nesnellik" biçimine değil, kendi uzmanlığını aşmak, insanları ilgilendiren her şeyle ilgilenmeyi sürdürmek biçimine de bürünür.

Bu tutumlar, kuşkusuz onun kendi öznesini, çağdaşlarının büyük kitlesinden ayırmasına yönelecektir. Ancak ayırma da çeşit çeşittir. Platon'dan, sonra da tekrar son yetmiş yıldan bu yana, entelektüellerin rolünü nitelemiş olan sapkınlıktan ancak entelektüel yeniden gerçek anlamda yurttaş olabildiğinde kurtulabiliriz. Yurttaş (ille de) "parti militanı" değildir ama diğer yurttaşlarıyla aynı sıfatla, kamu yaşamına ve ortak işlere katılımını etkin biçimde talep edendir.

Burada hiç kuşkusuz bir çelişki ortaya çıkmaktadır ve bunun kavramsal bir çözümü yoktur; ancak *phronesis,* yani bilgelik bu çelişkiyi aşmamızı sağlayabilir. Entelektüel, hem diğerleri gibi bir yurttaş olmak, hem de aynı zamanda evrenselliğin ve nesnelliğin sözcüsü olmak ister. Bu uzamda ise, ancak varsayımsal nesnelliği ve evrenselliğin kendisine tanıdığı *sınırlar*'ı kabul ederek yer alabilir; duyurmak istediğinin, bir

episteme, bir bilim değil yine bir *doxa* olduğunu kabullenmeli ve bunu ağzının ucuyla yapmamalıdır. Özellikle de tarihin kadın, erkek, bilim adamı ya da kör cahil herkesin, (kendi kendisinin içinde tek bir atom olarak yer aldığı) tüm insanlığın yaratıcılığının ortaya serildiği alan olduğunu kabul etmelidir. Üstelik de bu, onun çoğunluğun kararlarını hiç eleştirmeden yutması, halka aittir diye gücün karşısında boyun eğmesi için de bir bahane oluşturmamalıdır. Yani demokrat olmalı ve, eğer uygun görülürse halka "yanılıyorsunuz" dyebilmelidir; entelektüelden bu da talep edilmelidir. Sokrates, Arginuses davasında bunu yapabilmiştir: Durum, olanlardan sonra, açıkça ortaya çıkmıştır ve Sokrates formel bir hukuk kuralına dayanabilmiştir. Ama durumlar, çoğu zaman daha karanlıktır. Burada da, halkın yaratıcılığının kabulüyle "olguların gücü"ne duyulan körükörüne hayranlığın ayrı tutulmasını, ancak bilgelik, yani *phronesis* ve *zevk* sağlayacaktır. Bu belirtmelerimin sonunda zevk sözcüğünün karşınıza çıkması da sizi şaşırtmasının çünkü devrimin aslında "bu" olamayacağını anlamak için Stalin'in yazdığı, beş satırı okumak yeterli olurdu.

Lette Internationale, no 15, 1987
Çeviren: Hülya Tufan

"Zayıf kişi kuşkulu kararlar verirken güçlü kişi kararlarının ardından kuşkuya düşer."

Günümüz Sorunları Karşısında Etik

Harun Tepe

Etik günümüz felsefesinin popüler dallarından biri, ama felsefeciler arasında aynı popülerliğesahip olduğunu söylemek zor. Felsefeciler Etiğe uzak kalmayı yeğliyorlar. Etikle uğraşanlara da biraz kuşkuyla bakıyorlar. "Ahlak hocalığı yapmak"la özdeşleştirilen Etik, metafizik, boş bir çaba olarak görülüyor. "Etik aşkındır, dile getirilmeye izin vermez", "Etik ifadeler yalnızca duygulanımlardır" türünden Etik karşıtı tutumlar günümüzde de etkilerini sürdürüyorlar. Etikle uğraşmanın felsefenin sınırları dışına uzanmak, bilgisel olmayan kimi başka alanlara girmek olduğu düşünülüyor. Kısacası Etik, ya bilgiyle iş görülebilecek bir alan diye görülmüyor –böylece etik sorunlarıyla ilgilenmek dinlere, ahlaklara, ideolojilere vb. terkediliyor– ya da Etiğin alanı kimi çözümleme ve temellendirme etkinlikleriyle sınırlanıp, geleneksel etik sorunları Etiğin uğraşı alanı dışına itiliyor. Ama her iki durumda da Etik, yaşama, yaşamın kişileri yüz yüze bıraktığı etik sorunlara sırt çeviriyor. Bu tür sorunlarla Etik arasındaki bağlantı koparılıyor. Sorunların etik yanları görülmüyor, Etikle aydınlatılabilecek sorular da bir yana bırakılıyor ya da felsefe dışı yollarla yanıtlanmaya çalışılıyor.

Bu konuda günümüze kadar ulaşan bilgi birikimi de pek dikkate alınmıyor. Alındığında da yeterli bulunmuyor. Oysa Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi ve Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı yapıtında, aklın nasıl pratik olabileceğini, ahlak alanında *sentetik a priori* yargıların nasıl olanaklı olduğunu, kısaca bir "ahlak metafiziği"nin, "bilim olarak" etiğin nasıl olanaklı olduğunu gösterdiği biliniyor. Genelgeçerliğini ve zorunluluğunu, istenilen şeyden, içerikten değil de, isteniliş biçiminden alan "ahlak yasası",

etiğin "bilimselliğinin" kanıtını oluşturuyor. "Öyle eyle ki, senin isteminin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasa koymanın da ilkesi olarak geçerli olabilsin". Kant pratik aklın temel yasası dediği *ahlak yasasını* işte böyle dile getiriyor. "Burada *kendi başına pratik olan saf akıl* doğrudan doğruya yasa koyucudur. İsteme, deneysel koşullardan bağımsız, dolayısıyla saf isteme olarak, *yasanın sırf biçimi tarafından* belirlenmiş olarak düşünülmektedir ve bu belirleme nedeni bütün maksimlerin en üstün koşulu olarak görülmektedir."(1) Kant'a göre "insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu ya da bu isteme için rastgele kullanılacak *sırf bir araç olarak* değil, kendisi amaç olarak *vardır;* ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep *aynı zamanda amaç olarak* görülmelidir."(2) İnsanın akıl sahibi bir varlık olmasından yola çıkan Kant etiğinde bu olanağın hem insana genelgeçer ve zorunlu bir yasa sağladığı, hem de kişilere bir yükümlülük getirdiği görülür. Kendisi amaç olarak var olan insan, kendine ve başkalarına karşı eylemlerinde amaç olmayı korumak durumundadır. Kant bunu pratik buyrukta şöyle dile getirir: *"her defasında insanlığa, kendi kişisinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun."*(3) Bir gerek biçiminde, emir kipindeki bu buyruk, etik eylemin, Kant'ın ifadesiyle ahlaklılığın bir temellendirilmesini dile getirmektedir. Emir kipindeki bir ifadenin nasıl olup da bir temellendirme işlevini yerine getirebildiği sorusu ilk bakışta haklı bir soru gibi görünebilir. Gerçekten de biçim olarak bakıldığında, bir buyruk doğru ya da yanlış olabilecek bir ifade değildir. Olanı değil de, "yapılması gerekeni" dile getiren bir buyruğun doğruluğu-yanlışlığı da söz konusu değildir. Ama yine de Kant'ın ahlak yasası, hem bir yasa genelgeçerliliğine ve zorunluğuna sahiptir, hem de bu yasanın ortaya konulmasıyla ahlaklılığın temellendirilmesidir. Bunun nasıl olanaklı olduğu sorusu ise yanıtını bu ahlak görüşünün temelinde yatan insan görüşünde bulur. Hem ahlaklılığın olanaklılığı, hem de ahlaklı eyleme zorunluluğu, ahlak yasasının her insan eylemi için zorunlu bir yasa olması, ancak Kant'ın bu insan görüşüyle –insanın bir yanıyla doğa varlığı öte yanıyla akıl varlığı olmasıyla– açıklanabilir.

Kant bir bilim olarak etik yapmanın olanaklılığını temellendirmesine karşın, Etiğin felsefe içindeki yeri, etik önermelerin doğruluğundan söz konusu olup olamayacağı hâlâ tartışılıyor. Etik bir türlü bilgikuramsal temellerine kavuşmuş değil. Hep yeniden kendi varlık temellerini ortaya koyması bekleniyor Etikten. Bunda Etiğin kişiler arası ilişkilere, eylemlere ilişkin olmasının payı büyük; bilgiler arasındaki farklılıkları görmeksizin tüm bilgileri aynı türden sanmanın, onlardan her yerde aynı "kesinliği" beklemenin payı da. Doğaya, nesnelere ilişkin bilgilerin doğruluğuna, kesinliğine bile kuşkuyla bakan bilgi görüşleri, söz konusu olan insan ve onun oldukça karmaşık bir yapı gösteren etik ilişkileri olunca tutumlarını biraz daha sertleşiyor. Etik alanında doğruluk savları çoğu kez sessiz bir gülümsemeyle, "metafizik" suçlamalarıyla karşılaşıyor. Etik ilişkinin ya da eylemin oluşturucularının çeşitliliğinin, eylemde bulunan kişi ile eylemin yöneldiği kişi ya da durumların tekliğinin yol açtığı güçlükler, bu alana ilişkin bilgilere kuşkuyla bakılmasının asıl nedenini oluşturuyor.

Etikte bir yandan bu tartışmalar sürerken, yeni yeni etik sorunların ortaya çıktıkları görülüyor. Önceden gelen kimi sorunlar da sürüp gidiyor. Günümüz dünyası etik sorunlar ya da etik yanları öne çıkan sorunlar açısından oldukça zengin. Kimi sorunlar çağları aşarak varlıklarını sürdürürken, kimileri çağımızın ürünü. Yoksulluk, açlık, cinayetler, savaşlar her dönemin yıldızları. Atom santrallerinin yol açtığı radyoaktivite

1) Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. I. Kuçuradi, F. Akatlı, Ü. Gökberk, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 35.
2) Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. I. Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 45.
3) I. Kant, a.g.y., s. 46.

tehlikesi, çevre felaketleri, çağın vebası diye anılan AIDS ve kanser gibi hastalıklar ise ikinci türden sorunlar, yani daha çok bizim çağımızın ürünleri. Kimisi ekonomik ve teknolojik gelişmelerin, kimisi de –insan hakları düşüncesinde olduğu gibi– buna ek olarak bu sorunlara ilişkin bilincin ya da duyarlılığın oluşmasının bir sonucu. Aslında her tür sorun bir duyarlılığı dile getiriyor. Bir sorun ancak bir olup biteni sorun olarak görenle varlık kazanıyor. Olup bitendeki aykırılıklar görülüp dile getirilmedikçe sorun olarak da ortaya çıkmıyor; yalnızca nasılsa öyle var olup gidiyor. Her şey olduğu gibi, nasılsa öyle sürüp gidiyor. Bu anlamda hep bir aykırılığın dile getirilmesi olan her sorun, bir sorunlaştıranı gerektiriyor. Aykırılığı görebilen gözleri gerektiriyor. Bu gözler oldukça, sayıları da artıp sesleri yükseldikçe çağımız insanları yeni sorunlarla yüz yüze geliyorlar. O güne kadar hep olan, ama sorun olarak görülmeyen ya da dile gelmeyen yeni aykırılıklar gün yüzüne çıkıyor. Bu durumda da söz konusu aykırılıkların temellerini gören, çıkış yollarına işaret eden kişiler gerekiyor. Bu ise sorunu görmekten biraz daha ileri gitmeyi, aykırılığın asıl nedenini saptamayı gerektiriyor. Toplum yaşamındaki kadın-erkek eşitsizliğini, kadının ikincil konumunu kendisine çıkış noktası olarak alan feminizm; yüzyıllardır süren, ama yüzyılımızda kimi siyasal, kültürel, düşünsel gelişmelerle daha açık görülüp, daha sık dile getirilen insan hakları ihlalleri, buna örnektir. Ne kadınların eşitsiz konumlarının ne de insan hakları ihlallerinin ilk kez çağımızda başladığı düşünülebilir. Ama bunlar günümüzde üzerinde en çok tartışılan sorunlar arasında yer alıyorsa, bu ancak çağımızın ulaştığı siyasal, kültürel, düşünsel gelişmelerle mümkün olmuştur.

Bu gelişmeler, yeni yeni farkına varılan etik sorunlar, kimi yeni etik alanlarını da birlikte getirmiştir. "Pratik etik", "uygulamalı etik" gibi adlarla anılan (sanki teorik etik olanaklıymış gibi!), bizim "meslek etikleri" diye adlandırdığımız bu etiklerin en belli başlıları tıp etiği, çevre etiği, hukuk etiği ve özellikle ülkemizde gittikçe daha fazla güncellik kazanan basın etiğidir. Bunlara siyaset etiği, bilim etiği, yönetim etiği, ticaret etiği vb. etikleri eklemek, sayıyı daha artırmak mümkündür. Aslında nerede kişiler, kişiler arası ilişkiler, kişi eylem ve tutumları varsa, orda kimi etik sorunlarının olmasından, bu sorunları onları konu edinen Etiğin olmasından doğal bir şey yoktur. Kimi çalışma alanlarında Etik, bu alanların özellikleri –daha doğrudan kişilerle yüz yüze gelinmesi– nedeniyle, öne çıkarken, diğerlerinde biraz daha arka planda kalmaktadır. Fark yalnızca budur.

Günümüz dünyasında tıp etiği ve çevre etiği diğer etiklere göre daha öne çıkmakta, daha çok tartışma konusu olmaktadır. Genlerle ilgili araştırmalar, kürtaj tartışmaları ve ötenazi tıp etiğinin öne çıkan konuları arasındadır. Teknolojik gelişmelerin sonucu ortaya çıkan ve ormanı, suyu havasıyla yaşamın temeli olan doğal çevreyi yok eden kirlilik, sanayileşme-çevre kirlenmesi, insan-çevre ilişkisini tartışmaların odak noktası haline getirmiş, bir çevre etiğinden daha sık söz edilir olmuştur. Bu sorunu daha yakından yaşayan sanayileşmiş ülkeler tartışmaların, çevre etiğinin de öncülüğünü yapmaktadırlar. Ülkemizde de özellikle Çernobil felaketinden sonra çevre sorunlarına duyarlılık artmış olmasına karşın, kitlelerin yaşamlarını daha doğrudan etkileyen diğer sorunların büyüklüğü nedeniyle çevre sorunları ikincil sorunlardan olma niteliğini hâlâ korumaktadır. Akkuyu nükleer santralı projesine karşı 11 Kasım 1994'te TEK önünde yapılan protesto eylemine Green Peace'in Türkiye dışından gelen üyelerinin öncülük etmesi bu tezimizi doğrulamaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde güncel olan alanların başındaysa siyaset etiği ile basın etiği gelmektedir. Rüşvet olaylarındaki artış, daha doğrusu rüşvet olaylarının açığa çıkarılmasındaki artış, –ki bu ikinci durumda yazılı ve sözlü-görüntülü basının payı

büyüktür– kimi siyasetçilerin "ahlaksızlar" olarak suçlanmasına yol açmış; "ahlaklı" ve "dürüst politikacı"lar aranmaya, üzerinde uylaşılsın uylaşılmasın her eylemin bir etik değeri vardır, her eylem değerli, değersiz ya da değer koruyan bir eylemdir.

Yukarıda dile getirilen ve basın yayın mensuplarının eylemleriyle ilgili soruların da bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. Olup bitenleri kamuoyuna iletme, "haber alma özgürlüğü" adı altında yapılanlara, kişi hakları ihlallerine baktığımızda, tüm bu eylemlerin ortak özelliğinin eylemde bulunanların karşılarında *kişilerin,* kendileri gibi bütünlüğü olan kişilerin olduğunun unutulmasıdır. Karşıda kişilerin olduğu unutulunca ya da kişiler nesneleştirilip, şeyleştirilince –yalnızca haber konusu olan şeyler olarak görülünce– değer sorunlarıyla, sonuçta da değer harcamalarıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Kişilerin harcandığı, insanın araç olarak görüldüğü değer sorunlarıyla yüz yüze gelinmektedir. Bu nedenle, sorunların çözülmesinde ya da yukarıda dile getirilen soruların yanıtlanmasında dayanağımız *insan değerinin bilgisi* olabilir diyorum. İnsanın yapıp ettikleriyle bilincine varılan olanaklarının bilgisinde temel bulan bir değer görüşüyle sınırların çizilmesi, en azından her tek durumda neyin yapılamayacağının belirlemesi olanaklıdır. Yeter ki olup bitene açık kafayla, bilgiyle, değer bilgisiyle bakılsın.

Günümüz Türkiye'sinin yaşadığı sorunların bir çoğunda, yukarıda konu edinilen gazetecilerin eylemlerinde de tipik bir biçimde görüldüğü gibi, *sınır çizme sorunu* yaşanmaktadır. İnsan eylemlerinin sınırsız olamayacağı, sınırsız bir özgürlükten söz edilemeyeceği apaçıktır; sınırsız özgürlüğün özgürlüğü tümüyle ortadan kaldıracağı da. Dışarıdan değil de eylemin kendisinden de gelse kimi sınırlar vardır, olmaktadır. Ama bu sınırlar nasıl belirlenecektir? Bunun için genel bir ölçüt var mıdır? Sorun tam da budur.

Bugün en fazla tartıştığımız konuların başında düşünce özgürlüğü gelmektedir. Demokrasi-düşünce özgürlüğü, demokrasi-terör bağlantısı, TBMM'de görüşülen "demokratikleşme plaketi" nedeniyle tartışmaların odağında yer almaktadır. Demokrasinin düşünce özgürlüğünü gerektirdiği, düşünce özgürlüğü olmadan demokrasinin mümkün olamayacağı, genellikle kabul edilmektedir. Ama "düşünce özgürlüğü"nden neyin kastedildiği, bu özgürlüğün açıklama, duyurma, yayma yanında örgütlenmeyi de kapsayıp kapsamadığı soru konusu edildiğinde, yukarıdaki görüş bildiği hemen yok olmaktadır. Bu durumda akla gelen ilk soru, demokrasilerin her türlü düşünceye, bu arada kendisini ortadan kaldırmayı amaçlayan düşüncelere, örneğin ırkçı ve köktenci terörü savunan düşüncelere, izin verip veremeyeceği, verecekse nereye kadar izin vereceğidir. Sorunun asıl can alıcı olan yanı, ikinci kısmıdır; "nereye kadar" bölümüdür. Sınır *nerede, neyle* çizilecektir? Bir başka soru da, düşüncelerin dayandıkları insan ve değer görüşlerinin değerliliği ya da değersizliği bu sınır çizmede bir rol oynayacak mıdır? Yoksa tüm görüşler getirdikleri düşüncenin içeriğine bakılmaksızın eşit muamele mi göreceklerdir?

Düşünce özgürlüğünün sınırları nerede bitip, terör nerede başlamaktadır? Terörü savunan bir görüş düşünce özgürlüğünün sınırları içinde midir, yoksa bir terör eylemi midir? Bir düşünme nereye kadar bir düşünce, nerede bir terör eylemidir? Bir görüş ileri sürmekle bir görüşün propagandasını yapmak aynı şey midir? Değilse bunlar birbirinden nasıl ayrılacaktır?

Tüm bu öreklerde açıkça görüldüğü gibi sorun temelde hep bir sınır çizme sorunudur. Ama sorunu dile getiren yukarıdaki sorular aynı türden sorular değildir. Bu nedenle yanıtları da farklı türden olacaktır. Sorular bazen yasa koyucunun sorusu, bazen yargılayanın, sorusudur. Genel olarak yanıtlanabilecek sorular vardır, ancak tek tek durumlar göz önüne alınarak yanıtlanabilecek sorular vardır. Yasa koyucunun yaptığı

genel ilkeleri bulmak, yargılayanınki ise tek durumun kendine özgü koşullarını da göz önünde bulundurarak bu ilkelerle karar vermektedir.(4)

Tüm bu çeşitliliğe ve yanıtlama güçlüklerine karşın, bu soruların yanıtlanmasında kendisinden yola çıkabileceğimiz bir temel vardır. Bu temel *insan hakları*dır; konu edinilenin insan olduğunun, karşımızda kişilerin olduğunun unutulmaması, kişilerin taşıyıcısı oldukları temel insan haklarına saygılı davranılmasıdır. Kısaca sınır çizmeyle ilgili tüm soruların yanıtlanması için aranılan hareket noktasını bize *insan hakları* sağlayabilir. Bu belki tüm sorunları çözmek için altın bir anahtar değildir, ama elverişli bir hareket noktasıdır. Şüphesiz bundan sonra da yapılması gerekenler, alınması gereken uzun bir yol vardır –insan haklarının, özellikle temel insan haklarının belirlenip açıklığa kavuşturulması gibi. Ama bu yolu yürümeye hazırsak, bunun için yeterli bilgisel donanıma, açık gözlere ve kulaklara sahipsek başarı bize çok da uzak değildir. buna gerçekten hazır mıyız? Sanırım soru budur.

4) Yargıcın yaptığının da en az yasa koyucunun yaptığı kadar önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Saldırganlık ve Yıkıcılık

Ayda Yörükân

Bazı düşünürler, içerisinde bulunduğumuz çağı "uzay çağı", "makine çağı", "büyük endüstri çağı", "atom çağı" gibi teknik ve bilimsel gelişmelere ağırlık veren deyimlerle tanımlamak istemişlerdir. Bazıları da "can sıkıntısı çağı", "bunalım çağı", "endişe çağı", "melankoli çağı", "ruh çöküntüsü çağı" gibi, çağımızın özelliklerinin insanların ruhsal hayatlarındaki etkilerine öncelik veren deyimlerle tanımlamaya çalışmışlardır. Bir anlamda, çağımızı bir "saldırganlık çağı" olarak nitelemek de yanlış olmayacaktır sanırım. Saldırganlık tarih boyunca dünyamızın çeşitli yerlerinde ve dönemlerinde, en ilkel topluluklardan en uygarlarına varıncaya kadar çeşitli toplum düzeylerinde karşımıza çıkan bir özellik olmakla birlikte, bu özelliğin çağımızda çok belirgin, çok yaygın, çok şiddetli bir hal aldığı ve çok büyük boyutlara ulaştığı görülüyor: 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden bu yana dünyamızda patlak veren iki korkunç savaş ve bu savaşların gerçekten yaşanmış ya da resimler, filmler ve kitaplardan edindiğimiz bilgilerle belleğimizde yer etmiş korkunç sahneleri... 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da bir türlü huzura kavuşamamış olan dünyamızın dört bir yanından gelen acı haberler: Baskınlar, soygunlar, uçak kaçırmalar, suçsuz insanları rehin almalar, cinayetler, isyanlar, hükümet darbeleri, devrimler, yerel savaşlar... Ve bütün bu şiddet hareketlerinin ortak özelliği olarak da insan hayatına kıyma, insan hayatını hiçe sayma, insanın dokunulmaz ve kutsal hakları olarak görülen her şeyi hiçe sayma... Daha da kötüsü insanın insana işkence etmesi ve en acısı da bu işkenceden zevk duyar görünmesi... Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuz zaman, insanın insana karşı nasıl olup da bu derece saldırgan, yırtıcı ve yıkıcı davranışlarda bulunabildiği sorusu üzerinde önemle durmamız gerekecektir.

Yaşamak İçin Gerekli Bir İçgüdü Olarak Saldırganlık

Saldırganlık, bir anlamda, en ilkel organizmalardan evrim zincirinin en üst basamağında bulunan insanoğluna varıncaya kadar bütün hayvan türlerinde karşımıza çıkan ortak bir özellik, belirli bir ölçüyü aşmadıkça, hayatın devam edebilmesi için gerekli olan bir içgüdüdür. Hayvanlar hayatlarını sürdürebilmek –yiyecek bulmak, kendilerini, yavrularını ve yaşama alanlarını (barınak ve avlanma alanlarını) başka hayvanların saldırılarından koruyabilmek– için belirli bir saldırganlık davranışı göstermek zorundadırlar. Bu anlamda saldırganlık, bir "kendini koruma içgüdüsü", Darwin'in "hayat mücadelesi" dediği şeyin egemen olduğu dünyamızda tek tek hayvanların hayatta kalabilmelerini, hayvan türlerinin ise yok olup gitmemelerini sağlayan bir eğilimdir. Aynı eğilime insanoğlunda da rastlanmaktadır. Tarih boyunca insan türünün hayatta kalabilmesinin başlıca nedeni, belki de insanın saldırgan davranışlarda bulunabilme yeteneğidir. Gerek tabiatla ve tabii âfetlerle olan mücadelelerinde ve yırtıcı hayvanlara karşı yaptığı savaşlarda, gerekse kendi türünden ama farklı bir gruptan olan yabancı toplumlarla olan çekişmelerinde ve sürtüşmelerinde insanoğlunun kendini koruyabilmesi ve yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesi güçlü bir şekilde savaşma yeteneğine sahip olması ile mümkün olabilmiştir. Bu anlamda saldırganlık, kendini koruma içgüdüsü için gerekli olduğu kadar, hayatta bazı gayelere ulaşmak, bazı hırslarını ve emellerini gerçekleştirmek, kendini göstermek ve başkalarına kabul ettirmek, hatta bazı günlük işlerin altından kalkabilmek için de gerekli olan bir özelliktir ve insan faaliyetinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna belki "saldırganlık" demek bile doğru değildir. Yaşama savaşında gerekli olan hamleyi yapabilme, yaşamak ve başarı kazanmak için gereken güce sahip olabilme anlamına gelen böyle bir saldırganlığı "aggression" kelimesinin latince köküne uygun olarak (ad-Gredior, "ileriye doğru atılıyorum" anlamına gelmektedir) "atılganlık" ya da "atılım gücü" olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Böylece saldırganlığın ilk ve en geniş tanımına ulaşmış olduk: Saldırganlık, içgüdüsel ya da doğuştan gelen itkilerin –insanoğlu söz konusu olduğu zaman daha çok kazanılmış olan itkilerin– tatmin edilmesi için gösterilen etkin çabalarla belirlenmiş bir güçtür ve bu anlamda, hayvanlarda olduğu kadar insanlarda da normal bir davranış özelliği olarak görülmelidir.

Yıkıcı Bir Eğilim Olarak Saldırganlık

Şu var ki, saldırganlık hayvanlar dünyasında yaşamak için gerekli olan normal düzeyi aşmadığı halde, insanoğlu söz konusu olduğu zaman bu normal düzeyi kat kat aşmış ve çağdaş silahların ulaştığı gelişme noktası ile bugün insan türünü kendi kendini yok etme gibi çok büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır.

Hayvan davranışlarını inceleyen bir bilim dalı olarn ethology alanında yapılmış olan incelemeler ve araştırmalar,[1] hayvanların yukarıda söz konusu edilmiş olan iki etkenin dışında –yiyecek bulmak, kendini ve neslini korumak– birbirlerine karşı hiç de saldırgan eğilimler göstermediklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, dikkati çeken bir nokta da şudur: Aynı türden olan hayvanlar, genellikle, birbirlerine karşı yırtıcı eğilimler göstermemekte, birbirlerini öldürmemektedirler. Yaşama alanlarını korumak için birbirleriyle kavga etmiş olsalar da, kavgada biri pes ettiğini gösterecek bir davranışta bulunduğu zaman öteki onu öldürecek yerde çekip gitmektedir. Kurt gibi yırtıcı bir hayvan bile, rakibi yenilgiyi kabul ettiğini ve teslim olduğunu gösteren davranışlarda bulunduğu –başını havaya doğru kaldırıp boynunu öne doğru uzattığı– zaman, onu kolayca dişleyecek ve parça parça edecek durumda bulunduğu halde bunu yapmamakta, tersine, bırakıp git-

1) Montagu, Ashley (Ed.), *Man and Aggression* (New York: Oxford Univ. Press, 1968)

mektedir. Kendi türünden olanlara karşı saldırgan ve yırtıcı eğilimler gösteren hayvan türü olarak yalnızca farelerden söz edilmektedir. Fareler üzerinde yapılmış olan araştırmalar, özellikle iri farelerin bazı şartlar altında, başka farelere karşı insanlarda rastladığımız cinsten saldırgan davranışlarda bulunduğunu ortaya koymuştur: Dar bir alanda aşırı kalabalık bir halde yaşama, güçlü iri farelerin zayıfları öldürmelerine yol açmaktadır. Ne var ki bu gibi sonuçları bir parça kuşku ile karşılamak gerekecektir, çünkü bu tür deneyler ve araştırmalar farelerin tabii ortamında değil de sun'i bir ortamda yapılmaktadır ve daha çok hayat sahasının darlığı gibi bir etkenle ilgilidir. İhtiyatla karşılamamız gereken bu sınırlı örneklerin dışında, kendi türünden olan bireylere zarar vermek, onları öldürmek, dahası onlara işkence etmek ve bundan zevk duymak yalnızca insanoğluna vergi bir davranış özelliği olarak görünmektedir. Bu anlamda Hobbes'un ünlü cümlesiyle "insan insanın kurdudur" demek, belki de kurtlara haksızlık etmek olacaktır.

Böylece saldırganlığın daha belirli ve daha sınırlı bir tanımlamasına ulaşmış olduk. Daha çok insan için geçerli olan böyle bir tanımlama, bir insanın başka bir insana ya da onun yerini tutan bir objeye karşı giriştiği ve ona zarar veren birtakım yıkıcı davranışlarda bulunmuş olmasını ifade etmektedir. Yalnız burada üç noktaya dikkati çekmek gerekecektir. İlk olarak, bu gibi saldırgan davranışların mutlaka fizik bir saldırı hareketini gerektirmediğini görüyoruz. Aşırı ve açık şekillerinde daha çok böyle olmakla birlikte, çoğu zaman sözlü ya da üstü kapalı ve sembolik saldırgan davranışlar şeklinde ortaya çıkabilirler: Birinin aleyhinde konuşmak, dedikodu yapmak, dolap ya da entrika çevirmek, birinin kötülüğünü istemek, birinin başına gelen felâketten zevk duymak, ya da saldırgan sahnelerden, filmlerden, saldırgan olayları konu alan kitapları okumaktan zevk duymak, vb. İkincisi, saldırgan davranışların mutlaka bilinçli ya da kasıtlı olması da gerekmez. Aşırı şekillerinde genellikle böyle olmakla birlikte, birçok durumda bilinçsiz ya da istemeden, elinde olmayarak, kendine hâkim olamayarak yapılan saldırgan hareketler olarak da görünebilirler. Belirtmek istediğim üçüncü nokta ise, saldırgan davranışların sağlamış olduğu psikolojik tatminle ilgilidir. Bu gibi davranışlarda bulunan kimseler çoğu zaman psikolojik bir tatmin duymaktadırlar. Bu tatmin, öç alma duygusunun verdiği rahatlık, birikmiş olan öfkeyi boşaltmış olmaktan ileri gelen ferahlık, güçlü olmanın ve bu gücü başkalarına kanıtlamanın sağladığı hoşnutluk, en aşırı şeklinde de başkalarına eziyet etmekten duyulan "sadistçe" zevk gibi şekiller altında ortaya çıkabilir. Şu var ki, saldırgan davranışlarda bulunmanın kişiye her zaman böyle bir tatmin sağladığı da söylenemez. Pişmanlık, kendini öfkeye kaptırmış olmaktan ileri gelen hoşnutsuzluk, vicdan azabı, beklemediği aşırı sonuçlarla karşılaşmaktan doğan şaşkınlık ve korku gibi duygular da işe karışabilmektedir.

Bu belirlemeleri hesaba katacak şekilde yukarıda belirtilmiş olan tanımlamanın kapsamına giren saldırganlık olaylarını, yaşamak için gerekli olan saldırganlık eğilimlerinden ayırmak için bazı yazarlar "yıkıcılık" deyimini kullanmayı önermişlerdir.[2] Şimdi insanoğlunda "yıkıcılık" kategorisi altına giren saldırgan davranışları açıklamak üzere öne sürülmüş olan belli başlı görüşlere kısaca bir göz atalım.

Yıkıcılığın Doğuştan Gelen Bir Eğilim Olduğunu Öne Sürenler

Bazı yazarlara göre saldırganlık ya da yıkıcılık, insan tabiatına kök salmış doğuştan gelen bir itki ya da içgüdü ve insanı hayvanlar dünyasına bağlayan bir köprüdür. Bu şekilde düşünenler için insan tabiatı aslında kötüdür, vahşidir, yırtıcıdır. Onu ehlileş-

2) Fromm, Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Middlesex: Penguin Books, Ltd., 1973.

tirmek, iyileştirmek ve uygarlaştırmak görevi topluma düşmektedir, çünkü saldırganlık eğilimleri başıboş bırakıldığı zaman toplum için çok ciddî tehlikeler ortaya çıkmaktadır. Toplum bu ehlileştirme ve uygarlaştırma görevini, bireylere küçük yaşlarından bu yana yaptığı baskı ve sosyal denetim mekanizmaları ile gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, sosyal baskının ve denetimin zayıfladığı bunalım zamanlarında, insanoğlunun baskı altına alınmış olan saldırganlık eğilimleri de su yüzüne çıkmaktadır. Başka bir deyişle (söyleyecek olursak), bu görüşü savunanlar için, saldırganlık ve yıkıcılık hiçbir zaman yok edilemez; olsa olsa baskı altında tutulabilir, ya da daha yumuşak şekiller altında başka kanallara sevk edilebilir: Yarışmalı sporlar, boks maçları, boğa güreşleri, horoz dövüşleri, saldırganlık eğilimlerini tatmin edecek filmler, gösteriler, vb. Bu görüşü savunanlar, tarih boyunca her çeşit toplumda karşımıza çıkan yaygın ve şiddetli saldırganlık olaylarını, zulümleri, işkenceleri, katliamları, savaşları, vb., kendi görüşlerini doğrulayacak kanıtlar olarak göstermekte ve yüzyıllar boyunca bu şekilde süregelen kötü insan tabiatının, gelecekte de hiçbir zaman düzelmeyeceğini öne süren geleneksel karamsar görüşün (aslî günah; insan tabiatının kötülüğü, suç işlemeğe ve günaha girmeğe yatkınlığı, şeytana kapılma, kendi başına kurtuluşa ulaşmasının mümkün olmadığı, vb. geleneksel dinî ve felsefî görüşlerin tümü) çağdaş temsilcileri olarak görünmektedirler.[3]

Yıkıcılığın Kazanılmış Bir Eğilim Olduğunu Öne Sürenler

Bazı yazarlara göre, ise, saldırganlık ya da yıkıcılık insan tabiatına sıkı sıkıya bağlı, insan tabiatında kökleşmiş bir içgüdü değildir. Başka bir deyimle, insan (tabiatı) doğuştan kötü ve vahşî değildir. Gelişmek, kendini gerçekleştirmek, başka insanlarla işbirliği yapmak, kendini kendi dışındaki bir şeye, bir insana, bir objeye, bir gayeye, bir davaya bağlamak ya da adamak istemek gibi yapıcı eğilimler, insan tabiatına sıkı sıkıya bağlı olan eğilimler olarak görünmektedirler. İnsan tabiatı iyiye doğru gelişmek ve açılmak imkânını bulamadığı zaman gelişmede bir sapma olmakta ve "kötü" dediğimiz şey ortaya çıkmaktadır.

Bu şekilde düşünenlerin göstermiş oldukları kanıtlar da şunlardır: İlk olarak, insanı hayvandan ayıran temel özelliklerden biri, hayvanların davranışlarının büyük ölçüde içgüdülerle belirlenmiş olmasına karşı, insanın içgüdülerinin zayıf oluşudur. İnsan davranışına yön veren itkiler, büyük çoğunlukla kazanılmış, yani sonradan edinilmiş itkilerdir ve bu itkilerin kazanılmasında insanın içerisinde yaşamış olduğu toplum ve kültür birinci derecede rol oynamaktadır. Böyle olunca, saldırganlık da kazanılmış bir itkidir, dolayısıyla toplumsal ve kültürel etkenlerle açıklanabilir.

İkincisi, bu şekilde düşünenlere göre, yaşamak için gerekli olandan daha fazla bir saldırganlık, başka bir deyimle "yıkıcılık" (kategorisi altına giren bir saldırganlık) hayvanlar dünyası için de söz konusu değildir. Oysa insanoğlunun tabiatı gereğince saldırgan olduğunu öne sürenlerin göstermiş oldukları en kuvvetli kanıt, hayvanlar dünyasında doğuştan gelen bir saldırganlığın egemen olduğu, insanoğlu da hayvanlar dünyasına ait olduğuna göre, aynı saldırganlık eğilimlerinin onda da bulunduğu varsayımı idi. Hayvanlarda, yaşamak için gerekli olan saldırganlığın dışında, işbirliği ve dayanışma davranışlarının yaygın olduğunu gösteren birçok araştırma vardır,[4] dolayısıyla insan tabiatının kötülüğünü hayvanlar dünyasındaki saldırganlık içgüdülerine bağlayarak açıklamağa çalışan görüşler, bilimsel bir temeli olmayan bir safsatadan başka bir

3) Sigmund Freud, Konrad Lorenz, Robert Adrey gibi yazarlar.
4) Montagu, Ashley, *Aynı eser.*

şey değillerdir. İnsan tabiatı ile ilgili bu ikinci görüşü savunanlar, insanoğluna güvenebileceğimizi, insanın geleceğinden umudu kesmememiz gerektiğini öne süren iyimser bir görüşün temsilcileridirler.[5] Böyle bir görüşü savunanların en başta gelenlerinden biri olan Erich Fromm'un şu cümlesi, bu düşüncenin en belirgin örneklerinden biridir: "Tarih boyunca bunca zalimlik ve yıkıcılığa rastlanmış olmasına şaşmamalıdır. Ortada şaşılacak, aynı zamanda insana cesaret verecek bir şey varsa, o da, bence, insan neslinin bütün olup bitenlere rağmen, şeref, cesaret, temiz-kalplilik ve iyilik gibi tarih boyunca sahip olduğu ve bugün birçok insanda varlığını sürdüren nitelikleri korumuş olması ve hattâ daha da geliştirmiş bulunmasıdır."[6]

Burada, yukarıda belirtilmiş olan bu iki temel görüşle ilgili kuramsal tartışmalara girecek değilim. En eski dinlerden ve felsefe sistemlerinden başlayarak, günümüzdeki psikolojik ve sosyal bilimlere varıncaya kadar, çeşitli görüşler arasında yüzyıllardan beri sürüp gelmektedir bu tartışmalar. Yalnızca şunu söylemekle yetineceğim: Kendimizi karamsar görüşe kaptıracak olursak, bu karamsar görüşün doğrulanmasına yardım etmiş oluruz. Çünkü ünlü Fransız düşünürü Alain'in (çok iyi bir şekilde) belirtmiş olduğu gibi, karamsarlıkta kendi kendini doğrulayacak ve haklı çıkaracak bir güç vardır. İnsan tabiatının doğuştan kötü olduğuna ve hiçbir zaman düzelemeyeceğine inanırsak, kendi içimizdeki ve çevremizdeki kötü eğilimleri düzeltmek için parmağımızı bile oynatmak istemeyiz. Oysa insanoğluna güvenirsek ve geleceğinden umudu kesmezsek, kötülük dediğimiz şeyi düzeltecek çareler ve önlemler ararız, dolayısıyla "korku çağını" "umut çağına" dönüştürmede yardımcı olabiliriz. Bence, insan tabiatı aslında ne iyidir, ne kötüdür, yalnızca birtakım imkânlarla donatılmıştır (isterseniz bunlara iyi ve kötü imkânlar diyebiliriz). Bu düşüncemi en iyi şekilde ünlü masal yazarı Andersen'in şu cümleleri ile ifade etmek istiyorum: "Bütün kötülükler, bütün erdemler kalbimizdedir: Senin kalbinde, benim kalbimde... Küçücük, gözle görünmeyen tohumlar gibi orada bulunur hepsi. Bir gün dıştan gelen bir güneş ışığı, ya da kötü bir elin dokunuşu ile sağa ya da sola dönersin. Kalbindeki o küçük tohum uyanır, şişer ve çatlar. İçindeki bütün özünü senin kanına akıtır. O zaman kimse tutamaz seni..."[7]

Şimdi insanoğlundaki "kötü imkânların", başka bir deyimle "saldırganlık" ya da "yıkıcılık" adı altında topladığımız eğilimlerin gelişmesinde ve gerçekleşmesinde rol oynayan etkenlerin neler olduğu konusuna geçebiliriz. Bu etkenlerin, daha sonra göreceğimiz gibi, hem tek tek insanların saldırgan davranışlarda bulunmaları için gerekli olan psikolojik ortamı hazırlamak, hem de bu gibi hareketlerde bulunmaya hazır bir hale gelmiş olan insanlar için gereken dış-uyarımları sağlamak gibi çift yönlü bir fonksiyonu vardır: Uygun uyarımlar, ancak daha önceden hazır bir hale gelmiş olan bireyleri etkileyebilmektedirler. Bu bakımdan, önce çocuğun ilk gelişme safhasında saldırganlık eğilimlerinin oluşumuna yol açan etkenler üzerinde duracağız. Daha sonra da bu eğilimlerin gerçekleşmesi için elverişli bir ortam sağlayan sosyal ve kültürel etkenleri gözden geçireceğiz.

Saldırganlık ve Aile

Çocuğun ilk eğitiminin aile içerisinde başladığı ve kişiliğin gelişmesinde en önemli yılların ilk çocukluk yılları olduğu bugün herkesçe bilinen bir gerçektir. Aile, çocuğun gelişmesi üzerinde iki yönde etkide bulunmaktadır: 1) Ana-babanın ve aile içerisindeki öteki büyüklerin benimsemiş oldukları eğitim yöntemleri ile; 2) Aile içerisindeki birey-

5) Ashley Montagu, Yeni Freud'çular, özellikle Erich Fromm.
6) Fromm, Erich, *Hürriyetten Kaçış*, çev. Ayda Yörükân, Tur Yayınevi, Ankara, ss. 279-280.
7) Andersen, H.Ch., "Annalise", *Seçme Masallar*, çev. Selâhattin Batu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 186.

lerin davranışlarının ve karşılıklı ilişkilerinin sağlamış olduğu örneklerle. Şimdi bu iki etkenin, saldırganlık eğilimlerinin oluşumunda ne derece rol oynadığını kısaca göstermeğe çalışalım.

Saldırganlık eğilimlerinin gelişmesinde ailenin en büyük etkisi, çocuğun gelişmesi üzerinde engelleyici bir tavır takınmış olmaları ile ilgilidir. "Engelleme" deyince, çocuğun en basit ihtiyaçlarının karşılanmamasından tutun da, gelişmesinin her basamağında yapılan çelişti mühadahaleleri ve baskıları anlıyoruz: Tecessüs ve merak duygusuna set çekme, sorduğu soruları öfkeyle karşılama ya da cevapsız bırakma, hareketlerini aşırı derecede kısıtlama, zevklerine ve kişisel görüşlerine önem vermeme, çocuğu küçümseme, alaya alma, kendi başına bir iş yapmasına fırsat vermeme, başka çocuklarla arkadaşlık kurmasına imkân vermeme, haksız yere ya da aşırı bir şekilde cezalandırma, vb. Buradaki hatta, eğitim alanında yanlış bir görüş açısından ileri gelmektedir: Ana-babaların otoriteye ve disipline aşırı bir önem vermeleri ve çocuklarının bağımsız bir kişi olarak gelişmesini isteyecek yerde kendilerine bağımlı olmalarını istemeleri.

Otorite ve disipline aşırı bir önem verme, çoğu zaman otorite ve disiplin kavramlarının yanlış anlaşılmasının sucudur: Ana ya da babadan birinin ya da her ikisinin, otoriteyi, kendi dediklerini çocuğa mutlak şekilde kabul ettirme ve ondan kayıtsız şartsız bir itaat bekleme şeklinde yorumlamaları; disiplini de çoğu zaman cezalandırma ile eş anlamlı imiş gibi görmeleri. İşte engellemeleri yaratan da budur. Araştırmalar, çocukların da tıpkı büyükler gibi, haklı ve yerinde bir nedene dayandığını kabul ettikleri zaman birçok yasaklara ve sınırlamalara dayanabildiklerini göstermiştir. "Yapmayacaksın, işte o kadar" cümlesi ile "Yapmamalısın, çünkü..." cümlesi arasındaki farktır bu. Otorite ve disiplin, gerçek anlamı ile, çocuğa, yapılması gereken şeylerle yapılmaması gereken şeyleri öğretmek için gerekli olan, çocuğun sosyalleşmesi, içerisinde yaşadığı toplumun normlarını ve değerlerini benimsemesi için gerekli olan yöntemlerdir. Otorite ve disiplinin bulunmaması halinde bir normsuzluk, kuralsızlık ve başıboşluk durumu ortaya çıkar ki, bu da saldırganlık eğilimlerinin gelişmesi için aynı derecede elverişli bir ortam yaratır. Bu bakımdan otoritenin uygulanmasında, çocuğun bağımsızlığı ile disiplin arasındaki o kaypak dengeyi bulmak gerekir.

Engellemeler, her zaman, açıkça isyan etme, büyüklere kafa tutma, öfke nöbetleri gösterme, vb. açık ve seçik saldırgan eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmayabilir. Çoğu zaman daha gizli, daha belirsiz, ama kişiliği daha derinden etkileyen şekiller alabilir. Bu durum, çocuğun otoritenin temsilcisi olan kişilere karşı duyduğu korku, saygı, ya da sevgi yüzünden saldırgan eğilimlerini baskı altına almış olmasının sonucudur. Saldırgan eğilimler baskı altına alındığı zaman ise çocuk, otoritenin taşıyıcısı olan kişilere karşı hiçbir zaman saldırgan davranışlarda bulunmamaktadır. Buna karşılık, saldırgan eğilimlerini başka objelere, hayvanlara ya da insanlara aktarmaktadır: Eşyaları kırıp dökme, hayvanlara eziyet etme, kardeşlerine, arkadaşlarına, özellikle kendinden küçük olan çocuklara karşı saldırgan davranışlarda bulunma gibi. Ya da saldırgan eğilimlerinin tümü baskı altına alınmakta, görünüşte hiçbir saldırgan davranışta bulunmadığı halde, kendi içerisinde tüm dünyaya karşı gizli ve büyük bir düşmanlık, bilinçaltı bir nefret duygusu oluşmaktadır. Bu düşmanlık ve nefret duygusu ise, daha sonraki yıllarda, açığa çıkmak için elverişli bir ortam bulduğu zaman, patlamaya hazır bir yanardağa dönüşmektedir.

Aile içerisinde saldırganlık eğilimlerinin oluşumunda rol oynayan ikinci etken, ailenin genel havası, büyüklerin davranışlarının ve karşılıklı ilişkilerinin sağlamış olduğu örneklerdir. Genç suçluluğu üzerinde yapılmış olan araştırmalar, bu gibi çocukların

hemen her zaman problemli ailelerden çıktığını ortaya koymuştur. Problemli aileler deyince 1) ana-babanın boşanmış olduğu, çocuğun yalnızca ana ya da babayla oturduğu; daha kötüsü bir ona, bir ötekine gittiği, bu yüzden çoğu zaman farklı ve çelişken etkiler altında kaldığı; 2) ana ve babanın hiç durmadan kavga ettiği, çocuğun kötü sözlere, küfürlere, şiddet hareketlerine tanık olduğu; 3) ana-babadan birinin –çoğu zaman babanın– ya da her ikisinin alkolik olduğu; 4) annenin, analık rolünü benimsemediği ve çocuğunu ihmal ettiği; 5) ana ya da babanın ya da her ikisinin ahlak ve hukuk-dışı davranışlarda bulunduğu; 6) ağır ve sürekli hastalıklar, yoksulluklar, sefalet, elverişsiz konut ve çevre şartları gibi durumların egemen olduğu aileleri anlıyoruz. Bütün bu etkenler, çocuğun temel ihtiyaçlarının engellenmesi, aynı zamanda çocuğun kötü örnekleri benimsemesine yol açması bakımından saldırganlık eğilimlerinin gelişmesinde büyük bir rol oynamaktadırlar.

Saldırganlık ve Okul

Aile içerisindeki yanlış otorite ve disiplin anlayışının okullarda da egemen olduğu durumlarda, aynı sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır: Öğretmenlere karşı saldırganlık eğilimlerinin gelişmesi, çoğu zaman duyulan korku yüzünden bu eğilimlerin baskı altına alınması, saldırganlık eğilimlerinin başka objelere ve kişilere yöneltilmesi, ya da gizli bir düşmanlık ve nefret duygusu birikimine dönüşmesi... Bu bakımdan bu gibi okullar, saldırganlık eğilimlerinin gelişmesinde ailenin etkisini artırıcı bir rol oynamaktadırlar.

Okul ayrıca formel eğitim yöntemleri ile de saldırganlık eğilimlerini sınırlayabilir ya da büsbütün artırabilir. Bu bakımdan okul kitaplarının çok dikkatli bir biçimde hazırlanmış olması gerekir. Hayat ve insan sevgisi aşılayacak yerde, millî kinleri, etnik gruplar ve sosyal sınıflar arasındaki çatışmaları körükleyecek bir eğitim sistemi ile böyle bir sistemi benimsemiş olan öğretmenler –yakın tarihte bazı totaliter rejimlerde rastlanan acı örneklerde olduğu gibi– gençlerin saldırgan bir tavır takınmalarında büyük bir etkendir.

Aşırı Kalabalık[lık] ve Saldırganlık

Çağımız toplumları, "nüfus patlaması" olarak niteleyebileceğimiz bir demografik olayla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bir yandan tıp alanındaki gelişmelerin ve sağlık imkânlarının artması ile insan ömrünün uzaması, özellikle çocuk ölümlerinin, genellikle başka ölüm vakalarının azalması yüzünden dünya nüfusunun gittikçe arttığını görüyoruz. Öbür yandan, endüstri devrimi ile birlikte köylerden şehirlere olan göçler yüzünden nüfusun dengesiz bir biçimde belirli bölgelerde ve büyük şehir merkezlerinde yoğunlaşması gibi bir sonuçla karşılaşıyoruz. Bu olaylar, saldırganlık eğilimlerinin artmasına elverişli olan ortamları yaratmak bakımından toplum için son derece zararlı olan birtakım sonuçları da birlikte getirmektedirler.

Aşırı Kalabalık Konutlar ve Saldırganlık: Yapılan araştırmalar, aşırı kabalık konutlarda yaşayan aile bireylerinin birbirlerine karşı saldırgan davranışlarda bulunma eğilimlerinin geniş ölçüde arttığını ortaya koymuştur. O'Henry'nin "Adam öldürme sanatını teşvik etmek istiyorsanız, iki kişiyi bir ay süreyle dar bir odada kapalı bırakın" şeklindeki ünlü cümlesi, bu gerçeği çok iyi bir şekilde dile getirmektedir. Gerçekten de, şehir ve konut sosyolojisi ve sosyal psikolojisi alanında yapılmış olan araştırmalar, barınma yoğunluğunun belirli bir düzeyi aştığı durumlarda saldırgan davranışların ve suç işleme eğilimlerinin arttığını göstermiştir: Bir örnek verecek olursak, Fransa'da yapılmış olan

araştırmalar, oda başına 2 kişinin düştüğü ya da kişi başına 12-14 m^2'lik bir alanın düştüğü kritik eşiğin daha altına inildiği zaman, nevrotik eğilimlere sahip olan bireylerin çarçabuk bozulduğunu, ailelerin huzur ve ahenk içinde yaşamalarının mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Oda başına 2.5 kişinin ya da kişi başına 8-10 m^2'lik bir alanın düştüğü patolojik eşiğin daha altına inildiği zaman ise, insanların ruh sağlıklarının ciddi bir şekilde bozulduğu, saldırganlık ve suçluluk vakalarının geniş ölçüde arttığı görülmüştür.[8]

Hayvanlar üzerinde, özellikle fareler üzerinde yapılmış olan araştırmalar da, aşırı kalabalıkla saldırganlık davranışlarının artması arasında doğru orantı olduğunu ortaya koymuştur.

Sefalet Bölgelerinin Oluşumu ve Saldırganlık: Köylerden büyük şehir merkezlerine olan göçlerin yaratmış olduğu en önemli sonuçlardan biri, özellikle geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde, büyük şehirlerin çevresinde "kenar mahalle", "gecekondu mahallesi", "teneke mahallesi" ya da "sefalet mahallesi" dediğimiz bölgelerin oluşumudur. Çoğu zaman elektrik, su, kanalizasyon, yol gibi temel donatımların bulunmadığı, mutfak, banyo ve tuvalet gibi donatımların ise çok ilkel bir durumda olduğu, her türlü konfor ve rahatlık imkânlarından yoksun, en ilkel yapı malzemesi ile yapılmış derme çatma evlerden oluşan plansız, düzensiz, karmakarışık mahallelerde üst üste yaşayan bir insan kalabalığının biriktiğini hepimiz biliyoruz. Kimisi köyden yeni gelmiş, şehir hayatının gereklerine henüz alışamamıştır; eski geleneklere ve göreneklere bağlı kalmakta devam etmektedir. Kimisi ise şehire geleli uzun bir zaman olmuş, eski gelenek ve alışkanlıklarından kopmuş, ama şehir hayatına da henüz tam olarak intibak edememiştir; eski ve yeni alışkanlıkları, köy hayatının gerekleri ile şehir hayatının gerekleri arasında bocalamaktadır. Çoğu düzenli ve sürekli bir iş imkânından yoksundur. Kimisi ailesinin tümünü ya da bir bölümünü köyde bırakıp gelmiştir; aile bölünmüş ya da dağılmıştır. Ailenin ve küçük köy toplumunun bireyler üzerinde kurduğu sosyal denetim mekanizması gevşemiştir. Bütün bunlar yoksulluk ve aşırı kabalalık[lık] gibi etkenlerle birleştiği zaman, çocuk suçluluğu, genç suçluluğu, ayyaşlık, kumar, fuhuş, hırsızlık, aile-içi ve aileler-arası kavgalar ve dövüşler, cinayetler gibi çeşitli problemlerin ve saldırganlık olaylarının rahatça filizlenebileceği bir çevre ortaya çıkmakta ve bu çevre de, bir kısır-döngü ile, yeni yeni problemlere ve saldırganlık olaylarına yol açabilmektedir.

Yoksulluk ve Sefalet

Toplum içerisindeki ekonomik eşitsizlikler şiddetli bir hal aldığı zaman, saldırgan eğilimlerin gelişmesinde önemli bir etken olarak rol oynamaktadırlar. Özellikle yoksullarla zenginler arasındaki farkların çok belirgin olduğu ve haberleşme araçlarının gelişmesi ile bu farkların bilincine varılmış olduğu durumlarda bu böyledir. Burada "yoksulluk" deyiminin tanımlamasında bir sınırlama yapmak gerekecektir: Leonard Duhl'ın [çok iyi bir şekilde] belirtmiş olduğu gibi,[9] "bazı şeylerden yoksun olanlar"la, "her şeyden yoksun olanlar" arasındaki ayrımdır bu. Toplum içerisinde bazı gruplar bazı şeylerden yoksun olabilirler, ama belirli bir düzeyi aşmadığı zaman bu yoksunluklara katlanabilirler: Temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar paraları, belli bir işleri, yuvaları, asgarî ev eşyaları ve donatımları, sağlık kuruluşlarından yararlanma imkânları, sigorta ya da emeklilik gibi yaşlılık güvenceleri, vb. şeylere sahip oldukları zaman bazı şeylerden vazgeçebilirler. Ama bütün bunlardan geniş ölçüde yoksun oldukları zaman,

8) De Lauwe, Chombart, *Famille et Habitation*, Paris: C.N.R.S., 1959-1960, Cilt 2, s. 121.

9) Duh, Leonard J., "Şehirsel Çevrede Beden ve Ruh Sağlığı", *Modern Şehir ve İnsan Sağlığı*, Derleyen ve Türkçeye çeviren: Dr. Ayda Yörükân, İmar ve İskân Bakanlığı, Ankara 1969.

toplum içerisinde hoşnutsuz grupların ortaya çıkması ve bu grupların "her şeye sahip olan" zenginlere karşı saldırgan eğilimler beslemesi kaçınılmaz olmaktadır.

Sosyal Sınıflar Arasındaki Çatışmalar

Toplum içerisindeki çeşitli sosyal sınıflar birbirinden çok farklı imkânlara sahip oldukları zaman, sınıflar arası bir çatışma da kaçınılmaz olacaktır. Köylüler, işçiler, memurlar, öğretmenler, tüccarlar, esnaf, serbest meslek grupları, vb. sosyo-ekonomik grupların hayat düzeylerinin ve hayatta başarı kazanma imkânlarının birbirinden çok farklı olduğu toplumlarda işçilerle patronlar, memurlarla işçiler, köylülerle şehirliler, eğitim görmemiş gruplarla aydınlar, vb. gruplar arasındaki birtakım gizli düşmanlık duygularının ve kinlerinin doğmasını ve bu duyguların gerginlik ve bunalım zamanlarında belli çatışmalara yol açmasını beklemek gerekecektir. Grevler, lokavtlar, boykotlar, gösteri yürüyüşleri, protesto mitingleri, vb. gibi demokratik toplumlarda rastlanması olağan olan, ama kritik durumlarda çarçabuk saldırgan davranışlara, şiddet eylemlerine dönüşebilen birtakım toplu hareketlerin artması, o toplum içerisindeki saldırganlık eğilimlerinin bir göstergesi olarak görülmelidir.

İşsizlik ve Aylaklık

İnsanoğlunun hayatında ve kişiliğinin gelişmesinde, yapmış olduğu işin önemi çok büyüktür. İş, bir insana yalnızca kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve insanca yaşamak imkânını vermekle kalmaz; aynı zamanda kendine olan güvenini, saygısını, kendine vermiş olduğu değeri arttırıcı bir rol de oynar. İşsiz bir aile reisinin aile içerisindeki durumunu hepimiz biliriz: Sinirlidir, huysuzdur, aksidir, alıngandır; eften püften nedenlerle ona buna çatar, onu bunu kırar geçirir; ailesinin ve komşularının kendisine değer vermediğini, çocuklarının ve karısının onu saymadığını, beğenmediğini, hatta sevmediğini sanır; kendinden hoşnut değildir, kendini değersiz ve küçülmüş hissetmektedir; işsizlik süresi uzadıkça başka problemler de ortaya çıkabilir; kahveye gidebilir, içki içebilir, kumar oynayabilir, gırtlağına kadar borca girebilir, ya da anti sosyal faaliyetlere girişebilir. Ama bir süre işsiz kaldıktan sonra yeni bir işe giren aile reislerini de hepimiz biliriz: Kendine çekidüzen vermiştir, kılığını kıyafetini düzeltmiştir, kendine olan saygısı artmıştır, ailesi ve komşuları arasındaki prestiji artmıştır; o artık toplum içerisinde belli bir yeri ve görevi olan yararlı ve saygıdeğer bir kişidir.

Burada, yapılan işin niteliği ile ilgili bir parantez açmak istiyorum. Bir insanın gerçek anlamı ile kendine güvenmesi, kendine değer vermesi ve saygı duyması için –konumuz dışında kalan başka şartlar bir yana– yaptığı işin anlamlı ve yararlı bir iş olduğuna inanması ve işini sevmiş olması gerekir. Oysa bugünkü şartlar altında bu çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Bu durumun başta gelen nedenlerinden biri, işin niteliği ile ilgilidir. Çağımızdaki teknik gelişmeler, aşırı uzmanlaşmalar ve üretimi arttırma çabaları yüzünden çağdaş iş genellikle çok küçük parçalara ya da safhalara bölünmüştür; belirli gruplar ancak işin belirli bölümleri ya da safhaları üzerinde çalışır hale gelmiştir. Bu yüzden yapılan işin bütünü gözden kaçmakta ve her bir grubun yaptığı iş anlamsız, tekdüze ve can sıkıcı olmaktadır. Üretimi arttırmak için başvurulan önlemler, insan psikolojisini hesaba katmamak yüzünden yeni yeni problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ayrıca, gençlerin meslek seçimi, çoğu zaman, kendi eğilimlerine ve yeteneklerine göre bir iş ya da meslek edinmek şeklinde değil de, rastlantılara bağlı olmaktadır. Üni-

versite sınavlarına giren gençlerin durumunu hepimiz yakından biliyoruz: Açıkta kalmak korkusu ile, birkaç fakültenin adını yazıyorlar ve hangisinin puanını tuttururlarsa ona giriyorlar. Üniversiteyi bitirdikten sonra da çoğu zaman kendi mesleklerinde başarılı olmalarına ve kendilerine göstermelerine imkân verecek işler bulamıyorlar. Rasgele bulunan rasgele bir iş ise, para kazanmak ve geçim sağlamak açısından tatmin edici olsa bile, insana gerçek bir psikolojik tatmin ve hoşnutsuzluk duygusu vermekten çok uzaktır.

İnsanın yaptığı işi sevmemesi, yaptığı işten hoşnut olmaması, bir anlamda işsizliğin insan psikolojisi üzerindeki etkilerine benzer bir etkide bulunmaktadır: İnsanın kendine olan güvenini, saygısını ve kendine vermiş olduğu değeri yitirmesine yol açmaktadır. Ya da kendini çok değerli, çok önemli, ama değeri ve önemi anlaşılmamış, Fransızların "raté" dedikleri tipten bir kimse olarak görmesine neden olmaktadır. Her iki durumda da kendinden ve toplumdan hoşnut olmayan insanların ortaya çıkmasını beklemek gerekecektir ki, bu hoşnutsuzluk da saldırgan eğilimlerin gelişmesine elverişli olan kaynaklardan biridir.

İşin başka bir fonksiyonu, boş vakitleri doldurmak ve insanın aylaklık etmesine fırsat vermemektir. Kutsal kitaplardaki hikâyeleri hepimiz biliriz: Boş duran insana şeytanın musallat olduğunu dile getiren hikâyeleri... Bu hikâyeler, büyük bir psikolojik gerçeği dile getirmektedirler: Aylaklık gerçekten kötülüğün anasıdır. İşine yeteri kadar zaman harcamayan, çoğu zaman boş gezen, ya da iş saatleri dışında kalan boş vakitlerini yaratıcı işler ve hobby'lerle doldurmasını bilmeyen kimselerin, kendilerine ve topluma zararlı olabilecek çeşitli faaliyetlere, bu arada saldırgan davranışlara ve şiddet eylemlerine kendilerini kolayca kaptırabileceklerine hiç şüphe yoktur.

Etnik Farklılıklar

Nazilerin 2. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında yapmış oldukları şekilde, "üstün ırk" ya da "katkısız ırk" ideolojileri geçer olarak kabul edilmedikçe, bir toplum içerisindeki etnik farklılıklar normal olarak görülmelidir. Her toplumda, etnik menşe bakımından farklı olan gruplara rastlamak mümkündür. Özellikle imparatorluktan millete geçmiş olan toplumlarda bu gruplar daha büyük bir çeşitlilik göstermektedirler. Bu etnik grupları, ana-toplum içerisinde eritme, dağıtma ya da yok etme gibi politik bir amaç güdülmedikçe, her etnik grup, kendi dini, gelenekleri, töreleri ve yaşama alışkanlıkları ile büyük toplum içerisinde küçük bir topluluk olarak ve yavaş yavaş büyük topluma intibak ederek kendi yaşantısına devam etmektedir. Şu var ki bu etnik ayrılıkların körüklendiği, özellikle devletin farklı etnik menşeden olan gruplara farklı davrandığı, etnik gruplarla ana-toplum arasındaki eşitsizliklerin ve çatışmaların fazla olduğu, bu farklı grupları kültürel bir entegrasyon politikası ile ana-toplumun kültünü benimsemeğe elverişli bir duruma getirecek yerde, baskı yolu ile, zor kullanarak dağıtmak ya da büyük toplum içerisinde eritmek gibi bir politikanın izlendiği durumlarda çeşitli etnik grupların birbirine karşı ya da ana-topluma karşı saldırgan eğilimler beslemelerini ve fırsat buldukları zaman da saldırgan hareketlere geçmelerini beklemek gerekecektir.

Partiler Arasındaki Çekişmeler

Politik partiler ve bu partilerin benimsemiş oldukları temel görüşler arasındaki farklılıklar, demokrasi rejiminin gereği olarak, her demokratik toplumda karşımıza çıkan özellikler olarak görünmektedirler. Ancak, bu farklılıklar politik amaçların ve mücadelelerin gerektirmiş olduğu sınırları aşıp da, birbiriyle hiçbir şekilde uzlaşamayan

bir karşıtlığa dönüştüğü –ya da bu şekilde görüldüğü–; hiçbir çözüme imkân vermeyen kısır bir çekişme ve iddialaşma konusu haline getirildiği; dahası, her partinin kendi görüşünün haklı ve yasal, öteki partilerin görüşlerinin ise haksız ve yasa-dışı olduğunu ileri sürdüğü, hatta karşısındakini vatan hainliği ile suçlamağa kadar gittiği durumlarda partiler-arası çekişmeler milleti birbirine karşıt olan –hatta düşman olan– gruplara bölecek düzeye ulaşmış demektir. Özellikle bu çekişmeler, kolayca etki altında kalan ve saldırgan davranışları benimsemeğe daha yatkın olan gençlik gruplarını etkilediği, hatta yalnızca etkilemekle kalmayıp politik amaçla gençlik örgütlerinin kurulmasına imkân verdiği ve her politik gençlik örgütünün ötekini ya da ötekilerini, tıpkı politik partilerin yapmış olduğu gibi, düşman olarak gördüğü durumlarda saldırganlık hareketleri büyük ölçüde artmaktadır.

Normsuzluk ve Saldırganlık

Nihayet son bir temel etkene daha işaret etmek istiyorum. Yukarıdan beri söz konusu ettiğimiz etkenlerden daha az önemli olmayan, belki de bir anlamda hepsinin temelinde bulunan ve çağımızın çok belirgin bir özelliğini oluşturan bir etkendir bu: Değerlerin ve normların sarsılmış olması....

Dünyamız büyük değişikliklere sahne olmaktadır. Bilim ve teknik alanındaki hızlı ve olağanüstü gelişmeler; kültürler-arası ilişkilerin yaratmış olduğu kültür değişimleri; köylerden şehirlere olan aşırı göçlerin yol açtığı geleneksel yaşama biçimlerindeki değişiklikler –köy toplumlarının nispeten daha dengeli, daha düzenli, alışılmış devranışlara, geleneklere, göreneklere daha bağlı, insanlar arasında yakın ve mahrem ilişkilerin egemen olduğu kapalı yapısından, çeşitli ve çoğu zaman birbiriyle çelişen normların yaygınlaştığı, gelenek ve göreneklerin sarsıldığı, sıcak ve yakın komşuluk ilişkilerinin yerini daha resmî ve soğuk ilişkilerin aldığı karmaşık şehir toplumlarına geçiş; çağdaş aile yapısındaki değişiklikler– ataerkil aileden karı-koca ailesine geçiş; kadınların iş hayatına atılması ve bunun aile hayatındaki etkileri; çocuk eğitim yöntemleri ve tekniklerindeki değişmeler, vb.; iş hayatındaki değişmeler; dinî inançların eski gücünü yitirmesi; yeni yeni rejimlerin ve ideolojilerin ortaya çıkması gibi değişiklikler alışılmış değerlerin ve normların sarsılmasına ya da zayıflamasına neden olmuştur. Böylece Durkheim'ın "anomie" dediği bir durum ortaya çıkmıştır: Çoğu zaman birbiriyle çatışan çeşitli normların ve değerlerin egemen olduğu ve insanların bu çelişken değerlerden ve normlardan hangisine bağlı kalacaklarını, dolayısıyla hayattaki amaçlarının ne olduğunu bilemedikleri, kendilerini bir hiçlik ve başıboşluk duygusuna kaptırdıkları sallantılı bir durum ortaya çıkmıştır. Böyle bir durum ise, başka sosyal düzensizliklerin yanında, saldırganlık olaylarının da artmasına son derece elverişli bir ortam yaratmıştır.

Buraya kadar kısaca gözden geçirdiğimiz bütün bu etkenler, saldırgan davranışlarda bulunmaya yatkın olan bireylerin oluşumunda birinci derecede rol oynayan belli başlı etkenlerdir. Bu etkenlerin yarattığı bir sonuç olarak, toplum içerisinde hoşnutsuz insanların, mutsuz insanların, yetenekleri ölçüsünde başarıya ulaşamamış insanların, yaratıcı eğilimlerini ve imkânlarını gerçekleştirememiş insanların, önyargılı, hoşgörüsüz insanların ve bu gibi insanlardan oluşan grupların sayısı artmaktadır. Yapıcı ve yaratıcı bir biçimde güçlü olma imkânını bulamayan bu gibi kimseler, saldırgan ve yıkıcı bir biçimde güçlü olma yollarını aramaktadırlar. İdeolojik çatışmaların keskinleştiği, *egocentric* ve *ethnocentric* önyargıların yaygınlaştığı –insanın kendi benliğini, kendi ailesini, kendi sınıfını, kendi etnik grubunu ön plana alıp, kendisi gibi düşünmeyen, kendi ideolojisini benimsemeyen, kendi grubu dışında kalan herkesi düşman olarak gördüğü–,

kritik düşüncenin ve hoşgörünün zayıfladığı ya da büsbütün ortadan kalktığı gerginlik ve bunalım hallerinde, bu tip insanlar ve insan grupları, saldırgan eğilimlerini gerçekleştirebilecek yolları ve imkânları bol bol bulabilmektedirler. Bu süreçte iki yardımcı etkenin rolüne de dikkati çekmek gerekecektir: Birincisi taklidin ve modanın etkisi, ikincisi ise tahrikçilerin etkisi.

Taklidin ve Modanın Etkisi

Başka sosyal olayların yayılmasında olduğu gibi saldırganlık olaylarının yayılmasında da taklidin ve günün modasına uymanın önemi büyüktür. Özellikle haberleşme imkânlarının olağanüstü bir şekilde arttığı, gazetelerin, kitapların, radyo ve TV yayınlarının dünyanın en uzak köşelerine kadar girmeğe başladığı bir çağda bu etkenin önemi daha da artmaktadır. Belli bir ideolojiyi ve bu ideolojiyle ilgili sloganları aşılamağa çalışan, önyargıları ve hoşgörüsüzlüğü arttıran, kritik düşüncenin işlemesine imkân vermeye bilinçli ve maksatlı yayınlar bir yana –ki buna "beyin yıkıma" diyoruz–, her çeşit saldırganlığı konu olarak alan, kavgacı, vuruşkan, dövüşken gençlik gruplarının, çetelerin, haydutların, gangsterlerin hayatını gözler önüne seren ve çoğu zaman bu kişileri sevimli kahramanlar olarak gösteren filmler; gerçek savaş sahnelerini sergileyen dokümanter filmler; dünyanın dört bir yanında olup biten saldırganlık olaylarını çok canlı bir şekilde ekrana yansıtan filmler; kitaplar, fotoromanlar, vb. Bütün bunlar, bu gibi eğilimleri benimsemeye yatkın olan bireylerin yanında, yalnızca moda ve taklidin etkisiyle bu gibi saldırgan davranışlara sürüklenen kimseleri, özellikle gençleri, çok ciddî bir şekilde etkilemektedir.

Tahrikçilerin Rolü

Saldırgan eğilimlerin gerçeklemesi için elverişli olan psikolojik ve sosyal ortamın hazır olduğu toplumlarda, bu eğilimleri belli hedeflere yöneltmek, böylece belli bir ideolojik ya da politik amaca ulaşmak isteyen, ya da yalnızca kendi çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen tahrikçiler de büyük bir rol oynamaktadırlar. Tahrikçilerin yalnızca saldırgan davranışlar göstermeğe yatkın olan bireyleri değil, gerginlik ve bunalım halî içerisinde bulunan bir toplumdaki heyecan dalgalarından yararlanarak ve bu heyecanları körükleyerek, gerçekte hiç de saldırgan olmayan kimseleri de saldırgan hareketlere sürükleyebildikleri, kütle psikolojisi alanındaki araştırmaların tekrar tekrar ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu şekilde, belli bir amaçla bir araya toplanmış olan insanlardan oluşan politik, bilimsel, vb. kongreler, spor gösterileri, boykotlar, grevler, gösteri yürüyüşleri, cenaze ve bayram törenleri gibi yasal toplantılar, birkaç tahrikçinin etkisiyle gerçek amacından saptırılarak çarçabuk saldırgan hareketlere dönüştürülebilmektedir.

Son olarak bir noktayı daha belirtmek istiyorum: Bütün insani olayların açıklanmasında olduğu gibi, saldırganlık olaylarının açıklanmasında da bu etkenlerden yalnızca birine önem vermek, bizi tek yönlü, basit ve kolay bir açıklamaya götürecektir. Oysa bütün öteki insanî olaylar gibi saldırganlık olayları da son derece karmaşıktırlar. Dolayısıyla saldırganlık olaylarının açıklamasını yapmağa çalışırken, yukarıdan beri saydığımız bütün bu etkenlerden hiçbirinin tek başına rol oynamadığını, tersine, birbirlerinin etkisini arttıracak şekilde iç içe girmiş olduklarını unutmamak gerekir.

Önlemler ve Çareler

Saldırganlık olaylarını önlemek ya da bu gibi olaylara çare bulabilmek için ne gibi araçlara ve yöntemlere başvurmak gerektiği, ayrıntılı incelemeler yapmayı gerektiren geniş bir konudur. Bu bakımdan burada yalnızca, saldırganlığa yol açan etkenlerden hareket ederek, önlemlerin ve çarelerin hangi yönlerde aranması gerektiği konusunda bir fikir vermekle yetineceğim.

Başka sosyal problemlerin çözümünde olduğu gibi, saldırganlık probleminin çözümünde de, her şeyden önce *bilgi ve eğitim işine ağırlık vermek* gerekir. Saldırganlık eğilimlerinin oluşumu ilk çocukluk yıllarında olduğu için, ilk olarak aile eğitimi üzerinde durmalıdır. Ana-babalara çocuk yetiştirme ve eğitme teknik ve yöntemleriyle ilgili bilgiler veren, özellikle hangi eğitim yöntemlerinin çocuğun kişilik gelişmesinde zararlı olduğunu gösteren kitaplar, aile dergileri, radyo ve TV yayınları, halk eğitimi kapsamına giren kurslar, konferanslar; sosyal hizmet görevlileri aracılığı ile aile sorunlarını çözümlemeğe imkân veren teknikler; ileri Batı ülkelerinde yapıldığı şekilde karı-koca ilişkelerini düzeltmede yardımcı olabilecek evlilik danışmanları aracılığı ile ayrılıkları, boşanmaları, aile-içi kavgaları bir dereceye kadar önleyebilecek yöntemler; bunların yanında, bireylerin kendilerini tanımalarında ve çevreleri ile daha olumlu ilişkiler kurabilmelerinde yardımcı olabilecek psikolojik, pedagojik ve sosyal psikolojik popüler yayınlar gibi araç ve gereçlere ağırlık vermek.

Aynı şekilde öğretmenleri eğitmek; öğretmenler için yalnızca meslek bilgisi kursları değil, psikolojik, pedagojik kurslar da açarak çocuk psikolojisi ve pedagoji alanındaki çağdaş gelişmelerden onları haberdar etmek ve bu konuda her türlü eğitim araç ve gereçlerinden –konferanslar, kitaplar, filmler, vb– yararlanmak.

Eğitim programlarını yeniden gözden geçirmek: Sınıf çatışmalarını, etnik farklılıkları, millî kinleri körükleyecek yerde, çocuklara tabiat sevgisi, hayat sevgisi, insan sevgisi aşılamağa çalışmak. "Bir insanın kendi ailesini sevmesi nasıl başka aileleri düşman olarak görmeyi gerektirmezse, kendi grubunu ve milletini sevmek de aynı şekilde başka grupları ve milletleri düşman olarak görmeyi gerektirmez", ya da "insanın kendi kültürüne değer vermesi, bütün öteki kültürlerin yanlış olduğunu ve yok edilmesi gerektiğini düşünmeyi gerektirmez", vb. gibi insanî düşüncelere ağırlık vermek.

Çocuklarda kritik düşünceyi ve hoşgörüyü geliştirecek bir eğitime önem vermek. Bizden başka türlü düşünen insanlar olabileceği, başkalarının düşüncelerine ve inançlarına saygı göstermek gerektiği, fikir ve inanç ayrılıklarının normal görülmesi gerektiği, gerçeğin çok yönlü olduğu, vb. gibi gerçekler üzerine eğilerek önyargıları ve hoşgörüsüzlüğü önlemeğe çalışmak.

Bütün bunları gerçekleştirmeğe çalışırken de yalnızca okul eğitimi araçlarından değil, yaygın eğitim araçlarından da –radyo ve TV'deki çocuk programlarından, çocuk dergilerinden ve kitaplarından– yararlanmak.

Problemli çocuklar için ayrı okullar ya da ayrı sınıflar açmak, hiç değilse ayrı programlar düzenlemek ve bu konuda pedagog, psikolog ve psikiyatrlar ile işbirliği yapmak.

Aşırı kalaba[lık]lığı, nüfusun belirli merkezlerde toplanmasını ve yoğunlaşmasını önlemeğe çalışmak: İkinci dereceden endüstri merkezleri kurmak ve bu merkezleri, iş imkânlarının yanında, eğitim, sağlık, konut, eğlence, gibi imkânlarla donatmak. Böylece, nüfusun yalnızca büyük şehir merkezlerinde yığılmasına meydan vermemek.

Hayat pahalılığını, yoksulluğu ve sefaleti giderici ekononomik önlemler almak ve bu önlemleri alırken çeşitli meslek grupları ve sosyal sınıflar arasında sahip olunan haklar bakımından eşitsizliğe ve dengesizliğe yol açabilecek durumlar yaratmamak.

İşsizlik ve aylaklığı önlemeğe çalışmak. Boş zamanların değerlendirilmesini sağlayacak önlemler almak. Özellikle gençlere, okul saatleri dışında kalan zamanlarını yararlı ve verimli bir şekilde geçirebilecekleri imkânlar sağlamak: Gençlik kulüpleri, spor kulüpleri, gönüllü iş grupları gibi dernekleri teşvik etmek; belirli hobby'lerin, yapıcı ve yaratıcı eğilimlerin gerçekleşmesine imkân sağlayacak programlar, kurslar, örgütler düzenlemek. Gençlerin enerjisinin ve yaratıcı gücünün kısır politik çekişmelere yönelecek yerde, bu gibi verimli işlere yönelmesini sağlamak.

Etnik grup farklılıklarının keskinleşmesine ve grup-içi ya da gruplar-arası çatışmalara yol açmasına meydan vermeyecek bir *kültürel entegrasyon politikası izlemek.*

Parti çekişmelerinin, politik tartışmaların milleti birbirine karşıt ve düşman gruplara bölecek şekilde ayırmasına fırsat vermemek. Fikir ve görüş ayrılıklarının politik düzeyde kalmasını sağlamak ve hepsinin aynı amaca –milletin sağlığı, refahı, kalkınması amacına– hizmet eden farklı araçlar olduğunu unutmamak.

Milleti bölücü, ayırıcı cereyanların ve bu cereyanları körükleyen tahrikçilerin, temel sorunları ve hoşnutsuzlukları kendi çıkarları için kullanmalarına fırsat vermeyecek *yasal önlemler almak.* Ama temel hoşnutsuzluklar ve temel sorunları gidermedikçe, bu konuda alınacak yasal önlemlerin etkin ve sürekli bir yarar sağlamayacağını hatırdan çıkarmamak.

Kısaca gözden geçirdiğimiz bütün bu önlemler, genellikle devlet ve iş başında bulunan hükümet tarafından alınması gereken önlemlerdir.[10] Şu var ki, her şeyi devletten ve hükümetten beklemek gibi yanlış bir anlayışa da düşmemek gerekir. Saldırganlık olaylarının bu derece arttığı dünyamızda ve hepimizi bu derece üzen boyutlara ulaştığı ülkemizde, tek tek bireyler olarak –ana olarak, baba olarak, öğretmen olarak, âmir olarak, yurttaş olarak, vb.– kendi kendimizi ve çevremizi eğitmek, düzeltmek ve aydınlatmak konusunda hepimize büyük sorumluluklar ve görevler düşmektedir. Daha iyi bir dünyada yaşamak ve çocuklarımıza bizimkinden çok daha iyi bir dünya bırakmak istiyorsak, "adam sende'cilik", "bana ne'cilik", "benden sonra tufan", "salla başını al maaşını", "suya sabuna dokunma", vb. gibi bencil düşüncelere ve davranışlara kendimizi kaptırmamalı, üzerimize düşen sorumluluklardan kaçmamalıyız. Her insanın yapabileceği bir şeyler vardır, yeter ki yapmak istesin. "Bunca kötülüğe karşı benim elimden ne gelir?" diye düşünmenin, bunca kötülüğün devamına fırsat vermek ve göz yummaktan başka bir şey olduğunu unutmamalıyız.

10) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Leighton, Alexander H., *Yöneticilere Tavsiyeler*, Derleyen ve Türkçeye çeviren: Dr. Ayda Yörükân, İmar ve İskân Bakanlığı, Ankara 1968.

Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri

Kolektif Çalışma

A. Yöntem Üstüne

Öncelikle, genelde sanat, özelde edebiyat sosyolojisinin araştırma yöntemlerine ilişkin bazı açıklamalar yapmak istiyorum. Önerdiğim yöntem, daha sonra, Türk Edebiyatından seçilen bazı roman örneklerinde çalışma arkadaşlarımca uygulanacaktır.

Burada ortaya konulan bakış açısı için sanat ya da edebiyat bir "olgu" olarak adlandırılır. Sanat olgusu, olgu düzleminde, yapısal olarak dört yapıcı öğeden oluşan heterojen bir bütünlüktür. Bu öğeler, i) sanatçı, ii) sanat yapıtı, iii) kitle, iv) iletişim'den oluşur ve bunlar heterojen bir bütünlüğü meydana getirirler. Bu bütünlük, yapı bakımından çözümlenecektir. Bilgi düzleminde yapılacak bu çalışma, temelini olgu düzleminde bulacaktır. Bir plastik sanat yapıtının veya bir edebiyat yapıtının sosyolojisini yapmak, her şeyden önce, yapıtın dilini bilgisel (kognitif) dile çevirmek demektir.

Bu genel girişten sonra, şimdi, yöntemsel bakımdan asıl üzerinde durmak istediğim, "edebiyat olgusu"nu ele alalım: Demiştik ki, sanat olgusu dört öğeden oluşmuştur. "Sanat olgusu" deyimini özelleyelim, onun yerine "edebiyat olgusu" diyelim. Bu durumda edebiyat olgusunun da dört yapıcı öğesi olacaktır. Çalışmamızın sınırları içerisinde, bu öğelerden yalnızca birini, yukarıda ikinci öğe olarak gösterdiğim "sanat yapıtını", yani "edebiyat yapıtı"nı ele alacağım. Bu da roman olacaktır. Her şeyden önce, romanın tümüyle içinde kalarak, onu şu bakımdan çözümleyeceğim:

1) Mekân-zaman: Romanın içinde geçtiği mekân-zaman'lar, olayların akış sırasına göre verilir.

2) Romandaki belli başlı kişilerin kişilik özellikleri çıkartılır. Bunun için, gerek romancının kişilikler hakkında doğrudan doğruya yaptığı tasvirlere, gerekse dramatizasyondaki dolaylı anlatımlara başvurulur.

3) Olay örgüsü: Romanda geçen olaylar kurgulanış sırasına göre ele alınır. Bu ele alınışta olaylar, önemliliklerine göre seçime uğrarlar.

4) Mesaj: Romanda verilmek istenen mesaj ya da mesajlar nelerdir? Bu mesaj, sosyo-kültürel, siyasal-ideolojik ve nihayet insansal-evrensel bağlamlarda tanımlanır. Ancak mesaj, daha belirgin bir biçimde görülebilmesi için, romanın geçtiği tarihsel-toplumsal durumlar araştırıldıktan sonra ortaya çıkartılmalıdır.

Bu saptama ve çözümlemeler romanın sınırları içinde kalınarak yapıldıktan sonra, bu kez, romana konu olan mekân-zaman, tarihsel kişiler ve olaylar hakkında elden geldiğince nesnel bilgiler toplanır. Bunun için o zamanın gazetelerine, tarihsel belgelere ve tanıklıklara başvurulur. Çalışmanın bu kesimi, tümüyle tarihsel-sosyolojik bir araştırma olacaktır. Böylece, taşıdığı öğelerle birlikte bu nesnel bilgiler toplanır. Bunun için o zamanın gazetelerine, tarihsel belgelere ve tanıklıklara başvurulur. Çalışmanın bu kesimi, tümüyle tarihsel-sosyolojik bir araştırma olacaktır. Böylece, taşıdığı öğelerle birlikte bu nesnel zaman-mekânın yapısı, bir başka deyimle, "haritası" çıkartılmış olur.

Yukarıda bu aynı harita çıkarma işleminin romanın içsel çözümlemesinde yapılması gerektiğini dile getirmiştik. Demek ki, şimdi elimizde iki harita bulunmaktadır. Biri romandan çıkardığımız harita, –buna "edebi harita" diyelim; diğeri ise romanın konusu olan nesnel zaman-mekânın haritası. Buna da "nesnel harita" diyelim.

Çalışmanın son adımı olarak edebi ve nesnel haritalar karşı karşıya konulacak, aralarındaki benzerlik ve ayrılıklar gösterilecektir. Böylelikle yapıt-toplum karşılıklı ilişkisi, her iki yönden ayrı ayrı araştırılmış olmakla, bu araştırma kendi başına bir bütünlük kazanmış olacaktır.

Verilen açıklamalardan her romanın sosyolojisinin yapılamayacağı kendiliğinden anlaşılıyor. Burada romanın edebi değeri tartışma konusu değildir. Ancak sosyolojik dile çevrilebilir olan romanın sosyolojisi yapılır.

Genel çizgileriyle ortaya konulan bu edebiyat sosyolojisi yönteminin uygulanışı, aşağıda üç ayrı araştırmacının ele aldığı üç ayrı romanda görülmektedir. Araştırmacıların gerek aynı yöntemi kullanmaları, gerekse çalışmalarını bizim yanımızda yapmaları, ürünlerinin bütünlüklü bir görünümünde olmalarına neden olmuştur. Eğer bu bütünlük gereğinden fazla bulunacaksa, bunun sorumluluğu bize, ürünlerin özgürlükleri sahiplerine aittir.

Ömer Naci Soykan

B. Uygulamalar

a) Araba Sevdası*

I. Romanın Edebi Haritası:

1- Zaman-Mekân:

Romandaki olaylar 1870 yılı Haziran-Elyül ayları arasında İstanbul'da geçer. Mekânlar romanda veriliş sırasıyla şöyledir: Çamlıca (Çamlıca Genel Bahçesi ile Bihruz Bey'in Küçük Çamlıca'daki köşkü.), Babıâli (Bihruz Bey'in çalıştığı Daire), Süleymaniye (Bihruz Bey'lerin Süleymaniye'deki konakları). Ayrıca kahramanların Beyoğlu, Küçük Çamlıca, Fenerbahçe, Üsküdar, Şehzadebaşı gibi semtlerde dolaştıkları da roman içinde belirtilmektedir.

2- Başlıca Karakterler:

Bihruz Bey: Eski vezirlerden merhum bir Paşa oğludur. "Top yanaklı, saz benizli, ela gözlü, kara saçlı, az bıyıklı, kısaca boylu güzel giyinen bir Bey'dir."(s. 18) Babasının görevi nedeni ile temel bilgilerden yoksun olarak yetişen Bihruz Bey, aldığı özel derslerden en çok Fransızca'yı benimser ve bu dili günlük yaşamında sıklıkla, özellikle de hizmetkârlara hitap ederken ve kendisi gibi alafranga arkadaşlarıyla konuşurken kullanır. Bir mirasyedi olarak yaşamını sürdüren Bihruz Bey, okuduğu Fransız aşk romanlarındaki kahramanlara özenir ve kendi yarattığı hayal dünyası içinde yaşar. Roman, Bihruz Bey'in kendi dünyasında Periveş Hanım'la yaşadığını hayal ettiği aşkını ve bundan dolayı çektiği acıları okuduğu romanlardakine benzer bir şekilde yaşamak istemesini konu etmektedir.

Keşfi Bey: Bihruz Bey'in ara sıra uğradığı Daire'den arkadaşıdır. Emekli bir devlet adamının oğludur. O da, Bihruz Bey gibi, alafrangalık hastalığına tutulanlardandır (s. 151). Babasının servetinin yettiği kadar süslü giyinmeyi, savurganlık etmeyi, Fransızca konuşmayı marifet sayar ancak ne Fransızca'yı ne de Türkçe'yi gereği gibi bilir. Soğuk mizaçlı ve son derece zekidir. Zekâsı sayesinde çocukluğundan beri şaka olarak söylemeyi alışkanlık edindiği yalanlar nedeni ile yalancılıkla ün salmıştır; arkadaşları arasında Kırkyalan Keşfi Bey olarak da bilinir. Yalanı insanlara zarar vermek için söylememekle birlikte sonuçta insanların zarar görebileceğini de düşünmez. Bihruz Bey'in romana konu olan aşkı Keşfi Bey'in oynadığı "yalan oyunu" ile beslenmiştir.

Periveş Hanım: Bihruz Bey'in Çamlıca Bahçesi'nde görüp de âşık olduğu 23-25 yaşlarında, çok güzel, sarışın, orta boylu, ince yapılı, hafifmeşrep bir hanımdır. Bihruz Bey'e karşı ilgisizdir; verdiği mektupları okumayıp attığı için onun aşkından bile haberdar değildir. Bihruz Bey'in, Keşfi Bey'in yalanları doğrultusunda, ona atfettiği gibi soylu ve varlıklı bir aileden değil de esnaf bir aileden gelmektedir. Dilekçe yazıcılığı ile geçinen eşinden ayrıldıktan sonra ailesi ile yoksul ama namuslu bir yaşam sürerken, tanıştığı Çengi Hanım isimli bir gönül cambazı ile arkadaşlık etmeye başladıktan sonra güzelliği ve inceliği ün salmıştır.

Mösyö Piyer: Bihruz Bey'in 65 yaşındaki Fransızca hocasıdır. Son derece kurnazdır ve paraya çok önem verir. Derslerden aldığı paradan ve ders vermek üzere geldiği günler yediği yemeklerden ve diğer avantajlardan yoksun kalmamak için Bihruz Bey'in ağzına göre şerbet verir ve onu istediği gibi yönlendirir. Ayrıca onun saflığından yararlanarak ona hediye ettiği kitapların parasını da Bihruz Bey'den almanın yollarını arar.

* Recaizade Mahmut Ekrem, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 1992.

3- Olay Örgüsü:

Bihruz Bey, Çamlıca Genel Bahçesi'nin açılmasından sonraki ikinci haftada yeni arabası ve Macar atları ile Bahçe'ye gider. Gezintiye gelmiş olan arabaların bahçe içindeki dönüşünün seyrederken daire arkadaşlarından Keşfi Bey'le karşılaşır. Beraber konuşurlarken, o zamanlar çok moda olan bir lando içinde gördüğü sarışın bir hanım olan Periveş Hanım oldukça ilgisini çeker. Keşfi Bey hanımın kendi mahallesinden olabileceğini söyler. Araba yanlarından geçerken Periveş Hanım'ın bakışını Bihruz Bey kendi üzerine alır. Keşfi Bey gittikten sonra hanımların arkasından bahçeye göl kenarına iner. Hanımların kendi aralarındaki konuşmalarından Periveş Hanım'a olan hayranlığı artar ve yakasındaki jeranyumu (sardunya çiçeğini) Periveş Hanım'a verir. Pek ilgi görmez ama o kadar mutludur ki bunun da farkına varmaz. Periveş Hanım'ın arkadaşı Çengi Hanım'a bir sonraki hafta yine Çamlıca Bahçesi'ne gelmek istediğini söylemesiyle kendisine randevu verdiğini sanır. O sırada Keşfi Bey'in hanımları tanıyormuş gibi seslenmesine ve hemen ardından hanımların kendisine selam vermeden landoya binip ayrılmalarına çok bozulur. Arabasının orada olmamasından dolayı hemen peşlerinden gidemeyen Bihruz Bey, boş sokaklarda dolaşsa da onlara rastlayamaz.

Bir sonraki hafta "randevu" gününe kadar olan zamanını Periveş Hanım'a olan kırgınlığını bildiren bir mektup yazmakla geçirir. Bihruz Bey, kendisini artık Mösyö Piyer'le birlikte okudukları Fransız aşk romanlarında yaşanan büyük aşklara benzer bir aşkın kahramanı olarak görmektedir.(1) Fransızca derslerinde aşk üzerine konuşmak isterse de Mösyö Piyer'den yüz bulamaz. Daha sonra ise kendi işe girişerek Periveş Hanım'a olan duygularını dile getirmek üzere önce Fransız edebiyatına, sürekli kullanmakla birlikte çok iyi bilmediği Fransızca ile başa çıkamayınca da, sonra pek küçümsediği Türk edebiyatına başvurur. Farsça ve Arapça'yı da iyi bilmediğinden rastladığı şiirlerin birinden kulağa hoş geldiği için alıntı yaptığı bir dizede yer alan "siyeh-çerde" kelimesinin karşılığını bulmak üzere sözlüğe bakar. Yanlışlık ve bilgisizlikle "siyah-çerde" yerine "siyeh-cerde" maddesine bakar. Bunun karşılığında "sarı renk at ki kuladan açıktır" ifadesi vardır. Bihruz Bey bu anlamın sarışın bir hanıma uygun olduğu sonucuna varır. Bu arada mektubu yazmanın ve Periveş Hanım'ı görecek olmanın telaşı ve heyecanı içindeyken araba ve atları satın aldığı Mösyö Kondoraki'nin taksidi isteyen, borcunu ödemezse arabayı ve atları geri alacağını söylediği mektuplarına aldırış etmez.

Randevu günü olan Cuma günü geldiğinde Çamlıca Bahçesi'ne giden Bihruz Bey, uzun süre bekledikten sonra Periveş Hanım'ın arkadaşları ile birlikte "bayağı bir kira arabası içinde" (s. 97) geldiğini görünce şaşırırsa da, onu görmenin heyecanı içinde mektubu Periveş Hanım'a ulaştırmanın derdindedir. Ondan pek yüz bulamaz ama arkadaşı Gülşeker Hanım mektubu alır. Pazar günü için randevu verdiği mektubunun Periveş Hanım'ın eline geçtiği düşüncesiyle sevinçlidir.

Pazar günü geldiğinde Bihruz Bey Bahçe'ye gider ancak kimseyi göremez. Önce Periveş Hanım'a randevusuna gelmediği için kızar, daha sonra ise suçuk kendisinde olup olmadığını anlamak için gönderdiği mektubu bir daha okur. Şiirde geçen "Bir siyeh-çerde cuvandur." dizesine takılır ve anlamını daha iyi bilen birini bulmak üzere Daire'ye gider. Orada Daire arkadaşları ile yaptıkları tartışma sonunda Bihruz Bey yanlışlığını farkeder. Deyimin anlamı aslında "esmer, kara yağız" demektir. Bunun üzerine Bihruz Bey, sarışın bir hanım olan Periveş Hanım'a böyle bir yakıştırmada bulunan bir şiir gönderdiği için Periveş Hanım'ın kendisine kızdığı ve bu nedenle randevusuna gelmediği şeklinde bir sonuca varır. Hemen bir özür mektubu yazarak Periveş Hanım'ı aramaya başlar. İki ay süresince Periveş Hanım'ı hiçbir yerde bulamaz.

1) Berna Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 61.

Bir gün Keşfi Bey'le karşılaştığında, Keşfi Bey Periveş Hanım'ın tifodan öldüğü yalanını söyler. Bihruz Bey buna hemen inanır ve buna kendisinin neden olduğu düşüncesi ile üzüntüsünden hastalanır. Ayrıca Periveş Hanım gibi birisinin tifodan değil de, romanlardaki gibi ancak ve ancak veremden ölmüş olabileceği sonucuna varır.

Bir gün Üsküdar'a gitmek için vapura binmeye gittiğinde Periveş Hanım'ı kalkmakta olan vapurda görür ancak vapura binemediği için kendisine ulaşamaz. Bir yandan Periveş Hanım'ın yaşadığı düşüncesi ile sevinen Bihruz Bey, Keşfi Bey'in yalanını yüzüne vurmak için gittiği Daire'de Keşfi Bey'in, o hanımın Periveş Hanım'ın kendisine çok benzeyen kardeşi olabileceği şeklindeki bir diğer yalanı ile yine çok üzülür. Artık tek istediği Periveş Hanım'ın mezarını bulup, mezarı başında ağlamak ve kendisini affettirmeye çalışmaktır. Periveş Hanım'ın mezarını bulma ümidi iyice azalan Bihruz Bey'in arabalara ve gezinti yerlerine olan merakı sona ermiştir; o kadar ki, Bihruz Bey, borcuna karşılık Mösyö Kondoraki'nin araba ve atlara el koymasına bile üzülmez ve vaktini yaya olarak insanlardan uzak, kırlarda dolaşarak geçirmeye başlar.

Ramazan'ın gelmesi ile birlikte annesi ile Süleymaniye'deki konağa taşınan Bihruz Bey, bir gün Direklerarası'nda Periveş Hanım'ı görür, ancak Keşfi Bey'in yalanı doğrultusunda kardeşi sanır. Periveş Hanım'ın gerçeği söylemesi sonucu Bihruz Bey, öldüğünü sanarak uğruna çok acı çektiği büyük aşkının yaşadığına sevinemez bile. Hayal dünyası yıkılan Bihruz Bey, Periveş Hanım'ın arkasından bakakalır.

II. Nesnel Harita:

Zaman ve mekân edebi haritada verildiği gibidir. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat sonrası modernleşme ve batılılaşma sürecinin yaşandığı dönemdir. Batı kökenli düşünce ve yaşam biçimlerinin özellikle üst sınıflar tarafından benimsenmesi ile toplumun alt ve üst sınıfları arasında giderek artan bir farklılaşma söz konusudur.(2) Kırım Savaşı sonrası Rusya'dan dönen İngiliz ve Fransız askerlerin bir süre İstanbul'da kalmaları, daha sonra da Mısır'dan gelen varlıklı bir kesim insanın İstanbul'a yerleşmesi sonucunda, onların birlikte getirdikleri batılı yaşam biçimi ve alışkanlıkları Osmanlı toplumunu etkiler.(3)

Ortaya çıkan toplumsal farklılaşma sonucu iki kültür arasındaki sınır zaman geçtikçe Batı tarzını benimseyenlerin kendilerini halktan soyutlamaları ile daha da keskinleşir. Osmanlı'da 19. yüzyılla birlikte toplumsal farklılaşmaya paralel olarak beğeni farklılaşması da oluşmuştur. Geleneksel mesleklerin ve üretim süreçlerinin özellikle üst sınıflar tarafından statü sembolü olarak benimsenen tüketim mallarına olan talebi karşılayamaması sonucu ithal mallar İstanbul piyasasına girmiş ve yüksek yaşam standartına sahip olan azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Galata-Pera bölgesinde bonmarşelerde satılmaya başlanmıştır. Vitrin düzenlemelerinin, belediye hizmetlerinin bu dönemde öncelikli olarak bu bölgelerde geliştiği, zenginlerin eski dönemlerde fakirlerle aynı mahallelerde oturdukları halde kendilerine yaşamak için yeni mekânlar aramaları da bu dönemin sosyal gerçekleri arasındadır.(4) Ayrıca yazlık edinmeye de yine ilk kez bu sıralar rastlanmaktadır.(5)

2) Şerif Mardin, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4),* Der.: Türköne, Mümtazer ve Önder, Tuncay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s. 27.

3) İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 46.

4) Ekrem Işın, "19. yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimattan Bugüne Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, İletişim Yayınları, 1985, s. 551-552, 554.

5) "...Ailenin yaşadığı ana konutun dışında bir yazlık sahibi olma düşüncesi bu dönemde ortaya çıkar....Özellikle Boğaziçi sahilleri, Adalar ve sur dışında gelişmeye başlayan Yeşilköy, bu yeni düşüncenin uygulandığı mekânlar arasındadır..." Bakz. Ekrem Işın, "19. yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimattan Bugüne Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, İletişim Yayınları, 1985, s. 554.

Dönemin eğlence kültürüne bakıldığında ise, 19. yüzyılda din-dışı eğlence kültürünün gündelik yaşamın içine girdiği ve özellikle İstanbul'da "geçmişin kolektif etkinliklerine karşı kişisel yönü ağır basan bir gündelik zaman geçirme anlayışının" doğduğu ve geliştiği görülmektedir.(6) Ancak bu dönemde hâlâ kadın ile erkeğin birlikte eğlenmesi sur içinde henüz yaygınlaşmamışken Boğaziçi'nde bu tür manzaralara sıklıkla rastlanmaktadır.(*)

Toplumun batılı tarzda yaşama yönelmiş kesimlerinde kadının örtünmesi dinsel anlamından uzaklaşarak süslenme biçimine dönüşmüştür.(7)

III. Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırılması:

Edebi harita ile nesnel harita arasında mekân-zaman ve yaşam biçimleri açısından bir uyum vardır. Romanda söz konusu edilen Çamlıca Genel Bahçesi, aynı yıllarda Çamlıca Bahçesi adı ile açılmış, sonraları ismi Millet Bahçesi olarak değiştirilmiştir.(8)

Romanda Çamlıca Bahçesi'nin açılmasıyla ilgili olarak yer alan şu ifadede de belirtildiği gibi, Abdülaziz döneminde Çamlıca sevgisinin en ileri düzeyde olduğu bilinmektedir: "Dinlenme ve gezintiye özgü olan cuma ve pazar günleri Üsküdar, Kadıköy, Beylerbeyi gibi, Çamlıca'ya komşu sayılan yerlerden başka, İstanbul'un uzak bölgelerinden, Boğaziçi'nden ve başka yerlerden arabalar, hayvanlarla ve kimi yaya olarak gelen kadın erkek binlerce seyircinin bahçeye doluşması, gerçekten görülecek manzaralardandı." (s. 16). Ayrıca o dönemin moda gezinti yerlerinden olan Çamlıca ve çevresindeki eğlence hayatından olabildiğince faydalanmak amacıyla "...pek çok aileler Çamlıca, Bulgurlu, Kısıklı, Tophanelioğlu, Bağlarbaşı dolaylarında köşkler, evler kiralayarak bahar gelir gelmez hemen taşınmaya girişmişlerdi." (s. 16). Bu da o dönemde zenginlerin kendilerine yaşamak için yeni mekânlar aradıkları gerçeğinin bir göstergisidir.

Bihruz Bey'in giyindiği ve özellikle Beyoğlu'nda gezindiği yerlerde yola çıkarak o dönemle karşılaştırma yapıldığında her zaman bire bir olmasa da çakışmalar bulunmaktadır. Romanda adı geçen Şekerlemeci Valöri (s. 130) ve ünlü terziler Mir ve Cotterau (s. 132) gibi alışveriş yerlerinin o dönemde sırasıyla bugünkü Çiçek Pasajı'nın yerindeki Naum Efendi Tiyatrosu'nun yerinde ve İpek Sineması'nın eski binasında bulundukları bilinmektedir.(9)

Periveş Hanım'ın tasviri sırasında kullanılan "...o çağın modasına pek uygun olmayarak biraz darca kesilmiş süt mavisi rengindeki atlas feracesi, ...en ince çeşitten yaşmağı, ...ipek çorapla örtülü ayakları..." gibi ifadeler (s. 32), o dönemlerde artık örtünmenin bir süslenme biçimi haline geldiğini de göstermektedir.

IV. Mesaj:

Romanın adı "Araba Sevdası", simgesel bir nitelik taşımakta ve romanda verilmek istenen mesajın bir kısmını oluşturmaktadır. Bihruz Bey'in düşkün olduğu atlı arabalar Avrupa'yı simgelemekte(10) ve bu merak o dönemin üst sınıfa ait Bihruz Bey ben-

6) Ekrem Işın, "19. yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimattan Bugüne Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, İletişim Yayınları, 1985, s. 550-551.

7) Ekrem Işın, "19. yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimattan Bugüne Türkiye Ansiklopedisi, Cilt. 2, İletişim Yayınları, 1985, s. 556.

8) İstanbul Ansiklopedisi, 17. fasikül, İletişim Yayınları, s. 464.

9) Sait Duhani Tütüncü, *Eski İnsanlar, Eski Evler, 19. yüzyıl sonunda Beyoğlu'nun Topografyası*, İstanbul, 1982, s. 69.

10) Şerif Mardin, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türk Modernleşmesi (Makaleler 4), Der.: Mümtaz'er Türköne, ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 6.

*) Peyami Sabah gazetesinde İstanbul hakkında yazı serisi hazırlayan Ali Rıza Bey'in, Tanzimat ve sonrası Çamlıcası için: '„özellikle Pazar günleri geziciler arabalarla önce Çamlıca'ya sonra Bağlarbaşı Maşatlık'ta piyasa ederlerdi. 1284'te (1868) o civarda bir Belediye Bahçesi açılmıştı. Herkes Bahçede eğlenir, Harem arabaları da Bahçenin etrafında dolaşırdı..." şeklindeki ifadesi bu gerçeği yansıtmaktadır. Bkz. Hayat Tarih Mecmuası, Tifdruk Matbaacılık ve A.Ş. Basımevi, 1969, Cilt: 2, sayı: 10, s. 29.

zeri insanlarının Batı'ya öykünmesini anlatmaktadır. Ayrıca Bihruz ve Keşfi Bey'lerin alafranga giyim-kuşam biçiminin, görgü kurallarının, Fransızca sözcükler kullanarak konuşma meraklılarının abartılı bir şekilde verilmesi ile dönemin özelliği haline gelen Batı taklitçiliğinin ve üst sınıfın kendini halktan çok kesin sınırlarla soyutlamak yönündeki isteğinin şiddetli bir eleştirisi verilmiştir. Romanda ayrıca Bihruz Bey'in Periveş Hanım'a olan aşkı ile de alay edilmektedir. Çünkü Bihruz Bey'in aşkı, okuduğu Fransız romanlarındaki aşklara ve dolayısıyla Batı kültüründen kaynaklanan bir aşk türüne duyduğu hayranlığın bir göstergesidir.(11)

Romanda sert eleştirilere hedef olan asıl nokta, Batılılaşma çabasının, Batı'nın ilerlemesine neden olan temel fikir ve esaslar yerine Batılı yaşam görüntülerinin benimsenmesi ile Batı taklitçiliği haline dönüşmüş olmasıdır. Bu çerçevede Batıdan alınan değerlerin varolan eski Osmanlı yaşamını geliştirmek yerine yozlaştırdığı, kişisel yaşam düzeyine inildiğinde ise romanda da görüldüğü gibi neredeyse gülünç bir hale soktuğu bilinmektedir.

Bihruz Bey, Tanzimat döneminin alafranga züppe tipini temsil eden bir karakter olarak başarılı bir tipleme örneği sergilemektedir. Bu nedenle de o döneme gönderme yapmak istendiğinde Bihruz Bey tipi referans olarak kullanılmaktadır. Şerif Mardin'in, "Bihruz Bey sendromu" olarak adlandırdığı, "kök ve kimlik yoksunluğu" diye nitelendirdiği olgu, ona göre geleneksel kültürlerin dağılma süreci içinde ortaya çıkar ve böylece kültürlerarası bir boyut kazanır.(12) Bu saptama, romanın vermek istediği mesajın evrensel yönünü göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Şehnaz Dölen

11) Berna Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 60-61.

12) Şerif Mardin, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türk Modernleşmesi (Makaleler 4), Der.: Mümtaz'er Türköne, ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s. 38.

b) Bereketli Topraklar Üzerinde*

I. Romanın Edebi Haritası:

1- Zaman-Mekân:

Roman Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda bulunduğu 1946-1950 yılları döneminde kısa bir zaman kesimini kaplamaktadır.(1) Mekân; Çukurova'da bir dokuma fabrikası (s. 16-108), bir inşaat (s. 110-179) ve bir çiftlik (s. 184-391) olarak görünür.

2- Başlıca Karakterler:

Pehlivan Ali: Kuvvetli, geniş omuzlu, kalın bedenli bir adam. İsyankâr, haksızlıklara başkaldırmak ister. Köyünden dışarı ilk kez çıkıyor. Güçlü yapısına rağmen çok saf bir tip. Ali'nin en iyi tasvirini, genelevde çalışan Selvi şöyle yapmıştır; "çocuk kadar saf kocaman adam" (s. 364).

İflahsızın Yusuf: Üç arkadaşın en uzun boylusu. Evli ve çocuklu. Daha önce de çalışmak için Sıvas'a gittiğinden kenti tanıyor. Kent hayatından ve kentliden korkar. Kent hayatına kapılacak olursa insanın bozulacağına inanır. Kent insanı ona göre çok kurnazdır ve köylüyü sevmez. Sadece kendisinin önceki tecrübeleri değil kentte uzun süre bulunmuş olan emmisinin öğütleri hep kulağındadır. Emmisinin uyarıları ve kendi deneyimleriyle, köyden ilk kez çıkan arkadaşlarına rehberlik yapar.

Köse Hasan: Ufak tefek, kupkuru bir adam. Evli ve bir kız çocuğu var. O da Ali gibi ilk kez köyünden çıkıyor.

Hidayetinoğlu: Genç irisi, yılışık bir adam. Çoğunlukla işsiz dolaşır, hemşerilerinin sırtından geçinir. Sürekli kumar oynar, kazanırsa parayı alır, kaybederse vermez. Mızıkçı ve kavgacı. Gene de iyi bir yanı var, Köse Hasan hastayken, sırtında tuvalete taşımış, kendisi günlerce sıcak yemek yememesine rağmen Köse Topal'ın verdiği bir kap yemeği Hasan'a yedirmişti.

Fatma: 16 yaşında bile değil, ama genç irisi, 20 yaşında gibi duruyor. Güzel, körpe ve cilveli bir kadındır. Bütün erkekler peşinde dolaşır, o da kimden çıkar bulursa onunla olur.

3- Olay Örgüsü:

Köylüler her yıl çalışmak için şehre inerlerdi. O sene de Orta Anadolu'nun Ç. köyünden üç arkadaş, İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali, çalışmak üzere Çukurova'ya giderler. Çukurova'da hemşerilerinin fabrikası olduğunu duymuşlardı. Her ne kadar bu hemşeriyle tanışıklıkları yoksa da, insan hemşerisi dururken yabancıyı fabrikasında çalıştırmaz, nasıl olsa bize iş verir diyerek yola koyulurlar. Gerçekten de fabrikaya varıp hemşerinin arabasının önüne atarlar kendilerini, dertlerini anlatırlar ve çırçır atölyesinde iş bulurlar.

Her biri ayrı bir atölyede işe başlar. Yusuf kirli kozaya verilmiştir. Köse Hasan'ın şii zordur, 12 saat boyunca bir yerden bir yere sulu kozaları taşımaktan ibaret kaba hamallık yapmaktadır. Burada çalışanların çoğu çok geçmeden zatüre olur, çünkü pencerelerde cam yoktur, onun yerine çuval gerilmiştir, bu yüzden de pencerelerden vuran ayaz içerisini buzdolabına çevirir. Bütün gün bellerine kadar suyun içinde çalışan işçiler kolayca hastalanırlar. Ali ise kırma makinesinde çalışmaktadır. Sulama makinesinde ıslatıldıktan sonra tavını alması için bir süre bekletilen kozaları işçiler çuvallara koyup, kırma makinesinin ağzında oturan Ali'ye verirler. Ali de çuvalı kalın lama demirlerinin

* Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Cem Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz).

1) İbrahim Totanlı; Rısa Mollof, *Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 108.

dakikada 1500 devir yaptığı makinenin ağzına boşaltmaktadır; ki bu makine daha sonra Ali'nin ölümüne neden olacak "patoz"a çok benzemektedir.

Hasan, çalışma koşullarının kötülüğüne dayanamaz, çok kısa bir süre sonra hastalanır ve çalışamaz hale gelir. Bu arada Yusuf ile Ali, sürekli paralarını kesen ırgatbaşına daha fazla dayanamaz ve durumu patrona şikâyet etmeye kalkarlar. Fakat daha patrona ulaşamadan işten çıkarılırlar. Bundan sonra bir inşaatta iş bulurlar. Hasan'ı hasta haliyle bekâr damında bırakıp, inşaat barakalarına yerleşirler.

Ali inşaatta yanında çalıştığı Ömer Zorlu'nun karısı Fatma'ya âşık olur. Bu arada Ömer'in de kumar yüzünden Ali'ye yüklüce bir borcu birikmiştir. Sonunda Ali, Yusuf'un bütün itirazlarına rağmen, Ömer Zorlu'nun evine taşınır. Oysa Ali, Fatma'nın peşinde koşarken Yusuf çalışmış, Laz Kılıç'ın yanında duvar örmeyi öğrenmiş ve duvar ustası olmuştur.

Bir gün inşaata, Yusuf'u görmeye, fabrikada çalışırken bekâr damında birlikte kaldıkları Hidayetinoğlu gelir. Bekâr damının sahibi Köse Topal boğularak öldürülmüş (daha sonra onu boğanın Hidayetinoğlu olduğunu okuyucu anlayacaktır) ve bekâr damı da mühürlenmiştir. Hidayetinoğlu Yusuf'a, Köse Hasan'ı hastaneye kaldırdıklarını fakat Hasan'ın öldüğünü haber verir. Yusuf'tan kendisine de inşaatta bir iş ayarlamasını isterse de Yusuf, bu adama hiç güvenmediği için istediğini yapmaz.

Öte yandan Ali Fatma'yı kaçırır ve bir tarlada iş bulurlar. Ancak Fatma burada tarlanın beyiyle ilişki kurar. Beyin tarladan gitmesinden sonra Fatma ile beraber olmak isteyen kâhya Bilâl, Ali ile Fatma'yı ayırabilmek için Ali'yi tarla işinden alır ve harmana, patoza gönderir. Bu arada Hidayetinoğlu da patozda iş bulmuştur. Bundan sonra Ali ve Hidayetinoğlu için zorlu bir çalışma başlar.

Patozda Zeynel ile Halo Şamdin adında iki ırgat vardır. Bunlar, ırgatlara sürekli kötü yemek verildiği, çok çalıştırıldıkları yolunda telkinlerde bulunurlar. Bu durumdan haberdar olan ırgatbaşı Zeynel ve Şamdin'e yol verdirir ve onların yerine patozun başına Ali ile Hidayetinoğlu'nu geçirir. Bu iş çok zordur, oysa Ali ile Hidayetinoğlu tecrübesizdirler. Bir gün tarla sahibi harmana gelir, ırgatbaşıyla bir olup ırgatların daha hızlı çalışmalarını sağlarlar. Ancak tecrübesiz Ali bu hızlı tempaya uyamaz ve ayağını patoza kaptırır. Bacağı kasığından kopan Ali'yi, bey, arabası kirlenmesin diye hastaneye götürmez ve Ali kan kaybından ölür.

İçten çıkarılmalarına kızan Zeynel ve Şamdin, Ali'nin öldüğü günün gecesi harmana girerler ve harmanı ateşe verirler. Olay yerine gelen jandarmalar bütün ırgatları karakola götürürler.

Bundan sonra roman Yusuf'a döner. Yusuf köyüne dönmek üzere tren garındadır. Artık duvar ustası olmuştur ve okumayı da yavaş yavaş sökmüştür. Şehre inerken üçünün de hayalini kurduğu gazocağını da almıştır. Şehirde başarıya ulaşmıştır ve bunun için de kendisiyle gururlanmaktadır. Trenin hareket saatini beklerken Hidayetinoğlu ile karşılaşır. Ali'nin başına gelenleri ondan öğrenir. Köy yolunda hem köyüne, çocuklarına dönmekten mutlu ve şehirde gördüklerinden dolayı gururlu, hem de arkadaşlarını şehirde yitirdiği için acılı ve ailelerine ne diyeceğini bilemediği için korkuludur.

II. Nesnel Harita:

Romanda 40'lı yılların sonlarında çalışmak üzere köyden kente gelen işçilerin kentte karşılaştıkları çalışma ve yaşam koşulları ile köylü-kentli çatışması anlatılmaktadır. Aynı dönemde Türkiye koşullarına baktığımızda, 1945-50 yıllarının işsizlik açısından bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, bu

dönemde yaşanan büyük nüfus patlaması; ikincisi ise, tarım alanındaki makineleşmedir. Başta Marshall Planı'nın sağladığı olanaklar olmak üzere savaştan sonra traktörlerin sayısı büyük bir hızla artmıştır. Bunun sonucu önemli bir işgücü tarım kesiminin dışında kalmıştır.(2) Dolayısıyla, ortaya çıkan bu işgücü fazlası işgöçünü beraberinde getirmiştir. Genel olarak işgöçünün nedenlerine baktığımızda; tarımda verim azlığı, tarımsal gelirin yetersizliği, bu yetersiz gelirin ve tarımdaki toprak iyeliğinin dengesiz dağılışı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımsal makineleşmenin belli ölçülerde tarlada çalışanları işsiz bırakması, iklim koşulları ve toprak aşınması gibi nedenler köylüyü toprağından ayrılmaya zorlamaktadır.(3)

Bu göç, pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Öncelikle kırsal bölgede yaşayanların büyük düşlerle kentlere göçmesi köylerin atılgan, genç, becerikli ve girişimci öğelerini yitirmesine neden olmaktadır. Büyük kentlere gelenlerin çoğu baba ocaklarından, alışageldikleri çevrelerinden uzaklaşmış olduklarından, gereksindikleri özdeksel ve tinsel destekten yoksun kalmaktadırlar. Parlak iş hayalleriyle geldikleri büyük kentlerde çoğu kez bunu başaramadıklarını görmekteler. Küçük köy topluluğunun oynadığı denetim işlevinin etkisi de azalmış olduğundan, toplum için yararlı olmayan, hatta zararlı yollara kapılmaları olasılığı da artmaktadır.(4) Ayrıca bu insanlar, şehirde çok kötü şartlarda çalışmak zorunda kalmakta, sömürülere karşı herhangi bir güvenceleri de bulunmamaktadır.

"Kente gelen köylülerin, kente uyum sağlayamaması, köysel değerlerini ve yaşamlarını sürdürmelerinden doğan sorunlar da kentlerin köylüleşmesi olarak tanımlanabilmektedir."(5) Böylece kırsoylularla kent soylular arasında gizli bir çatışma da doğmaktadır.

III. Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması:

Romanın yazarı Orhan Kemal eserlerinde genellikle köyü, köyle kent arasındaki bağları incelemiştir. Onun bu romanında da anlatılan olaylar gerçekle uyum içindedir. Roman kahramanlarının köylerinden çıkarak kentte gelir aramaya gitmelerinin nedeni, yeterli ekin alamamalarıdır. Köse Hasan'ın, "Ekinlere kara kurt indi ondan..." (s. 8) demesi, bunu doğrular niteliktedir.

Kentte başarısızlığa uğrayan bireylerin, herhangi bir sosyal denetleyici kurumun da bulunmaması nedeniyle toplum için zararlı fiillerde bulunabileceği söylenmişti. Hidayetinoğlu'nun parasını alabilmek için Köse Topal'ı boğazlayarak öldürmesi, bu zararlı davranışlara bir örnek olarak gösterilebilir. Buna karşılık Yusuf, şehir hakkında deneyimli emmisinin öğütlerini daima aklında tutmuş, bir anlamda köy topluluğunun denetimi yerine emmisinin öğretilerini koymuş ve böylece şehirde başarıya ulaşmıştır.

Zaten çok küçük ücretler karşılığı çalıştırılan işçilerin paralarına ırgatbaşlarının el koyması, 45 kişinin çalışması gereken harmanda 32 kişinin çalıştırılması ve buna karşılık karavana olarak kurtlu ekmeklerin verilmesi, işçilerin büyük hayallerle geldikleri şehirde karşılaştıkları çalışma koşullarının durumunu göstermektedir.

Yusuf ile istasyon memuru arasında geçen şu konuşmada köylü-kentli çatışmasının bir örneğini görürüz:

Yusuf: "Çoluğu çocuğu toplayıp..."

Memur: "E...?"

2) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1172.

3) Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1983, s. 38.

4) Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 36.

5) Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 44.

Yusuf: "Haydi şehire"
Memur: "..... Hem sana bir şey deyim mi? Köyünden de çıkmaya kulak asma."
Yusuf: "Niye?"
Memur: "Şehri pislettiğiniz yeter" (s. 405).

Kahramanların konuşmalarının yöresel şiveyle romanda verilmesi de edebi ve nesnel harita arasındaki uyumu sağlar niteliktedir.

Çağdaş Türk edebiyatında, kent-köy ilişkileri, köylüyle kentlinin karşılıklı davranışları sıkça konu edilmiştir. Köylü ve kentli yanyana yaşayan ama birbirlerinin durum ve amaçlarıyla ilgilenmeyen iki ayrı kitle olarak ele alınır. Köylü, kente kuşkuyla bakar, orayı kendi saflığından yararlanacak ahlaksızların barınağı olarak görür. Kent halkının kendisine istenmeyen bir konuk gibi baktığını, onu küçük gördüğünü ama kullanmaktan da geri kalmadığını anlar. Böylece köylü, kente gelir gelmez kesesini kuşağına bağlayacak ya da ceketinin astarı içine dikerek parasını iyice saklayacaktır. Aptal sanılmasın diye de olduğundan daha çalımlı görünmeye çalışacaktır. İşte Orta Anadolu'dan kalkıp Adana'ya iş aramaya gelen üç köylü buna örnektir;(6) özellikle de daha önce kente inmiş ve kentliyi tanımış olan İflahsızın Yusuf.

IV. Mesaj:

Orhan Kemal'in romanlarının en belirgin özelliği gerçekçi, nesnel, özel yaşantılara ve gözlemlere dayanan edebi anlatımıdır.(7) Bu yüzden çağdaş edebiyatımızda toplumsal gerçekçiliğin önderi sayılır.(8) Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanını, Bulgarca baskısına yazdığı önsözünde şöyle anlatmaktadır; "Her yıl binlerce işçi Kuzey, Güney ve Orta Anadolu'dan bereketli Çukurova'ya iner; onlar fabrikalarda, köy ekonomisinde veyahutta nerede olursa olsun iş ararlar. Binlerce, onbinlerce emek insanı "Emek kapısı" dedikleri büyük şehirde aç, musdarip ve ümitsiz gezer. Ve nihayet, her şeye rağmen, herhangi bir iş düşerse, emek şartları, mesken, yemekler o derece kötüdür ki, çoğu dayanamaz. Onlara elini uzatacak bulunmaz, doktor yok, ilaç yok. Onlar, köyleri ve orada bıraktıkları akrabaları için çektikleri ıstırapları gözlerinde derin derin sindirerek, kendilerine yer bulunmayan bu dünyayı ya erken terkederler, yahut da bir deri bir kemik kalarak, garip bir hayat sürerler."(9)

Romanda yazar, mevcut kapitalist ilişkilerin keskinliğini, korkunç çalışma şartlarını ve burjuva sömürüsünü işlemiştir. Sanayide ve köy ekonomisinde insanların kapitalistler tarafından acımasızca sömürülmesini, soyulmasını, ezilmesini ve insanın kişiliğini öldüren, insanı bedenen yok eden çalışma ve yaşama şartlarını büyük bir gerçeklik ve keskinlikle canlandırmıştır. Paranın hakim olduğu bu toplum düzeninde insanların yalnız emeği değil; aşkı, ruhu, ahlakı da alınıp satılmaktadır.(10)

"Yazar romanında, köylüyü, köyündeki korkunç şartlardan ötürü şehre gelen, orada da kalpsiz patronların, adi devlet memurlarının elinde oyuncak olan bir yabancı olarak tanımlar."(11) Günümüzde de çeşitli nedenlerden dolayı köyde geçimini sağlayamayan pek çok insan, büyük umutlarla kentlere gelmektedir. Bu toplumsal hareketlilik sonucunda kente gelenler genellikle çok kötü çalışma ve yaşam koşullarıyla karşılaş-

6) Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s. 71-72.
7) A.g.e. s. 56.
8) A.g.e. s. 102.
9) İbrahim Totanlı; Rıza Mollof, a.g.e., s. 110-111.
10) A.g.e., s. 111-112.
11) Kemal Karpat, a.g.e., s. 71-72.

maktadır. Bu durum, göçün henüz başladığı yıllarda bugüne göre daha az sorunsaldı. Yazar sanatçı sezgisiyle, daha işin başındayken toplumsal erki adeta uyarıyordu. Ama ne yazık ki bu tür uyarılar, bir türlü adresine ulaşmadı ve bugüne gelindi.

Toplumsal-gerçekçi tarzda olan roman sömürülenlerin, ezilenlerin dramını anlatırken bu gerçekliğe karşı tavır alınması gerektiği mesajını da verir.

Aylin Dikmen

c. Bir Gün Tek Başına*

I. Romanın Edebi Haritası:

1- Zaman-Mekân:

Roman 1959-1960 yıllarında Adnan Menderes'in Başbakanlığı ve İsmet İnönü'nün CHP liderliği döneminde İstanbul'da geçmektedir. Romanda olayların akış sırasına göre İstanbul'un çeşitli semtleri yer alır: Şişli, Babıâli, Sirkeci, Sahaflar, Çınaraltı (Beyazıt), Kocamustafapaşa, Teşvikiye, İstanbul Üniversitesi (Beyazıt).

2- Başlıca Karakterler:

Olaylar, büyük ölçüde baş karakter Kenan tarafından gelişir. Diğer kişilerin romandaki önemi Kenan'la olan ilişkileri bağlamında verilir.

Kenan: Romanın baş kahramanı. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okumuş. Daha sonra Anadolu'da edebiyat öğretmenliği yapmış, sonra ayrılmış. İstanbul'a gelerek Babıâli'de bir kitapçı dükânı açmış. Ayrıca kitap basım işleriyle de ilgilenmektedir. Üniversite yıllarında sol görüşteki hareketlerin içinde bulunmuş ve bir kez daha gözaltına alınmıştır (1944 yılları). Arkadaşı Rasim'in deyişiyle "Bolşevik". Duygusal dalgalanmalar içinde olan bir kişiliğe sahiptir. Bazen düşüncelerinde "küçük burjuva kafası, duyarlılığı" sergilemektedir. Günsel'le tanışmadan önce geleneksel eş ve baba rolünü benimsemiş görünmektedir. Biraz ters ve sinirli, duygusal olarak heyecanlı bir yapıya sahiptir.

Nermin: Kenan'ın karısı. Geleneksel Türk aile yapısına uygun, eşine ve evine sadık, ağırbaşlı ve mütevazi, aile terbiyesi görmüş bir ev kadını. Tarih eğitimi almış, uysal ve dürüst bir yapısı vardır. Anne ve babası küçükken ayrıldığı için kocasına taparcasına bağlıdır.

Rasim: Kenan'ın çocukluk, mahalle, okul arkadaşı. Dışa dönük, şakacı, hayatı umursamaz tavırlar içinde olan, ama aynı zamanda endişelenen, sözünü sakınmayan, dobra bir kişiliğe sahiptir.

Günsel: Kenan'ın gerçek aşkı tattığı 22 yaşında sevgilisi. Ağabeyi sürgünde olan marksist görüşlü üniversiteli bir kız. Bitirme tezi marksist görüşler içerdiği için kabul edilmediğinden 5 yıldır felsefe okumaktadır. Kocamustafapaşa'da öğretmenlikten emekli teyzesi ve yeğeniyle oturur. Okul çevresinden uzaklaşmamak için Edebiyat Fakültesi kitaplığında memur olarak çalışmaktadır. Yaşına göre olgun, aklı başında tavırları olan bir kişiliğe sahiptir.

Baba: Bembeyaz saçlı, kırışıklıkları iyice artmış alnı, fosforlu gibi parıltısı ile yüzündeki bütün yaşlılık anlamını siliveren yeşil gözlü, yuvarlak, güçlü çeneli, geniş omuzlu ve sağlam bir fiziğe sahiptir. Marksizm konusunda yetke olması dolayısıyla aynı görüşte olan kişilerce sık sık ziyaret edilen ve akıl danışılan babacan tavırlı bir kişidir.

Hasan: Günsel'in ağabeyi. Siyasi görüşünden dolayı çeşitli hapishanelerde yatmış ve sonunda sürgüne gönderilmiş bir marksisttir. Bal rengi gözlerinde canlılık, umursamazlık, acı-tatlı karışımı sürekli gülümserliğin yarattığı değişmez güven duygusunun yanı sıra tam bir yıpranmışlık gözlenmektedir. Ayrıca son derece babacan tavırları olan bir kişidir.

3- Olay Örgüsü:

Bir gün Kenan Babıâli'deki kitapçı dükkânından çıkarken eski dostu Sait'e rast-

* Vedat Türkali, Cem Yayınları, İstanbul. (tarihsiz)

lar ve birlikte Sirkeci'deki İstasyon Lokantası'na giderler. Yemek yerlerken masalarına, daha sonra Kenan'ın çok etkileneceği Günsel'in de bulunduğu, Sait'i tanıyan bir grup genç gelir. Yemekte çok içen Kenan hastalanır. Hastalığı sırasında kafasında Günsel'le duygusal bir ilişki kuran Kenan, onu tekrar görebilmenin yollarını arar. Bu sırada, bir gün Günsel kitapçı dükkânına gelir ve birlikte, konuşmak için Çınaraltı'na giderler. Kenan Günsel'e yaklaşmanın yollarını ararken ortak bir tanıdıkları çıkar: Baba... Ertesi gün Baba'nın evine giderler, çıkışta Kenan Günsel'e duygularını açar. Kenan yavaş yavaş eşi Nermin'den ve evinden soğur, tek düşündüğü Günsel'dir. Kenan'ı artık tanıyamayan Nermin, yakın arkadaşı Rasim'e durumu açar. Rasim Kenan'la konuşurken, bir ilişkisi varsa Teşvikiye'deki evini kullanabileceğini söyler. Kenan önce bu teklifi reddeder, ama sonra anahtarı alır. Günsel hastalanır. Kenan onu Kocamustafapaşa'daki evinde ziyaret eder ve teyzesiyle tanışır. Günsel'le ilişkisi yoluna giren Kenan, Nermin'e ayrılmalarını teklif eder, ancak Nermin, çocuğunu da öne sürerek kabul etmez ve savaşacağını söyler. Bunun ardından Kenan'la Günsel Teşvikiye'deki eve giderler ve ilk kez birlikte olurlar. Sabah Rasim gelir, Kenan'ı alıp konuşur. Bu durumdan hem Kenan, hem de Günsel rahatsız olurlar. Günsel eve gidince sürgündeki ağabeyi Hasan'ın geldiğini görür. Sevinçle hüzün karışımı bir duygu kapılan Günsel'in durumunu sezen Hasan ne olduğunu araştırırken Kenan eve gelir ve Hasan'la tanışır. Sohbetten büyük zevk alan Kenan, Günsel'in haberiyle bozulur; bir hafta görüşemeyeceklerdir. Hasan Günsel'le konuşurken Kenan'ın ajan olabileceğini ima eder. Günsel'in içine kuşku düşer. Hasan'ı yolcu eden Günsel fakülteye döner. DP'lilerin öğrenciler arasındaki kışkırtıcı hareketleri gündemdedir. Bunun üzerine eylem konuşmaları yapılır.

Tarih 1960 Nisanı'dır. DP-CHP arası çatışmalar iyice kızışmaya başlar ve DP, CHP'nin muhalefetini kırmaya çalışır. Rasim, Kenan'la Nermin hakkında görüşürken alaycı bir tavırla Menderes'in Moskova'ya gidiş haberini verir. Kenan kitapçı dükkânında iken Günsel arar ve Baba'nın hasta olduğunu söyler. Beraber ziyarete giderler. Kenan, Rasim'in haberini Baba'ya iletir ve Baba durum hakkında tahlil yapar. Vapurda öğrenciler arasında çıkan çatışma üzerine Günsel ve arkadaşları sık sık toplantılar yaparlar. Bu sırada Kenan Günsel'le görüşemez, bu yüzden morali çok bozulur. Kenan bir gece Kumkapı'da içerken Tahkikat Komisyonu Yasası'nın meclisten çıkacağını duyar. Aynı haber öğrenciler arasında da duyulur. Bu yasaya tepki olarak öğrenciler İstanbul Üniversitesi içinde gösteri yapmaya karar verirler. Heykel'in önünde İstiklal Marşı söylenerek Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi okunur. Ertesi gün 150-200 kişilik öğrenci grubu ana kapıya doğru yürürler. Buna karşılık polisler üniversiteye girerler ve rektörü döverek alırlar. Rektörün alınmasıyla olaylar önemli bir boyut kazanır. Bunun üzerine öğrenciler daha da coşarak Beyazıt Meydanı'na çıkarlar ve meydanda polislerle çatışmaya girerler. Sivil polisler ateş etmeye başlar ve bir öğrenci vurulur. Bu sırada askerler olaya el koyar. Öğrenciler orduya övgü dolu sloganlar atarlar. Ancak bu sırada öğrencilerden bir kısmı yakalanıp GMC'lere bindirirler. İçlerinde Günsel'de vardır. GMC'nin içinde öğrenciler dövülürken Günsel de nasibini alır. Günsel dövülürken karnını sakınmaya çalışır. Çünkü hamiledir ve bundan Kenan'ın haberi yoktur. Kenan olayları duyar ve Beyazıt'a çıkar. Kalabalık içinde Günsel'i göremeyince Kocamustafapaşa'ya gider ve Günsel'in alındığı haberini duyar. Günsel'i kurtarmak için Kenan'ın aklına Rasim gelir ve ondan yardım ister. Olaylardan dolayı İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilir. Günsel serbest bırakılır. Günsel için endişelenen Kenan, Nermin'in hamile olduğunu öğrenir ve sinirlenir. Ertesi sabah Rasim arayıp içerdekilerin bırakılacağını söyler. Bunu duyan Kenan sevinçle Günsel'i görmeye gider. Günsel üniversitede

eylemdedir. Üniversiteye gelen Kenan Günsel'i görünce bir yandan onu bulmanın sevincini, bir yandan da ölebileceği tedirginliğini yaşar. Askerler öğrencilerle üniversiteye boşaltmaları emri verir, ancak öğrenciler geceyi orada geçirmeyi düşündüklerini iletirler. Bunun üzerine askerler öğrencileri toplayarak kışlaya götürürler, ancak kızları almazlar. Günsel ile Kenan Teşvikiye'ye giderler. Kenan Nermin'in hamile olduğu söyler. Günsel hem şaşırır, hem de kaygılanır. Bu olayların ardından vilayet önünde gösteri yapılmaya çalışılır. Ancak askerler önlerler. Kenan Günsel'e bir süre Teşvikiye'de kalmalarını teklif eder. Günsel orada başkalarının kalacağını söyler. Kenan buna şaşırır ve Rasim ile evin kapıcısını düşünerek endişelenir, ama Günsel'e söylemez. Bir sabah biri gelip Günsel'e Kenan'ın polis olduğunu söyler. Kenan'ın üniversite yıllarında içeri alındığında arkadaşlarını ispiyonladığını, daha sonra samimi olduğu insanların polis olduğunu öğrenir. Bütün direnci kırılan ve sarsılan Günsel, Kenan'la ilgili verileri gözden geçirir ve onunla görüşmemeye karar verir. Sonra Teşvikiye'den arkadaşlarını düşünerek kaygılanır. Kaygısında da haklı çıkar, çünkü arkadaşları polis tarafından alınırlar. Günsel'i hiçbir yerde bulamayan Kenan, Günsel'i tanıyan kimi gördüyse sorar. Ancak kimse Günsel'in yerini bilmediğini söyler ve herkes ondan kaçar. Kenan bu durum karşısında kendisine polis damgası vurulduğunu anlar. Sevinç, tiksinti, övgü, sövgü birçok duyguyla aynı anda dolar. Baba'nın hasta olduğunu duyan Kenan, Günsel'in de orada olabileceğini düşünerek gider ve Günsel'le konuşur. Polis olduğuna dair delilleri sıralayan Günsel, son darbe olarak yanında çalışan kadının da polis olduğunu söyleyince Kenan iyice öfke ile dolar. Kenan'ın aklına Rasim gelir. Günsel'in de kendisini terk etmesini yediremeyen Kenan, hemen Şişli'deki evine gider. Amacı Rasim'i bulmaktır. Kapıda kendisini karşılayan Nermin'in meraklı tavrı karşısında sinirlenerek karısını ve çocuğunu döver. Nermin ve kızı annesine giderler. Yalnız kaldığını hisseden Kenan Nermin'i annesinden çağırır. Kadın önce gelmek istemez, ancak sonra her zamanki uysal tavrıyla kabul eder. Kenan, Günsel'e yardımcısı aracılığıyla verilmek üzere bir mektup yazar ve bırakır. Ertesi gün Günsel kitapçı dükkânına gidince Kenan'ın öldüğünü öğrenir. Üzüntü, acıma, pişmanlık, yalnızlık duygularıyla karnındaki çocuğu okşayarak onu aldırmadığı için sevinir.

II. Nesnel Harita:

Romanda belirtilen zaman ve mekânlar gerçekliğe gönderme yaparlar. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde Türkiye'de gelişen olaylar romanda yer almaktadır. Adnan Menderes'in lideri olduğu parti (Demokrat Parti) iktidardadır. Muhalefette olan CHP'yle ciddi anlaşmazlıklar içindedir. Demokrat Parti'nin CHP'ye karşı geliştirdiği 15 üyelik Tahkikat Komisyonu Yasası'nın Meclis'te kabulünden sonra İstanbul ve Ankara'da gelişen öğrenci olayları, her iki ilde de sıkıyönetim ilanına neden olmuştur.(1) Ordu yurt güvenliği ve yönetimini ele almıştır.

II. Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırılması:

Edebi harita ile nesnel harita arasında zaman-mekân ve olaylar açısından yakın benzerlikler bulunmaktadır. Birkaç örnek olmak üzere aşağıda romandan alınan cümlelerde görüldüğü gibi belirtilen zaman-mekân ve olaylar aynen gerçekte olduğu gibidir:

– Kenan "Sait'le sözleşmiş gibi, İstasyon Lokantası'nın yolunu tutar" (s. 32)(2)

– "12 Nisan'da DP Meclis Grubu, CHP hakkında meclis tahkikatı açılması kararına vardı." (s. 381)

1) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İletişim Yayınları, s. 1981.
2) Adı geçen lokanta bugün de bulunmaktadır.

– "Aynı günlerde Menderes'in Moskova'ya gideceği haberi gazetelerde çıkıyor." (s. 381)

– "18 Nisan'da CHP'nin, bir kısım basının eylemlerini araştırmak için 15 üyeli bir 'Tahkikat Komisyonu' kuruldu." (s. 382)[3]

– "İstanbul Üniversitesi Rektörü işgal esnasında polislerce dövülmüş." (s. 427)

– "Olaylarda sivil polisler bir öğrenciyi Beyazıt meydanında öldürmüşler. Adı: Turan." (s. 433) (Öldürülen öğrenci Turan Emeksiz'dir)

– "...Üstün çabalı polisi Bumin Yamanoğlu başlarındaydı yine..." (s. 422)

– "Ateş emrini Menderes vermiş bu kez. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun da kendi emri olarak iletmiş İstanbul'daki bütün birliklere..." (s. 538)

– Vilayette iken "...Günsel'in tanıyıp da şaşkınlıktan ilk anda çıkaramadığı Namık Gedik girdi odaya. Ardında Kemal Aygün vardı." (s. 548)[4]

IV. Mesaj:

Roman, 1959-1960 yılları Türkiye siyasal-sosyal hayatının portresini çizmektedir. Yazar, Kenan'da bütünleştirdiği eski devrimci kimliğin psikolojik sorgulanmasında, aslında o dönemde kendini sorgulayan küçük burjuva aydınlarının bir tasvirini yapmaktadır. Siyasal portre romanın realist yanını göstermektedir. Öğrenci olaylarının betimlenişi; Atatürkçülük, ülke bütünlüğü düşünceleri çerçevesinde olması, ulusçu bir tavrı ortaya koyar. Romanın bir de "bir sevda türküsü gibi"[5] anlatılan aşk yönü vardır. Tutkulu, sevgi dolu, aynı zamanda korkutucu bir aşk bu. Kahramanlar tek bir karakterle sınırlandırılmış değildir. Örneğin, Günsel hem devrimci, hem de âşık bir kadındır.

Yazarın realist tutumu, gönderme yaptığı olayları gerçeğe uygun biçimde betimlemesindedir. Öte yandan, olaylara karşı belirgin bir devrimci tavır alış içinde olmakla idealist bir karakteri sergilemektedir. Yazarın bu tavrı Türkiye ile sınırlı değildir. O, Menderes'in tutumunu, Amerikancı Güney Kore diktatörü Syngman Rhee'nin diktatörlüğü ile benzeştirerek, diktatörlüğe dünyanın neresinde olursa olsun karşı çıkılması gerektiği imajını verir. Böylece mesaj, evrensel bir nitelik kazanır.

Çağlayan Kovanlıkaya

3) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, s. 1981.

4) Namık Gedik, Menderes'in kurduğu hükümetlerde İçişleri Bakanı olarak görev yaptı (1954, 1956-1960), Büyük Larousse, Cilt 9, s. 4463. Kemal Aygün, 1959 İstanbul Belediye Başkanlığı'na getirildi, Büyük Larousse, Cilt 3, s. 1105.

5) Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınları, 2. Baskı, 1990, s. 240.

Eleştiriyle Yüzleşen Kronoloji: 17. Yüzyıl Avrupa'sında Saf İman'dan Bilgi/İnanç İkiliğine Geçiş

Levent Yılmaz

17. yüzyılın başlarında eleştiri, temel olarak, metinsel eleştiriydi. Bu sözcüğün anlam alanı, bugün eleştiri olarak adlandırdığımız işlemden farklıydı, şu açıdan farklıydı: Eleştiri, elyazması halinde kütüphanelerde bulunan eski metinler basılmaya başlandığı dönemde, bu metinlerin aktarım süreçleri içinde farklılaşma noktalarını bulmak, en doğru nüshayı belirlemek, elyazmalarından kaynaklanan hataları o doğru nüshaya göre düzeltmekten ibaret olan bir filolog çalışmasıydı. Eleştiri çalışması bu yüzden basılı malzemeyle birlikte, bir anlamda yeniden doğmuştu. Özellikle de kuzey İtalya'da, âlimlerin (érudits) buluşma noktalarını oluşturacak olan akademilerde. Bunların ilk örneği ve en ünlüsü ise Venedikli yayımcı Aldo Manuzio'nun çevresine topladığı, eski metinlerin basımlarının doğru, düzgün yapılabilmesi için çalışan âlimler topluluğuydu. Bu küçük topluluğun kendisine akademi adını verdiğini de biliyoruz.[1] Bu kişiler, bir metni bas-

1) Marc FUMAROLI, "La République des Lettres (2)/ L'Emergence des académies aux XVe et XVIe siècles", in *Annuaire du Collège de France 1988-89*, Paris, ss. 383-401.

kıya hazırlarken farklı elyazması nüshaları karşılaştırıp, farklılıkları bulup, hakiki metin böyle olmalıdır diye çeşitli düzeltmelerle nihaî bir metin ortaya çıkartmaktaydılar. Bu düzeltilmiş, özgün metne en sadık metin diye ortaya çıkartılan da aslında, bu âlimlerin "özgün metin böyle olmalıdır" varsayımının bir ürünü olmaktaydı.

Eleştiri işleminin anlam alanı, 17. yüzyılla birlikte, en azından karşılaşılan kuramsal sorunlar çerçevesinde, kılgısal düzlemde dönüşüme uğramış, farklılaşmıştır. Filolojik anlamdaki eleştiri tanımı dar gelen bir tanımdır artık. 17. yüzyıldan itibaren eleştiri artık, eski metinlerden alınacak bir ders, ya da elyazması metindeki bir hatayı bulmak olmayacaktır. İlkesel olarak, artık, eski metinlerin, eski yazarların yargılanabilmesini de içerecektir. Eğer aktarım süreci içerisinde hata oluşabiliyorsa, bir metnin hakikiliğini, özgünlüğünü kuran onun eskiliği olamaz. Hakikatin eskiliği ya da eskinin hakiki, özgün oluşu artık düzenleyici bir önerme değildir. Bu noktada eleştirinin de artık anlam alanı genişlemiştir, ancak önünde yine de aşması gereken büyük bir sorun vardır. En eski ve bütün hakikatlerin kaynağı olarak kabul edilen Kitab-ı Mukaddes. Kitab-ı Mukaddes karşısında eleştirinin konumu, söylemi, bize bilgi/inanç ikiliği üzerine de değerli ipuçları sunar. Kitab-ı Mukaddes en eski metindir, öyle olduğu için bütün hakikatlerin de kökeninde o vardır, ama aynı zamanda bütün hakikatlerin kökeninde olduğu için de o en eski metin olmak zorundadır.

1650 yılında Cappel, *Critica Sacra*'sını yayımlar. Ama ondan da önce Scaliger daha sonra eleştirel tarih olarak adlandırılacak işlemin temellerini atıyordu.[2] Cappel, kendisine yüksek ısılı bir alan seçmişti: eleştiriyi dinsel metinlerin üzerine kaydırıyordu. Dindışı metinlerden, yani eski Yunan ve Roma metinlerinden dinsel metne geçiyordu. O metinler üzerinde gerçekleştirilen eleştiri çalışmasını bu kez dinsel metin üzerinde gerçekleştirecek, hataları, tutarsızlıkları ortaya çıkaracaktı. Cappel'in açtığı yolda "hiç kuşkusuz bazı yerleri çarpıtılmış, kuşkulu, karanlık olan kutsal metinler aydınlanacak, açıklanacak, hatta düzeltilebilecek"ti.[3] Olayın ve metnin hakikiliğini yeniden düzenlemek açısından en büyük zorluk ise dinsel kronoloji ile dindışı kronolojiyi uyumlu hale getirmekti.[4] Tarihsel kronoloji düzenleme çalışmaları büyük engellerle karşı karşıyaydı. Alimler, ister protestan olsun, ister katolik, hiç durmaksızın Kitab-ı Mukaddes'in sırlarla dolu rakamlarının önlerine çıkardığı güçlükleri aşmaya, onları anlamaya, yorumlamaya, düzenlemeye çalışıyorlardı. Oysa ki zorluk kitabın içindeydi, kitap zorluğun ta kendisiydi. Kitab-ı Mukaddes'in metni tarihler konusunda hemen her zaman çelişkiler sunuyordu.

1670 yılında Hıristiyan Avrupa iğrençliklerle dolu, skandal yaratacak bir kitabın yayımına tanık oluyordu. Bu kitap, "hem yaramaz bir Yahudi, hem de kötü bir Hıristiyan"[5] olan Spinoza'nın *Tractatus theologico-politicus*'uydu. Spinoza bu kitabında Ahd-i Atik üzerinde eleştiri çalışmasına girişiyor ve metin içi çelişkileri ve tarih düşme konusundaki hataları gösterme konusunda "aşırıya kaçıyordu". Ona göre Ahd-i Atik'in metni, hele de tarihler açısından bir çelişki yumağıydı ve Musa da öyle sanıldığı gibi Tevrat'ın yazarı falan değildi. Kitabının 9. Bölüm'ünde Spinoza, tarihler -kendi sözleriyle, yılların dökümünün araştırılması- sorununu tartışmaya açar ve örneğin Hz. Süleyman'ın tapınağı tam olarak ne zaman yaptırdığı konusunda farklı farklı tarihlerle karşı-

2) Jules Cesar Scaliger'in oğlu olan Joseph Juste. Aynı zamanda Leyde'de Grotius'un da hocası olmuştur. Scaliger ve dönemin diğer filolog âlimleri için bkz. François LAPLANCHE, *L'écriture, le sacré et l'histoire*, APA-Holland University Press, 1986.

3) *A.g.e.*, ss. 242-43.

4) Bu konuda şu temel kitaplara bakılmalıdır: Anthony GRAFTON, *Defenders of the Text*, Harvard U. Press, 1991 ve Joseph SCALIGER: *A study in the history of classical scholarship, II. Cilt - Historical Chronology*, Clarendon Press, 1993. Ayrıca bkz. Ch. GRELL, *L'Histoire entre érudition et philosophie*, P.U.F., 1993, ss. 57-66.

5) M. Stouppe'dan alıntılayan, Pierre BAYLE, *Dictionnaire Historique et Critique*'in "Spinoza" maddesi, *Ecrits sur Spinoza* içinde, Berg Editeurs, 1983, s.43.

laşır: "Krallar Kitabı'nın birincisinin altıncı bölümünde, Süleyman'ın tapınağı Mısır'dan ayrıldıktan 480 yıl sonra yaptırdığı yazılı, oysa, metinlerin kendilerine baktığımızda daha da büyük bir rakam görmekteyiz."(6) Sonuç olarak, ayrıntılı araştırmalardan sonra Spinoza'nın ulaştığı rakam 580'dir. Aradaki 100 yıllık fark yabana atılacak cinsten midir?

Bu sorunu çözüme ulaştırmak için Richard Simon, 1678'de yayımladığı *Histoire Critique du Vieux Testament* başlıklı incelemesinde dinsel kronoloji ile dindışı kronolojinin uyumlu hale getirilmesinin zorunlu olduğunu söyler: "Bu kitaplar zaten daha önce yazılmış daha kapsamlı kitapların kısaltılmış halleri olduğuna göre, kutsal metinler'den yola çıkarak kesinkes doğru bir Kronoloji oluşturamayız. (...) Örneğin Kitab-ı Mukaddes'te sözü edilenin dışında bir Pers kralı olmadığını söyleyip bazı hahamların güvenilir olmayan bir biçimde yaptığı gibi, bunun üzerine bir Kronoloji oluşturmaya çalışmak gülünç olur. Bilenler ise bunun tam tersine, dindışı yazarlara başvurduklarında Kitab-ı Mukaddes'te sözü edilmeyen bir sürü başka Pers kralı olduğunu öğrenmekte ve dolayısıyla da çok daha doğru, geniş bir Kronoloji ile karşılaşmakta. Bu yolla, dinsel ve dindışı Kronoloji'yi kolayca uyumlu hale getirebilir ve birbirlerinin eksikliklerini tamamlayabiliriz."(7) Bu yol, Kitab-ı Mukaddes'e uygun bir Kronoloji oluşturmanın biricik yoluydu, hem de böylelikle onun otoritesi de zedelenmeyecekti. Bu nazik sorun da yine aynı biçimde ele alınmıştı. İncelikle. Spinoza'nın önermelerini çürütmek için Simon başka bir yol seçmişti. Spinoza, Tevrat'ın Musa'nın elinden çıkmadığını ve dolayısıyla da Tevrat'ın otoritesinin olamayacağını savunuyordu ya, Simon, bu konunun ne derece hassas olduğunu biliyor, nasıl bir üslupla yanıt verilebileceğini kestirmeye çalışıyordu. Evet, Simon'a göre de Tevrat Musa'nın elinden çıkma değildi, ama bu metni yazanlar yani Halk Yazıcıları, bir anlamda, Tanrı'nın emirleri doğrultusunda çalışan Peygamberler olarak kabul edilmeliydiler. Bu anonim yazıcılar, insan da oldukları için, metni yazarken, kimi yerleri eksik, hatalı yazmış olabilirlerdi, ancak onları "Ruh-ül Kudüs tarafından yönlendirilen gerçek birer peygamber" saymamak olmazdı. Dolayısıyla "Metne ilave ettikleri yerlerin de otoritesi Kitab-ı Mukaddes metninin geri kalanından aşağı kalır değil"di.(8)

Ama elbette, Spinoza ve Simon'dan çok önce bu konuda düşünmüş insanlar da vardı. Scaliger ve La Peyrère gibi. Acaba, Kitab-ı Mukaddes ile dindışı metinleri uyumlu hale getirip, bunu da bilimsel, özellikle de gökbilimsel verilerle yeniden ele alıp sağlam bir Kronoloji oluşturabilmek mümkün müydü? Düşünceler, gürültülü nehirler gibi akıyor ve çatışmalar Edebiyat Devleti'nin bütünlüğünü tehlikeye atar gibi gözüküyordu. Bazıları ise, örneğin Isaac La Peyrère, sorunu, çocukken akıllarına düşen basit bir düşünceyle aşıyordu: "La Peyrère 1640'lara doğru, içinde çocukken aklına gelmiş bir düşünceyi açıkladığı bir risale yazacaktı: Tekvin'in birinci ve ikinci bölümlerinde iki farklı yaradılış hikâyesi anlatılıyordu ve esasında bunlardan biri bütün insanlığın yaradılışını anlatırken, ikincisi Yahudi halkının yaradılışını anlatıyordu. Bu basit ilke kabul edildiğinde Kitab-ı Mukaddes'te bulunan birçok tutarsızlık açıklanabilir olmaya başlıyordu. Yine buradan hareketle, Kitab-ı Mukaddes'in dünyanın tarihine ilişkin kısa kronolojisini eski paganların, Amerikalı yerlilerin, ve hatta Çinlilerin daha geniş kronolojileriyle uyumlu hale getirmek mümkündü."(9) Ama bazıları, örneğin J.-J. Scaliger için, bu, "büyük bir zorluk"tu ve "bu konuda ne denilebilirdi ki?"(10)

6) SPINOZA, *Traité des Autorités Théologique et Politique*, Folio/Essais, 1994, ss. 165-6. Burada Spinoza'nın Musa'nın elinden çıkmadığını söylediği, Pentateukos, yani Ahd-i Atik'in ilk beş kitabıdır. Türkçe'de Tevrat ile karşıladığımız kitap da bu ilk beş kitaptır.
7) Richard SIMON, *Histoire Critique du Vieux Testament* , Rotterdam, Reiner Leers, 1685, s. 5. Simon'un hayatı ve eserleri için, bkz., J. STEINMANN, *Richard Simon et les origines de l'exégèse biblique*, Desclée de Brouwer, 1960.
8) SIMON, *A.g.e.*, "Önsöz", s. ii.
9) GRAFTON, *Defenders of the Text*, s. 205.
10) GRAFTON, *Joseph Scaliger, A Study....*, II. Cilt, s. 732

Yine bu konuda, Avrupa'nın ilk kapsamlı sözlüklerinden biri olan Moreri'nin Sözlük'ünün başlığı da özellikle dikkate şâyandır: *Büyük Tarihsel Sözlük ya da Kutsal ve Dindışı Tarihin İlgi Çekici bir Karışımı*. 1725 yılı baskısının *Sunuş* kısmında bu uyumlulaştırma çalışması temkinli cümlelerle açıklanıyordu: "Yeni bir sistem düşüncesi kimseyi korkutmamalı. Eski tarihçilere yöneltilmiş küfürvârî bir kuşku yoktur çalışmamızda. Bu araştırma onlarla aramıza bir mesafe koymamızı, ve kimilerinin otoritesine daha çok saygı göstermemizi gerektirdi. Tüm bunları ise, Kitab-ı Mukaddes'le uyumlu hale getirdik."(11)

İlk kez 17. yüzyılın sonunda, 1697'de yayımlanan ve bugün Sözlük diye bildiğimiz her şeyden farklı olan, 18. yüzyılın başında bir best-seller haline gelen *Dictionnaire Historique et Critique* 'in yazarı Pierre Bayle'in konu üzerindeki düşünceleri de oldukça karmaşıktır. Bayle'in düşüncesi bir anlamda, Fontenelle'inkine yaklaşır: tarihte tek hakikat Tanrı'nın özel bir gayreti sonucu seçilmiş halk tarafından korunmaktadır.(12) Ve bu noktada da Bayle uyumlulaştırma çalışmalarına şiddetle karşı çıkmaktadır. Onun için, dindışı tarih yalnız ve yalnız Kitab-ı Mukaddes'in hakikatini doğruladığı takdirde geçerli olabilir, onun dışında bir geçerliliği yoktur: "Gerçekte, Yahudiler'in kendi tarihleri konusunda doğal olarak diğer herkesten daha güvenilir olması dışında, Musa'nın karşısına dikilen ve ondan bilmem ne kadar yüzyıl sonra yaşamış tüm bu yazarları onunla aynı kefeye koymak mümkün değildir. Bütün eski Yunan ve Romalı tarihçiler, hem Yahudileri çok az tanımış, hem de o az buçuk söylediklerine bir sürü yanlışı da katmışlardır, cehaletleri öylesinedir ki, bu bilmiyor oldukları konularda onları dinlemek bile abestir. Aksine Yahudilerin bütün kitapları hakikatin özelliklerini taşır ve hepsi de tavsiye edilebilir. Musa'nın Kitap'ı öylesine bir biçimde yazılmıştır ki samimiyeti konusunda en ufak bir şüphe bile uyandırmaz."(13) Bayle için bu anlamda tanrısal otoritenin karşısına konabilecek, onu sarsabilecek herhangi bir şey yoktur. Akıl bile yalnızca ve yalnızca insanî otoriteye karşı koyabilir. Bu ayrımı yapabildiği için Bayle aklın yoluna gözlerini kapayabilir. Her ne kadar, boş inanç adını verdiği kalvinist inanç dışındaki başka inanç sistemlerine (buna katoliklik de dahildir) savaş açmış da olsa, Bayle, karşıtlarıyla, özellikle de Janseniusçu Arnauld ve Nicole ile aynı safta yeralır. Onlar için akıl, yalnızca insanî otoriteden kaynaklanan bir alan için geçerlidir. Eleştiri aygıtı bu alana uygulanabilir ama ötesine asla.(14)

Eleştirel tarihin ve Cappel, Spinoza, Simon, Bayle ve Arnauld'yu (bir anlamda Leibniz'i de) içeren tartışmanın getirisi, saf iman sistematiğinde büyük bir dönüşümdür. Tanrısal ve insanî olarak ikiye ayrılan otorite'nin karşısına, başlarda bu ayrımın kanatlarıyla çatışmayan akıl konacaktır. İlk önce geçmişten gelen insanî otoritenin, aklın bugün ve şu anda, tek başına yaratacağı otorite karşısında silinmeye yüz tutacağını, daha sonra ise, bu kez tanrısal otorite kavramının içinin yavaş yavaş boşaltılmaya başlanacağını görürüz. Oysa, akıldan kaynaklanan otoritenin de bir biçimde, yine bilgi/inanç ikiliği üzerine yerleştiği görülecektir. 17. yüzyıl düşünme örüntüleri, saf iman'ı bilgi/inanç ikiliği haline getirecektir. İnanç, bilgi ile içiçe geçecek, ve bu dönemin yaratısı olarak, bilme ve inanma fiilleri artık bir çatışkının nesneleri olmayacaktır. Bilgi'nin de bir inanma işlemine tâbi olduğunu ama bu inanma işleminin sonucu olan inanç'ın da büyük ölçüde dinsellikten arındırılmış olduğunu söylemek, ancak 17. yüzyılın bilgi ile kurduğu ilişki biçimleri içinden çıkan bir sistemi kavramakla mümkündür. Eleştiri bu noktada bir kilit kavram görevini üstlenmişti.

11) L. MORERI, *Le grand dictionnaire historique*, Paris, Coignard, 1725, s. i.

12) FONTENELLE, "Sur l'Histoire", *Oeuvres Complètes* içinde, (ed.) A. Niderst, Fayard, III. Cilt, 1989, ss. 176 ve devamı.

13) *Nouvelles de la Rép. des Lettres*, Ocak 1689, ss. 19-21.

14) Bayle'in eleştiri karşısındaki tavrı için, bkz. Elisabeth LABROUSSE, *Pierre Bayle, Hétérodoxie et Rigorisme*, Martinus Nijhoff/La Haye, 1964, ss. 317-345.

Sivil Toplum Örgütleri ve Çevre Kirliliği Deklarasyonu - 2

İstanbul'da çevre ve özellikle hayati önem taşıyan hava kirliliğinin çözümü için meslek odaları, dernek, vakıf ve gönüllü kuruluşların da dahil olduğu ve şu anda sayısı 45'e ulaşan Sivil Toplum Örgütü'nün oluşturduğu "Çevre Platformu" 17 Kasım 1994'de düzenlediği ilk basın toplantısında hazırladığı deklarasyon ve acil önlemler paketini kamuoyunun ve yetkililerin dikkatine sunmuştu. Platform ayrıca bir aylık süre içinde yetkililerce bu konuda yapılacak çalışmaların takipçisi olacağını ve sonuçları tekrar kamuoyuna duyuracağına söz vermişti.

Gecen bir aylık süre içinde valilik, belediye ve il çevre kurulunca birçok konuda karar alınmasına ve bazı uygulamalara başlanılmasına karşın, alınan kararların çoğunun popülist kaygılarla alınmış, günü kurtarmaya yönelik, tepkileri azaltmayı hedefleyen doğrultuda olduğu ve olayın temeline ilişkin köklü çözümler getirmekten uzak kaldığı görülmektedir.

Yapılan çalışmaların bilimselliği tartışmalı olduğu gibi, eşgüdüm içerisinde yürütülmediği de gözlemlenmektedir.

Bu durum; yerel yönetimlerin, mülki idarenin ve merkezi hükümetin, İstanbul'da hava kirliliğinin çözümüne ilişkin sorunları kucaklamakta yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır.

Hazırlanan deklarasyon ve acil çözüm önerilerini Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Çevre Bakanlığı, Vali ve Belediye başkanına da ileten, basın-yayın aracılığıyla kamuoyunun da bu konuda duyarlılığını arttırmaya çalışan "Çevre Platformu" İstanbul halkının arkasında olduğunu bilmenin sorumluluğu ile, İstanbul halkı adına talep edilen "Acil Önlemler Paketi"ne ilişkin yetkililerce bugüne dek yapılan çalışmaları ve elde edilen sonuçları kamuoyuna duyurmak üzere ikinci kez bu toplantıyı düzenlemektedir.

İlk Deklerasyonda İstenenler ve Gelişmeler Aşağıdadır:

1) Valilikçe her gün meteoroloji raporlarından sonra, hava kirlilik oranının, halkın anlayabileceği bir dilde kamuoyuna açıklanması, İstanbul'da mevcut 7 adet, 8 parametrelik mobil hava ölçüm aracının 21 Kasım tarihinde devreye sokulması, alınan ölçüm sonuçlarının İstanbul Tabibler Odası'na iletilmesi istenmiştir. Çevre Bakanınca 20 Kasım tarihinde sadece 2 adet mobil aracının İstanbul'a tahsis edildiği ilan edilmiş, 28 Kasım tarihinden itibaren ise Hıfzısıhha Enstitüsü İstanbul Bölge Müdürlüğü ve bir özel kuruluş tarafından yapılan ölçüm sonuçları bazı basın organlarında yer almaya başlamıştır.

Ölçüm kriterinin standart olmaması nedeniyle duyurulan sonuçlarda da tutarsızlıklar görülmekte ve resmi sonuçlar halen ilgili meslek odalarına gönderilmediğinden gerekli kontrol yapılamamaktadır.

Öte yandan valilikçe 15 Aralık tarihinde verilen demeçte "Hava Kirliliği İle Mücadele Kampanyası" açıldığı ve ölçüm sonuçlarının her akşam bütün televizyonlarda, hava raporuyla birlikte kamuoyuna açıklanacağı belirtilmiştir.

2) İstanbul İli Çevre Koruma Vakfı'nca ihaleye çıkarılan ve büyük önem taşıyan "Egzos Gazı Emisyon Ölçümü" işinde bu sorumluluğu almaya hazır olan Makina Mühendisleri Odası'nın görüş ve desteğinin alınması, acilen araçlara emisyon pulu uygulamasına geçilmesi istenmiştir.

Şartnamesi özel şirketlere göre hazırlanmış olan bu ihalede Makina Mühendisleri Odası İstanbul şubesi teklifi, odanın yapısı gereği veremeyeceği belgelerin olmadığı gerekçesiyle, değerlendirme dışı bırakılmış, ihale iptal edilmiş, yerine ölçüm işi ihalesiz olarak ve herhangi bir teminat istenmeksizin TSE'ye verilerek 14 Aralık'ta TSE ile protokol yapılmıştır.

Sadece 2 yerde ve az sayıda cihazla 90 öncesi araçlarla yapılacağı bildirilen bu ölçümlerin amaca ne derece hizmet ettiği, ayrıca kurulması amaçlanan "ölçüm istasyonlarının" ne zaman, kimler tarafından temin edileceği vb. konular da tartışmalıdır.

3) İETT otobüsleri, özel halk otobüsleri, askeri araçlar, kamu araçları ve taşımacılık yapan özel servis araçlarının en geç bir ay içinde yetkililerce egzos kontrollerinin yaptırılması, gerekli bakım ve onarımdan geçirilmesi istenmiştir. Trafikte seyreden bu araçlar izlendiğinde bu konuda da ciddi bir işlem yapılmadığı izlenmektedir.

TSE'nin valilik ile yaptığı protokol uyarınca yapmaya başladığı ölçüm ve emisyon pulu uygulamasında bu tip araçlara öncelik verilmelidir.

4) Özel araç sahiplerinin egzos ve karbüratör ayarlarını kontrol etmesi, çevre ve hava kirliliği konusunda tüm kamuoyunun sorumlu ve duyarlı hale getirilmesi için yetkililerce basın-yayın aracılığıyla sürekli duyuru yapılması istenmiştir.

Deklarasyonumuzu, yetkililere gönderdiğimiz yazı ve ziyaretlerimizi takiben bu kurumların konuya daha fazla eğilmeye başladığını, özellikle valiliğin bu amaca yönelik kampanya başlattığını yapılan ortak toplantı, basın bildirisi vb. sayısının arttığını memnuniyetle izlemekteyiz.

Basın-yayın kuruluşlarının da bu konuya gösterdiği duyarlılığı sürdüreceği ümidindeyiz.

5) Yerli araç üreticilerinin ürettikleri ve şu anda trafikte olan araçların garanti süresi bitmiş de olsa 15 günlük bir kampanya ile yakıt sistem ayarlarını ücretsiz olarak yapması istenmiştir, bu istek ayrıca yazılı olarak yerli araç üreticileri ve ithal otomotivcilere de gönderilmiştir.

Bu isteği yerine getiren tek kuruluş olan Ford yetkili satıcısı "Başpınarlar Oto"ya duyarlılığı için teşekkür ederiz.

Bu çağrımıza diğer otomotivcilerden de olumlu yanıt gelmesi ümidimiz sürmektedir.

6) "Alo Kirlilik" hattının derhal hayata geçirilmesi ve "154 Alo Trafik Hattı"nın egzosla ilgili şikâyetler konusunda trafik kanununda belirtilen yaptırımların uygulanması istenmiştir.

Bu konuda yetkililerce 1 gün öncesine kadar hiçbir işlem yapılmaması üzerine platformumuzca 900'lü hat kiralanmıştır. Bundan böyle İstanbul halkı çevreyi kirleten bina ve kişileri, araç sahiplerini "Çevre Platformu Alo Kirlilik Hattı 900 904 1900"e şikayet edebilecek ve çevre platformu katılımcıları şikâyet konularının yetkililer nezdinde takipçisi olacaktır. Bu hattın geliri; hava kirliliği ile ilgili ölçüm cihazları alımına ve mücadelesine harcanacaktır.

Ayrıca valilikten de şikâyetler konusunda özel bir telefon hattı tahsisi istenmiş olup, 21 Aralık'ta Vali Yardımcısından aldığımız bilgide bu hafta içinde valilikçe PTT nezdinde "Alo İstanbul Valilik Çevre Hattı" olarak özel bir telefon hattı tesisi çalışmalarının sürdürüldüğü ve belirlenecek telefon numarasının basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulacağı memnuniyetle öğrenilmiştir. Yine aynı kaynaktan aldığımız bilgide hava kirliliği ile ilgili kriz masası görevi yapacak "İstanbul Hava Kirliliği Değerlendirme Kurulu" oluşturulduğu öğrenilmiştir.

7) Hava kirliliğinin yoğun olduğu pilot bölgelerin saptanıp, belediye ekiplerince baca dumanlarının denetlenmesi, petrokok ve kalitesiz kömür kullanımının engellenmesi, bu bölgelerde doğal gazın ve kaliteli kömür kullanımının yaygınlaştırılması için altyapı ve özendirici çalışmaların hızlandırılması istenmiştir.

Belirtilen konularda valilik ve belediyece genelde karar alınmasına rağmen etkili denetim ve uygulamalara geçilemediği izlenmektedir. Özellikle İstanbul çevresindeki kömür ocaklarındaki kömür kalitesi konusunda kaos yaşanmakta, gerek ocakların yerinde denetimi, gerekse kömür araçlarının denetimi son derece yetersiz kalmaktadır. Mevcut cihazlarla yapılan ölçümlerde, hava kirliliği oranı genellikle kritik değerleri aşan, Gaziosmanpaşa, Göztepe, Şişli, Bakırköy ve Eminönü'nde acilen pilot bölge çalışması başlatılmalıdır. Binalarda ısı yalıtımına ve merkezi ısıtma sistemlerine önem verilerek teşvik edilmeli, kömür iyileştirme projeleri konusunda Maden Mühendisleri Odasıyla işbirliği yapılmalıdır.

Bu arada 16 Aralık'ta Vakıflar Bankası, İGDAŞ ve DOSIDER arasında yapılan protokol uyarınca doğal gaz kullanımını teşvik amaçlı düşük faizli kredi uygulamasına geçilmesi memnuniyet vericidir.

8) Kamuya ait binalarda doğal gaz veya kaliteli kömür kullanımının zorunlu hale getirilmesi istenmiştir.

Bu doğrultuda İl Çevre Kurulu'nca karar alınmasına rağmen, karar tarihinin çok geç olması nedeniyle, bu sene için bir sonuç alınamayacağı açıktır.

İGDAŞ binasında dahi doğal gaz kullanılmaması dikkat çekicidir.

9) Sanayi tesislerinin baca gazı analizlerinin yapılarak, denetlenmesi ve cezai yaptırımlar uygulanması istenmiştir.

Bu konudaki denetimlerin sıklaştırıldığı memnuniyetle izlenmektedir.

Platformumuzca ayrıca İstanbul Sanayi Odası'na da yazı yazılarak çevre kirliliği ile mücadele konusunda işbirliği yapılması istenmiştir.

Sanayi Odası bu konuda güçbirliğine hazır olduğunu yazılı olarak platformumuza bildirmiş, ayrıca her türlü çevre kirliliğini önleme konusunda üyelerine göndermiş olduğu tebliğ suretlerini, yürütmekte oldukları çevre proje detaylarını platformumuza iletmiştir.

10) Yine deklarasyonumuzda yeşil alanların korunup, çoğaltılması, kamuya ait açık alanların yapılaşmaya açılmayarak yeşillendirilmesi istenmiştir. Bu konuda hiçbir olumlu gelişme olmadığı gibi, çarpık yapılaşmanın, kamu ve belediyeye ait arazilerin imara açılma işlemlerinin tüm hızıyla devam ettiği üzüntüyle izlenmektedir.

11) Başbakanlık, Çevre Bakanlığı, İstanbul milletvekilleri, parti il teşkilatları ve genel merkezleri ise ancak platformca gönderilen yazı ve yoğun kamuoyu baskısından sonra konuya önem vermeye başlamış, fakat yapılan çalışmalar şu ana kadar toplantı düzenleyip, rapor hazırlatmaktan pek fazla öteye gidememiştir.

Özetle günlük ve göstermelik politikalardan uzak, ancak kısa ve uzun vadeli köklü çözüm önerilerini kapsayan ciddi bir çevre politikasıyla ve eşgüdüm içinde çözümlenebilecek çevre ve hava kirliliği sorunu için yapılan çalışmalar yetersiz olup, çok geç kalınmıştır.

Çevre kirliliği ile mücadelede katkıda bulunmak ve yapılan çalışmaları denetlemek üzere valilik başkanlığında meslek odaları ve sivil toplum örgüt temsilcilerinden oluşan ve sürekliliği olan bir "danışma meclisi" kurulmasının ve bu meclis üyelerinin mahalli çevre komisyonu toplantılarına gözlemci olarak katılmasının gerekli olduğu inancındayız.

Bizler, bu konudaki çalışmaları yakından izlemeye devam edeceğimizi, olumlu çalışmalara katkıda bulunmaya hazır olduğumuzu bir kez daha kamuoyunun bilgisine sunar, tüm İstanbul halkını çevre kirliliği konusunda daha duyarlı olmaya ve şikâyetlerini "Çevre Platformu Alo Kirlilik Hattı 0 900 904 1900", İstanbul Valiliği'nce ilan edilecek telefon numarası ve Büyükşehir Belediyesi 512 28 91 no'lu telefonlara iletmeye çağırırız.

Yetkilileri görevlerini yapmaları konusunda bir kez daha uyarıyor ve bir ay içerisinde göstermelik olmayan kalıcı önlemlere yönelinmediği takdirde çevre platformu olarak eyleme geçeceğimizi kamuoyuna duyururuz.

Çevre Platformu Katılımcıları

Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi
Beşiktaş Kent Platformu
Beyaz Nokta Derneği
Beyoğlu Platformu
B.Ü. Mezunları Derneği
1994 Hareketi
Çağdaş Eğitim Vakfı
Çağdaş Hukukçular Derneği
Çağdaş İstanbul Platformu
Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
Çekül Vakfı
Demokratik Aydınlanmacılar Grubu
Disk Çevre Sorunları Dairesi
Doğal Hayatı Koruma Derneği
Doğayla Barış Çevre Gönüllüleri Derneği
İstanbul Barosu
İstanbul Eczacı Odası
İstanbul Kitle Taşımacıları Derneği
İstanbul Tabibler Odası

İstanbul Veteriner Hekimleri Odası
İstanbul Platformu
İstanbul'lular (S.O.S.) Çevre Kültür Kooperatifi
Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şibesi
ODTÜ Mezunlar Derneği İstanbul Şubesi
ODTÜ Mezunlar Derneği Kentsel Yaşam Çalışma Grubu
S.O.S. İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu
Taban Hareketi
Taban Operasyonu
Tema Vakfı
TMMOB Çevre Mühendisleri Odası İstanbul Temsilciliği
TMMOB Gemi Mak. İşl. Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Makina Mühendisleri Odası İstanbul
TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyük Kent Şubesi
TMMOB Petrol Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi
TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi
Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu
TÜSES Vakfı
Ulusal Birlik ve Dayanışma Derneği
Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği
Yeşil Kuşak Çevre Öncüleri Grubu

"Dostlarınız hakkında doğru bir yargıya varmak istiyorsanız düşlerinize danışın."

Karmaşıklığın Kavranmasına Doğru

Onat Kutlar

Bir süredir toplumcu yayın organlarında, açık oturumlarda, tartışmalı konferanslarda kendini adamakıllı duyurmaya başlayan bir eğilimin üzerinde durmak istiyorum. Bu eğilim, birkaçı bir yana bırakılırsa, hemen bütün bir genç sanatçı kuşağını toplum sorunlarına, gerçeklere yan çizmek, bu gerçekleri çarpıtarak halkı aldatmak, hatta bir çeşit kültür emperyalizminin savunuculuğunu yapmakla suçlamaya doğru gelişmektedir. Bu suçlamaların gerek yargılama yöntem ve biçimi yönünden, gerekse toplumcu düşüncenin temel ilkeleri ve gelişmeleri yönünden bir sürü tutarsızlık ve yanlışlarla sakat oldukları açıktır. Sanat konusunda tam, toplumculuk konusunda ise küçümsenemeyecek bir bilgi yetersizliğinin ürünü olan bu davranışın örneklerini teker teker ele alarak yararsız bir tartışmaya girmek istemiyorum. Bu yazar, konuşmacı, oyuncu hatta sinemacıları bu noktaya getiren ve kendilerinin bilincinde olmadıkları koşulları, etkileri titiz bir dikkatle ortaya koymak mümkün. Ama bolca tartışılan kavramlar aydınlığa çıkarılmadan bu işi yapmak yeni bir suçlamanın kör kapısını açar. Güner Sümer'in "Yön"deki konuşmasında kısaca değindiği gibi bu türden "Palavralar"ı kanıksadık. Bu yüzden –şimdilik– böyle bir tartışmayı gereksiz buluyorum.

Asıl konu, gelişen toplumcu eylemin yanı sıra sorulması gereken ve başka ülkelerde uzun zamandan beri sorulan "toplumculuk ve kültür ürünleri arasındaki ilişki" sorusudur. Olayı her durumda daha derinlemesine bir açıya götürmesi beklenen ve uygarlık değişimi bakımından son derece önemli olan bu soruya Türkiye'de toplumcu eleştirmenlerce hemen hemen tek bir cevap verilmiştir:

"Sanat eserinin görevi, toplumcu eylemin günlük sorularını genişleterek ona yardımcı olmak, hattâ (ağır baskı dönemlerinde olduğu gibi) toplumcu eylemin kendisi olmaktır."

Bu özellikleri yansıtmayan sanatçılara birkaç yıl önce "biçimci" ya da "özentili" denirdi. Şimdi ise onların "sorumsuz", "yozlaşmış", "batının kültür emperyalizminin temsilcileri" oldukları ileri sürülüyor. Sanatçılar arasında eleştirilebilecek hiç kimsenin bulunmadığını söylemek yanlış olur elbette. Ama saçmalığa kadar varan suçlamalar karşısında bugün, eskiden sanatçıların yaptığı gibi "olumu" oldukları ileri sürülen kötü eserlerin sanat açısından değersizliğini –kolayca– tanıtlamakla, ya da eserlerin yanlış anlaşıldığını düşünerek susmakla yetinemeyiz. Üstelik şurası açık: Bugün, birkaç yıl öncesine oranla çok geniş bir okuyucu kitlesini ilgilendiren toplumcu politika dergileri, sanat dergilerinin etkileme gücünü iyice azaltmıştır. Ve bu dergilerde, daha önce toplumcu eleştirmenler arasında örneğine pek rastlamadığımız birkaç garip tip bütün yetersizlik ve kendi iç karmaşaları ile sanat konularını mıncıklamakta, sanatçının bu saçmalara önem vermeyişinden yararlanarak genç kuşakları etkilemeye çalışmaktadır. Her şeyden önce bu kişilere şunu belirtmekte yarar var: Türkiye'de bütün ileri davranışların ön safında bilim adamlarının, politika adamlarının, hatta gazetecilerin çoğunluğundan önce, sanatçılar bulunmuştur. Kimi kime karşı suçluyorlar?

Türkiye'de toplumculuğu bu kişilerin temsil etmediğini biliyorum. Durmaksızın yaptıkları suçlamalarla ilgiyi üzerlerinde tutmalarından da bana ne? Ama sanat konularını ve toplumculuğu yanlış, tutarsız bir biçimde ikide bir "kullanma"nın insana yükleyeceği ağır sorumluluğu düşünerek bu olumlu uyarmayı gerçekleştirmeye çalışacağım.

Toplumculuk ve kültür ürünleri arasındaki ilişkilerde bir aydınlığa varabilmek için önce toplumcu düşüncenin bu konuyu ilgilendiren ve herkesçe bilinen temel yöntemlerini gözden geçirmeliyiz.

Açıklama ve Değiştirme

"Filozoflar dünyayı değişik biçimlerde açıklamaktan başka bir şey yapmadılar. Oysa şimdi önemli olan onu değiştirmektir."

Bu devrimci tavrın açıklamayı dışarda bırakmadığı, ama onunla yetinilemeyeceğini belirttiği ortadadır. Bir bakıma açıklama, değiştirme'nin ilk adımıdır. Sanatçı için açıklama alanında, yani gerçeklikte, bir sınırlama söz konusu olmadığına göre, çağına tanıklık eden, gerçekleri dile getiren bir esere, toplumcu bir çözüme varmadığı için, açıklamakla ya da betimlemekle yetindiği için, "toplumculuğa aykırıdır, toplum sorunlarına yan çiziyor" demek toplumculuğun kendisine aykırıdır.

Bu türden suçlamalar gerçek alanının belirlenmesindeki dar anlayıştan doğmaktadır. İki örnek vermek istiyorum:

Garaudy'nin "D'un réalisme sans rivage" (Kıyısız Bir Gerçekçilik Üstüne) adlı eserinde ele aldığı üç sanatçıdan özellikle ikisi, Saint-John Perse ve F. Kafka toplumcu bir çözüme varmamışlardır. Ama bu, Garaudy'nin deyimiyle "onların tanıklığının gerçek ve büyük olmasını" önleyememiştir. Buna karşılık U. Sinclair –özellikle aşırı ve kötü bir örnek seçtim– bütün toplumcu çözüm kaygılarına karşılık, değil gerçekleri ortaya koymak, bilinen gerçekleri bile çarpıtmıştır. "Bir yazarın, bir sanatçının, geleceğin perspektifine değgin aydınlık bir bilinç taşıması ve eserine bu yolla kavgacı bir anlam katması" elbette istenebilir. Ama bu istek, böyle olmayan her yazarı suçlama, hatta yok sayıma manisine kadar varırsa, açıklama ile değiştirme arasındaki kılgısal ve insana dayanan

ilişki mekanik bir ilişkiye indirgenmiş, hele aşağıda değineceğim toplumcu tarih anlayışı büyük ölçüde yanlış anlaşılmış olur.

Devrimci istek yalındır. Çözümleyici, bileyici ve güçlendiricidir. Ölümü ve çürüyüşü süsleyen batı için değil belki, ama bizim için gerçek bir uyarıcıdır. Bu istekte anlaşmamız kolay ve gerekli. Sanırım anlaşıyoruz da. Önümüzde değiştirmeyi istediğimiz korkunç bir yeryüzü var. İsteğimiz elbette "Bir sis çanı gibi gecenin içinde..." gün ışıyıncaya kadar hepimizi uyaracaktır. Ama yeryüzü ve yaşamamız hiç de bu çan gibi "sade" değil. Hiçbir çağda görülmemiş karmaşık ilişkilerin ortasındayız. Ortam çelişkiler, tutarsızlıklar, umutsuzluklar, saçmalıklar ve uyumsuzluklarla dolu. Bunlar da gerçek. Değişecek, ama şimdi, bizim yaşamamız boyunca belki, var olacaklar. Bunları anlatmak, betimlemek basit ve yalın bir iş değil. İçinde yaşadığımız ülkenin ve yeryüzünün karmaşık özelliklerini kavramadan onu değiştirmeyi düşünemeyiz. Bu düzeni aşabilmek için önce ona yabancılaşmamız gerektiğini, dışardan ve kolay kanmaz bir bakışın anlatım gücünü edinmemiz gerektiğini şimdiye kadar çoktan öğrenmiş olmalıydık. Dışardan baktığımda ise, yeryüzünün belirli bir noktasında, tarihin belirli bir anında, sonsuz etkiler altında yaşayan sanatçının konumu bana hiç de yalın, kolayca kavranabilir görünmüyor.

Tarih ve İnsan

G. Lukacs, Hegel'in en önemli kalıtlarından birinin estetik kategorilerin tarihselleştirilmesi (historicisation) olduğunu söylüyor. Her eserin, giderek her toplumsal olayın tarihsel oluşum içindeki yerinin, koşullarının belirlenmesi gerçekçi bir kavrayış için ilk adımdır. Tarihin toplumcu düşünce içindeki yerini burada söz konusu edecek değilim. Yalnızca, bu tarihselleştirme eğiliminde aşırıya giderek bir yandan Spengler'in düştüğü, her şeyi tarihselliğe indirgeme ve orada art arda gelen uygarlıkların dönümsel (cyclique) yığınından başka bir şey görmeme yanılgısını, öbür yandan da büyük T'li Tarih'i mutlak ve soyut bir süreç biçiminde görerek insan özgürlüğünü unutan bazı toplumcu düşünürlerin yanılgısını hatırlatmak istiyorum.

"Tarih hiçbir şey yapmaz" diyor Marx, "onun sonsuz zenginlikleri yoktur ve kavgaları o yapmaz. Tersine insandır, yaşayan ve gerçek insandır her şeyi yapan, malik olan ve savaşan!.."

Bu Tarihi de insan yapacaktır. İnsan ise ne molekül gruplarının yan yana gelmesinden türeyen mekanik bir "mobil"dir, ne de içi doldurulması gereken tarihsel bir kalıp. İçinde bulunduğu yeryüzünü bütün yoğunluğu ve çokluğu ile yaşar. Geleceğe dönük olması, geçmişi ve şimdi'yi unutmasına neden olamaz. Değiştirmek unutmak değildir de ondan.

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. İstedikleri biçimde, kendi seçtikleri koşullarla değil; geçmişten kalan, verilmiş koşullarla yaparlar tarihi. Bütün ölmüş kuşakların gelenekleri, yaşayanların kafalarında ağır bir yük olur."

Bu yüke saygı duymak zorunda değiliz elbette. "Kendimizi ve şeyleri" değiştirebilmek, "yepyeni bir şey yaratabilmek" için bu yükün üstesinden gelmek zorundayız. Ama henüz oldukça uzaktayız. Koşulların,

"İşte gül burada!.. Burada dans edilecek!.."

diye bağıracakları kente gelinmedi daha. Herkes yolda. Ve verilmiş güç koşullar içinde herkes. Kente varmaya hak kazanan çoğunluğun durumu parlak değil. Güner Sümer'in "Yön"de belirttiği gibi "özentiyle değil, gerçekten ve içten bunalıyor." Sırıtarak herkese saldıran suçlayıcılara gelince, öylesine rahatlar ki yolda, suçlamanın gereksiz olduğu kente varınca yeniden geriye, yollara düşeceklerinden eminim.

Ama önemli değil. "Tahtadan kılıçlarıyla kimseyi korkutamayacaklar."

Altyapı'nın Etkileri

Ancak sözü edilen bunaltının "bir savaşın bunaltısı" olduğunu unutmamalıyız. Nedenleri karmaşık, ama belirsiz değil. Çöken, çürüyen ve yenilenen, henüz iç içe olduğu için kolayca kavranamıyor. Bilincin serin ışığından uzakta duranların değil, bizim de başucumuzda korku ve bunaltı. İnsan bedeninin evrimi çoktan farkedilmeyecek kadar azaldı. Ama araçlar korkunç bir hızla gelişiyor. Bu gelişen araçlara uygun bir töre henüz en uygar ülkelerde bile yürürlükte değil. Töreler makineler kadar hızla gelişmiyor da ondan. Otomasyon yalnızca Mr. Wilson'ı değil, bütün ülkeleri düşündürüyor. Hiroşima'nın yazarı Amerika Birleşik Devletleri idi. Ama bugünkü sözde barışın koruyucusu, iyi bir diktatör gibi korku yoluyla "asayiş" sağlayan nükleer bomba'dır. Lautréamont Kontu'nun bilinçaltına yeni ve daha korkunç canavarlar ekleniyor.

Gerçeğin dar kıyıları öylesine genişledi ve uzaklaştı ki, iki kulaçta çözümün kuru toprağına ulaştığını sananların yaygarası kızdırıyor bizi. Çürümüş töreler içinde çırpınan bir lise öğrencisinin sıkıntılarından evrensel korkuya kadar sayısız bunaltı kaynakları. Hiçbiri düşsel değil. Düşsel olan bile gerçekdışı değil.

Mutlaka bu bunaltıları mı anlatmalı sanatçı? Değil elbette. Hattâ anlatmak gerekli mi bunları? Ne bileyim ben! Ama şunu biliyorum: Bu gerçekleri dile getiren sanatçıları kolayca anlaşılmıyorlar diye gerçekdışı saymak, burjuva saymak, egemen katın bilinçli ya da bilinçsiz uyduları saymak saçmadır, yanlıştır. Sanatçılar, düşünürler, yayıncılar arasında günlük eylemin ilgi alanı dışındaki gerçekleri araştıran bazı kimseler çıkmasını, bu suçlayıcılar altyapıya bağlıyorlar. Ekonomik düzen çıkarıyormuş onları. Kapital emperyalizminin bir sonucu olan kültür emperyalizmi ve ülkemizdeki ekonomik düzen ancak böyle yozlaşmış burjuva tipler çıkarırmış. Düşündükçe, gülüyorum buna. Kendi ekonomik koşulları ve mensup oldukları kat böylesine biçimlendirebilseydi kişileri, herhalde, sonradan pek acar toplumcu kesilen bu (Güner Sümer gibi "Comprador çocukları" demiyeyim) rahatlar, dar gelirli sanatçıları ikide bir burjuvalıkla suçlamak imkânını bulamayıp şerefli birer tüccar olacaklardı.

Ne yapalım ki işin aslı başka türlü. Bugün ekonomik altyapı'nın etkileri XVIII. yüzyıldaki gibi değil. Bugünün sanatçısı, bilim adamı "Say, Cousin, Royer-Collard, Benjamin Costant ve Guizot'lar gibi tezgâhın arkasında" oturmuyor. Bu hikâye, yeryüzünde hiçbir toplumcu gücün bulunmadığı çağlarda mutlak olarak doğruydu. Ama bugün durum değişti. Türk sanatının değişmesi yeryüzünün yapısının değişmesi ile ilgili, yalnızca Türkiye'deki yapının değişmesi ile değil. Bu ilgileri emperyalizm gibi görenler ancak "infiratçı" falan olabilirler, toplumcu olamazlar.

Kısaca: Ekonomik yapı ile kültürel yapı arasındaki diyalektik, ispanyolet değildir, biraz daha karmaşık bir şeydir.

Sanatın Yapısı

Suçlayıcılar sanat konularında tam anlamıyla yetersizdirler. Seçtikleri ve övdükleri eserlerden belli bu. Arsa mülkiyeti yüzünden birbirine giren köylüleri, iyi kardeşle kötü kardeşin çatışmasını, bir gecekondu kabadayısının afili yaşantısını anlatan romanların, filmlerin ve oyunların bol bol kullandıkları "toplumcu tez"le olan ilişkilerini bir yana bırakıyorum. Ama bazı doğrulara inandığım ölçüde şunu da belirtmek isterim ki belleğimde Fahri Erdinç'in yıllar önce yazdığı hikâyelerin tadı dururken bu acemiliklerin ve bu çocuksulukların yararına beni inandıramayacaksınız.

Sanat konularındaki bu hafif davranışın bir tek nedeni olabilir: Karmaşık bir olayı kavramaktaki yetersizlik.

Bu kimseler bir sanat eserini uzun yasak yıllarının sona ermekte oluşundan doğan duygusallıkla ve toplumcu çevrelerde uyandırdığı günlük tepkilerle değerlendiriyorlarsa dikkat ettikleri tek nokta politik eyleme yararlılık demektir. Bu açıdan ele alınınca bir eserin sanat değerinin şu ya da bu oluşu önemini yitirir. Örneğin Mahmut Makal'ı bir hikâyeci olarak değil de, bir belge yazarı olarak görmemizin nedeni budur. Ancak o zaman bu eleştirmenler "sanat" sözcüğünü bir yana bırakıp günlük fıkra yazarlarının dili ve kavramları ile konuşmalıdırlar. Hem daha önemli, hem de daha etkileyici bir iş yapmış olurlar böylece. Yok eğer bu eleştirmenlerin çok özel ve toplumcu sandıkları bir sanat anlayışları var da (Örneğin: Üç kişi bir kahvede oturur konuşursa bu tiyatro olur. Gerçek tiyatro budur. Cezayir'de böyle yapılıyor, gibi) bu kuram adına herkese çatıyorlarsa o zaman Çinli ozanın dediği gibi "ağızlarını açmasalar daha iyi olur." Ne çare ki sanat üzerine konuşuyorlar ve yazıyorlar.

Yani eleştirme yapıyorlar. Ama eleştirme nerede? Bugün yeryüzünde mükemmelliği (perfection) amaç edinmiş bir eleştirme çabası var. –Bu mükemmelliğe aşağıda değineceğim.– Anglo-sakson eleştirmenleri "dilsel yapı" konusunda karmaşık deneylere girişiyorlar. Fransız "derinlik eleştirmenleri" Marxçı yöntemlerden esinlenerek çok yönlü tarihsel araştırmalar yapıyorlar. Ünlü toplumcu düşünür ve eleştirmen G. Lukacs daha 1916'larda "Education Sentimentale"i yepyeni bir zaman anlayışı ile yorumluyor. "O zamanlar Almanya'da ne Proust, ne Joyce, ne de Mann yayımlanmamıştı," diyor Lukacs. Bugün bu çalışmalar Türk eleştirmen ve sanatçılarının yabancısı değildir. Ama suçlayıcılar onları okumuyorlar. Toplumcu Türk eleştirmesinden de haberleri yok. Fethi Naci'nin, Attilâ İlhan'ın yıllar önce bir ara yazıp da sonra beğenmedikleri yazıların belki dördüncü elden kötü kopyalarını türettiklerinin farkında bile değiller. Bir açık oturumda "sanat sanat için değildir, sanat toplum içindir" tezini kahramanca savunduklarını gördüm. Bırakalım.

Baştan beri sözünü ettiğim karmaşıklığın sanat alanındaki işleyişine gelince, bunu genel olarak sanatın (batı ya da doğu) temelinde hep bulunan iki öğenin yardımı ile açıklamayı deneyeceğim. Bu iki öğe mitos ile yapı'dır. Alanı daha daraltıp yalnızca edebiyata indirgersek yapı'nın yerini dil'in aldığını görürüz. Mitos terimi tek başına bir yazıya konu olacak kadar güçlüklerle dolu bir kavramı karşılıyor. Değişik yazarlardan verilecek örnekler biraz bulanık da olsa bazı şeyler anlatır:

Gogol'un "Ölü Canlar"ında, Dostoyevski'nin "Budala"sında, Kafka'nın "Şato"sunda ve Faulkner'in "Gürültü ve Öfke"sinde mitos açıkça kendini belli eder. Bir eşya gibi satılan köylüler gerçeği, ancak "ölü canlar alım satımı" mitosu ile o olağanüstü anlatıma varır; Prens Mişkin'in masalsı boyutlar getiren duyarlığı, gerçekteki duyarlığın müthiş bir patlayışıdır; "Şato", K.'nın cinsel yaşantısının açınlayıcı mitosudur; ve Faulkner romanına en büyük mitos yaratıcılarından birinin, Shakespeare'in sözleri ile başlar: Bu roman "bir delinin anlattığı, gürültü ve öfkeyle dolu, anlamsız bir masaldır."

Bütün bu yazarlar, mitosu, gerçekten kaçmak için değil, tam tersine; Eflâtun'da olduğu gibi gerçeği daha iyi anlatmak için yaratırlar. Öbür yönden gidersek gerçeği dilegetiren her sanat eserinin özü, rastgele bir öz olmayıp bir mitostur.

Mitos bir alegori, bir benzeti ya da bir iğretileme değildir. Bir simge ile de açıklanamaz. G. Orwell'ın o berbat alegorilerindeki gibi biri ötekini imleyen (işaret eden) iki olaydan kolayca söz açılamaz. Ya da alttaki olayı silmekle üstteki mitos anlamını yitirmez. Kısaca: Ölü canlar alım satımını, tek başına kölelik kurumu ile açıklayamazsınız. Çünkü mitos zaten soyut, alegorik bir plânda değildir. Bu dünyaya, içinde yaşadığımız gerçekliğe kök salmıştır. Bu gerçekliğin edilgin bir yansıması değildir, o kadar.

Mitos "genelleme"nin tek kişisel yoludur. Onu yaratanın yaşantı ve düşünceleri, içinde yaşadığı toplum ve çeşitli görünüşleri, kaynak uygarlıklar ve doğa, bütünüyle ya da bir bölümüyle çok kişisel bir biçimde dile gelir.

Eserin dili, kuruluşu, yapısı da en yalın olanında bile oldukça karmaşık görünümlerle karşımıza çıkar. Kaldı ki bu dili mitostan ayrı düşünmek hemen hemen imkânsızdır. Bütün bu öğeler arasındaki birlik organik bir birliktir. Eser yaratıldıktan sonra onun mitosunu, içinden çıktığı gerçeklikten ne ayırmak ne de ona indirgemek mümkündür. Eserle dünya (ya da insanlar) arasındaki ilişki de bir kez kurulup donmaz. Dinamik bir süreçtir bu. Zaman içinde sık sık yeni sentezlere vararak bir mükemmelliğe (perfection) doğru gelişir.

Bugün bu canlı ve karmaşık sürecin içindeyiz.

Karmaşıklık ve Toplumcu Eylem

Denebilir ki böylesine karmaşık bir sanat yapıtı halkla hiçbir ilişki kuramaz. Ancak mutlu azınlık ilgilenir bunlarla.

İlk anda haklı gibi görünen bu düşünce birkaç bakımdan yanlıştır:

I. Mutsuz çoğunluk için yazıldığı söylenen eserler de gene halkın değil burjuvaların ya da burjuva adaylarının ilgisini çeker, onlar tarafından okunur.

Bu olayın toplumsal nedenleri kolayca irdelenip aydınlığa çıkarılabilir.

II. Büyük eserler, Memet Fuat'ın deyimi ile, herkese okuturlar kendilerini. Çünkü temellerindeki karmaşıklığa karşılık herkes değişik yorumlarla bu yaşantıya katılabilir. Shakespeare'in oyunlarına beğenerek katılır Anadolu köylüsü. Ama herhalde Bradley'nin yorumuyla değil.

III. Bugün bilim çok karmaşık bulgularla gelişmektedir. Ama bu, bilimin mutlu azınlık için yapıldığını göstermez. Bu yüzden bilim adamları suçlanmaz. Tam tersine Çin'de olduğu gibi yüz binlerce bilim adamı yetiştirilerek bu gelişmeye daha çok sayıda insanın katılması sağlanır. Sonra bilimin vardığı sonuçlardan yararlanılarak çeşitli teknik uygulamalarla günlük yaşamaya, toplumcu eyleme yardımcı araçlar elde edilir. Ama bunun da adına bilim denmez. Sanatla bilim aynı şey değildir elbette. Ama bilim alanında böyle bir çözüme varılmış olması düşündürücüdür. Henüz büyük sanatçılarını yetiştirmemiş olan Türkiye'de sıradan çıkışlardan yardım ummaktansa sanatın teknik olanaklarından yararlanarak örneğin belge filimleri, klâsik oyunlardan uyarlamalar, türküler ve afişlerle toplumcu eyleme yardımcı olunabilir. Bu, hem bir etkileme, hem de bir eğitim çabası olur.

IV. Kaldı ki çok hızlı değişme sürelerinde (toplumun derin sarsıntı ve atılımlarında) belirli bir amaçla bütün kişilik ve eylemini bağlamayan sanatçı, bırakın sanatçılığı, dürüst bir insan bile değildir. Ama zaten öyle anlarda sanattan çok daha başka ve kestirme araçlar söz konusudur.

V. Geniş bir tarihsel plânda, toplumcu eylemin amacı, kurulan düzenin uygarlığını yaratmaktır. Bu uygarlık ise kapitalist dönemin uygarlığından daha aşağı değil, daha üstün olacaktır. Olmalıdır. Bu uygarlığın sanatı başka olacaktır demek basit olacaktır anlamına gelmez. Bu, gelecekteki halka da güvensizlikten doğmaktadır. Küba devriminin bilisiz şeker kamışı işçilerinde birden nasıl kültürel ilgiler doğurduğu unutulmamalıdır.

Suçlayıcılar, sınırlı hayal güçlerinin tepkilerini halkın tepkisi sanıyorlar.

Uygarlık Değişimi

Bugün için varılabilecek en açık seçik nokta yeni bir uygarlık yaratmanın bilincidir. Bu düzenleyici bilinç unutuldukça, eski, yıkılan dönemin bütün yöntemleri yalnızca içerik değiştirerek yeniden egemen olurlar. Toplumcu çıkışları birer küçük, kırılabilir çocuk gibi düşünüp, bütün eksiklik ve yanlışlıklarına rağmen onların üzerine titreyenleri, onlara toz kondurmak istemeyenleri anlıyorum. Ama hak vermek mümkün değil onlara. Temeli sağlam kurmak zorundayız. Bu yüzden de alabildiğine açık olmalıyız. Araştırma alanını daha şimdiden yasaklarla kapatmaya kimsenin hakkı yoktur. İşte adı, başka türden her sanat deneyini suçlamak için bol bol kullanılmaya başlanan bir Türk ozanının, Nâzım Hikmet'in düşünceleri:

"... Sectarisme'in sanat bakımından tehlikelerin en büyüğü olduğunu sanıyorum. Bundan ötürü kendi anlayışımı başkalarına zorla kabul ettirmeğe çalışmıyorum. Bütün öteki görüş noktalarının da var olabileceğini düşünüyorum... Ben başka şiir anlayışlarının varlığını kabul eden bir kimseyim... Deneylere dayanan ya da güç tadına varılan şiir anlayışlarını reddetmem. Sanat değeri ve insanî değer taşıyan her şeyi kabul ederim..."

Bu açılış yalnızca batıya değil, bütün yeryüzüne ve onun bütün geçmiş uygarlıklarına yönelmek zorundadır. Bu yüzden geniş bir tarihsel perspektif içinde ne emperyalizm, ne de batılılaşma kavramlarının önemi yoktur. İkisinin de şimdiden ipliği pazara çıkmıştır. Suçlayıcılar bunları kullanırken dikkatli olmalıdırlar. Bugün Türkiye'de emperyalizmin (ekonomik ya da kültürel) numaralarından haberli olmayan üniversite öğrencisi bile yoktur. Ama bu suçlamalarla sanatçının yeryüzüne açılışı yerilmek isteniyorsa o zaman onlara gene Türk ozanının başka sözlerini hatırlatmak isterim:

"Kendimi sadece Türk kültürünün değil, insanlığın tüm kültürünün mirasçısı olan bir kimse gibi görüyorum. Kültürden söz ettiğim zaman, sadece Grek ya da Rönesans kültürünü değil, Asya'nın, Afrika'nın ve Amerika'nın kültürlerini de kast ediyorum."

Bu geniş ve karmaşık açılış önünde çok kimsenin başı dönecektir. Kolay dallara tutunmak isteyecekler. Ama benim kendime ve yetişen kuşaklara güvenim var. Yazımı, suçlayıcılardan birinin büyük sanatçı yetiştirmemiştir dediği Roma'dan bir ozanın, Petrarca'nın, beni her zaman coşturan mısraları ile bitiriyorum:

"Gün kısa!. Kara bulutlarla kaplı gökyüzü!... Ama ölümden korkmayan halk duruyor olduğu gibi!..."

Yeni Dergi, Sayı 10, Temmuz 1965

"Ad kafaysa fiil ayaklar, sıfat da ellerdir. Gazeteciler elleriyle yazarlar."

Yazarlar Hakkında

Yazı Sırasıyla

Desiderius Erasmus

1466-69 arası Hollanda'da doğdu, 1536'da İsviçre'de öldü. Kuzey Avrupa Rönesansı'nın en büyük ustalarından olan Erasmus, hümanizmin de önde gelen temsilcilerindendir. Latin yazarlarından yaptığı derlemeler ve Klasik Yunan edebiyatından çevirilerinin yanı sıra düşünsel alanda pek çok yapıt verdi. Reform hareketine yönelttiği eleştiriler ve Luther'le polemiği düşünce tarihinde önemli bir yer tutar.

Bozkurt Güvenç

1926'da Samsun'da doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi ve ABD'de mimarlık öğrenimi yaptıktan sonra Columbia Üniversitesi'nde antropoloji okudu. Hacettepe Üniversitesi'nde antropoloji bölümünün kuruluşunda çalıştı (1962-1963). Çeşitli çeviri çalışmalarının yanısıra dokuz yayımlanmış kitabı bulunan Bozkurt Güvenç, halen Cumhurbaşkanlığı'nda danışmanlık görevini yürütmektedir.

Uğur Kökden

1934'te Çorum'da doğdu. İTÜ İnşaat Fakültesini bitirdikten sonra, aynı fakültede asistanlık yaptı. Paris'te mühendis olarak çalıştı (1961-1966). 1966'dan bu yana, çeşitli yayın organlarında deneme ve makaleleri yayımlandı *(Yeni Dergi, Papirüs, Milliyet Sanat, Yeni Düáün, Adam Sanat).* 1968-1978 yılları arasında, ayrıca *Vatan* ve *Politika* gazetelerinde düzenli köşe yazıları yayımlandı. Mesleki çalışmalarının ve yerel yönetimlerde üstlendiği görevlerin yanı sıra yazınsal etkinliklerini sürdürdü. Yayımlanmış dört deneme kitabı bulunmaktadır. Halen *Cumhuriyet* gazetesinde kültür/sanat sayfasında düzenli köşe yazarlığını sürdürmektedir.

Ragıp Duran

1954'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Fransa'da (Aix-en-Provence ve Paris) Hukuk eğitimi gördü. İstanbul, Paris ve Londra'da gazetecilik alanında çalıştı *(Aydınlık, Hürriyet, Cumhuriyet* gazeteleri, *Nokta, Özgür Gündem* dergileri, AFP ve BBC). Halen simültane çevirmenlik ve Yapı Kredi Yayınları "İletişim" dizisinin editörlüğünü yapmaktadır.

Murat Belge

1943'te Ankara'da doğdu. İngiliz Erkek Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Aynı bölümde doktora ve doçentlik tezlerini verdi. 1969'dan bu yana çeşitli yayın etkinliklerinde bulundu *(Halkın Dostları, Yeni Gündem, Birikim* dergileri, 1983'ten bu yana İletişim Yayınları). Çeviri çalışmalarının yanı sıra siyasal, toplumsal ve kültürel konuları işleyen dokuz kitabı yayımlanmıştır.

Edip Emil Öymen

1949'da doğdu. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi'nde Psikoloji eğitimi gördü, aynı dalda yüksek lisans, İngiltere'de (Surrey Üniversitesi'nde) Felsefe master'ı yaptı. 1980'den beri BBC Dünya Servisi'nin Türkçe bölümünde yapımcı olarak çalışıyor. *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri. Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü üyesi. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ve İngiliz Silahlı Kuvvetler Enstitüsü muhabir üyesi.

Haluk Gerger

1948'de Ankara'da doğdu. Beyrut Amerikan Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, Johns Hopkins Üniversitesi'nde (ABD) Uluslararası İlişkiler dalında yüksek lisans yaptı. Ayrıca Stockholm ve Oxford üniversitelerinde lisansüstü çalışmalarda bulundu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktorasını verdi ve aynı kurumda öğretim üyesi olarak görev aldı. 1982'de YÖK'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte görevine son verildi. Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının yanı sıra, yayımlanmış yedi kitabı da bulunan Gerger, BM Dernekleri Dünya Federasyonu Yönetim Kurulu ve New York Körfez Savaşı Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi üyesidir.

Sıtkı M. Erinç

1940'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ni bitirdi, farklı alanlarda lisanüstü eğitim gördü. Halen Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde profesör olarak görevlidir. Ayrıca, Hacettepe ve Ankara Üniversitelerinde lisans ve lisansüstü dersler vermektedir. Sanat alanında yayımlanmış dört kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Orhan Bursalı

1947'de doğdu. Vefa Lisesi ile Berlin Hür Üniversitesi'nde Siyasal Bilimler okudu. 1974'den beri gazeteci. 1987'den bu yana bilim gazetecisi; *Cumhuriyet Bilim Teknik* yayın yönetmeni; TV'de "Bilim Dünyası", "Bilim Gündemi" ve halen "Bilim Dosyası" programlarının hazırlayıcısı.

Sabiha Sertel

1895'te Selanik'te doğdu, 1968'de Bakü'de öldü. Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden olan Sabiha Sertel, eşi Zekeriya Sertel'le birlikte *Resimli Ay* dergisini (1924) ve daha sonra *Tan* gazetesini çıkardı. Ayrıca, Çocuk Ansiklopedisi'ni, *Resimli Perşembe* ve *Projektör* dergilerini çıkardı. Tan gazetesinin çıktığı İkinci Dünya Savaşı döneminde yazdığı antifaşist ve antimilitarist yazılarla dikkatleri çekti. *Tan* gazetesinin yakılmasından sonra, yurt dışına giden Sabiha Sertel, orada da yazınsal çalışmalarını sürdürdü. Anılarını topladığı *Roman Gibi* adlı yapıtının yanı sıra, roman ve araştırma kitapları ve çeşitli çeviri çalışmaları bulunmaktadır.

Mehmet Ali Kılıçbay

1945'te Ankara'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. İktisat doktorası yaptı. Yayımlanmış beş kitabının yanı sıra, çeşitli çeviri çalışmaları ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Halen Ankara Gazi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Pierre-Joseph Proudhon

1809'da Besançon'da doğdu, 1865'te Paris'te öldü. Genç yaşında sosyalist çevrelerle tanıştı, özellikle de Fourier'nin etkisinde kaldı. İlk kitabı *Mülkiyet Nedir*'le (1840) birlikte kendini anarşist olarak tanımladı. Görüş farklılıkları nedeniyle Marx'la giriştiği tartışmalar, kendisinin ölümünden sonra Bakunin tarafından sürdürülmüş ve I. Enternasyonal'in dağılmasına yol açmıştır. 1848 devrimi sonrasında hapse atıldı, çeşitli kovuşturmalara uğradı, 1858'de *Devrimde ve Kilise*'de Adalet adlı kitabının toplatılması üzerine Belçika'ya kaçtı. Daha sonra Paris'e döndü ve son çalışmasını ölüm döşeğinde tamamladı. Anarşizmin önemli isimlerinden olan Proudhon, Bakunin'in yanı sıra, Kropotkin'i, Rus Narodnik'leri ve çeşitli sendikalist hareketleri etkilemiştir.

Nermi Uygur

1925'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi, Latince bölümünü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe bölümünde ve Köln Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Wuppertal Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliğinde bulundu. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi'nde emekli olan Uygur, halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde doktora dersleri vermektedir. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca etkinlikleriyle yurt içi ve dışında ün kazanan düşünürün, çeviri ve kısa incelemeleri dışında Türkçe'de yayımlanmış on dört kitabı bulunmaktadır.

Medar Atıcı

1961'de İstanbul'da doğdu. Notre Dame de Sion Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe bölümünü bitirdi. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamladı. Yeniçağ Fransız Felsefesi üzerine çalışmaları bulunan Atıcı, üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmakta, ayrıca çeşitli çeviri çalışmalarını sürdürmektedir.

Orhan Duru

1933'te doğdu. 1959'da yayımlanan ilk öykü kitabıyla birlikte, kuşağının en önde gelen isimleri arasında yer aldı. Çeşitli öykü kitaplarının yanı sıra, gezi notları ve denemelerinden oluşan yapıtları da bulunmaktadır.

Cem Akaş

1968'de Mannheim'da (Almanya) doğdu. İstanbul'da Robert Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği bölümünü bitirdi. Öykü ve roman yazarlığını sürdüren Akaş, halen ABD'de Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler dalında doktora çalışması yapmaktadır.

Italo Lana

1921'de doğdu. Calgari Üniversitesi'nde başlayan akademik karyerini, sırasıyla Pisa ve Torino Üniversitelerinde sürdürmüş, Klasik Filoloji ve Latin Edebiyatı dalında yaptığı çalışmalarla, alanının en önemli isimleri arasında yer almıştır. Torino Bilim Akademisi'nin ulusal üyesi olan Lana, akademik çalışmalarına, emeklilik nedeniyle son vermiş olmakla birlikte, halen UTET, SEI ve Paravia yayınlarının Yunan ve Latin Klasikleri dizilerini yönetmekte, ayrıca kurucuları arasında yer aldığı *Historica, Politica, Filosofica: studi e testi* ve *Il pensiero politico* dergilerinin yönetimindeki görevini sürdürmektedir.

Cemal Bâli Akal

1949'da İstanbul'da doğdu. Saint-Joseph Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Strasburg ve Madrid Üniversitelerinde siyaset kuramı konusunda çalışmalar yaptı. Halen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren Akal'ın, siyaset bilimi dalında yayımlanmış üç kitabı bulunmaktadır.

Jurgen Habermas

1929'da doğdu. Heidelberg'de (1961-1964) felsefe, Frankfurt aun Main Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji dersleri verdi. 1971-1981 yılları arası Stainberg'de Max Planck Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Felsefe ve toplum-bilim dalında yayımlanmış pek çok kitabı bulunmaktadır.

Fredric Jameson

Duke Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat profesörlüğü ve Duke Center'da Critical Theory konusunda Edebiyat yüksek lisans programı başkanlığı yapmaktadır. Marksizm, yazın kuramı ve post-modernizm üzerine çok sayıda çalışması vardır.

Cornelius Castoriadis

1922'de İstanbul'da doğdu. Birkaç ay sonra ailesiyle Yunanistan'a gitti. 1945'ten beri Fransa'da yaşayan Castoriadis *Socialisme et Barbarie* adlı dergi ve düşünce akımının kurucuları arasında yer aldı (1949). Düşünce kuramı, felsefe konusunda çok önemli

çalışmalara imzasını atan düşünür, bu etkinliklerinin yanı sıra, halen psikanalist olarak da çalışmaktadır.

Harun Tepe

1956'da Balıkesir'de doğdu. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Bir süre Devlet İstatistik Enstitü'sünde çalıştıktan sonra, H.Ü. Felsefe bölümüne asistan olarak girdi. Aynı dalda, yüksek lisans, doktora ve doçentlik derecelerini aldı. Mainz (Almanya) Üniversitesi'nde çalışmalar yaptı. Halen H.Ü. Felsefe bölümündeki görevini sürdürmektedir.

Ayda Yörükân

1928'de İstanbul'da doğdu, 1993'te öldü. Felsefe, Toplum-bilim, Psikoloji ve Psikiyatri eğitimi gördü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Yıldız Üniversitesi Milli Güvenlik Akademisi'nde ders verdi. Yayımlanmış pek çok makalesinin yanı sıra on yedi telif ve çeviri kitabı bulunmaktadır.

Levent Yilmaz

1969'da Ankara'da doğdu. 1989-91 yılları arasında Gece Yayınları'nı yönetti. Çeşitli dergilerde şiir, yazı ve çevirileri yayımlandı. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (Paris) "Eskiler ile Modernlerin Kavgası ve Modern Tarih Düşüncesinin/yazımının oluşumu" üzerine François Hartog yönetiminde doktora yapan Levent Yılmaz'ın yayımlanmış üç kitabı bulunmaktadır.

Onat Kutlar

1936'da Alanya'da doğdu, 1994'te İstanbul'da öldü. Hukuk ve felsefe eğitimi gördü. Yazınsal etkinliklerinin yanı sıra sinema alanına da yönelerek, Türk Sinematek'inin kurucuları arasında yer aldı, çeşitli senaryo ve yapımcılık çalışmaları yaptı. Şiir, deneme ve öykü alanında yayımlanmış altı kitabı bulunmaktadır. *Ishak* adlı öykü kitabıyla 1960 TDK hikâye ödülünü almıştır.